

3 | 2014



český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

3 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

VOREL Petr

Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky
v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století 379
*(Exchange rates as a tool of power politics
in the Holy Roman Empire at the beginning of the 1540s)*

BŮŽEK Václav

Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech,
smrti a posledních rozloučeních 402
*(Ferdinand I in Testimonies on his Illnesses,
Death and Final Obsequies)*

KLEČACKÝ Martin

Iluze nezávislosti. Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalit
mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století 432
*(An Illusion of Independence. The Social Status
of the Imperial-Royal Judge in the Conflict of Loyalties
between the Nation and the State at the Turn
of the 20th Century)*

NEJEDLÝ Martin

Inspirace ještě pro jednu generaci.
Úvaha nad osobností a dílem Jacques Le Goffa (1924–2014) 463
*(Inspiration for a Generation.
Thoughts on the personality and work of Jacques Le Goff/1924–2014/)*

Diskuse | Discussion

PEŠEK Jiří

Podvod jako vážný problém světové vědy
i aktuální české historiografie 497
*(Fraud as a Serious Challenge in World Science including
Contemporary Czech Historiography)*

Recenze

- BEREND Nora (ed.)
Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie,
střední Evropa a Rus v období 10.–12. století (Jiří Pešek) 512
- BEREND Nora – URBAŇCZYK Przemysław –
WISZEWSKI Przemysław
Central Europe in the High Middle Ages.
Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300 (Peter Bučko) 518
- DVOŘÁKOVÁ Daniela
Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh
uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej (František Šmahel) 522
- KLIMEK Tomáš
Krajiny českého středověku (Richard Změlík) 526
- DAMASCHKE Marion – VOGLER Günter
Thomas Müntzer Bibliographie (1519–2012)
(Eduard Maur) 529
- SIXTOVÁ Olga (ed.)
Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě (Olga Fejtová) 531
- BECKER Rotraud (ed.)
Nuntiaturberichte aus Deutschland IV/5.
Nuntiatur des Ciriaco Rocci, aussenordentliche Nuntiatur
des Girolamo Grimaldi (1631–1633) (Tomáš Černušák) 535
- Nové brazilské publikace o české reformaci a J. A. Komenském
(Jaroslav Pánek) 537
- GRULICH Josef
Migrace městského a vesnického obyvatelstva
(Farnost České Budějovice 1750–1824) (Alice Velková) 540

BĚLINA Pavel – HLAVAČKA Milan – TINKOVÁ Daniela Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.a: 1792–1860 HLAVAČKA Milan – KAŠE Jiří – KUČERA Jan P. – TINKOVÁ Daniela Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.b: 1792–1860 (Miroslav Šedivý)	543
BÍLEK Karol Archivář František Dvorský a Sobotka (Jaroslav Pánek)	546
FILIPOVÁ Lucie Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000) (Milena Lenderová)	548
BŮTORA Martin – MESEŽNIKOV Grigorij – BŮTOROVÁ Zora – KOLLÁR Miroslav (eds.) Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti (Martin Furmanik)	550
<i>Zprávy o literatuře</i>	554
<hr/>	
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
Česko-německá komise historiků v letech 2012–2013 (Miloš Řezník)	573
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	577
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	577

STUDIE

Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století

PETR VOREL

V souvislosti s rychlými státoprávními změnami, které zažívá Evropa na přelomu 20. a 21. století, se opakovaně objevuje otázka, jaké jsou vlastně základní atributy společného státu. Po řadu desetiletí pevně dané a politicky garantované územní hranice přestávají být oním pevným definičním bodem ať už v souvislosti s rozpadem dřívějších států na nové územní celky, či v důsledku vzniku státních útvarů nového

PETR VOREL: Exchange rates as a tool of power politics in the Holy Roman Empire at the beginning of the 1540s

The study deals with the question of monetary integration of the Holy Roman Empire, the main result of which was the adoption of the imperial mint orders from 1524, 1551 and 1559 and the amendment to the imperial mint order from 1566. The author sees the beginning of the 1540s as a significant turning point in this process, when there was still the possibility of a compromise solution to the religious disputes within the Empire, and when the opposition imperial princes were willing to contribute financially and personally to the Habsburgs' military operations in the conflicts with France and the Ottoman Empire. The author analyses the content of the 1542 mint agreement and documents the political contexts which lead to an acceptance by the Habsburgs of exchange rates unfavourable for the Austrian lands.

Key words: Money, Exchange rates, Monetary integration, Holy Roman Empire, 1542

typu, uvnitř nichž dřívější hranice existují již jen formálně. Tím druhým zmíněným případem je především nynější Evropská unie, za jejíž předobraz bývá označována středověká a raně novověká Svatá říše římská. S takovým srovnáním se poměrně často setkáváme v současném mediálním světě, ale u příležitosti nedávného dvoustého výročí formálního zániku říše (1806) se téma objevovalo i v odborné historické literatuře.

Podobných paralel bychom ve světových dějinách našli více, nicméně pro evropský vývoj jsou v dlouhodobém kontextu právě dějiny říše jako předobraz dřívějšího (mnoha fázemi procházejícího) integračního procesu zcela zásadní. V tomto smyslu stále podstatným způsobem ovlivňují soudobý historický vývoj, byť ne v přímé rovině státoprávní, ale v rovině symbolické nepochybně ano. I pro současnou dobu má tedy smysl analyzovat pozitiva i negativa, která průběh evropské integrace v době středověku a raného novověku provázela, neboť bez ohledu na zásadní kvalitativní posun v technologické vyspělosti naší civilizace zůstává řada hlavních principů, které ovlivňují dlouhodobý historický vývoj, beze změny.

To je i otázka definice společného státu, pro který lze již od středověku vymezit tři hlavní okruhy, vytvářející ona základní pojítka i v dnešní době.

Prvním z nich je systém politické moci (zahrnující společnou vládu, právní systém, jeho vertikální přístupnost a vymahatelnost práva apod.); druhý okruh představuje jednotně prosazovaná zahraniční politika, zahrnující společné velení vojenských struktur a garantující obranu společného státu; třetí základní pojítka vytváří společná měnová a fiskální politika, zahrnující jak daňový systém, tak i společnou měnu.

Všechny tři hlavní aspekty společného státu postupně formálně naplňovala Římsko-německá říše již během prvních dvou desetiletí od vzniku její nové (raně novověké) státnosti, deklarované na ustavujícím říšském sněmu ve Wormsu roku 1495. V čele státu stál společný panovník (král, resp. císař římský) a říšská vláda (*Reichsregiment*); byl ustaven jeden společný zákonodárný stavovský orgán s centrální působností (vícekomorový říšský sněm – *Reichstag*) a také říšský komorní soud (*Reichskammergericht*). Nově byl vytvořen daňový systém, sloužící k financování oněch nových stavovských institucí s celoříšskou působností i k vydržování společného říšského vojska, které mělo garantovat bezpečí a obranu všech členů taktou ustaveného státního útvaru v případě vnějšího napadení či zajištění vnitřní bezpečnosti.

Vzájemná shoda panovala také v otázce potřeby dohodnout se na společné měně, neboť různorodost mnoha desítek lokálních měnových systémů existujících na sklonku středověku na území říše nejenže komplikovala obchodní kontakty a finanční transakce (proto měnovou unifikaci výrazně podporovaly jihoněmecké bankovní domy, financující v té době vnitřní i zahraniční politiku Maxmiliána I. a později Karla V.),¹ ale problematizovala i výběr společných daní.

1 Fritz BLAICH, *Die Reichsmonopolgesetzgebung im Zeitalter Karls V. (Ihre ordnungspolitische Problematik)*, Stuttgart 1967; Hermann KELLENBENZ, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, Band I (*Von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhundert*), München 1977.

Různorodost a vzájemná neslučitelnost lokálních středověkých měnových systémů² byla řešena tak, že dlužné částky či mezinárodní platby (včetně většiny církevních poplatků, odváděných pravidelně papežské kúrii) byly převáděny na společnou zlatou měnu. Tou byl v 15. století na říšském území tzv. zlatý rýnský. Jednalo se o zlatou minci, která měla ve srovnání s tradičním dukátem nižší ryzost drahého kovu, ale díky pravidelně obnovovaným dohodám mezi porýnskými kurfiřty (kteří byli v 15. století hlavními producenty tohoto mincovního nominálu) měly tyto zlaté mince dlouhodobě jednotné metrologické parametry a také (bez ohledu na různé emitenty) podobnou ikonografickou náplň.³

Fyzicky ražených zlatých mincí byl však v peněžním oběhu obecně nedostatek. V tehdy již poměrně rozvinutém bankovním systému⁴ bylo běžné, že při složitějších mezinárodních převodech se vůbec nemanipulovalo s monetarizovaným drahým kovem, ale zlaté rýnské sloužily jen jako přepočtový hodnotový ekvivalent. Například dlužil-li lübecký kupec částku 100 zlatých rýnských svému obchodnímu partnerovi v Augsburgu, mohl předat zprostředkovateli (bankovnímu domu) adekvátní částku v lokální stříbrné měně (např. v lübeckých šilincích); věřiteli pak byla místní pobočkou banky vyplacena nominálně stejná částka v lokální měně augsburské, tedy třeba ve stříbrných batzenech.⁵ Při velkých objemech poskytovaly podobné transakce možnost velkých zisků nejen díky odlišné kupní síle drahých kovů v různých částech říše, ale také díky rozdílu ve směnných kurzech nákupních a prodejních (podobně jako při dnešní směně zahraniční valuty).⁶

Každý z vydavatelů mincí (ať už to byla teritoriální knížata, říšská města, církevní instituce či jiní držitelé individuálních mincovních práv)⁷ měl tedy značný zájem na tom, aby byl směnný kurs jeho ražeb vůči společnému ekvivalentu co nejvyšší. Primárně pochopitelně záleželo na obsahu drahého kovu, ale v případě naprosté většiny

-
- 2 Emil WASCHINSKI, *Mittelalterliche Wechselkurse (Ein Beitrag zur Geldgeschichte)*, Berliner Numismatische Zeitschrift, II. Band, 1953–1958 (Nummern 13–24), zde Nr. 21, 1956, s. 244–249; Peter SPUFFORD, *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge 1989, zde s. XXV, mapa „Currencies of Late Medieval Europe“.
 - 3 Joachim WESCHKE, *Die Anfänge der deutschen Reichsgoldprägung im 14. Jahrhundert*, Berliner Numismatische Zeitschrift, II. Band, 1953–1958 (Nummern 13–24), zde Nr. 21, 1956, s. 190–196; Wolfgang HESS, *The Monetary Union of the Electors of the Rhine*, in: Deraeve Jacques – Duvosquel Jean-Marie (edd.), *One Money for Europe – XIth International Numismatic Congress*, Brussels 1991, s. 79–82.
 - 4 Ernst KLEIN, *Deutsche Bankengeschichte*, Band I: *Von den Anfängen bis zum Ende des alten Reiches (1806)*, Frankfurt am Main 1982.
 - 5 Peter SPUFFORD, *How rarely did medieval merchants use coin?*, Utrecht 2008, s. 26, mapa č. 13 „Fifteenth-century banking places“.
 - 6 Andreas WALTHER, *Geldwert in der Geschichte (Ein methodologischer Versuch)*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 10, 1912, s. 1–52.
 - 7 Souhrnný přehled: Bernhard PROKISH, *Grunddaten zur europäischen Münzprägung der Neuzeit ca. 1500–1900 (Münzstände – Prägeberechtigte – Prägezeiten – Münzstätten – Kurzbibliographie – Versuch einer Abfolgeordnung)*, Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik Wien, Band 2, Wien 1993.

obecně užívaných mincí lokálních měn na říšském území se jednalo o platidla kreditní, u nichž byla úředně stanovená platební síla mírně (u grošových ražeb) nebo podstatně (u drobných mincí) vyšší, než jaká byla tržní cena stříbra v mincích obsaženého.

Při individuálních platbách tento systém nepřinášel zásadní problémy, neboť do značné míry záleželo na dohodě (či nabídce zprostředkovatele), v jakém konkrétním kursu bude převod proveden. Ale ve chvíli, kdy došlo k vytvoření společného daňového systému, už vznikla podstatně složitější situace. Do „společné pokladny“ měly být formou pravidelných daní odváděny platby z různých částí říše (v lokálních měnách) a takto získanou směsí různorodých mincí lokálních měn měly být hrazeny společné výdaje.

Vznik pravidelného daňového systému (odvozovaného od konkrétních kvantitativních kritérií) byl průvodním jevem formování moderních evropských států raného novověku, a to v takové míře, že hovoříme dokonce o počátcích „daňového státu“, který nahrazoval dřívější středověký systém lenní závislosti a příležitostných berní. Předpokladem funkčnosti takového systému však byla politická dohoda o měnové integraci a stanovení pevných směnných kursů, neboť v tzv. obchodních mincích (plnohodnotných zlatých a stříbrných ražbách, jejichž platební síla byla definována jen konkrétním obsahem drahého kovu) obvykle daně nikdo neplatil. Tzv. říšské matriky, které od konce 15. století pravidelně evidovaly daňovou povinnost jednotlivých říšských stavů, uváděly platební povinnost ve zlatých rýnských. Nikde však nebylo stanoveno, jak se má tato částka přepočítávat na lokální měny, a platbu ve zlatě (tj. ve fyzicky shromážděných zlatých rýnských, tzv. Goldguldenech)⁸ nemohla říšská komora na poplatnících vyžadovat, neboť – jak již bylo naznačeno – zlata byl v peněžním oběhu nedostatek.

Také proto se jedním z hlavních bodů jednání raně novověkých říšských sněmů stala otázka měnové integrace, tj. na jedné straně sjednocení metrologických parametrů obchodních mincí zlatých i stříbrných (což byl především zájem bankovních domů, které nejvíce profitovaly na rozdílu v platební síle drahých kovů a na obchodování s nimi), na druhé straně snaha o vytvoření pevných směnných kursů stávajících lokálních měn, které měly fungovat dočasně do zavedení společné měny celorišské, resp. v pevných směnných kursech určitou dobu souběžně s touto společnou měnou.

Problematicke měnové integrace v rámci raně novověké Římsko-německé říše byla již věnována poměrně velká pozornost, a to především díky tomu, že k několika dohodám o společné měně na říšských sněmech skutečně došlo a také byla několikrát zahájena (i ve větším měřítku) výroba nových společných mincí celorišské měny. Mám na mysli přijetí tří říšských mincovních řádů z let 1524 (I.), 1551 (II.) a 1559 (III.) a následné novely III. říšského mincovního řádu z roku 1566.⁹

8 Walter HAUPT, *Sächsische Münzkunde*, Berlin 1974, tab. „Ausbringen des rheinischen Goldgulden“, s. 77.

9 Pro období prvních dvou třetin 16. století stále zůstává nepřekonána starší syntéza, kterou časopisecky publikoval Friedrich SCHRÖTTER, *Das Münzwesen des Deutschen Reichs von 1500 bis 1566*, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich 35, 1911, s. 129–172; 36, 1912, s. 99–128. Z mladších souhrnnějších prací se sice i obdobím 16. století stručně

Za nedostatek dosavadních interpretací měnové integrace říše považují především skutečnost, že jednotlivé fáze, datované přijetím mincovních řádů na říšských sněmech, jsou prezentovány jako kontinuální proces, jehož cílem bylo prostřednictvím politické dohody mezi říšskými stavy postupně dospět k vytvoření společné měny. Specializované práce, zabývající se touto problematikou, si všímají především technické stránky věci (zvláště samotných přepočtových systémů) a podle mého názoru neberou v potaz soudobé politické okolnosti, které jsou pro tvorbu daňových systémů a praktické uplatňování měnových integrací vždy primární (stejně jako v dnešní době).¹⁰ Souvislost mezi zaváděním nového systému říšské daně a snahou o vybudování raně novověkého německého státu moderního typu je zřejmá, ale v diskusi na toto téma se setkáváme s argumentací v podobě projednávaných nominálních částek, aniž by se autoři zamýšleli nad skutečností, v jaké fyzické podobě vůbec mohly být nové daňové povinnosti plněny.¹¹

Na celoříšské úrovni se objevuje první řešení, sahající až na úroveň dílčích lokálních měn a mincí nižších hodnot, až v roce 1524 v souvislosti s přijetím I. říšského mincovního řádu.¹² Ten však vznikl v době politické převahy mocenského uskupení,

zabývá Thomas CHRISTMANN, *Das Bemühungen von Kaiser und Reich um die Vereinheitlichung des Münwesens (Zugleich ein Beitrag zum Rechtsetzungswegfahren im Heiligen Römischen Reich nach dem Westfälischen Frieden)*, Schriften zur Rechtsgeschichte, Heft 41, Berlin 1988; tato práce je však významná především pro mladší období druhé poloviny 17. století, kdežto pro starší období (16. století) nové poznatky nepřinášá. Vzhledem k malému rozsahu studie se nemohl širšímu politickému kontextu jednání o měnové integraci v 16. století věnovat ani Gerhard Hans JÜRGEN, *Ursachen und Folgen der Wandlungen im Währungssystem des Deutschen Reiches 1500–1625 (Eine Studie zu den Hintergründen der sogenannten Preisrevolution)*, in: E. Schremmer (Hg.), *Geld und Währung vom 16. Jh. bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1993, s. 69–84. V širším kontextu dlouhodobého peněžního vývoje na německém území otázku jednotlivých fází měnové integrace stručněji zmiňuje i obsáhlá syntéza z roku 1974, opětovně vydávaná v dalších edicích, viz Herbert RITTMANN, *Deutsche Münz- und Geldgeschichte der Neuzeit bis 1914*, Solingen 2003, s. 53–63; též viz Bernd SPRENGER, *Das Geld der Deutschen (Geldgeschichte Deutschlands von den Anfängen bis zur Gegenwart)*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2003 (3rd edition), s. 102–109. V českém prostředí se touto problematikou zabýval především Lubomír NEMEŠKAL, *Snaby o mincovní unifikaci v 16. století*, Praha 2001.

- 10 Petr VOREL, *Monetary Circulation in Central Europe at the Beginning of the Early Modern Age – Attempts to Establish a Shared Currency as an Aspect of the Political Culture of the 16th Century (1524–1573)*, Pardubice 2006.
- 11 Peter SCHMID, *Reichssteuer, Reichsfinanzen und Reichsgewalt in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: Angermeier Heinz – Seyboth Reinhard (Hgg.), *Säkulare Aspekte der Reformationszeit*, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 5, München – Wien 1983, s. 153–198 a obsáhla věcná diskuse k tomuto příspěvku zde na s. 199–216 (*Diskussion zum Referat Schmid*). Též viz Erwein ELTZ, *Zwei Gutachten des Kurfürstenrates über die Wormser Matrikel und den Gemeinen Pfennig (Ein Beitrag zur Reichssteuerproblematik von Reichstag in Speyer 1544)*, in: Lutz Heinrich – Kohler Alfred (Hgg.), *Aus der Arbeit an den Reichstagen unter Kaiser Karl V. (Sieben Beiträge zu Fragen der Forschung und Edition)*, Schriften des Historischen Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 26, Göttingen 1986, s. 273–300.
- 12 Text I. říšského mincovního řádu viz Siegfried BECHER, *Das Österreichische Münzwesen vom Jahre 1524 bis 1838 in historischer, statistischer und legislativer Hinsicht*, Zweiter Band (Legislativer Theil), Wien 1838, č. 1, s. 1–7; český výtah zveřejnil L. NEMEŠKAL, *Snaby o mincovní unifikaci*, s. 37–46.

soustředěného kolem saských knížat a několika dalších významných producentů stříbra. Proto byl koncipován tak, aby vyhovoval této skupině, a zaváděl jako hlavní jednotku nové říšské měny stříbrnou minci, odvozenou od saského měnového systému, jehož hlavní obchodní mincí byl stříbrný zlatník (*Guldengrosch*). Pro kursovní přepočítání ostatních větších měn říšského systému posloužil nově zavedený říšský groš, definovaný jako $\frac{1}{21}$ onoho stříbrného zlatníku (a fakticky shodný s grošem saským), který měl – přes odlišnou hmotnost a ryzost – obdobný obsah stříbra a stejnou platební sílu.¹³

Pro Habsburky byla tato podoba celoříšské měny natolik nevýhodná, že se praktickému uplatnění tohoto zákona od samotného počátku bránili. V obou územních částech, ve kterých tehdy vládli a které tvořily součást říše (tj. na jihovýchodě v dědičných zemích rakouských a na severozápadě v zemích burgundsko-nizozemských), zavedli bez ohledu na platnost celoříšského zákona jiné měnové systémy. Pro sebe a svého bratra oslabil Karel V. závaznost rozhodnutí říšského sněmu v měnových otázkách zvláštní výjimkou, kterou hned v roce 1525 jakožto vládce říše udělil habsburskému rodu.¹⁴

Přes formální existenci sněmem schváleného mincovního řádu z roku 1524, zavádějícího společnou celoříšskou měnu, ke vzniku společného měnového systému nedošlo. Říšský mincovní řád sice stanovoval přepočty lokálních měn vůči měnové jednotce celoříšské, nezajišťoval však, aby stávající mince lokálních měnových systémů mohly být přijímány jako plnohodnotná platidla v jiných částech říše. Tento systém tedy v určité podobě mohl fungovat vertikálně (říšská komora dle stanovených přepočtů měla přijímat platby v lokálních měnách), nikoli však horizontálně: Jednotlivé součásti říše se vůči přílivu platidel, vydávaných jinými držiteli mincovních práv, bránily vlastními předpisy a individuálními valvačními přepočtovými systémy. Neexistovala politická síla, která by dokázala zajistit a mocensky garantovat produkci společných platidel celoříšské měny v souladu se zněním sněmem schváleného zákonného ustanovení.

Tato situace se dočasně změnila jen v průběhu padesátých let 16. století, kdy nastaly mocensko-politické konstelace, které byly pro měnovou integraci příznivé. Jednoznačná mocenská převaha císaře (1551) či vůle k politické dohodě (1559), které provázely vznik dalších říšských mincovních řádů, však trvaly vždy jen krátkou dobu. Novela III. říšského mincovního řádu, přijatá na říšském sněmu roku 1566, byla politickou dohodou, která vytvářela zdání pokračující existence společné říšské měny, ale ve skutečnosti představovala legální rámec pro návrat k autonomním měnovým systémům jednotlivých částí říše, propojených jen velmi volně hlavní měnovou jednotkou, kterou se stal stříbrný říšský tolar.¹⁵

13 I. říšský mincovní řád z roku 1524, § 6 a § 32. Platební síla nového „říšského groše“ a stávajícího saského groše stanovena ve shodné výši.

14 Carl von ERNST, *Das österreichische Privilegium des Quentchens*, Numismatische Zeitschrift 38, 1906, Wien 1907, s. 169–194; též viz L. NEMEŠKAL, *Snaby o mincovní unifikaci*, s. 47.

15 Petr VOREL, *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar (The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century)*, New York 2013, s. 68–72.

Neblahým pozůstatkem nedůsledných a ve výsledku neúspěšných snah o říšskou měnovou integraci 16. století se tak staly především drobné mince krejcarového systému (hlavně dvoukrejčary a tříkrejčary), produkované velkým množstvím emitentů se stále se zmenšujícím obsahem stříbra, které však byly deklarovány jako společné mince celoříšské měny. Spolu s úvěrovými problémy řady teritoriálních říšských knížat (často držitelů mincovních práv) se nadprodukce těchto ražeb stala jedním z významných průvodních jevů rychle rostoucí inflace¹⁶ (která s tehdejší tranzitní rolí evropského kontinentu při dopravě drahých kovů z amerických kolonií do Asie¹⁷ souvisela jen nepřímo) již v době před třicetiletou válkou.

Z hlediska vývoje měnové integrace říše představuje podle mého názoru přelomové období počátek čtyřicátých let 16. století, kdy se rozhodovalo o tom, kterým směrem se další vývoj bude ubírat. V dosavadních analýzách se ona doba jeví jako období, kdy se v této záležitosti dlouhodobě zdánlivě „nic nedělo“ a říšská reprezentace nemohla dlouho dospět k žádnému výsledku. Jednání o společné říšské měně byla i po fiasku I. říšského mincovního řádu (1524) stále na programu říšských sněmů, ale politická situace tehdy ještě neumožňovala Habsburkům vstoupit do těchto jednání v pozici silnější strany. Proto neměli zájem na dosažení společné dohody a vytvářeli vlastní „vnitřní“ nezávislé měnové okruhy. To však neznamená, že by si nebyli vědomi ekonomických a mocenských výhod, jaké by společná celoříšská měna poskytovala – ovšemže především tomu, kdo by v takové říši skutečně vládl. To se ukázalo bezprostředně po zásadní mocenské změně, kdy z konfliktu se stavovskou opozicí v letech 1546–1547 vyšli Habsburkové v pozici dočasných vítězů.¹⁸ Pak se zdálo být zavedení společné říšské měny poměrně snadnou záležitostí.

V době své krátkodobé politické dominance na říšské politické scéně (1547–1552)¹⁹ prosadil Karel V. na říšském sněmu v Augsburgu roku 1551 nový II. říšský mincovní řád v podobě, která vyhovovala především jemu.²⁰

16 Bernd SPRENGER, *Münzverschlechterung, Geldmengenwachstum und Bevölkerungsvermehrung als Einflußgrößen der sogenannten Preisrevolution im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert in Deutschland*, in: Kaufhold Karl Heinrich – Riemann Friedrich (Hgg.), *Festschrift für Wilhelm Abel zum 80. Geburtstag*, Göttingen 1984, s. 127–144; Peter SPUFFORD, *Münzverschlechterung und Inflation im spätmittelalterlichen und frühmodernen Europa*, in: Michale North (Hg.), *Geldumlauf, Währungssysteme und Zahlungsverkehr in Nordwesteuropa 1300–1800*, Köln 1989, s. 109–126.

17 Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16. – 17. století (1472–1717)*, Praha 2009, mapa č. 3: Evropa v systému mezikontinentálního obchodu se stříbrem v druhé polovině 17. století, s. 318.

18 Petr VOREL, *Důsledky tzv. Šmalkaldské války z let 1546–1547 pro vývoj měnové integrace Evropy*, *Theatrum historiae* 3, 2008, s. 47–64.

19 Hermann KELLENBENZ, *Das römisch-deutsche Reich im Rahmen der wirtschafts- und finanzpolitischen Erwägungen Karls V. im Spannungsfeld imperialer und dynastischer Interessen*, in: H. Lutz (Hg.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, München 1982, s. 35–54.

20 Petr VOREL, *Money in the Political Culture of 16th Century central Europe*, in: Halina Manikowska – Jaroslav Pánek (eds.), *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*, Part I – Middle Ages and Early Modern Era, Prague 2005, s. 179–201.

Rychlé ukončení dlouhých předchozích vyjednávání o vnitroříšských měnových otázkách (tedy „jak to nakonec dopadlo“) zastihuje skutečnou situaci v říšském peněžním oběhu. Autoři prací, zabývajících se tímto problémem, vycházejí ze znění říšských mincovních řádů, jako by šlo o odraz historické reality, nikoli jen o politický projekt, který v konečném výsledku úspěšný nebyl. Pokud vezmeme v potaz i jiné prameny a zohledníme širší mocensko-ekonomický kontext, jeví se problematika říšské měnové integrace podstatně složitěji. Reálné směnné kursy na území říše totiž fungovaly jinak, než jak předpokládaly říšské mincovní řády, a řešení, které pro onen dosti zmatený konglomerát lokálních měn říšské mincovní řády nabízely, nebylo pro řadu říšských stavů přijatelné.

Deset let před autoritativním zavedením II. říšského mincovního řádu (1551), na počátku čtyřicátých let 16. století, byla mocensko-politická situace zcela odlišná a Karel V. ještě neměl k dispozici pravidelné významné zdroje stříbra, jehož masovou monetarizací by mohl reálné prosazení svých představ o měnové integraci podpořit.²¹ Ze strany Habsburků tak zůstávaly aktivity, týkající se vývoje měnových systémů, především v rukou Ferdinanda I. Habsburského.

Ferdinandu I. Habsburskému se v průběhu třicátých let 16. století podařilo jak vytvořit vnitřní přepočtový směnný kurs měnových systémů rakouského a českého, tak i napojit některé měnové vnitroříšské měnové systémy jihoněmecké na měnu rakouskou.²²

Z hlediska politického sice české země už v té době netvořily součást Římsko-německé říše,²³ ale Království české bylo od dvacátých do čtyřicátých let 16. století jedním z hlavních producentů a vývozců stříbra v Evropě.²⁴ Proto vývoj svébytného českého měnového systému ovlivňoval proces měnové integrace v sousední říši. Když pak byl arcikníže Ferdinand Habsburský zvolen králem českým (1526) i králem římským (1531),

21 Až od čtyřicátých let 16. století, kdy byl do Evropy zahájen masový dovoz španělského koloniálního stříbra z oblasti dnešního Mexika a Bolívie (do té doby se z drahých kovů dováželo takřka výhradně jen zlato), přicházelo prostřednictvím habsburských mincoven (především v Nizozemí, ale i v Neapolsku) na evropský trh do té doby neobvyklé množství stříbra. V zájmu Karla V., který tehdy ještě tento příliv zámořského stříbra měl z větší části pod kontrolou, bylo přizpůsobit říšský měnový systém zájmům španělské větve Habsburků. Viz P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 165–172.

22 Toto pojetí se pak stalo základem kompromisního III. říšského mincovního řádu z roku 1559, když politicky vnucený měnový model Karla V. z roku 1551 ztroskotal; viz P. VOREL, *Monetary Circulation*, s. 103–115. Měnovou situaci v Čechách, vzniklou poté, co principy III. říšského mincovního řádu roku 1561 dočasně akceptovala česká stavovská obec, detailně analyzoval Eduard ŠIMEK, *Česká mince v peněžním oběhu druhé poloviny 16. století*, Studie ČSAV, č. 5, Praha 1972. Problematikou měnového vyčleňování oblasti nizozemské z říšského měnového systému se zabýval Hans-Wolfgang BERGERHAUSEN, „*Exclusis Westphalen et Burgund*“ (*Zum Kampfum die Durchsetzung der Reichsmünzordnung von 1559*), *Zeitschrift für historische Forschung* 20, 1993, s. 189–204.

23 Petr VOREL, *Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské – Důsledky říšské reformy Maximiliána I. Habsburského*, *Český časopis historický* 111, 2013, s. 743–801.

24 John H. MUNRO, *The Central European Silver Mining Boom, Mint Outputs and Prices in the Low Countries and England 1450–1550*, in: E. Cauwenberghé (ed.), *Money, Coins and Commerce*, Leuven 1991, s. 119–183.

zvýšil se jeho zájem o vznik stálých směnných kursů, které by zjednodušovaly obchodní kontakty uvnitř zemí, jimž vládl, a to bez ohledu na reálný obsah stříbra v drobných (v podstatě již kreditních) mincích. Směnný kurs mezi českou a rakouskou měnou byl po roce 1532 stanoven v poměru 1 groš český = 3 krejcar; drobné české mince byly počítány jako díly krejcaru (1 krejcar = 4 feniky rakouské měny = 3 denáry nebo 6 peněz české měny).²⁵ V roce 1539 byla upravena i platební síla stříbrných obchodních mincí. Ta nebyla fixována v podobě pevného směnného kursu a měnila se s ohledem na vývoj ceny stříbra, nicméně zmíněná úprava je důležitá z toho důvodu, že dokládá směnný poměr mezi rakouskými stříbrnými zlatníky (60 krejcarů) a českými jáchymovskými toлары, které byly od roku 1520 raženy s neměnnými metrologickými parametry a měly v „domácím“ peněžním oběhu stanovenou vyšší platební sílu (64 krejcarů).²⁶

Ve vztahu k říšskému měnovému systému představovala významný Ferdinandův úspěch dílčí mincovní unie, kterou roku 1535 uzavřel s rýnskými falckrabaty, bavorskými vévody a městy Augsburg a Ulm.²⁷ Touto dohodou vznikla poměrně rozsáhlá oblast peněžního oběhu s dohodnutými směnnými kursy, v níž se daly mince lokálních měn snadno užít v měnovém systému rakouském a naopak (1 batzen = 4 krejcar).²⁸ K této jihoněmecké mincovní dohodě postupně přistupovali i další významní emitenti, jako například roku 1536 město Norimberk.²⁹

Nezávisle na integračním úsilí Ferdinanda I. prosazoval Karel V. svoje vlastní představy o měnové politice. Sám Karel V. na počátku své vlády nedisponoval významnými zdroji nově vytěženého stříbra ani je neměl k dispozici z importů ze zámoří. Proto pro něj neměla smysl rozsáhlejší výroba stříbrných obchodních mincí a hlavními obchodními ražbami jeho zájmové oblasti (Španělsko, Nizozemí, jižní Itálie) byly mince zlaté. Stříbrné obchodní mince ve svých zemích Karel V. v prvních letech vlády ve významném množství nevyráběl. Peněžní oběh v té části říše, kde vládl, zásoboval platidly kreditními s nízkým obsahem stříbra (či zcela měděnými podle španělského modelu) a jeho pokus o měnovou reformu v Nizozemí počátkem dvacátých let 16. století skončil neúspěšně.³⁰ Až od roku 1536 byla zahájena výroba nové hlavní nizozemské

25 Petr VOREL, *Měnová politika Ferdinanda I. v Čechách a ukončení ražby pražských grošů*, Český časopis historický 100, 2002, s. 265–292.

26 S. BECHER, *Das Österreichische Münzwesen*, II, č. 12, s. 16–18.

27 J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, č. 183, s. 268–271; S. BECHER, *Das Österreichische Münzwesen*, II, č. 11, s. 11–16.

28 P. VOREL, *Monetary Circulation*, Tab. 7 „Standards of silver coins minted in the Central Europe in compliance with the 16th century minting orders“ na s. 170, zde části „Austrian minting order of 1524“ a „Austrian-South-German minting order of 1535“.

29 Ernst SCHOLLER, *Das Münzwesen der Reichsstadt Nürnberg im 16. Jahrhundert (Ein Beitrag zur reichsstädtischen Wirtschaftsgeschichte)*, Nürnberg 1912, s. 72.

30 Hermann van der WEE – Ian BLANCHARD, *The Habsburgs and the Antwerp Money Market: The Exchange Crises of 1521 and 1522–3*, in: Ian Blanchard – Anthony Goodman – Jennifer Newman (eds.), *Industry and Finance in Early Modern History (Essays presented to George Hammersley to the Occasion of his 74th Birthday)*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – Beihefte, Nr. 98, Stuttgart 1992, s. 27–57.

mince střední hodnoty (čtyřstüberu) a po zahájení dovozu zámořského stříbra na přelomu třicátých a čtyřicátých let si mohl Karel V. dovolit i rozsáhlejší výrobu stříbrných obchodních mincí (tzv. Karolusguldenů o výchozí nominální hodnotě 20 stüberů). Nizozemské mince byly postupně upravovány tak, aby odpovídaly měnovému systému španělskému; tomu se přizpůsobila fyzická podoba nově zavedených ražeb střední hodnoty („carolus“ = 1/2 realu španělské měny a „dvoucarolus“ = 1 real).³¹ Daný trend, tedy propojení měny španělské a nizozemské, pak pokračoval ve snaze Karla V. o propojení měny španělské s měnou říšskou v rámci II. říšského mincovního řádu roku 1551.

Zcela rozdílné snahy o vytváření širších měnových systémů, které nezávisle na sobě v průběhu třicátých let 16. století prosazovali oba habsburští vládcí Římsko-německé říše (císař římský Karel V. a král římský Ferdinand I.), se pak výrazným způsobem promítly do dílní dohody o vytvoření pevných směnných kursů konkrétních mincí, ke které došlo mezi říšskými stavy (bez ohledu na dlouholetá neúspěšná vyjednávání a přijetí nového říšského mincovního řádu) v roce 1542.

Tato dohoda je v dosavadní odborné literatuře podle mého názoru neprávem opomíjena.³² Snad proto, že její text nebyl začleněn do starší reprezentativní edice archivních dokumentů, týkající se říšské měnové politiky ve středověku a raném novověku,³³ snad i proto, že nakonec nedošla praktického uplatnění, byť některé prvky

31 Přepočty mezi novým měnovým systémem, vytvořeným Karlem V. pro jeho nizozemské državy, a hlavními evropskými obchodními mincemi, obsahuje mincovní valvace z roku 1548, vydaná tiskem o devět let později viz *Ordonnantie statuyt, en de Permissie der K. M. van den gouden en silueren penninghen / cours en ganck hebbende ouer alle zyne landen van herwaerts ouer Ghe publiceert int Jaer M. D. achtenuueertich Den. xvij. Julij* [17. 7. 1548], Amsterdam 1557 (ve střední Evropě je k dispozici jeden exemplář této valvace ve sbírce starých tisků Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. 17.615–A Alt Mag/b). Kokrétní směnné kursy tehdejších nizozemských mincí ve vztahu k britskému měnovému systému důkladně dokumentoval John MUNRO, *Money, Wages, and Real Incomes in the Age of Erasmus (The Purchasing Power of Coins and Building Craftmen's Wages in England and the Low Countries, 1500–1540)*, Department of Economics and Institute of Policy Analysis University of Toronto, Working paper No. 1 for 2001, Toronto 2001.

32 F. SCHRÖTTER, *Das Münzwesen des Deutschen Reich*, s. 165–172; T. CHRISTMANN, *Das Bemühungen von Kaiser und Reich*, s. 60–63; L. NEMEŠKAL, *Snahy o měnovou unifikaci*, s. 72–74.

33 Jednotlivá sněmovní usnesení, týkající se měnové problematiky, i texty říšských mincovních řádů shromáždil a publikoval již počátkem druhé poloviny 18. století Johann Christop HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv, bestehend in einer Sammlung Kayserl. und Reichs-Münz-Gesetze, Ordnungen, Privilegien über das Münz-Recht, nebst zuverlässigen Nachrichten vom Teutschen Münzwesen überhaupt*, Nürnberg 1756–1768 (Reprint Bd. I-IX, München 1977–1978). Toto obsáhlé dílo, obsahující edici pramenů k říšskému mincovnictví od roku 743 (hlavně však od druhé poloviny 15. století, starších písemností je zde relativně málo) do autorovy současnosti, je samo o sobě dokladem velmi složitých měnových poměrů v říši, která byla v raném novověku jen volným svazkem v podstatě samostatných států s vlastní měnovou politikou. Z Hirschovy edice materiálůvě vychází většina moderních studií, zabývajících se problematikou říšských mincovních řádů. Příslušné texty jsou obsaženy i v moderní řadě edic říšských sněmovních usnesení. Pro čtyřicátá léta 16. století byla tato ediční řada zpřístupněna až nedávno; špýrský sněm roku 1542 viz Silvia SCHWEINZER-BURIAN (Hg.), *Der Reichstag zu Speyr 1542, Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. (Deutsche Reichstagsakten – Jüngere Reihe, 12. Band)*, Teilband I-II, München 2003.

(výhodné pro Habsburky) užil Karel V. při přípravě II. říšského mincovního řádu.³⁴ Přesto ji považuji za velmi důležitou, neboť podle mého názoru pramenně dokládá realitu peněžního oběhu věrohodněji, než soudobé říšské mincovní řády.

Dohoda z roku 1542, uzavřená operativně na říšském sněmu ve Špýru,³⁵ reagovala na rychlou změnu mocensko-politické situace, ke které došlo počátkem čtyřicátých let na jihovýchodním okraji říše. Po ztrátě podstatné části Uher (1541), v nichž o prosazení své královské autority dlouhodobě zápasil Ferdinand I. Habsburský, byly Osmanskou říší znovu přímo vojensky ohroženy především dědičné rakouské země. Habsburkové se proto v krizové situaci obrátili na říšské stavy se žádostí o vojenskou pomoc říšského vojska, financovaného ze společných daní.

V první polovině 16. století byla i protestantská stavovská opozice v říši ochotna spolufinancovat vojenské operace Karla V. za západě (ve válce s Francií) i na jihovýchodě (ve válce s Osmanskou říší). Tato ochota měla svůj rozměr politický (Habsburkové byli nuceni k ústupkům v náboženských otázkách) i ekonomický (řada protestantských šlechticů působila ve funkci dobře placených vojenských velitelů) a pochopitelně i strategický, neboť nutnost užití vojenského potenciálu jinde vylučovalo jeho užití pro řešení vnitřních poměrů říše.³⁶ Uvedený směr politického uvažování se sice už v polovině čtyřicátých let 16. století ukázal jako zcela chybný, ale počátkem čtyřicátých let se ještě politická dohoda o kompromisním vnitřním uspořádání říše jevila stavovské opozici jako možná.³⁷ Proto byli i opoziční stavové ochotni financovat tažení říšského vojska k ochraně rakouských dědičných zemí, i když podstatné části teritoriálních knížat se nebezpečí osmanského vpádu bezprostředně netýkalo.³⁸

Chystané přesuny velkých vojenských kontingentů však s sebou přinášely jistá úskalí. Než se žoldnéřská vojska dostala přímo do kontaktu s nepřítelem a mohla projevít svůj užitek na bojišti, představovala spíše reálné nebezpečí pro ty končiny, kterými

34 Jedná se především o platební sílu 68 krejcarů, která byla roku 1551 zdánlivě nelogicky stanovena II. říšským mincovním řádem „starým“ říšským tolarům, zatímco „nové“ hlavní stříbrné mince Karla V. (Guldenery) měly platit 72 krejcarů (aby byla jejich platební síla dělitelná osmi, neboť španělskému realu stanovoval II. říšský mincovní řád platební sílu 8 krejcarů). Při účelovém snížení platební síly tolarů (které před rokem 1551 platily výrazně více, než oněch 68 krejcarů) využil Karel V. právě skutečnosti, že na této úrovni byl směnný kurs tolarů dohodnut s říšskými stavy roku 1542.

35 V Hirschově edici tento pramen není uveden, proto jej dřívější autoři, zabývající se otázkou říšské měnové unifikace, nebrali v potaz. Text uveřejnil až S. BECHER, *Das Österreichische Münzwesen II*, č. 15, s. 22–14.

36 Paul HEIDRICH, *Karl V. und die deutschen Protestanten am Vorabend des Schmalkaldischen Krieges*, 1. Teil: Die Reichstage der Jahren 1541–1543, Frankfurter Historische Forschungen, Heft 5, Frankfurt 1911.

37 Franz LAU – Ernst BIZER, *A History of the Reformation in Germany to 1555*, London 1969, Chapter VIII. Two years of peace (1542–1543), s. 172–182; Heinrich LUTZ, *Das Ringen um deutschen Einheit und kirchliche Erneuerung (Von Maximilian I. bis zum Westfälischen Frieden 1490 bis 1648)*, Propyläen – Geschichte Deutschlands IV., Berlin 1983, s. 260–269.

38 Wolfgang STEGLICH, *Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V.*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 11, 1972, s. 7–55.

projížděla či do kterých mířila (zvláště když měla v některé oblasti setrvat – „ložírovat“ – delší dobu v řádu několika týdnů). I v mírových dobách bylo obtížné zajistit, aby žoldnéřská vojska, zvyklá zajišťovat si obživu a další biologické potřeby i proti vůli civilního obyvatelstva, nezpůsobila zbytečné škody. Do rakouských zemí se měly přesouvat i ze vzdálených koutů říše početné skupiny žoldnéřů, vnímaných v Podunají jako vojska „cizí“ po stránce jazykové i kulturní, byť se jednalo o armádu, organizovanou a financovanou říší.

Taková akce tedy vyžadovala jistou logistickou přípravu, jejíž součástí byla i otázka placení. Vojenské oddíly z různých koutů Římsko-německé říše byly při své cestě do rakouských zemí vybaveny domácí měnou z té oblasti, odkud je vyslali, a to především mincemi střední platební síly a drobnými, které jinak v rakouských zemích neplatily. Bylo tedy možné předpokládat, že pokud už žoldnéřští zásobovači opustí pod hrozbou ztráty hrdla od rabování vesnických gruntů (což byl obvyklejší případ zajišťování proviantu v „cizích“ zemích) a budou muset za odebrané komodity platit, mohou vzniknout spory o to, jakou mají mít platební sílu peníze, které do té doby vesničtí rychtáři a drobní šlechtici často nikdy neviděli.

Tak vznikla roku 1542 operativní dohoda o směnných kursech nejen u mincí obchodních (zlatých a stříbrných), ale i na úrovni drobných mincí, což je zcela mimořádný případ.³⁹ Vznik takové dohody byl v dané situaci umožněn také tím, že Habsburskému onu vojenskou pomoc nutně potřebovali a byli tedy nuceni v případě takového „detailu“ ustoupit, i když je zřejmé, že tak rozsáhlá legalizace peněžního oběhu „cizích“ drobných mincí by dlouhodobě mohla místní měnové poměry destabilizovat. Nešlo totiž o jednorázové ustanovení některého z knížat, které mohlo mít i jasný obranný charakter (zamezit oběhu cizích mincí na vlastním území), ale o kompromisní dohodu mezi Ferdinandem Habsburským (který se snažil směnný kurs „cizích“ říšských běžných mincí oslabit) a ostatními říšskými stavy, kteří měli pochopitelně zájem na tom, aby kupní síla jejich mincí byla v rakouských zemích co nejvyšší.

Různých druhů běžných stříbrných mincí se tehdy vyrábělo na říšském území několik stovek,⁴⁰ ale jen některé z nich byly raženy v tak velkém množství, že měly pro peněžní oběh větší význam. Proto podle mého názoru tento pramen dokládá reálnou situaci v peněžním oběhu střední Evropy podstatně přesněji, než teoretická (a v praxi těžko prosaditelná) usnesení říšských sněmů, která ve své výčtové části obsahují přehled ražeb téměř všech emitentů, kteří se účastnili sněmovních jednání, včetně těch, jejichž ražby byly ekonomicky bezvýznamné.

39 Na existenci tohoto pramene jsem nedávno upozornil v širších souvislostech vývoje evropských měn v polovině 16. století, viz P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 142–143. Podrobnější obsahová analýza, ze které je zřejmý i soudobý politický kontext, odrážející blízký se mocensko-náboženský střet, však dosud provedena nebyla, proto jsem považoval za vhodné věnovat této otázce zvláštní pozornost formou této studie.

40 Základní souhrnný přehled ražeb z této doby viz Wolfgang SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V. – Typenkatalog der Gepräge zwischen dem Beginn der Talerprägung (1484) und der dritten Reichsmünzordnung (1559)*, Frankfurt am Main 1974.

V roce 1542 se naproti tomu museli Habsburkové s říšskými stavy rychle dohodnout na praktickém měnovém opatření. Předmětem jednání se tedy staly jen ty mince, u nichž bylo možno reálně předpokládat, že jimi budou říšské vojenské jednotky (resp. jejich nákupčí) platit. Jedná se tedy o reprezentativní, z podstatné části praktický (nikoli jen politický) výběr těch nominálů, které byly počátkem čtyřicátých let 16. století obecně nejrozšířenější.

Ve srovnání s jednáními o společné měně, která se týkala hlavně mincí, vydávaných říšskými stavy, se však v souvislosti s chystanými přesuny vojsk musely zúčastněné strany dohodnout i na platební síle jiných mincí (italských, francouzských, švýcarských), u nichž se dalo odhadnout, že je vojáci budou mít s sebou. Do onoho výběru tak vedle mincí, vydávaných emitenty z řad říšských stavů, vcelku logicky pronikly i některé nominály, vydávané mimo území říše, což je podle mého názoru ještě důležitější. S těmito „cizími“ ražbami se totiž v říšských mincovních řádek setkáváme jen jako s „okrajovým“ a jen dočasně trpěným oběživem (nešlo o mince říšských stavů).⁴¹ Naopak pro úspěšný výsledek dohody byla tato okolnost velmi podstatná.

K zajímavému výsledku dospěla dohoda z roku 1542 u zlatých ražeb. Na většině říšského území představoval hlavní zlatou minci tzv. „zlatý rýnský“ (Goldgulden), v rakouských zemích to však byl (i díky habsburským zdrojům v Uhrách) zlatý dukát, který se ve srovnání s říšskou zlatou měnou vyznačoval vyšší a především stabilní ryzostí.⁴² Dohoda z roku 1542 zvýhodňovala zlatý rýnský (Goldgulden), neboť této minci byla určena platební síla 18 batzenů, tj. při přepočtu na rakouskou měnu 72 krejcarů.⁴³ Platební síla dukátu měla být jen 100 krejcarů, tedy o několik procent méně, než byl v té době obvyklý směnný kurs těchto mincí.⁴⁴ To znevýhodňovalo obchodníky a vojenské podnikatele, působící v habsburském soustátí, při velkoobchodních kontrakttech. Ty se pochopitelně týkaly vojenského materiálu, dodávaného ve větších objemech různými podnikatelskými skupinami říšskému vojsku až v cílovém místě přesunu, ale také žoldu. Pokud byl nájemcům žoldnéřských skupin placen v „podceněných“ dukátech, musela být odvedena ve zlatě vyšší částka (rozdíl mezi reálnou tržní cenou dukátu byl pak čistým ziskem příjemce).

41 Říšský mincovní řád z roku 1551 obsahuje stručnou položku „Frembde Müntzen“, kde je platební síla některých druhů zahraničních mincí stanovena podle obsahu stříbra, viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 340–341.

42 Alexandar BRZIC, *The Ducat (Some observations about the history of an economic and monetary phenomenon)*, Nyenrode Business Universiteit, Veendaal 2007, kap. 2 „History and typology of ducats“, s. 37–105.

43 Z této dohody také srozumitelně vyplývá podstatný rozdíl (někdy i v odborné literatuře opomíjený), který představovalo užívání termínu „zlatý rýnský“ ve smyslu peněžní početní jednotky (zlatý rýnský = 60 krejcarů), či reálně zlaté mince stejného jména (zlatý rýnský = Goldgulden, tj. mince o proměnlivé platební síle, obvykle výrazně vyšší, než stejnojmenná peněžní početní jednotka). Viz Petr VOREL, *Peníze a peněžní početní jednotky v 16. století*, *Theatrum historiae* 6, 2010, s. 219–233.

44 Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, *Český časopis historický* 96, 1998, s. 754–778.

Z hlediska našeho tématu je však důležitější aktuální valvace stříbrných mincí,⁴⁵ neboť platbu ve zlatě lze i v popsaném případě předpokládat spíše na úrovni podnikatelů ve vojenském řemesle (tj. nájemců žoldnéřů) či šlechtických nebo městských velkoobchodníků (dodavatelů kontraktovaného vojenského a dalšího materiálu), než ve vztahu mezi konkrétními vojenskými jednotkami (resp. jejich zásobovači) a lokálními komunitami.

U stříbrných mincí je zřetelné rozlišení na několik skupin. První skupinou jsou stříbrné mince obchodní (jejichž platební síla byla primárně dána obsahem stříbra). V dohodě z roku 1542 se objevují jednak ražby tolarového typu (tolary a jejich díly), jednak mince, které v dlouhodobé kontinuitě představují pokračovatele pozdně středověkých testonů.

U ražeb tolarových je pro dějiny evropského peněžního oběhu tento pramen velmi důležitý, neboť jednoznačně dokládá, že ještě v roce 1542 byly v celoevropském kontextu odlišovány výrobky jáchymovské mincovny („dobrý tolar, v Jáchymově ražený“), které měly vyšší obsah stříbra, odlišný od všech ostatních tolarů, ražených říšskými knížaty. Jáchymovský tolar měl platit 17½ batzenu (tj. 70 krejcarů), všechny ostatní tolary (v daném kontextu tedy ražby saské, brunšvické a mansfeldské, kterých bylo na peněžním trhu nejvíce) měly platit jen 17 batzenů (tj. 68 krejcarů). Pro nižší tolarové nominály (půltolary a čtvrttolary) se měl použít příslušný zlomek oněch částek.

Dohoda ze Špýru kupodivu vůbec nezmiňuje stříbrné obchodní mince rakouské (stříbrné zlatníky, tj. *Guldiner*), byť se v té době v rakouských mincovnách běžně vyráběly, a jejich směnný kurs vůči českému tolaru Ferdinand I. výslovně stanovil krátce před špýrskými mincovními dohodami, jak zmiňují výše (1539).

Důvodem je zřejmě skutečnost, že u svých vlastních rakouských mincí se původně Ferdinand I., snažil udržet fixní platební sílu stříbrného zlatníku na hodnotě 60 krejcarů (tak, aby byla reálná platební síla mince shodná s její nominální hodnotou). Zatímco v roce 1539 si takový postup mohl dovolit v rámci habsburského soustátí (tj. snížil směnný kurs českého tolaru jen na 64 krejcarů), v rámci širší měnové dohody toto učinit nemohl. Jáchymovské tolary počátkem čtyřicátých let 16. století stále představovaly významnou vývozní komoditu, kterou byly saským i dalším zahraničním investorům do českého důlního podnikání v Krušnohoří vypláceny jejich podíly a zisky. I když byly tyto mince formálně vyráběny jako české vládní ražby, samotná správa mincovny (a tím do značné míry i kontrola nad vývozem stříbra) stále zůstávala (až do roku 1545) v rukou šlikovského „rodinného“ podniku a jeho domácích a zahraničních spojenců.⁴⁶ Tedy vlivné skupiny, která v té době jednoznačně patřila v rámci říše i v rámci českých zemí k protihabsburskému (většinově protestantskému) křídlu. Zařazení rakouského stříbrného zlatníku (který byl počátkem čtyřicátých let 16. sto-

45 Souhrnný přehled viz P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 154, tab. 7: „Kupní síla evropských stříbrných mincí schválená pro vojenské účely k platbám v rakouských zemích v květnu 1542 ve Špýru“.

46 Lubomír NEMEŠKAL – Petr VOREL, *Dějiny jáchymovské mincovny a katalog ražeb I. (1519/1520–1619)*, Pardubice 2010, s. 47–76.

letí nepochybně také důležitou stříbrnou obchodní mincí) do švýcarského kursovního seznamu se tedy Ferdinand I. zřejmě záměrně vyhnul, neboť byl-li by v daném kontextu jeho směnný kurs stanoven podle nominální hodnoty (60 krejcarů), bylo by to pro habsburský měnový systém velmi nevýhodné. Všechny ostatní rakouské stříbrné mince nižších hodnot (počínaje dvanáctikrejcarem) do směnné tabulky zařazeny jsou.

Obchodní mince testonového typu obsahují dvě velké skupiny:

První z nich je zahrnuta pod souhrnným označením „dickeny“, což bylo jedno z obecnějších soudobých označení mincí o hmotnosti kolem 9 gramů, vyráběných ze stříbra vysoké ryzosti. V seznamu dickenů z roku 1542 jsou uvedeny jen ražby „cizí“, tedy dickeny francouzské⁴⁷ a také ražby z oblasti severního Švýcarska (Bern)⁴⁸ a severní Itálie, které nespádaly do politického svazku raně novověké Římsko-německé říše (daného zastoupením na říšském sněmu), tj. dickeny milánské,⁴⁹ ferrarské⁵⁰ a lotrinské.⁵¹ Všem těmto dickenům byla určena platební síla 15 krejcarů (tj. ¼ zlatého rýnského jako peněžní početní jednotky); byly tedy „podceněny“ až o čtvrtinu reálné kupní síly.⁵² V daném případě šlo tedy zřejmě o záměr redukovat množství mincí tohoto typu, pronikajících do rakouského peněžního oběhu (tržní cena stříbra v mincích obsaženého byla vyšší, než jejich úředně stanovená kupní síla). Je to poměrně logické například

47 V dohodě z roku 1542 jsou pod termínem „francouzský dicken“ míněny stříbrné testony Františka I. (1515–1547), ražené ve velkém množství v nové ikonografické podobě (na rubové straně výrazný korunovaný štít) po měnové reformě roku 1540; viz Nicholas MAYHEW, *Coinage in France from the Dark Ages to Napoleon*, London 1988, s. 115–116; vyobrazení mincí Plate 23, mince č. 244–246.

48 Hans-Ulrich GEIGER, *Der Beginn der Gold- und Dickmünzenprägung in Bern (Ein Beitrag zur Bernischen Münz- und Geldgeschichte des 15. Jahrhunderts)*, Archiv des Historischen Vereins des Kantons Bern, Bd. 52, Bern 1968; Martin COLIN, *Essai sur la politique monétaire de Berne 1400–1798*, Lausanne 1978, s. 323–370 „Répertoire chronologique des estimations, évaluations et taxations proposées ou mises en vigueur (1416–1794)“; Jürg RICHTER – Ruedi KUNZMANN, *Der neue HMZ-Katalog, Band 2: Die Münzen der Schweiz und Liechtensteins 15./16. Jahrhundert bis Gegenwart*, 6. vyd., Regensdorf 2006, s. 85–86, č. 2–172 (Dicken).

49 *Corpus Nummorum Italicorum*, Vol. 5: Lombardia (Milano), Roma 1914; Carolo CRIPA, *Le monete di Milano durante la dominazione spagnola dal 1535 al 1706*, Milano 1990.

50 *Corpus Nummorum Italicorum*, Vol. 10: Emilia (Parte 2a) Bologna e Ferrara – Ravenna e Rimini, Roma 1927. Platební síla severoitalských testonů (včetně ferrarských) se v průběhu druhé čtvrtiny 16. století stále pohybovala na výši okolo 1/5 zlatého dukátu, tedy v říšské krejcarové měně okolo 25 krejcarů; viz Carlo M. CIPOLLA, *Money in Sixteenth-Century Florence*, Berkeley – Los Angeles – London 1989, s. 4–6.

51 Lotrinské mince (včetně dickenu, nazývaného „Lottringer Dick Pfennig“) zařazuje II. říšský mincovní řád v roce 1551 mezi „cizí mince“, byť předpokládá, že lotrinský vévoda v budoucnu bude říšský mincovní řád akceptovat. Platební síla lotrinského dickenu byla v roce 1551 stanovena na 19½ krejcaru, viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 340.

52 Kupní síla bernského stříbrného dickenu (přepočítávaného přes francouzskou zlatou korunu) se koncem první poloviny 16. století pohybovala mírně nad hodnotou 20 krejcarů; viz Albert ESCHER, *Schweizerische Münz- und Geldgeschichte von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Bern 1881, kap. Das Münzrecht von Bern na s. 167–193, přepočty platební síly stříbrného dickenu zde s. 184–186.

u testonů francouzských (tedy ražeb zahraniční mocnosti, s níž právě Habsburkové vedli válku), jejichž výroba a následné pronikání do hraniční oblasti v Porýní začala právě počátkem čtyřicátých let výrazně stoupat díky francouzskému podílu na distribuci zámořského stříbra.⁵³

Druhou skupinu mincí testonového typu představují ražby nizozemské, nazývané „snaphan“. Hlavní mincí tohoto typu byl aktuálně ražený snaphan geldernský, který měl platit 14½ krejcaru. O málo nižší platební síla (14 krejcarů) byla přičtena starším geldernským mincím tohoto typu (které se od aktuální ražeb odlišovaly vyobrazením psa nebo heraldickým štítem, umístěným pod vyobrazením koně);⁵⁴ stejně měly platit také snaphany arnburské a deventerské.⁵⁵

Určitý mezistupeň mezi mincemi obchodními a běžnými představovaly vyšší násobky běžných nominálů, které měly relativně vysoký obsah stříbra, takže pokud byly shromážděny ve větším množství, mělo smysl o nich uvažovat i jako o obchodní komoditě a určovat cenu podle drahého kovu. Při platbě jednotlivými mincemi neměla tato odlišnost velký význam a byly přijímány v nominální hodnotě. Přesto i zde shledáváme rakouské mince vyšších krejcarových nominálů v určité nevýhodné pozici, neboť u nich zůstal směnný kurs fixní. Rakouský pfundner (dvanáctikrejcar) měl platit 12 krejcarů, přičemž stejná platební síla byla přičtena i meklenburské stříbrné minci o nominální hodnotě ¼ zlatého rýnského (Ort = ¼ Gulden).⁵⁶ Desetikrejcar měl platit deset krejcarů; rakouský „nový šesták“ (Sechser) šest krejcarů, což byla ovšem i hodnota, za kterou měl být přijímán i frankfurtský tornes.⁵⁷ Zaznamenání této ražby v mincovní dohodě z roku 1542 je zvláště důležité z toho důvodu, že jinde na říšském území se již tento (původem francouzský) nominál běžně neužíval a do valvačních přehledů jej nezahrnuly ani časo-

53 Frank C. SPOONER, *The International Economy and Monetary Movements in France 1493–1725*, Harvard Economic Studies, Volume 138, Cambridge, Massachusetts 1972, s. 131–134.

54 Klesání obsahu stříbra v geldernských snaphanech ve čtyřicátých letech 16. století pokračovalo; II. říšský mincovní řád z roku 1551 už popisované geldernské ražby neeviduje, ale aktuálně ražený geldernský snaphan, který má v opise slovo „GELD“, oceňuje na 13 krejcarů; viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 339.

55 Enno E. van GELDER, *De Nederlandse Munten*, Utrecht – Antwerpen 1968; Jean DUPLESSY, *Le snaphaen de Charles d'Egmont, duc de Gueldre (1492–1538)*, Bulletin – Club français de la médaille, 3. trimestre, 1979, s. 120–125.

56 Meklenburský čtvrtzlatník byl mincí střední platební síly o hmotnosti kolem 7 gramů a ryzosti 62,5 % Ag; viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 222, č. 2100 a s. 223, č. 2113. Též Michael KUNZEL, *Das Münzwesen Mecklenburgs von 1492 bis 1872* (Münzgeschichte und Geprägekatalog), Berliner numismatische Forschungen, Neue Folge, Band 2, Berlin 1994, s. 28 a s. 324, č. 48–50, zde tab. 4/48–50.

57 Frankfurtský tornes byl tradiční městskou ražbou, která navazovala na středověký tourský groš (proto byl i na líci mince v opisu vyražen nápis „TVRONVS FRANCKENFVRT“; tj. „tourský frankfurtský“). V numismatické literatuře je pro tento nominál užíváno také označení „turnose“, viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 96–97, č. 864–874 (aktuálně v roce 1542 ražený nominál vyobrazen zde na tab. 20/872); též viz Eduard FELLNER – Paul JOSEPH, *Die Münzen von Frankfurt am Main nebst einer münzgeschichtlichen Einleitung und mehreren Abhängen*, Frankfurt am Main 1896 (reprint Leipzig 1969).

vě nejbližší říšské mincovní řády.⁵⁸ Naproti tomu saský třígroš (tzv. schreckenberger) je mírně nadhodnocen (9½ krejcaru; v rakouských zemích jinak platil jen 9 krejcarů). Zvláštní měnové systémy říšských měst zastupuje i stříbrná mince města Méty („Metzblancken“), oceněná na 5 krejcarů.⁵⁹ V této skupině se znovu objevují také mince lotrinské, které si zachovávaly relativně vysoký obsah stříbra (12 lotů 8 grénů, tj. 77,77 % Ag), konkrétně „lotrinský velký [groš]“, oceněný na 6½ krejcaru (a jeho čtvrtina, tj. „malý lotrinský [groš]“, uváděný v německých pramenech jako „Lotringer Dahlin“).⁶⁰

Jinou skupinu už představují vyšší běžné nominály ze severních oblastí říše, spadajících do tradiční oblasti pozdně středověké lübecké šilinkové měny.⁶¹ Jednalo se hlavně o dvoušilink lübecké měny, který představoval nejvýznamnější reálně užívanou běžnou minci rozsáhlé severoněmecké oblasti.⁶² Byla to mince poměrně velké hmotnosti (kolem 4 gramů), ale nižší ryzosti (kolem 47 % Ag), kterou v obdobných parametrech vyráběla řada (většinou původně hanzovních) měst a teritoriálních knížat.⁶³ Platební síla těchto mincí byla tedy vzhledem k relativně malému obsahu stříbra stanovena

58 Podrobněji k vývoji této frankfurtské ražby viz Niklot KLÜSSENDORF, *The Karolus Gros and the aftermath of the Gros Tournis in Hesse*, in: N. J. Mayhew (red.), *The Gros Tournis (Proceedings of the Fourteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History)*, Oxford 1997, s. 453–466, zde s. 463–466, vyobrazení mincí Plate 42/7–11.

59 Jednalo se o minci grošové velikosti o vysokém obsahu stříbra (12 lotů 14 grénů, tj. 79,86 % Ag), čemuž odpovídala i vyšší platební síla. V soudobém peněžním oběhu se nazývaly „Metzblancken“, tj. „metský bílý [groš]“. Platební sílu 5 krejcarů stanovoval této minci i II. říšský mincovní řád z roku 1551, viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 339. Vzhledem k běžné grošové velikosti je v literatuře tato ražba řazena mezi grošové mince, viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 230, č. 2187 (vyobrazení zde na tab. 50/2187).

60 Narozdíl od lotrinského testonu, jehož platební síla byla v roce 1542 stanovena nezvykle nízko (15 krejcarů namísto 19½ krejcaru), byl směnný kurs lotrinského groše (6½ krejcaru) zřejmě odrazem jeho reálné kupní síly, neboť ke stejné hodnotě dospěl v případě této mince i II. říšský mincovní řád, viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 340.

61 Daniela BRAUN (ed.), *Von altem Schrot und Korn (Münze und Geld im 16. Jahrhundert)*, Ausstellungskatalog, Schweizerisches Landesmuseum, Heft Nr. 3, Zürich 1987, p. 19 „Karte mit den 22 Münzherren und den 6 Währungsgebieten des 16. Jahrhunderts“ a Michael NORTH, *From the North Sea to the Baltic (Essays in Commercial, Monetary and Agrarian History, 1500–1800)*, Collected Studies Series C 548, Aldershot 1996. Svěbytný vývoj lübecké šilinkové měny (pokrývající obchodní zájmovou oblast severoněmecké hanzy i mimo německé území) shrnuje P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 111–116.

62 Ojedinelý doklad struktury peněžního oběhu v oblasti lübecké šilinkové měny počátkem druhé třetiny 16. století představuje dobře dochovaný a dokumentovaný nálezní mincí, ukrytý mezi léty 1533–1537 v samotném centru Lübecku; viz Rolf HAMMEL-KIESOW [Hg.], *Silber, Gold und Hansehandel (Lübeck's Geldgeschichte und der grosse Münzschatz von 1533/37) – Illustrierter Führer durch die Ausstellung „Pfeiffer & Tuch für Mark & Dukaten“*, Lübeck 2003. Celková platební síla ukrytých mincí (23 228 ražeb stříbrných a 395 zlatých) čítala celkem 1780 marek lübecké měny (1 marka = 16 šilinků). Dvoušilinky různých emitentů tvořily 48,9 % nominální hodnoty tohoto depotu; viz *tamtéž*, s. 39–41.

63 Dílčí metrologické parametry jednotlivých dvoušilinků lübecké měny se v té době mírně lišily v konkrétní hmotnosti a ryzosti; u všech však vycházel výsledný obsah ryzího stříbra kolem 1,9 g. Blíže viz M. KUNZEL, *Das Münzwesen Mecklenburgs*, s. 28, tab. „Münzfüße 1528 bis 1539 in Güstrow und 1537 in Grevesmühlen“ a s. 37, tab. „Münzfußfestlegung für die Münzstätte Ribnitz 1540“.

poměrně vysoko (4½ krejcaru). Dohoda výslovně zmiňuje dvoušilinky, ražené v městech Hamburk,⁶⁴ Lübeck,⁶⁵ Lüneburg⁶⁶ a Wismar.⁶⁷ Tyto městské ražby měly podobnou vizuální úpravu a v jejich případech bylo běžné, že se vyráběly řadu let se stále stejným ročníkem, což byl z hlediska peněžního oběhu stabilizační prvek. Stejná platební síla byla stanovena i dvoušilinkům, které v rámci lübecké měny vydávala některá říšská knížata. Zmíněny jsou dvoušilinky holštýnský⁶⁸ a meklenburský.⁶⁹ Mezi dvoušilinky o platební síle 4½ krejcaru je zařazena také mince brunšvická.⁷⁰

Pak již následují mince grošového typu, tedy ražby, které obsahovaly ještě relativně velké množství stříbra (obvykle kolem 50 % hmotnosti), ale jejichž platební síla byla už byla výrazně vyšší, než tržní cena drahého kovu v minci obsaženého.

Směnný kurs těchto grošových mincí je vyjádřen dvěma různými způsoby (kolik platí jedna mince krejcarů nebo kolik mincí je třeba, aby byla vyjádřena hodnota 60 krejcarů); zřejmě však jde jen o technickou záležitost, aby pro dohodu o směnných kursech nebylo nutné používat složitých zlomků.

64 Hamburský dvoušilink byl s letopočtem 1524 ražen v letech 1524–1552; viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 122, č. 1097–1101 (vyobrazen zde na tab. 25/1101).

65 Jednalo se o lübecký dvoušilink, ražený s ročníkem 1522 (další typová varianta byla ražena s letopočtem 1550); viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 196, č. 1836 (vyobrazen zde na tab. 41/1836).

66 V Lüneburgu byl dvoušilinkový nominál ražen ve velkém množství v letech 1530–1533 s nezměněným ročníkem 1530, viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 196, č. 1836 (vyobrazení zde na tab. 42/1869).

67 Carl Friedrich EVERS, *Medaillen und Münzen der Stadt Wismar*, in: Evers Carl Friedrich, *Mecklenburgische Münzverfassung besonders das Münzverzeichnis II, Schwerin 1799* (reprint Leipzig 1983), Abt. V, s. 421–496; W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 390, č. 3622–3623 (vyobrazení zde na tab. 90/3622–3623).

68 Dvoušilink Vévodství šlesvicko-holštýnského, ražený v letech 1534–1537 za vévody Kristiána (1533–1559), který byl (jako Kristián III.) současně králem dánským; viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 149, č. 1356 (vyobrazení zde na tab. 30/1356).

69 Dvoušilinkové nominály razili vládci obou částí Vévodství meklenburského (po rozdělení na Mecklenburg-Schwerin a Mecklenburg-Güstrow roku 1520), tj. schwerinský Heinrich V. (1520–1552) i güstrowský Albrecht VII. (1520–1547); viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 222–223, č. 32102 a 2114 (schwerinský dvoušilink z roku 1523 vyobrazen zde na tab. 48/2102). Těž viz M. KUNZEL, *Das Münzwesen Mecklenburgs*, s. 47–50, katalog s. 319–320 č. 35–36, vyobrazení na tab. 3/35–36 (dvoušilinky Heinricha V., datované 1524–1525 s. 324–327, č. 51–61) a vyobrazení na tab. 5/51–60 (dvoušilinky Albrechta VII. z let 1523–1528).

70 Identifikace této ražby není zcela jednoznačná. Ražby brunšvických vévodů nespádaly do systému lübecké šilinkové měny. Lze však předpokládat, že je zde míněna grošová ražba města Brunšviku (Braunschweig), označovaná jako „Anenský groš“, vyráběná v hojném počtu ve třicátých letech 16. století, která byla svou hmotností, obsahem stříbra a nakonec i vizuálním ztvárněním podobná městským dvoušilinkům lübecké měny. Viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 62, č. 521. Této interpretaci odpovídá skutečnost, že oné minci byla v textu II. říšského mincovního řádu stanovena platební síla také 4½ krejcaru a byla zde popsána jako „brunšvický šilink s velkým lvem“ („Braunschweigische schilling mit dem großen Löwen“), čemuž odpovídá právě annenský groš města Brunšviku, jehož lící straně dominuje znak se lvem. Viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Deutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. 339.

Platební síla 2½ krejcaru tak byla stanovena brabantskému stüberu,⁷¹ hildesheimskému mariánskému groši⁷² a redernskému bílému groši,⁷³ zatímco marecký groš měl platit jen 1½ krejcaru.⁷⁴

Platební síla naprosté většiny grošových mincí, o kterých se ve Špýru roku 1542 jednalo, byla však vyjádřena jiným způsobem, tj. stanovením počtu příslušných mincí, které je potřeba vyplatit, aby byla shromážděna peněžní početní jednotka jeden zlatý rýnský (tj. 60 krejcarů = 15 batzenů). Tento složitý přepočít lze vyjádřit v sestupné škále takto:

12½ rappenových šilinků (či 25 týchž půlšilinků, řečených „plappart“)⁷⁵ = 14 würtmberských nebo bádenských šilinků (či 28 týchž půlšilinků)⁷⁶ = 21 saských, českých⁷⁷ nebo míšeňských grošů = 25 franckých desetníků nebo stablerských šilinků⁷⁸ = 27 würzburských šilinků.⁷⁹

Poslední skupinu představují mince drobné, jejichž platební síla oscilovala okolo jednoho krejcaru nebo byla ještě nižší. Takových ražeb bylo v rámci říše mimořádně velké množství a představovaly právě tu část peněžního oběhu, vůči které se jednotlivá

71 To zůstalo zachováno i v II. říšském mincovním řádu roku 1551, kde je „einfacher Stüber“ uveden mezi zahraničními ražbami s platební silou 2½ krejcaru; viz J. CH. HIRSCH (ed.), *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, Bd. I, s. s. 340.

72 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 142, č. 1282 (vyobrazení této mince tab. 29/1282).

73 Tento nominál, označovaný jako „Rederweißpfennig“, identifikuje jako grošovou ražbu porýnských kurfiřtů Hansheiner EICHHORN, *Der Strukturwandel im Geldumlauf Frankens zwischen 1437 und 1610 (Ein Beitrag zur Methodologie der Geldgeschichte)*, Wiesbaden 1973, s. 271.

74 „Mareckým grošem“ se zřejmě rozumí grošová ražba Vévodství Jülich-Berg na severozápadě říše, které se v první polovině 16. století dělilo na více částí. Bílý groš („albus“), který razil Jan III. von Cleve-Mark (1521–1539) by mohl vzhledem k nízké platební síle (1½ krejcaru) popsané minci odpovídat; viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 165, č. 62, č. 521.

75 Jednalo se o drobné mince jihoněmecké měnové unie z roku 1533, jejíž hlavní běžnou mincí byl batzen = 10 rappenů. Podrobněji viz Julius CAHN, *Der Rappenmünzbund (Eine Studie zur Münz- und Geld-Geschichte des oberen Rheintales)*, Heidelberg 1901.

76 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 23, č. 95–98.

77 Na tomto místě je v Becherově edici uvedeno „Bremische“, správně má být však „Behmische“. V severoněmeckých Brémách (kde před rokem 1542 byly mince raženy jménem biskupovým) se v té době (na rozdíl od Čech) žádné grošové mince, které by byly platební silou srovnatelné s groši saskými, nevyráběly. Brémská grošová ražba (nazývaná „grote“) odpovídala 1/36 tolaru. Město Brémy získalo mincovní práva roku 1541 a začalo je uplatňovat intenzivněji až od roku 1543; dohoda z roku 1542 se tedy brémských mincí nemohla týkat. Viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 64–68.

78 Zřejmě je zde míněna šilinková ražba opatství Stablo (nyní Stavelot v dnešní Belgii); viz Jules de CHESTRET DE HANEFPE, *Numismatique de la Principauté de Stavelot et de Malmédy*, Revue belge de numismatique 48, 1892, s. 176–203 (Reprint Maastricht 1972).

79 Stříbrné šilinky biskupství Würzburg ve Francích, ražené počátkem 16. století za biskupa Lorenze von Bibra (1495–1519); viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, s. 399, č. 3712; vyobrazení zde tab. 92/3712 a Bernhard PROKISH – Hubert EMMERIG et alii, *Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas*, Band III, *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation und Nachfolgestaaten – Der Fränkische Reichskreis*, Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik und Geldgeschichte Wien, Band 9, Wien 2004, s. 260, č. 2/12.

říšská knížata či města navzájem bránila, neboť šlo o ražby většinou již jen kreditní, jejichž užívání v peněžním oběhu bylo garantováno jen politickým rozhodnutím. Skutečnost, že některé z těchto ražeb jsou uvedeny ve špýrském přehledu z roku 1542, je podle mého názoru v daných souvislostech také jen odrazem politického vlivu. V zájmu rychlého dosažení dohody (kterou Habsburkové nutně potřebovali, aby mohli využít potenciálu říšského vojska k obraně svých dědičných zemí na jihovýchodě říše) tedy souhlasili s tím, že i drobné mince některých emitentů budou v rakouských zemích přijímány podle pevného kursu, který byl ve vztahu k rakouské krejcarové měně dokonce vyšší, než jejich „domácí“ platební síla.

Jednalo se o francké pětníky (tj. drobné mince, nazývané Fünferlei),⁸⁰ které měly platit vůči krejcaru v poměru 50:60; a hessenské pětihálře (tj. drobné mince, nazývané Fünf-Binger-Heller), které měly být přijímány v poměru 63:60. Naprostou anomálii popisovaného přehledu pak představují drobné feniky společné měny čtyř rýnských kurfiřtů, které byly v podstatě nejdrobnější mincí, jaká se používala v oblasti politického vlivu těchto kurfiřtů na západním okraji říše (v Porýní).⁸¹ Těmto drobným kreditním ražbám byl stanoven směnný kurs vůči krejcaru 3½ feniku = 1 krejcar.

Jedinečným pramenem, který nám dává nahlédnout ještě hlouběji do reality tehdejších směnných kursů, je podrobný přehled konkrétních mincí, které byly vybrány ve Francích právě na zajištění tažení říšské vojenské hotovosti proti Turkům.⁸² Shromážděné peníze měly souhrnnou přepočtenou hodnotu 80 353 zlatých rýnských 27 feniků. Tento pramen dokládá poměrně velké rozdíly ve směnných kursech ve srovnání s tím, kolik měly některé mince platit v Podunají. Oba přehledy totiž vznikly k jinému účelu: V případě Franckého kraje bylo potřeba spočítat, kolik se vlastně na „tureckou daň“ vybralo a pro přepočet byly použity místní běžné směnné kursy, bez ohledu na to, na čem se dohodli stavové na sněmu pro potřeby tažení na rakousko-osmanskou hranici. V seznamu Franckého kraje se proto objevuje řada nominálů, které špýrská dohoda z téhož roku vůbec nezná; především nejdrobnější ražby (grešle, trojníky a feniky), jimiž byla v rámci Franckého kraje uhrazena zdaleka největší část této daně (bezmála 47½ tisíc zlatých rýnských). Naopak některé mince, uvedené ve špýrské dohodě, se v peněžním oběhu Franckého kraje vůbec neobjevovaly (například šilinky lübecké měny). Nicméně v těch případech, kde nastal průnik, zjišťujeme zajímavé skutečnosti.

80 Hansheiner EICHHORN, *Der Strukturwandel im Geldumlauf Frankens zwischen 1437 und 1610 (Ein Beitrag zur Methodologie der Geldgeschichte)*, Wiesbaden 1973.

81 Rainer METZ, *Geld, Währung und Preisentwicklung (Der Niederrheinraum im europäischen Vergleich 1350–1800)*, Schriftenreihe des Instituts für Bankhistorische Forschungen e.V., Band 14, Frankfurt am Main 1990. Konkrétní fenikové mince porýnských kurfiřtů z oné doby viz Hugo von SAURMA-JELTSCH, *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin 1892, tab. XXXIX, Nr. 1213; tab. XXXXI, Nr. 1277 a tab. XXXXVII, Nr. 1462.

82 Tento přehled publikoval H. EICHHORN, *Der Strukturwandel im Geldumlauf Frankens*, s. 269–270, tab. „Fränkische Türkenkriegssteuer von 1542“.

Přesná shoda existovala v případě mincí obchodních, tedy u ražeb zlatých (dukát = 100 krejcarů; zlatý rýnský = 72 krejcarů) a u běžných stříbrných tolarů (po 68 krejcarech). Shodné jsou také valvace mincí krejcarovo-batzenové měny jihoněmcko-rakouské, přičemž v batzenech a půlbatzenech byla vybrána poměrně velká částka (bezmála 12½ tisíce zlatých rýnských).

Více jsou ve Francích ceněny jen saské schreckenbergy (10 krejcarů namísto 9½ krejcaru, dohodnutých ve Špýru), kterých se vybralo v hodnotě 3423 zlatých rýnských.

Méně jsou ve Francích ceněny české groše (1/24 zlatého rýnského, což je o téměř o 12½ procenta menší kupní síla, než 1/21 zlatého rýnského, uvedená ve špýrské dohodě), würzburgské šilinky (1/28 zl. rýn. namísto 1/27 zl. rýn., tj. o 3,5 % méně) a rederské bílé feniky (1/28 zl. rýn. namísto 2½ krejcaru, tj. 1/24 zl. rýn.). V celkovém objemu vybraných peněz tvořil však podíl těchto mincí zanedbatelnou část (pražských grošů jen 57 zlatých rýnských, tj. 0,071 %; würzburgských šilinků jen 42 zl. rýn. a rederských bílých peněz jen 43 zl. rýn.).

Nižší kupní sílu v samotných Francích však vykazují i hlavní „domácí“ grošové nominály, tj. francký desetník a pětník, ve kterých se na tureckou daň vybralo 2410 zl. rýn. Tyto mince byly „doma“ počítány v hodnotě 1/26 zl. rýn. (resp. 1/52 zl. rýn.), zatímco ve špýrské dohodě se podařilo jejich kupní sílu navýšit o 4 % na 1/25 zl. rýn. (resp. 1/50 zl. rýn.).

Z kontextu je tedy zřejmé, že Ferdinand I. byl při vyjednávání o směnných kursech konkrétních mincí nucen k výrazným ústupkům, a to jak vůči všem církevním i světským kurfiřtům (na nichž ležela podstatná část nákladů na financování společného říšského vojska), tak i vůči některým opozičním protestantským knížatům (zvláště vůči Filipu Hesenskému). Struktura v přehledu uváděných nominálů také zřejmě výrazně odráží rekrutační oblasti, které souvisely se souběžnou přípravou vojenských operací ve válkách s Francií (proto ražby nizozemské, lotrinské a severoitalské); přílivu zahraničních stříbrných testonů však mincovní dohoda bránila formou jejich výrazného podcenění.

Jistou komplikací, se kterou Ferdinand I. zřejmě nepočítal, byla skutečnost, že zmíněná dohoda z června 1542 byla učiněna na říšském sněmu a nebyla tedy závazná pro stavy těch zemí, které součást říše netvořily, i když jsou jejich ražby v dohodě zmíněny. Pod tlakem uherských a českých stavů tedy pro vnitřní oběh ve svém soustátí ony směnné poměry změnil a již v srpnu 1542 zvýšil směnný kurs „domácích“ mincí o 5 %: Dukát ze 100 na 105 krejcarů a pražský groš z nesmyslně nízko nastaveného kursu 60/21 krejcaru alespoň na 3 krejcarey, i když i tento kurs byl pro tehdy ražený pražský groš ve vztahu k rakouskému krejcaru (stejně jako v roce 1539) stále nevýhodný.⁸³

83 S. BECHER, *Das Österreichische Münzwesen* II, č. 16, s. 24. V širších souvislostech viz Petr VOREL, *Landesfinanzen und Währung in Böhmen (Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königtum während der Regierung Ferdinands I. und Maximilians II.)*, in: *Finanzen und Herrschaft (Zu den materiellen Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert)*, Hgg. von Friedrich Edelmayer – Maximilian

Zmíněná měnová dohoda z roku 1542 neměla praktický význam a jejími ustanoveními se v běžné peněžní směně nikdo neřídil (ostatně ani ono chystané tažení říšského vojska proti Osmanské říši roku 1542 nakonec nemělo velký vojenský účinek). Přesto je důležitým pramenem o politickém pozadí složitých jednání o měnové integraci říše. Dokládá totiž, že v případě skutečné potřeby by jistá forma dohody o měnové integraci byla realizovatelná, pokud by byly vzájemné kompromisní kroky v této oblasti provázeny i podobným přístupem k jednáním o ostatních vážných sporech, které onen potenciální vznik společného německého raně novověkého státu provázely. V polovině čtyřicátých let 16. století však obě hlavní politická centra v Římsko-německé říši, tj. Habsburkové na straně jedné, a Šmalkaldská jednota na straně druhé, tuto cestu kompromisu opustily a zahájily přípravu svých ekonomických i vojenských zdrojů k očekávanému mocenskému řešení. Za takové situace už byla dohoda o postupném utváření společného měnového systému zbytečná, neboť se dalo očekávat, že tuto otázku si rozhodne vítězná strana. Takovým rozhodnutím bylo následné prosazení II. mincovního řádu Karlem V. roku 1551.⁸⁴

Lanzinner – Peter Rauscher, Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Band 38, München – Wien 2003, s. 186–214.

84 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR, IKP GA P405/12/1000.

Exchange rates as a tool of power politics in the Holy Roman Empire at the beginning of the 1540s

PETR VOREL

The study deals with the question of monetary integration of the Holy Roman Empire, the main result of which was the adoption of the three imperial mint orders from 1524, 1551 and 1559 and the subsequent amendment to the imperial mint order from 1566. All of these acts were conducted against a certain power-politics backdrop, and the result of each of the mint orders referred to was advantageous only for a certain part of the imperial estates. This was just one of the reasons why the Empire's monetary integration at that time was unsuccessful and led to the gradual inflationary devaluation of local currencies within the Empire from the last third of the 16th century. The author sees the beginning of the 1540s as a significant turning point in this process, when there was still the possibility of a compromise solution to the religious disputes within the Empire, and when even the opposition imperial princes were willing to contribute financially and personally (in the position of military commanders) to the Habsburgs' military operations in the long-term conflicts with France and the Ottoman Empire. After the Ottoman Empire began once again to present an intense threat to the Habsburgs' hereditary lands in the Danube region having defeated the Habsburgs in Hungary (1541), in 1542 the Imperial Assembly expressed consent to the financing of the imperial army which was meant to be sent to this area. The preparation of this campaign was also accompanied by important negotiations on the buying power of the money which this army was supposed to have and which it was to use to cover its expenses (mainly for supplies) on Austrian territory. In this way an operative agreement was reached on the exchange rates of specific coins that reflected the reality of the then valid European currency circulation far more accurately than the actual imperial mint orders, because the mint agreement from 1542 (which up till now has not been dealt with by the literature about the Empire's monetary integration) covered not only the main gold and silver coins issued under the individual currency systems within the Empire, but also certain foreign coinages which the hired mercenary units would have been assumed to have (Swiss, French and north Italian coins). The author analyses the content of the cited 1542 mint agreement, and based on concrete examples of the individual currencies, he documents the political contexts which led to an acceptance by the Habsburgs of exchange rates unfavourable for the Austrian lands.

STUDIE

Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních*

VÁCLAV BŮŽEK

V dosavadních vědeckých přístupech k životním osudům Ferdinanda I. (1503–1564) převládá důraz na zkoumání politických a náboženských konfliktů v Římsko-německé říši, Království českém, Království uherském a rakouských zemích, v nichž vládl. Stranou pozornosti životopisců římského císaře, českého a uherského krále i rakouského vévody nezůstávalo jeho úsilí o obranu křesťanské víry ve střední Evropě proti sílícímu osmanskému nebezpečí a islámskému vlivu.¹ Badatelský zájem o prostředky reprezentace středoevropského vládce dlouhou dobu nepřekročil úroveň pouhého popisu děl duchovní a hmotné kultury, která vznikala na jeho objednávku.²

Tradiční rámec politického, náboženského a vojenského pozadí života Ferdinanda I. se začal pozvolna proměňovat teprve v posledních letech. Rozšíření obvyklého po-

VÁCLAV BŮŽEK: Ferdinand I in Testimonies on his Illnesses, Death and Final Obsequies

This presented study focuses on determining the causes of the illness, courses of treatment, the preparation for the death and symbolic messages conveyed at the funerals of Ferdinand I, based on the dispatches of envoys, personal correspondence of the Imperial family, official correspondence of court dignitaries and an iconographical analysis of the sources. Attention is also paid to the impact of the gradually deteriorating general health of the biological body of this Central European ruler in terms of a weakening of the sovereign's grip on power and the exercise of his everyday regal duties between 1563 and 1564. At the same time, the chosen historical-anthropological approaches and concepts of symbolic communication make it possible to observe the creation of the image of the social body of the deceased emperor at the moment of his death on 25th July 1564

hledu na jeho životní skutky souviselo s badatelským vykročením do sociálního okolí panovníka.³ Současně nacházelo nové metodologické podněty v projevech symbolické komunikace při veřejných rituálech spojených s reprezentací středoevropského vládce a jeho dynastie,⁴ které navzdory staršímu průkopnickému dílu Karla Vocelky o propagandě Rudolfa II. ponechávali životopisci jeho děda dlouhodobě stranou zájmu.⁵

Zvolené přístupy ovlivnily pohled na životní osudy a prostředky reprezentace mužských potomků Ferdinanda I.⁶ Přinesly rovněž nové poznatky o integraci urozených osob na panovnickém dvoře a jejich kariérách.⁷ Stranou badatelské pozornosti nezůstala ani organizační skladba dvora středoevropského vládce, jeho finanční zázemí a poznání funkcí dvorského organismu v centralizačních a byrokratizačních procesech při správě raně novověkého státu.⁸ Zvláště v poslední době otevřely cestu k osvětlení méně známých stránek života habsburského panovníka interdisciplinárně ukotvené výzkumy slavnostních vjezdů, holdovacích cest, korunovací, pohřbů a jejich doprovodných programů, které se staly oporou k úvahám o reprezentaci Ferdinanda I. a jeho dynastie.⁹

Vědecký zájem o způsoby a obsah komunikace středoevropského vládce s jeho nejbližším sociálním okolím přispěl k poznání jednotlivých šířitelů zpráv z panovnického dvora a rozkrytí jejich komunikačních sítí.¹⁰ Hlavní témata zpravodajství odrážela aktuální politickou, náboženskou a vojenskou situaci v Římsko-německé říši a jednotlivých zemích habsburské monarchie.¹¹ Do zpravodajských listů dvořanů, diplomatů a agentů současně pronikala jejich osobní či zprostředkovaná svědectví o projevech každodenního chování a jednání Ferdinanda I., které zvláště v posledních měsících života výrazně ovlivňoval jeho zhoršující se zdravotní stav.¹² Přestože někteří moderní životopisci habsburského panovníka měli dílčí povědomí o jeho chorobách, zůstávalo nemocné tělo stárnoucího vládce a léčebné postupy lékařů působících na císařském dvoře ve Vídni mimo jejich pozornost.¹³ Výraznější zájem autorů biografii prozatím nepodněcovaly ani poslední okamžiky života středoevropského vladaře, jeho smrt a slavnosti posledního rozloučení.¹⁴

and during the final obsequies which took place thirteen months later, namely on 6th and 7th of August 1565 in Vienna and on 21th and 22nd August 1565 in Prague. During the display of his remains at a *castrum doloris*, the ceremonial funeral procession and the requiem mass, Ferdinand I entered the collective memory as a Christian knight, a wise and righteous ruler of extensive territories in Central Europe, where, after his biological death, his bereaved sons took over the ruling power by the grace of God. The dramaturgy of final farewells and the use of symbols in speeches celebrated loudly the continuous tradition of the Christian rule of the Habsburg dynasty.

Key words: Habsburg dynasty, Ferdinand I, Vienna, Prague, Imperial Court, symbolical communication, illness, course of treatment, death, funeral, memory of the social body of the ruler

Předkládaná studie neusiluje o retrospektivní určení diagnóz všech onemocnění Ferdinanda I. a stanovení příčin jeho následné smrti.¹⁵ Nejen s oporou ve zpravodajských listech, ale také v osobní korespondenci císařské rodiny, v úředních písemnostech

-
- * Studie vznikla v rámci projektu Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku, jehož nositelem je Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Výzkum archivních pramenů v Bayerisches Hauptstaatsarchiv v Mnichově podpořil Deutscher Akademischer Austausch Dienst udělením vědeckého stipendia. Oběma institucím vyjadřuje autor upřímné poděkování.
- 1 Paula SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I. Wider Türken und Glaubenspaltung*, Graz-Wien-Köln 1986; Ernst LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser. Politik und Herrscherauffassung des Nachfolgers Karls V.*, Münster 2001; Alfred KOHLER, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*, München 2003. Pohledy českých badatelů shrnul Jaroslav PÁNEK, *Regierungsstrategie und Regierungsformen Ferdinands I. in den böhmischen Ländern*, in: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry (edd.), *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Münster 2005 (= Geschichte in der Epoche Karls V., Band 5), s. 323–337; TÝŽ, *Ferdinand I. – der Schöpfer des politischen Programms der österreichischen Habsburger?*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006 (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Band 24), s. 63–72. Rakouské pojetí přiblížil Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I*, Wien 2003 (= Österreichische Geschichte 1522–1699), s. 30–44, 79–85, 123–138. Náznaky maďarské historické vědy objasnil Géza PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York 2009 (= East European Monographs, DCCXXXV), s. 53–69.
 - 2 Srov. pojetí katalogu vídeňské výstavy z roku 2003, který edičně připravil Wilfried SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564*, Wien-Milano 2003. Možnosti perspektivního výzkumu naznačila Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Ferdinand I. a pražský humanistický okruh. Několik poznámek k problematice panovnického mecenátu kolem poloviny 16. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 47, 2007, s. 89–97.
 - 3 Souhrnně Jakob WÜHRER, *Ein teilausgebautes Haus ohne Fundament? Zum Forschungsstand des frühneuzeitlichen Wiener Hofes am Beispiel der Organisationsgeschichte*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (dále MIÖG) 117, 2009, s. 23–50.
 - 4 V metodologické rovině zvláště Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, Berlin 2005 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 35); TÁŽ, *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008, s. 7–22.
 - 5 Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1981.
 - 6 Výběrově Andrea SCHEICHL, „Höfische und bürgerliche, öffentliche und private Feste“ in Graz 1564–1619. Ein vergleichender Überblick, Frühneuzeit-Info 11, 2000, Heft 1, s. 27–38; Elisabeth WOLFIK, „Was auf solches unser Ewiglichs absterben unser Fürstliches Begrebnus belange ...“ Tod, Begräbnis und Grablege Erzherzog Ferdinands II. von Tirol (1529–1595) als Beispiel für einen „Oberschichtentod“ in der Frühen Neuzeit, Frühneuzeit-Info 11, 2000, Heft 1, s. 39–67; Veronika SANDBICHLER, *Der Hochzeitskodex Erzherzog Ferdinands II.*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 6–7, 2004–2005, s. 47–90; Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7); Madelon SIMONS, *Een Theatrum van Representatie? Aartshertog Ferdinand van Oostenrijk stadhouder in Praag tussen 1547 en 1567*, Amsterdam 2009.
 - 7 Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, Český časopis historický (dále ČČH) 101, 2003, s. 542–581; Christopher F. LAFERL, *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*, Wien-Köln-Weimar 1997 (= Junge Wiener Romanistik 14).

dvorských hodnostářů a v ikonografických pramenech se soustředila na poznání průběhu choroby, způsobů léčeni, přípravy na smrt a symbolického poselství pohřbů střeoevropského vládce. Stranou pozornosti nezůstal vliv zhoršujícího se zdravotního stavu biologického těla Ferdinanda I. na slábnoucí mocenské postavení panovníka a na výkon jeho každodenních vládařských povinností v letech 1563 až 1564.¹⁶ Zvolené historickoantropologické přístupy a koncepty symbolické komunikace současně umožnily sledovat utváření obrazu sociálního těla zesnulého císaře v okamžiku smrti a při jeho posledním rozloučení ve Vídni a Praze.¹⁷

- 8 Srov. výběrově Peter RAUSCHER, *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*, Wien-München 2004 (= Veröffentlichung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 41); TÝŽ, *Personalunion und Autonomie. Die Ausbildung der zentralen Verwaltung unter Ferdinand I.*, in: M. Fuchs – T. Oborni – G. Ujváry (edd.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 13–39; Jakob WÜHRER – Martin SCHEUTZ (edd.), *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*, Wien-München 2011 (= Quellenedition des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 6); Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Die Privatsphäre des Herrschers zwischen Norm und Praxis. Die Formierung der „Leibkammer“ der österreichischen Habsburger und ihre Stellung in den Hofordnungen und Instruktionen im 16. Jahrhundert*, in: Anita Hipfinger – Josef Löffler – Jan Paul Niederkorn – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer – Jakob Wührer (edd.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien-München 2012, s. 87–105.
- 9 Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005 (= Monographia historica 6), s. 39–119; Géza PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Weiterleben des Tafelzeremoniells des selbständigen ungarischen Königshofes und Machtrepräsentation der ungarischen politischen Elite*, MIÖG 115, 2007, s. 85–111; 116, 2008, s. 60–91; Benita BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“. *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743)*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 60–132; Václav BŮŽEK, *Der festliche Einzug Ferdinands I. in Prag am 8. November 1558*, in: Friedrich Edelmayr – Martina Fuchs – Georg Heilingsetzer – Peter Rauscher (edd.), *Plus ultra. Die Welt der Neuzeit. Festschrift für Alfred Kohler zum 65. Geburtstag*, Münster 2008, s. 289–304; Géza PÁLFFY, *Kaiserbegräbnisse in der Habsburgermonarchie – Königskrönungen in Ungarn. Ungarische Herrschaftssymbole in der Herrschaftsrepräsentation der Habsburger*, Frühneuzeit-Info 19, 2008, Heft 1, s. 41–66; Harriet RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618)*, Köln-Weimar-Wien 2011, zvláště s. 80–185; Mlada HOLÁ, *Holdovací cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku a raném novověku (1437–1617)*, Praha 2012, s. 71–82; Václav BŮŽEK, *Poslední rozloučení s Ferdinandem I. ve Vídni. Oslava křesťanského rytíře, jeho vlády a habsburské dynastie*, Dějiny a současnost 36, 2014, č. 4, s. 10–14.
- 10 Gustav TURBA (ed.), *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. Band 3: 1554–1576, Wien 1895; Samuel STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechnungen aus Deutschland 1560–1572 nebst ergänzenden Aktenstücken*. Vierter Band: *Nuntius Delfino 1564–1565*, Wien 1914 (za překlad italských relací upřímně děkuji PhDr. Rostislavu Smíškovi, Ph.D.). Metodologicky podnětně Antja MEUSSER, *Für Kaiser und Reich. Politische Kommunikation in der frühen Neuzeit: Johann Ulrich Zasius (1521–1570) als Rat und Gesandter der Kaiser Ferdinands I. und Maximilians II.*, Husum 2004 (= Historische Studien, Band 477); Christiane PFLÜGER, *Kommissare und Korrespondenten. Politische Kommunikation im Alten Reich (1552–1558)*, Köln-Weimar-Wien 2005.
- 11 Srov. Václav BŮŽEK, *Pasov 1552 – Augšpurk 1555. Římsko-německá říše ve zprávách královského dvora*, in: Eva Semotanová (ed.), *Cestou dějin. K počtce prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., II*, Praha 2007, s. 43–67; TÝŽ, *Passau 1552 – Augsburg 1559. Zeugnisse böhmischer Adliger über den Hof und die Reichspolitik Ferdinands I.*, MIÖG 116, 2008, s. 291–330.

Již před polovinou padesátých let 16. století si povšiml Ferdinandův osobní šenk Fridrich z Valdštejna, který se při plnění služebních povinností pohyboval v jeho blízkosti, že panovník měl vzhledem k neustálé rýmě a kašli nápadně opuchlé tváře a nos.¹⁸ Podrobnější svědectví o jeho trvale se zhoršujícím zdravotním stavu opakovaně pronikala do listů zpravodajských agentů a diplomatů zvláště od poloviny roku 1563, kdy se Ferdinand I. chystal se svým dvorem k cestě z Vídně po Dunaji do Bratislavy (Prešpurku), aby se zúčastnil zasedání uherského zemského sněmu a následně korunovace Maxmiliána II. uherským králem.¹⁹ O příznaky otcovy choroby se podrobně zajímal nejen jeho nejstarší syn, ale zdravotní stav churavějšího císaře poutal pozornost Svatého stolce, benátského dožete, bavorského vévody a dalších světských i duchovních vládců v Evropě.²⁰

Ačkoliv papežský nuncius na císařském dvoře Zaccaria Delfino a benátský vyslanec Michele Suriano se pravidelně věnovali ve svých relacích průběhu onemocnění Ferdinanda I., byly jejich poznatky o zdravotním stavu panovníka zpravidla zprostředkované, protože neměli přímý přístup do jeho přísně střežené blízkosti. Do Benátek,

-
- 12 Srov. A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 309–310.
- 13 Srov. P. SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I.*, s. 252–253; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 305–306. Z faktograficky bohatých zastaralých prací ku příkladu Franz Bernhard BUCHOLZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten I–VIII*, Wien 1831–1838, zde VIII, s. 755–771.
- 14 K tomu P. SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I.*, s. 252–253; TÁŽ, *A community of illness: Ferdinand I and his family*, in: Martina Fuchs – Alfred Kohler (edd.), *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*, Münster 2003 (= *Geschichte in der Epoche Karls V. 2*), s. 203–216; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 304–311.
- 15 Wolfgang Uwe ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007, s. 325–333.
- 16 Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957.
- 17 Srov. Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*, ČČH 111, 2013, s. 1–30.
- 18 List Fridricha z Valdštejna Jáchymovi z Hradce (1. 5. 1554) ve Státním oblastním archivu Třeboň (dále SOA), pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 368, sign. II C 3, kart. 17.
- 19 Anton von GÉVAY, *Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521–1564*, Wien 1843, nestránkováno; Friedrich EDELMAYER – Leopold KAMMERHOFER – Martin C. MANDLMAYER – Walter PRENNER – Karl G. VOCELKA (edd.), *Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack, ediert nach CVP 7890*, Wien 1990, s. 56–59, 178–205; Géza PÁLFFY, *Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert – ein Forschungsdesiderat*, Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 137, 2002, s. 99–131, zde s. 112–117.
- 20 Viktor BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I: *Familienkorrespondenz 1564 Juli 26 – 1566 August II*, Wien 1916; Walter GOETZ (ed.), *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts mit besonderer Rücksicht auf Baierns Fürstenhaus*. Fünfter Band. *Beiträge zur Geschichte Herzog Albrechts V. und des Landberger Bundes 1556–1598*, München 1898; G. TURBA (ed.), *Venetianische Depeschen*; S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturreportage*. Stranou pozornosti prozatím zůstal pohled španělské větve Habsburků. K tomu srov. Friedrich EDELMAYER – Arno STROHMEYER (edd.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien. I. Der Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563–1565*, Wien 1997.

Milána a Říma posílali z Vídně povšechně zaměřené zprávy o proměnách zdravotního stavu panovníka, které příležitostně slyšeli ze zdrženlivých a kusých výpovědí jeho osobních lékařů.²¹

Nejpodrobnější zprávy o průběhu onemocnění Ferdinanda I. zasilal z metropole na Dunaji do rezidence bavorského vévody Albrechta V. Wittelsbacha v Mnichově říšský místokancléř Georg Sigmund Seld. V jeho věcných a přehledných zpravodajských relacích nechyběla konkrétní svědectví o projevech nemoci císaře, názorech lékařů na její léčení a omezujícím vlivu choroby na každodenní činnost vládce, kterou viděl na vlastní oči.²² Vzdělaný právník, jenž dočasně působil ve službách Wittelsbachů, patřil mezi nejbližší důvěrníky císaře, kterému přinášel listovní zásilky k vyřízení a písemnosti k podpisu.²³ V takových komunikačních situacích nestál daleko od nemocného vládce, ať se Ferdinand I. procházel, seděl za stolem nebo vzhledem k tělesné slabosti již nemohl opustit lůžko. Georg Sigmund Seld si utvářel na základě pozorování nemocného těla panovníka vlastní představu o projevech jeho choroby, kterou doplňoval o názory osobních lékařů císaře. Oba zdroje poznatků uplatňoval ve svých zpravodajských relacích, jež pravidelně posílal do Mnichova.

Ferdinandův zeť Albrecht V. Wittelsbach, jenž se oženil roku 1546 s jeho druhorozenou dcerou Annou, se však nespolehal před polovinou šedesátých let 16. století pouze na Seldovy zpravodajské služby. Relace o každodenním životě na císařském dvoře, říšské politice Ferdinanda I. a průběhu jeho nemoci mu pravidelně psal Johann Ulrich Zasius,²⁴ který byl dvorským radou a po nástupu Maxmiliána II. na císařský trůn nahradil Georga Sigmunda Selda v úřadě říšského místokancléře. Právnícké a diplomatické zkušenosti mu brzy otevřely cestu mezi blízké důvěrníky panovníka, jenž považoval Johanna Ulricha Zasia za předního znalce náboženských a politických poměrů na jihozápadě Římsko-německé říše.²⁵

S ohledem na zhoršující se zdravotní stav Ferdinanda I. sledovali jeho blízcí důvěrníci přípravy na cestu do Bratislavy se značnými obavami. Přestože panovník v červenci a srpnu 1563 neopouštěl vídeňský Hofburg, kde poskytoval občasné audience zahraničním vyslancům, byl velmi unavený a malátný.²⁶ Od počátku še-

21 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberrichte*, č. 16, s. 75–84, Zaccaria Delfino kardinálu Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 3. 1564).

22 Bayerisches Hauptstaatsarchiv (dále BHStA) München, Kurbayern Äußeres Archiv (dále KÄA), sign. 4308–4309.

23 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále HHStA) Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45 (dvorský seznam datovaný po prosinci 1563); Norbert LIEB, *Die Augsburger Familie Seld*, München 1958, s. 80–85; Maximilian LANZINNER, *Fürst, Räte und Landstände. Die Entstehung der Zentralbehörden in Bayern 1511–1598*, Göttingen 1980 (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Band 61), s. 404; TÝŽ, *Geheime Räte und Berater Kaiser Maximilians II. (1564–1576)*, MIOG 102, 1994, s. 296–315, zde s. 299; E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 20–22.

24 BHStA München, KÄA, sign. 4298; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 309–310.

25 E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 23–24; M. LANZINNER, *Geheime Räte*, s. 301–303.

26 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 18. 8. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 241–244; A. von GÉVAY, *Itinerar Kaiser Ferdinand's*, nestránkováno.

desátých let ho trápil prudký kašel,²⁷ který doprovázelo na jaře 1563, kdy navzdory výhradám osobních lékařů dlouhodobě pobýval za sychravého a chladného počasí v Innsbrucku, vykašlávání krve a vysoké horečky.²⁸ Tyrolská metropole byla místem, odkud Ferdinand I. ovlivňoval závěrečná jednání tridentského koncilu a osobně projednával věroučné otázky s kardinálem Giovannim Moronem, jenž v posledních měsících předsedal církevnímu shromáždění.²⁹ V letních dnech 1563 naopak neprospívaly nemocnému tělu vládce vysoké teploty vzduchu ve Vídni. Jeho organismus byl natolik oslabený, že panovník nemohl bez pomoci štolby nasednout na koně, přestal se zúčastňovat oblíbených loveckých zábav a při bohoslužbách v augustiniánském kostele dokonce omdlel. Protože rychle ztrácel chuť k jídlu, začal viditelně ubývat na tělesné hmotnosti.³⁰

Před odjezdem do Bratislavy se začala na přelomu srpna a září 1563 panovníkovi nápadně zhoršovat paměť. Georg Sigmund Seld musel Ferdinandovi I. opakovaně připomínat, že zapomněl vyřídit naléhavé úřední záležitosti a podepsat připravené písemnosti. Bystrým pohledům jeho důvěrníků v Hofburgu neuniklo, že se rychle proměňovalo panovníkovo chování. Ferdinand I. jednal ukvapeně, byl nepřiměřeně podrážděný a prchlivý, po dvořanech házel předměty denní potřeby, které měl po ruce. Ve svém okolí viděl nepřátele, kteří vytrvale usilovali o jeho život.³¹ Ve zpravodajských listech se naznačené projevy chování a jednání císaře opakovaně označovaly pojmenováním *melancholie*, kterou jeho důvěrníci dávali do souvislosti se záchvaty prudkého kašle a vysokých horeček.³² V relacích posílaných z Vídně do Mnichova se utvářel obraz nemocného středoevropského vládce, jenž si navzdory úbytku tělesných sil před cestou do Bratislavy vůbec nepřipouštěl, že postupně ztrácí schopnost plnit každodenní vladařské povinnosti.³³ Nápadně často začal vyhledávat společnost svých synů, jak vyplynulo z opakovaných návštěv Maxmiliána II., arciknížete Ferdinanda a arciknížete Karla v Hofburgu během srpna 1563.³⁴

27 Jáchym z Hradce Maxmiliánovi II. (Praha, 27. 4. 1562) v HHStA Wien, Familienakten, kart. 60; P. SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I.*, s. 252.

28 A. von GÉVAY, *Itinerar Kaiser Ferdinand's*, nestránkováno; P. SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I.*, s. 252.

29 E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 463–476; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 280–285; František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství*, Praha 1969, s. 139–158.

30 Johann Ulrich Zasius Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 14. 7. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4298, fol. 37; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 309.

31 Srov. postřehy Maxmiliána II. z 5. 9. 1563, o kterých psal Albrecht V. Wittelsbach (Höhenkirchen, 15. 9. 1563). Blíže W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 265–266.

32 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 19. 8. 1563 a 25. 8. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 260, 262–264.

33 Blíže postřehy Maxmiliána II. z 5. 9. 1563, o kterých psal Albrecht V. Wittelsbach (Höhenkirchen, 15. 9. 1563). Blíže W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 265–266.

34 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 18. 8. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 241–244.

Při korunovaci Maxmiliána II. se prudec zhoršil 8. září 1563 císařův zdravotní stav. Zesláblý Ferdinand I. trpěl opakovanými záchvaty silného kašle, vysokou horečkou a nechutenstvím.³⁵ S ohledem na nemoc se nezúčastnil korunovační hostiny nejstaršího syna a několik dnů neopouštěl dům Franze Forgáche poblíž bratislavského kostela svatého Martina, v němž se ubytoval.³⁶ I když prohlašoval, že se rychle vrátí do Vídně, kde se podle vlastních slov cítil lépe, zůstal v Bratislavě až do 21. listopadu 1563.³⁷ S uherskými stavy jednal o opevnování jihovýchodní hranice středoevropské monarchie před dalšími nájezdy Osmanů v oblasti Chorvatska a Slavonie.³⁸ S nelibostí vnímal zprávy o vyhrocení náboženských střetů zvláště na jihu Římsko-německé říše, kde znovu ostře vystoupil luteránsky smýšlející rytíř Wilhelm z Grumbachu proti katolickému biskupovi ve Würzburgu.³⁹ Jeho útok prohloubil nejen napětí mezi katolickými a luteránskými knížaty, ale současně podnítil rychlé vyzbrojování vojska na územích bavorského vévody, saského kurfiřta, bamberského a würzburského biskupa.⁴⁰ Georg Sigmund Seld si povšiml, že Ferdinand I. hledal chvilkovou úlevu od bolesti vyčerpaného organismu ve společnosti královny Marie, jež byla manželkou Maxmiliána II., a několika jejích dvorních dam, které s ním vedly krátké rozhovory v oblíbené kastilštině.⁴¹

Když po návratu do Vídně nepřestávaly prudké záchvaty kašle a vysokých horeček, začali se osobní lékaři Ferdinanda I. vážněji zamýšlet nad dosavadním způsobem léčby. Jejich protikladné léčebné postupy zrcadlily názorové rozpory stoupenců tradiční lékařské praxe podle Galéna z Pergamu a zastánců nových léčebných přístupů podle Theophrasta Paracelsa z Hohenheimu.⁴² K prověřeným metodám Galéna lékařství se hlásil na dvoře Ferdinanda I. jeho osobní lékař Julius Alexandrinus z Neusteinu, jenž doporučoval léčbu teplem a klidem. Pouze v omezené míře se přikláněl k užívání léčivých bylin, zejména malého množství prášku z hlízy rostliny zvané oměj šalounek, který při zevním používání snižoval vysoké horečky. K ochlazování těla měly podle názorů Julia Alexandrina sloužit zábalý z odvaru listů bolehlavu

35 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Bratislava, 7. 9. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 299–304; Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Bratislava, 12. 10. 1563) vydal W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 268.

36 G. PÁLFFY, *Krönungsmähler in Ungarn*, s. 106.

37 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Bratislava, 2. 11. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 378–379; A. von GÉVAY, *Itinerar Kaiser Ferdinand's*, nestránkováno.

38 T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit I*, s. 428–437; G. PÁLFFY, *Die Türkenabwehr*, s. 112–117.

39 A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 275–276; E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 555–569.

40 František ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze I (1527–1589)*, Praha 1937, s. 137 (dopisy Ferdinanda I. adresované arciknížeti Ferdinandovi, Bratislava, 13. 10. 1563, 17. 10. 1563).

41 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Bratislava, 2. 11. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 378–379.

42 Ivo PURŠ, *Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky*, in: Ivo Purš – Vladimír Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 93–128, zde s. 104–105; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 309.

plamatého.⁴³ Obdobné léčebné postupy uplatňoval při léčení nemocného císaře jeho osobní lékař Johannes Crato z Kraftheimu, jenž před koncem roku 1563 tvrdil, že vysoké horečky Ferdinanda I. způsobovaly nadměrně kyselé a navíc rozbouřené žaludeční šťávy. Jejich uklidnění vyžadovalo dlouhý čas, teplo a klid.⁴⁴ S odlišnými představami ovlivňoval léčbu císaře jeho osobní lékař Johann Neeffe, jenž považoval za nezbytné, aby panovník dodržoval dietu, jejíž zásady s ohledem na odlišná stanoviska Julia Alexandrina a Johannese Crata podrobněji vysvětlil teprve v jarních měsících roku 1564.⁴⁵

K léčebným postupům ovlivněným názory Theophrasta Paracelsa se přikláněli na dvoře Ferdinanda I. jeho osobní lékaři Stephanus Lauraeus Amorfortius a zvláště Bartholomeus Carrichter. Oba kladli důraz na využívání některých minerálů, především malého množství antimonu, dále bezoárů a bylin, jejichž léčebný účinek na nemocný organismus vládce prohlubovala podle jejich představ síla hvězd.⁴⁶ Osobní lékaři Ferdinanda I. se rozcházeli nejen v odborných názorech na léčení záchvatů kašle a horečky, ale vzájemně se odlišovali náboženskou příslušností, neboť Johann Neeffe a Johannes Crato z Kraftheimu patřili ke stoupencům luterství.⁴⁷ V očích nemocného císaře převážily odborné schopnosti humanisticky vzdělaných osobních lékařů nad konfesijními hranicemi jejich víry.

Před koncem prosince 1563 pociťoval Ferdinand I. značnou tělesnou slabost, která mu neumožňovala, aby o měsíc později zahájil v Praze český zemský sněm. Přestože panovník za pomoci Georga Sigmunda Selda a dalších důvěrníků ovlivnil obsah sněmovní propozice, jež obsahovala žádost stavům Království českého, aby schválili výběr další mimořádné berně na opevnění jihovýchodní hranice habsburské monarchie proti osmanským nájezdům, zahájil 27. ledna 1564 zemský sněm v zastoupení

43 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 11. 12. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 441–442; HHStA Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45; Ivo PURŠ – Josef SMOLKA, *Martin Ruland starší a mladší a prostředí císařských lékařů*, in: I. Purš – V. Karpenko (edd.), *Alchymie a Rudolf II.*, s. 581–605, zde s. 583; Petr Ondřej MATHIOLI, *Herbář neboli Bylinář. Dílo veškeré lékařské přírodní vědy I-III*, Olomouc 1998, s. 921–925.

44 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 18. 12. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 443–445; HHStA Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45; I. PURŠ, *Habsburkové na českém trůnu*, s. 109.

45 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 18. 12. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 443–445; Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 1. 4. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 130–131.

46 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 11. 12. 1563) v BHStA München, KÄA, sign. 4308, fol. 441–442; HHStA Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45; Wolf-Dieter MÜLLER-JAHNCKE – Christoph FRIEDRICH unter Mitarbeit von Julius PAULUS, *Geschichte der Arzneimitteltherapie*, Stuttgart 1996, s. 32–40, 55–58, 62–66; I. PURŠ, *Habsburkové na českém trůnu*, s. 105.

47 Srov. Kurt MÜHLBERGER, *Bildung und Wissenschaft. Kaiser Maximilian II. und die Universität Wien*, in: Friedrich Edelmayer – Alfred Kohler (edd.), *Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert*, Wien-München 1992, s. 203–230, zde s. 212–213.

churavého otce Maxmilián II.⁴⁸ Ve zpravodajství z císařského dvora se zrcadlil obraz vážně nemocného panovníka, jemuž zdravotní stav neumožňoval, aby plnil obvyklé vladařské povinnosti.⁴⁹ Věrohodnost uvedeného poselství podtrhovaly podrobné popisy horečnatých záchvatů Ferdinanda I., které rychle přecházely do zimničních stavů, při nichž panovník pociťoval citelný chlad nosu, zad v okolí páteře, horních a dolních končetin.⁵⁰ Jeho osobní lékaři se koncem února 1564 shodli v názoru, že nemocné tělo středoevropského vládce vyžaduje dlouhodobou pročišťující léčbu blíže neznámou tinkturou zvanou „rosen wasser“, kterou mu předepsal Stephanus Lauraeus Amorfortius.⁵¹ Jelikož účinky zvoleného léčebného postupu zmírňovaly projevy horečnatých stavů, císař se podle slov papežského vyslance v polovině března 1564 cítil lépe. Opět pravidelně usedal v Hofburgu k prostřenému stolu s nejbližšími dvořany, s nimiž obědval a večeřel.⁵²

Užívání tinktury však nemělo dlouhodobý léčebný účinek. Počátkem dubna 1564 se znovu prohloubila panovníkova nechuť k jídlu. Odmítal jíst maso, výjimečně snědl několik soust ryby. Vzhledem k rychle se střídajícím horečnatým a zimničním stavům byl jeho tělesný organismus natolik oslabený, že bez pomoci nejvyššího komorníka Scipiona hraběte Arco nebyl schopen samostatné chůze. Když chtěl překonat schod, musel se panovník opřít o nejvyššího komorníka, jenž ho uchopil do svých rukou a doslova přenesl přes překážku.⁵³ Stále více času trávil Ferdinand I. na lůžku, které bylo obloženo několika vrstvami kožešin. Při záchvatech zimnice přikládali osobní lékaři na tělo vládce láhve s horkou vodou. Neustále mu poslouchali srdce, zkoumali puls a pozorovali barvu jazyka. Z jejich chování bylo panovníkovým důvěrníkům a zahraničním vyslancům zřejmé, že zdravotní stav císaře byl v polovině dubna 1564 velmi vážný. Julius Alexandrinus a další osobní lékaři neskrývali svoje obavy z blížící se smrti.⁵⁴ Císař ztratil nejen zájem o pravidelné vyřizování úředních písemností, ale odmítal udělovat přislíbené audience a rozmlouvat s hodnostáři svého dvora o aktuálním dění.⁵⁵

48 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* III, Praha 1884, s. 165–169.

49 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberichte*, č. 3, s. 8–10, Karel Borromejský Zaccariovi Delfinovi (Řím, 15. 1. 1564).

50 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 22. 1. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 69–70; S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberichte*, č. 6, s. 21–26, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Znojmo, 8. 2. 1564).

51 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 26. 2. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 80–81; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 309; W.-D. MÜLLER-JAHNCKE – Ch. FRIEDRICH unter Mitarbeit von J. PAULUS, *Geschichte der Arzneimitteltherapie*, s. 63.

52 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberichte*, č. 13, s. 62–65, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 15. 3. 1564).

53 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 1. 4. 1564, 15. 4. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 130–131, 152. K Scipionovi hraběti Arco srov. HHStA Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45.

54 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberichte*, č. 16, s. 75–84, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 27. 3. 1564).

55 *Tamtéž*, č. 18, s. 89–93, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 12.–13. 4. 1564).

Přestože osobní lékaři se rozcházel v názorech na léčbu nemocného, prosadil koncem dubna 1564 Bartholomeus Carrichter nový léčebný postup. Usiloval nejen o zmírnění horečnatých a zimničních stavů, ale chtěl léčit omezenou pohyblivost panovníka a zabránit nadměrnému vylučování moči, jež narušovalo jeho spánek. Ferdinandovi I. doporučil, aby jedl pouze zeleninu. Současně předepsal nemocnému vládcí užívání léků s obsahem výtažků z rebarbory, která podle názorů jeho osobního lékaře sloužila k pročištění tělesného organismu, zvláště ledvin.⁵⁶

Nemocnému císaři nepřinesl nový způsob léčby žádnou úlevu. Celé dny pobýval ve své ložnici, kam si zval jen nejbližší příbuzné a důvěrníky. Nejčastěji rozmlouval s královnou Marií, říšským místokanclérem Georgem Sigmundem Seldem a dvorským maršálkem Georgem Giengerem. V předpokojí byli připraveni osobní komorníci, jimž přinášel z panovníkovy ložnice pokyny Scipio hrabě Arco. Koncem dubna 1564 nemohl panovník vzhledem k tělesné slabosti opustit lůžko. Dokonce přestal docházet na bohoslužby do vzdálené dvorské kaple. Stále více času trávil v blízkosti nemocného jeho zpovědník a kazatel Matthias Sitthard, jenž sloužil mše v předpokojí a později přímo v ložnici císaře. Stavy melancholické prchlivosti a podrážděnosti se střídaly s touhou panovníka po samotě. K uklidnění jeho nálad přispívali hudebníci, které přiváděl do ložnice dvorský kapelník původem z Lutychu Jean Guyot, zvaný Castileti Maessen.⁵⁷

Teprve 21. dubna 1564 přesvědčili s největší pravděpodobností Georg Sigmund Seld a Georg Gienger středoevropského vládce, aby se vzhledem ke svému špatnému zdravotnímu stavu vzdal ve prospěch Maxmiliána II. výkonu každodenních úředních povinností, které souvisely s vládou v Římsko-německé říši a jednotlivých zemích habsburské monarchie.⁵⁸ Nemocný císař nabádal svého nejstaršího syna, který stál u jeho lůžka, aby se spoléhal na politické názory zkušených tajných radů a dalších blízkých důvěrníků, které mu doporučoval. Maxmiliána II. vybízel ke svornosti, k ohledu na zájmy mladších bratrů a ochraně katolické víry.⁵⁹ Ačkoli chorobou oslabený císař podlehl nátlaku blízkých dvořanů, nemohl se dlouho se svým rozhodnutím smířit. Záchvaty horeček a prudkého kašle doprovázely depresivní stavy, při nichž Ferdinand I. pomýšlel podle slov Georga Sigmunda Selda na blízkou smrt, kterou očekával během několika týdnů, nejpozději o svatodušních svátcích.⁶⁰

56 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 22. 4. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 165–168; P. O. MATHIOLI, *Herbář*, s. 478–481.

57 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 22. 4. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 165–168; Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 22. 4. 1564) vydal W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 300–301; HHStA Wien, Oberhofmeisteramt, Sonderreihe, kart. 183, č. 45; E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 20–23; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 129.

58 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 22. 4. 1564) vydal W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 300–301.

59 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 22, s. 110–111, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 26. 4. 1564); M. LANZINNER, *Gebeime Räte*, s. 296–315.

60 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 26. 4. 1564) vydal W. GOETZ (ed.), *Briefe und Akten*, s. 300–301.

Ačkoliv v posledních dubnových dnech roku 1564 osobní lékaři znovu upravili panovníkovi jídelníček a doporučovali mu, aby jedl pouze v sedm hodin ráno a ve čtrnáct hodin odpoledne, uvědomovali si, že jeho zdravotní stav je kritický. Nemocný vládce špatně dýchal a nepřestával vykašlávat krev.⁶¹ Osobní lékaři opakovaně používali k pojmenování akutního stavu Ferdinandovy choroby označení *paroxysmus*, jímž rozuměli prudké křeče nemocného těla zápasícího se záchvaty horečky, zimnice a chrlením krve. V jejich zdrženlivých promluvách nechyběly výroky o víře v boží zázrak.⁶²

Od přelomu dubna a května 1564 proměňoval obraz nemocného středoevropského vládce svou podobu. Těžiště zpravodajství netvořily pouze popisy nemoci Ferdinanda I. a léčebných postupů jeho osobních lékařů. Ve zprávách z vídeňského Hofburgu se nápadně zrcadlily jednotlivé kroky směřující k duchovní přípravě na dobrou smrt císaře.⁶³ K lůžku panovníka opakovaně přicházeli nejen synové Maxmilián II., Ferdinand a Karel, ale nejvíce času trávil v jeho blízkosti královna Marie s dětmi.⁶⁴ Císaře neopouštěl zpovědník Matthias Sittard, jenž mu předčítal z děl svatého Augustina, modlitbami poskytoval duchovní útěchu a byl připraven naslouchat jeho zpovědi.⁶⁵ V ojedinělých případech došlo k přenesení panovníkovy postele z ložnice do předpokoje, kde se shromáždili ke společné bohoslužbě nejbližší dvořané.⁶⁶ S ohledem na skutečnost, že Ferdinand I. během svého života postupně vydal v letech 1532, 1543, 1547 a 1554 čtyři poslední vůle, v nichž vylíčil svoje představy o místě posledního odpočinku, rozdělení majetku i teritoriální vlády mezi své syny, nevěnoval v jarních měsících 1564 znění nového testamentu pozornost.⁶⁷

Navzdory kritickému zdravotnímu stavu císař na přelomu dubna a května 1564 příležitostně naslouchal stručným promluvám Georga Sigmunda Selda, který mu sděloval přímo v ložnici novinky o střetech mezi hugenoty a katolíky ve Francii. Pozornost soustředil rovněž na blížící se jednání zemského sněmu hornorakouských stavů.⁶⁸

61 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 4. 1564) v BHStA München, KAA, sign. 4309, fol. 171–173.

62 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechichte*, č. 22, s. 110–111, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 26. 4. 1564).

63 Se shrnutím literatury Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4), s. 61–75.

64 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 4. 1564, 2. 5. 1564) v BHStA München, KAA, sign. 4309, fol. 171–173, 189–190.

65 *Die letzten Lebensstage Kaiser Ferdinands I.*, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 8, 1817, s. 60–62, zde s. 61; Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 4. 1564) v BHStA München, KAA, sign. 4309, fol. 171–173.

66 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechichte*, č. 22, s. 110–111, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 26. 4. 1564).

67 A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 297–303.

68 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 29. 4. 1564, 17. 5. 1564) v BHStA München, KAA, sign. 4309, fol. 177–178, 204–205; E. LAUBACH, *Ferdinand I. als Kaiser*, s. 678–681.

Když panovník dovolil, aby služebníci přenesli jeho lůžko do předpokoje, nebránil se krátkým hovorům s blízkými dvořany.⁶⁹ O dva týdny později byl Ferdinand I. natolik vyčerpán neutichajícími horečkami, že již nemohl vlastní rukou podepsat písemnosti, které mu opakovaně přinášel k lůžku Georg Sigmund Seld.⁷⁰ Toužil po klidu a tiché hudbě, při níž vyčerpáním krátce usínal.⁷¹

Před koncem května 1564 pozoroval Georg Sigmund Seld prohlubující se bezradnost osobních lékařů Ferdinanda I., protože všechny uplatněné léčebné postupy selhávaly. Na zmírnění stále častějších záchvatů horečky, zimnice a chrlení krve při kašli byla jejich dosavadní léčba neúčinná. Panovníkovi předepisovali zvýšené dávky bezoáru a opakovaně věřili v boží zázrak. Zjištěný nadbytek tuku v jeho moči považovali za jednoznačné „signum mortali“.⁷² S vážnými obavami o život Ferdinanda I. se svěřovali nejen Georgu Sigmundu Seldovi, ale i Georgu Giengerovi, Scipionovi hraběti Arco a jeho několika dalším nejbližším dvořanům, kteří měli neomezený přístup do ložnice středoevropského vládce. Diskrétní sdělení osobních lékařů o kritickém zdravotním stavu císaře pronikala do zpravodajských listů jeho důvěrníků, jež odesílali z vídeňského Hofburgu.⁷³

Přestože císaře vzhledem ke kritickému zdravotnímu stavu rychle opouštěly fyzické síly, neztrácel rozumové schopnosti. Osobní lékaři nezastírali, že s nimi opakovaně mluvil o blížící se smrti, na kterou se pečlivě připravoval. V jeho ložnici neustále bděl v modlitbách Matthias Sitthard, od něhož očekával Ferdinand I. podle vlastních slov duchovní útěchu a poslední pomazání. Koncem května 1564 vybízel císař svého zpovědníka, aby přinesl do ložnice nádobu se svatým olejem a krucifix.⁷⁴ Myšlenky panovníka směřovaly ke klidnému odchodu smířeného křesťana z pozemského světa bez strachu a bolesti.

V první polovině června 1564 se šířil z Vídně do Benátek, Mnichova, Říma a dalších evropských metropolí obraz beznadějněho zdravotního stavu středoevropského vládce.⁷⁵ Vedle známých projevů jeho dlouhodobé nemoci upozorňovali osobní lékaři blízké dvořany na nové skutečnosti. Panovník si stěžoval na opakované bolesti

69 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 10. 5. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 195.

70 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 17. 5. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 204–205.

71 Tamtéž.

72 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 20. 5. 1564, 27. 5. 1564, 31. 5. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 206–207, 211, 218–219.

73 Srov. Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 20. 5. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 206–207.

74 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 29, s. 130–133, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 24. 5. 1564); *Die letzten Lebenstage Kaiser Ferdinands I.*, s. 61; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 310; P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 61–67.

75 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 3. 6. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 220; Michele Suriano a Leonardo Contarini benátskému dóžeti (Vídeň, 7. 6. 1564) vydal G. TURBA (ed.), *Venetianische Depeschen*, s. 274.

srdce a levé strany trupu.⁷⁶ Při prudkých záchvatech suchého kašle se neustále dusil. Dolní cesty dýchací měl zanesené podle svědectví osobních lékařů hustým hlenem, který se musel pravidelně odstraňovat, protože císař ho nebyl schopen vykašlávat.⁷⁷ Ferdinand I. trpěl nespavostí a nechutenstvím. Na lůžku se naposledy posadil zřejmě okolo 10. června 1564, v dalších dnech již pouze ležel.⁷⁸ Těžce nemocný císař zakázal u svého lože návštěvy dvořanů a cizích vyslanců. Záhy přestal vnímat obsah Seldových zpráv o situaci v Římsko-německé říši a sousedních zemích. Jeho oči hleděly ke krucifixu, který stál poblíž panovníkovy postele.⁷⁹

Klid tichého rozjímání a duchovní přípravu na dobrou smrt nenarušovala ve vládcově ložnici trvalá přítomnost zpovědníka, několika osobních lékařů, ani krátké návštěvy nejstaršího syna. Ve zprávě papežského nuncia Zaccaria Delfina se šířilo z Vídně ke Svatému stolci očekávané křesťanské poselství o pokoře, usmíření a rodové nepřetržitosti. Ferdinand I. se zřejmě okolo 15. června 1564 naposledy rozloučil se svým nástupcem Maxmiliánem II. Současně požádal Matthiase Sittharda, aby zapálil svíce v okolí jeho lůžka a udělil mu svátost posledního pomazání.⁸⁰

Přestože osobní lékař Bartholomeus Carrichter připravil na přelomu června a července 1564 císaři léčivou vodu z bylin, kterou měl pít šestkrát až sedmkrát denně, aby se pročistilo nemocné tělo a panovníkovi se ulevilo od záchvatů horeček, jeho léčebný postup se minul účinkem.⁸¹ Navzdory krátkodobému příznivému působení zvolené terapie záchvaty horeček a kašle nepřestávaly.⁸² Bezradní lékaři opětovně hledali poslední naději na zlepšení jeho zdravotního stavu v božím zázraku.⁸³ Okolo 15. července 1564 upadl vládce do krátkého bezvědomí.⁸⁴ Jednašedesátiletý Ferdinand I. zemřel v horečkách, při prudkém záchvatu kašle a dýchacích obtížích 25. července 1564 v sedm hodin večer.⁸⁵

76 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 7. 6. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 225–226.

77 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 14. 6. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 233.

78 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 10. 6. 1564, 14. 6. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 233, 281.

79 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 10. 6. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4309, fol. 281.

80 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturberrichte*, č. 33, s. 138–141, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 15. 6. 1564).

81 Johann Ulrich Zasius Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 29. 6. 1564, 1. 7. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4298, fol. 116, 129–131; A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 310.

82 Johann Ulrich Zasius Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 5. 7. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4298, fol. 149–151.

83 Johann Ulrich Zasius Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 8. 7. 1564) v BHStA München, KÄA, sign. 4298, fol. 146–148.

84 A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 310.

85 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 1, s. 1–2, Maxmilián II. Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 7. 1564).

Na smrtelné posteli svíral Ferdinand I. v sepnutých rukách stříbrný krucifix, který vydával symbolické poselství o mučednické smrti Krista.⁸⁶ V okolí lůžka bylo vidět hořící svíce a postavu zpovědníka Matthiase Sittharda modlícího se za spásu císařovy duše. Rozloučit se přišli synové Maxmilián II. a Karel. Jejich bratr Ferdinand se dověděl o smutné události teprve dva dny po smrti otce na cestě nedaleko Prahy z listu staršího sourozence. Vzhledem ke značnému rozrušení nebyl schopen poslat do Vídně odpověď napsanou vlastní rukou.⁸⁷ S největší pravděpodobností stál poblíž umírajícího panovníka ještě osobní lékař Bartholomeus Carrichter.⁸⁸

Především zásluhou papežského nuncia vycházel v následujících dnech z Vídně zprostředkovaný obraz dobré smrti středoevropského vládce a křesťanského rytíře.⁸⁹ Zaccaria Delfino propagandisticky dokonale využil skutečnosti, že Ferdinand I. zemřel v den památky svatého Jakuba Většího, jenž podle legendy přivedl Pyrenejský poloostrov před polovinou prvního tisíciletí na cestu ke křesťanství.⁹⁰ Jelikož zesnulý panovník se narodil v Kastilii, užíval titulu španělského infanta a bránil křesťanskou víru s mečem v ruce před útoky jinověrců z Osmanské říše, byl v očích papežského nuncia přímým pokračovatelem kultu udatných a zbožných skutků svatého Jakuba Většího, jenž byl nejen španělským patronem, ale oblíbeným světcem zesnulého vládce. Obraz dobré smrti středoevropského vladaře dokreslovaly okamžiky klidného smíření a osobního rozloučení s nejbližšími pozůstalými, mezi které nuncius zahrnul i zesnulou manželku Annu Jagellonskou. Na její podobiznu se podle slov Zaccaria Delfina Ferdinand I. upřeně díval těsně před smrtí ve své ložnici.⁹¹

Následující den po smrti císaře se konala pitva mrtvého těla. Její výsledky neunikly pozornosti jeho nejbližších dvořanů.⁹² Podle sdělení Johanna Ulricha Zasias našli lékaři ve velmi špatném stavu plíce zesnulého panovníka, jež byly podle jejich vyjádření nejen krajně opotřeбенé, ale navíc zcela prosáknuté hnisem, proto dlouhodobě ztrácely svou fyziologickou funkci. V ledvinách rozpoznali výskyt kamenů. Funkčnost nebožtíkova srdce označili výrazem „ingeschmort“, čímž zřejmě rozuměli jeho sníženou činnost. Naopak játra považovali za zdravá. Silný otok dolních končetin Ferdinanda I. svědčil podle vyjádření lékařů o prohlubující se vodnatelnosti těla. Onemocnění vylučovacího

86 *Die letzten Lebensstage Kaiser Ferdinands I.*, s. 62.

87 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 4, s. 5, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 27. 7. 1564); srov. blíže Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 8270 (záznamy o cestách arciknížete Ferdinanda roku 1564).

88 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechnungen*, č. 40, s. 162–166, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564); V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 1, s. 1–2, Maxmilián II. Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 7. 1564).

89 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechnungen*, č. 40, s. 162–166, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564); A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 306.

90 Antonio Ubieto ARTETA – Juan Reglá CAMPISTOL – José María Jover ZAMORA – Carlos Seco SERRANO, *Dějiny Španělska*, Praha 1995, s. 25–27.

91 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturrechnungen*, č. 40, s. 162–166, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564).

92 A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 310, poznámka 570.

ústrojí mohl urychlit nevhodný léčebný postup Bartholomeuse Carrichtera založený na nadměrném pití léčivé vody z bylin, jak zdůrazňovali při pitvě jeho lékaři odpůrci.⁹³

Z kusých poznatků lékařů, které pronikly do zpráv o pitvě mrtvého těla, nelze přehlédnout, že hlavní příčinu smrti císaře viděli především v patologickém stavu jeho plic, s nímž souvisely opakované záchvaty horečky, zimnice a dusivé kašle. Uvedené údaje poskytly některým moderním životopiscům Ferdinanda I. oporu k retrospektivnímu stanovení diagnózy.⁹⁴ Středoevropský vládce zemřel podle jejich názorů na pokročilý stupeň tuberkulózy, kterou onemocněl již v dětství za svého pobytu na Pyrenejském poloostrově. Současně zdůrazňovali, že dlouhodobé onemocnění plic výrazně oslabilo imunitní systém panovníka.⁹⁵

Po pitvě, balzamování, oblečení a uložení do cínové rakve bylo mrtvé tělo Ferdinanda I. zřejmě 30. července 1564 veřejně vystaveno ve dvorské kapli vídeňského Hofburgu.⁹⁶ Vystavení tělesných ostatků zesnulého středoevropského vládce představovalo první krok katolického pohřebního rituálu, při němž odchod biologického těla panovníka z pozemského světa nahrazovala v kolektivní paměti nesmrtelnost jeho sociálního těla.⁹⁷ Z podnětu Maxmiliána II. byla bezprostředně po smrti císaře rozeslána smuteční oznámení ke knížecím dvorům v Evropě.⁹⁸ Během několika týdnů přišly do Vídně desítky kondolencí.⁹⁹ Obraz sociálního těla zesnulého středoevropského vládce v kondolencích a dobových pamětních záznamech vykazoval obdobné rysy. Ferdinand I. vstupoval do paměti jejich autorů jako ochránce křesťanství a zvláště katolické víry, jenž hledal smírnou cestu k řešení vypjatých náboženských střetů v Římsko-německé říši.¹⁰⁰ Projevy soustrasti dočasně odsouvaly do pozadí odpověď na otázku, kdy

93 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 40, 42, s. 162–166, 169–170, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564 a 3. 8. 1564); *Die letzten Lebenstage Kaiser Ferdinands I.*, s. 62.

94 W. U. ECKART – R. JÜTTE, *Medizingeschichte*, s. 329–331.

95 Srov. P. SUTTER FICHTNER, *Ferdinand I.*, s. 253; TÁŽ, *A community of illness*, s. 205–209; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 307.

96 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 40, 42, s. 162–166, 169–170 Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564, 3. 8. 1564).

97 E. H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies*; se shrnutím literatury P. KRÁL, *Smrt a pobřby*, s. 122–128, 171–175.

98 Výběrově srov. S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 40, s. 162–166, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 27. 7. 1564); V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 1, s. 1–2, Maxmilián II. Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Vídeň, 26. 7. 1564), č. 2, s. 3, Maxmilián II. Markétě Parmské (Vídeň, 26. 7. 1564), č. 3, s. 4–5, Maxmilián II. Filipovi II. (Vídeň, 27. 7. 1564).

99 Srov. kupříkladu V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 6, s. 6–7, Albrecht V. Wittelsbach Maxmiliánovi II. (Mnichov, 3. 8. 1564), č. 7, s. 7, Guglielmo Gonzaga Maxmiliánovi II. (Mantova, 15. 8. 1564) a další.

100 Kromě pramenů uvedených v předchozí poznámce srov. kupříkladu Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korcky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku*, České Budějovice 2014 (= Prameny k českým dějinám 16. – 18. století, řada B, svazek IV), s. 115; Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marrek Bydžovský z Florentina, Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596*, Praha 1987, s. 105–106; Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti (S úvodem Josefa Janáčka)*, Praha 1996, s. 107; A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 307.

se skuteční smuteční průvod a vlastní pohřeb biologického těla nebožtíka, který představoval druhý krok katolického pohřebního rituálu.¹⁰¹

Přestože přípravy pohřbu se ujal podle zvyklostí nejstarší syn Maxmilián II., radil se o průběhu posledního rozloučení se svými dvěma mladšími bratry. Neustálé odkládání termínu pohřební slavnosti nezpůsobovala nesvornost sourozenců, ale mělo hlubší příčiny. Podle znění poslední vůle z 1. června 1543 si Ferdinand I. vybral za místo posledního odpočinku chrám svatého Víta v Praze, kde chtěl v souladu se zněním závěti ze 4. února 1547 spočinout vedle předčasně zemřelé manželky Anny Jagellonské.¹⁰²

Zahraniční vyslanci na císařském dvoře ve Vídni si počátkem srpna 1564 všimli, že pozůstalí synové prožívali otcovu smrt odlišně. Maxmilián II. velmi často přicházel do dvorské kaple v Hofburgu, kde se modlil u jeho vystaveného mrtvého těla.¹⁰³ Arcikníže Ferdinand opustil metropoli na Dunaji zřejmě již před 10. srpnem, protože spěšně odjel do Prahy, aby se osobně začal starat o přípravu posledního rozloučení s nebožtíkem v hlavním městě Království českého, kde stále působil jako místodržitel.¹⁰⁴ Benátským vyslancům nezůstalo utajeno, že smrt otce nejvíce zasáhla arciknížete Karla, zvláště v okamžiku, když si rozdělával se staršími bratry jeho honosné oděvy, šperky a jiné cennosti osobní potřeby.¹⁰⁵

Podle ustanovení testamentu zesnulého vladaře z 25. února 1554 bylo území vlády po jeho smrti rozděleno mezi všechny pozůstalé syny.¹⁰⁶ Maxmilián II. převzal po svém otci Římsko-německou říši, Království české, Království uherské, Dolní a Horní Rakousy. Arcikníže Ferdinand spravoval Tyrolsko a Přední Rakousy, arcikníže Karel se stal vládcem Vnitřních Rakous.¹⁰⁷ Přestože Svatý stolec nepouštěl ze zřetele průtahy, které souvisely s určením termínu pro konání pohřbu Ferdinanda I., věnoval v polovině srpna 1564 více pozornosti prvním vladařským krokům jeho nejstaršího syna.¹⁰⁸ Papež Pius IV. oceňoval téměř neměnné složení tajné rady na císařském dvoře.¹⁰⁹ Současně s uspokojením přijímal zprávu, že do služeb Maxmiliána II. přešel dvorský

101 P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 171–234.

102 A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 297–299.

103 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 42, s. 169–170, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 3. 8. 1564).

104 V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 201–202.

105 Michele Suriano a Leonardo Contarini benátskému dóžeti (Videň, 10. 8. 1564) vydal G. TURBA (ed.), *Venetianische Depeschen*, s. 277–280.

106 Srov. A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 299–300.

107 Blíže T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit I*, s. 44; Jaroslav PÁNEK, *Maximilian II. als König von Böhmen*, in: F. Edelmayer – A. Kohler (edd.), *Kaiser Maximilian II.*, s. 55–69; Michael A. CHISHOLM, *Hans Ernsthingers Beschreibung des Einzugs Erzherzog Ferdinands II. in Tirol im Jahre 1567*, *Tiroler Heimat – Jahrbuch für Geschichte und Volkskunde Nord-, Ost- und Südtirols* 73, 2009, s. 71–98; Katrin KELLER, *Erzherzogin Maria von Innerösterreich (1551–1608). Zwischen Habsburg und Wittelsbach*, Wien-Köln-Weimar 2012, s. 95–112.

108 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 42, s. 169–170, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 3. 8. 1564), č. 45, s. 183–184, Karel Borromejský Zaccariovi Delfinovi (Řím, 19. 8. 1564).

109 M. LANZINNER, *Geheime Räte*, s. 300–301.

kazatel a zpovědník Matthias Sittard, kterého považoval za spolehlivého stoupence katolické víry. To byly pro papeže a kardinály bezprostředně po smrti Ferdinanda I. dostatečné záruky, že jeho syn bude kráčet ve vladařských šlépějích zesnulého otce, s nímž se naposledy rozloučili při smuteční bohoslužbě v římském kostele svatého Apoštola zřejmě 17. srpna 1564.¹¹⁰

Navzdory silicím kritickým hlasům upozorňujícím na rostoucí prodlevu při přípravě pohřbu zesnulého středoevropského vládce,¹¹¹ nedokázal Maxmilián II. učinit jednoznačná rozhodnutí. Ačkoli již počátkem srpna 1564 bylo zřejmé, že s ohledem na znění závětí Ferdinanda I. se skutečným posledním rozloučením ve Vídni a následně bude pochován v Praze,¹¹² termín pohřební slavnosti se několikrát měnil. Nerozhodnost nového panovníka ovlivňovalo nejen jeho chronické onemocnění srdce, plic a pohybového ústrojí,¹¹³ ale mělo hluboké politické příčiny. Koncem léta 1564 znovu zesílilo napětí v Království uherském, kam nečekaně vpadl s vojskem sedmihradský vévoda Jan Zikmund Zápolský, jenž byl vazalem tureckého sultána.¹¹⁴ K zajištění obrany země vyžadoval Maxmilián II. naléhavou vojenskou a finanční pomoc od stavů v Římsko-německé říši a Království českém. Termínu říšského a zvláště českého zemského sněmu podřídil konečné rozhodnutí o době konání pohřbu svého otce.¹¹⁵

Zatímco Maxmilián II. věnoval v září a říjnu 1564 přípravě pohřbu Ferdinanda I. nepatrnou pozornost, jednal arcikníže Ferdinand s nejvyššími zemskými úředníky Království českého nejen o převozu mrtvého těla z Vídně do Prahy, ale podrobně se zajímal o místo jeho dočasného vystavení v hlavním městě Království českého. Původně připadal v úvahu kostel svatého Tomáše v Menším Městě pražském, odkud se tělo nebožtíka mělo přenést po zámeckých schodech do chrámu svatého Víta na Pražském hradě.¹¹⁶ Přestože arcikníže Ferdinand obdržel před polovinou září 1564 od Maxmiliána II. opisy posledních vůlí jejich otce z 1. června 1543 a 4. února 1547 s podrobným vylíčením jeho představ o podobě místa posledního odpočinku, marně vybízel staršího bratra, aby mu sdělil bližší představy o provedení náhrobku.¹¹⁷ Teprve po polovině listopadu 1564 zaslal Maxmilián II. svému mladšímu bratrovi dva vzorky

110 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 42, s. 183–184, Karel Borromejský Zaccariovi Delfínovi (Vídeň, 19. 8. 1564).

111 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Augšpurk, 13. 8. 1564) v BHStA München, KAA, sign. 4309, fol. 266.

112 S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturlberichte*, č. 42, s. 169–170, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Vídeň, 3. 8. 1564).

113 Hermann SCHÖPPLER, *Über den Tod Kaiser Maximilians II.*, *Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und Naturwissenschaften* 9, 1910, s. 219–225, zde s. 219–220.

114 T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit I*, s. 135–137.

115 Srov. *Sněmy české III*, s. 196–197, Maxmilián II. arciknížeti Ferdinandovi (Vídeň, 27. 8. 1564).

116 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 9, s. 8–9, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 21. 8. 1564); *Sněmy české III*, s. 194–196; Národní archiv (dále NA) Praha, Královská registra č. 165, fol. 71–73.

117 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 21, s. 27, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 10. 9. 1564); A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 297–298.

bílého carrarského mramoru, z něhož měla vzniknout výzdoba hrobky v chrámu svatého Víta.¹¹⁸ Aby arcikníže Ferdinand mohl objednat požadované množství mramoru v Tyrolsku, zajímal se o velikost náhrobku.¹¹⁹ Jakmile se počátkem ledna 1565 seznámil s rozměry díla, které mu poslal starší bratr, obratem sděloval do Vídně, že v Praze nenašel žádného umělce, jenž by připravil nejen model výzdoby pohřebiště, ale později by se ujal jejího provedení.¹²⁰ Nedostatek zpráv o přípravách pohřbu zesnulého císaře vyvolával dlouhodobou nejistotu v české stavovské obci.¹²¹

Podle původních představ Maxmiliána II. měly být ostatky jeho otce převezeny do Prahy zřejmě před 10. březnem 1565, kdy určil termín pohřební slavnosti s ohledem na předpokládané ukončení českého zemského sněmu.¹²² Během ledna 1565 se však prudce zhoršil jeho zdravotní stav. Nejprve předpokládal, že přečtením sněmovní propozice pověří arciknížeti Ferdinandu.¹²³ Když se nemohl po polovině února 1565 postavit na nohy a hýbat rukama, rozhodl o přesunutí českého zemského sněmu a pohřbu svého otce na pozdější termín.¹²⁴ Navzdory zdravotním obtížím upíral Maxmilián II. pozornost především k napjaté situaci na sedmihradsko-uherské hranici.¹²⁵ Teprve počátkem června 1565 se znovu zajímal o konání českého zemského sněmu a pohřbu Ferdinanda I. Z Maxmiliánova vyjádření bylo zřejmé, že poslední rozloučení se zesnulým středoevropským vládcem proběhne skutečně nejprve ve Vídni, a to 25. července 1565, v den výročí jeho úmrtí.¹²⁶ S ohledem na zasedání českého zemského sněmu, které mělo začít až 30. června 1565,¹²⁷ však hrozilo nebezpečí, že do metropole na Dunaji nepřijedou zástupci českých stavů, proto panovník zřejmě na radu arciknížeti Ferdinandu posunul termín smuteční slavnosti na 5. srpna 1565.¹²⁸ Před koncem června odcházely

118 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 54, s. 64, Maxmilián II. arciknížeti Ferdinandovi (Videň, 18. 11. 1564).

119 *Tamtéž*, č. 63, s. 68, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 7. 12. 1564).

120 *Tamtéž*, č. 76, s. 76, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 8. 1. 1565).

121 SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4545, Antonín Brus z Mohelnice Jindřichovi staršímu z Švamberka (Praha, 2. 1. 1565).

122 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 87, 97, s. 83, 105, Maxmilián II. Guglielmovi Gonzagovi (Videň, 30. 1. 1565, 21. 2. 1565).

123 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 20. 1. 1565, 7. 2. 1565) v BHStA München, KÄA, sign. 4310, fol. 33–34, 55–58.

124 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 98, s. 106–107, Maxmilián II. arciknížeti Ferdinandovi (Videň, 23. 2. 1565); Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň, 28. 2. 1565) v BHStA München, KÄA, sign. 4310, fol. 100–101.

125 Georg Sigmund Seld Albrechtovi V. Wittelsbachovi (Videň 7. 2. 1565) v BHStA München, KÄA, sign. 4310, fol. 55–58; T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit I*, s. 135–136.

126 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 155, s. 190–191, Maxmilián II. arciknížeti Ferdinandovi (Videň, 8. 6. 1565); *Sněmy české III*, s. 209–210; NA Praha, Královská registra č. 165, fol. 192–194.

127 *Sněmy české III*, s. 208.

128 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 155, s. 190–191, Maxmilián II. arciknížeti Ferdinandovi (Videň, 8. 6. 1565), č. 156, s. 191, Maxmilián II. Guglielmovi Gonzagovi (Videň, 9. 6. 1565); *Sněmy české III*, s. 209–210; S. STEINHERZ (ed.), *Nuntiaturreberichte*, č. 103, s. 388, Zaccaria Delfino Karlu Borromejskému (Videň, 14. 6. 1565).

z české dvorské kanceláře dopisy podepsané Maxmiliánem II., v nichž panovník vybízel vybrané pány a rytíře ze zemí Koruny české, aby se nejpozději 1. srpna 1565 dostavili se svým doprovodem do metropole na Dunaji, kde očekával jejich osobní podíl na posledním rozloučení s Ferdinandem I.¹²⁹

Za přípravu pohřebního průvodu ve Vídni nesli odpovědnost tři „principal directores“, Johann Ulrich Zasius, Jiří Pruskovský z Pruskova a Rudolf Khuen z Belassy. O průběh zádušní mše a smuteční výzdobu chrámu svatého Štěpána se staral „supremus magister ceremoniae“ vídeňský biskup Urban Sagstetter z Gurku, jenž naslouchal podnětům královny Marie.¹³⁰ Volba Johanna Ulricha Zasia nebyla náhodná, neboť vzdělaný právník se podílel na dramaturgii pohřbu římského císaře Karla V., jenž se konal v Augšpurku 24. a 25. února 1559.¹³¹ Tato smuteční slavnost, která navazovala na pohřební ceremoniál pozdně středověkého burgundského dvora, se stala s největší pravděpodobností vzorem pro uspořádání posledního rozloučení s Ferdinandem I. ve Vídni.

Skladbu pohřebního průvodu zachytil ve vyobrazeních své reportáže Bartholomeus Hannewald, jenž patřil k okruhu důvěrníků Johanna Ulricha Zasia, cenná osobní svědectví o jeho průběhu zaznamenali ve svých zpravodajských listech také zahraniční vyslanci.¹³² Jejich očím nezůstalo utajeno, že smuteční kondukt vyšel z Hofburgu směrem k chrámu svatého Štěpána až 6. srpna 1565.¹³³ V časných ranních hodinách vyneslo rakev s tělem nebožtíka z dvorské kaple na nádvoří asi deset mladých urozených mužů, kteří patřili ke skupině truksasů na dvoře Ferdinanda I. Za správné řazení pohřebního průvodu byl odpovědný Veit Schärtinger z osobní komory zesnulého vladaře. Nádvořím zněly žalmy v podání sboru dvorských kaplanů. Nejvyšší kancléř Království českého Jáchym z Hradce dohlížel na přítomné šlechtice ze zemí Koruny české, aby při

129 Srov. dopis Maxmiliána II. nejvyššímu komorníkovi Království českého Vilémovi z Rožmberka (Vídeň, 24. 6. 1564) v SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4549; nejvyššímu sudímu Království českého Janovi z Valdštejna (Vídeň, 24. 6. 1565) a seznamy pozvaných šlechticů v NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 1580, sign. K 1/8, kart. 1051.

130 HHSStA Wien, Familienakten, kart. 60.

131 Achim AURNHAMMER – Friedrich DÄUBLE, *Die Exequien für Kaiser Karl V. in Augsburg, Brüssel und Bologna*, in: Studien der Thematik des Todes im 16. Jahrhundert, Wolfenbüttel 1983, s. 141–191; Karl VOCELKA – Lynne HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*, Graz-Wien-Köln 1997, s. 288–296

132 Bartholomeus HANNEWALD, *Parentalia Divo Ferdinando Cesari Augusto patri patriae etc. a Maximiliano imperatore etc., Ferdinando et Carolo serenissimis Archiducibus Austriae Fratribus singulari pietate persoluta Viennae, Anno Domini M. D. LXV. VIII. Idus Augusti*, Augusta Vindelicorum 1566, uloženo v Museen der Stadt Wien, inv. č. 116 845 a Oberösterreichisches Landesarchiv Linz, Landschaftsakten, A IV – A V (1566–1835), Schachtel 14, sign. A IV 1. K Hannewaldovi blíže A. MEUSSER, *Für Kaiser und Reich*, s. 355; G. PÁLFFY, *Kaiserbegräbnisse*, s. 43. Dále srov. list Luigi Rogna do Mantovy (Vídeň, 8. 8. 1565), který vydala Elena VENTURINI (ed.), *Le collezioni Gonzaga. Il Carteggio tra la Corte Cesarea e Mantova (1559–1636)*, Milano 2002, s. 188–189. Pokud není uvedeno jinak, opírá se výklad o pohřbu Ferdinanda I. ve Vídni o rozbor pramenů uvedených v této poznámce. K tomu srov. v populárním pojetí V. BŮŽEK, *Poslední rozloučení*.

133 Důvodem přesunu posledního rozloučení na 6. srpna 1565 mohl být silný déšť, který postihl Vídeň o den dříve. K tomu Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy XII*, Praha 1901, s. 157.

posledním rozloučení se středoevropským vládcem zaujali místo, které jim příslušelo podle scénáře smuteční slavnosti. Někteří náleželi přímo mezi účastníky pohřebního průvodu, v němž nesli symboly vlády zesnulého panovníka, jiní páni a rytíři ho doprovázeli za vyzvánění zvonů na poslední cestě s rozsvícenými pochodněmi a svícemi v rukách.¹³⁴ Podél cesty z Hofburgu k chrámu svatého Štěpána stáli císařští trabanti v kyrysech, vyzbrojeni halapartnami, kteří střežili, aby smuteční slavnost nenarušily nepovolané osoby.¹³⁵

V řazení pohřebního průvodu se protínaly dvě symbolické roviny.¹³⁶ V lineárním směru odpředu dozadu se zrcadlily stupně pomyslné pyramidy hierarchického uspořádání tehdejší společnosti, jejíž vrchol zaujímal ve středu průvodu tělo zesnulého vládce. Přesně stanovená místa jednotlivých účastníků sloužila k oslavě starobylého řádu sociální skladby a k jeho veřejnému potvrzení. Nejbliže k ostatkům nebožtíka kráčely osoby, které patřily ke špičkám sociální pyramidy. V největší vzdálenosti od mrtvého těla panovníka šli účastníci pohřbu náležející k nejnižším společenským vrstvám. Druhá rovina v řazení vycházela ze středu pohřebního průvodu a směřovala k jeho okrajům. Jejím očekávaným posláním byla především oslava pozemské vlády Ferdinanda I., kterou zrcadlily symboly nesené podle přesného schématu od středu pohřebního průvodu směrem k jeho počátečnímu okraji. Tato rovina v řazení současně demonstrovala a potvrdzovala nepřetržitost vladařské tradice Habsburků, již dokládalo složení průvodu od středu k jeho zadní části.

V čele smutečního průvodu šel kněz, jenž nesl kříž. Spolu s ostatními duchovními byl symbolem očekávaného přechodu duše zesnulého panovníka z pozemského světa na věčnost.¹³⁷ Přítomnost asi dvou stovek nuzných a nemocných osob v tmavých kápích a s plápolajícími svícemi v rukou symbolizovala všeobecnou pokoru před smrtí a boží milosrdenství.¹³⁸ Přestože obdobná skladba osob také uzavírala pohřební průvod Ferdinanda I., zbylo na jeho konci místo pro houfy ozbrojených mužů v tmavém oblečení, kteří drželi kopí. Jejich zařazení mělo mezi přihlížejícími diváky s největší pravděpodobností vyvolávat představu, že tradici vladařské nepřetržitosti habsburské dynastie mohou následovníci zesnulého panovníka v případě potřeby potvrdit použitím zbraní.

Za knězem s křížem a osobami z okraje společnosti následovalo několik tmavě oblečených mužů, kteří nesli ve smutečním průvodu *castrum doloris*.¹³⁹ V této fázi posledního rozloučení šlo zřejmě o prázdnou rakev, k jejíž výzdobě náležely říšské, české i uherské insignie a Řád zlatého rouna. Její dekorace vyzdvihovala hodnoty univerzální

134 HHStA Wien, Familienakten, kart. 60; NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 1580, sign. K 1/8, kart. 1051.

135 To zdůrazňoval Luigi Rogna v listě do Mantovy (Videň, 8. 8. 1565), který vydala E. VENTURINI (ed.), *Le collezioni*, s. 188–189.

136 Se shrnutím literatury P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 196–197.

137 *Tamtéž*, s. 197.

138 HHStA Wien, Familienakten, kart. 60.

139 Srov. Michael BRIX, *Trauergerüste für die Habsburger in Wien*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 26, 1973, s. 208–265.

moci posvěcené Bohem, územní vlády a ctností křesťanského rytíře.¹⁴⁰ V chrámu svatého Štěpána byla umístěna na smuteční katafalk před hlavní oltář.¹⁴¹ Zřejmě sloužila jako symbolicky vyzdobená schránka, do níž byla v chrámu uložena cínová rakev s tělesnými ostatky zesnulého vládce, nesená ve středu pohřebního průvodu. Podle dobových vyobrazení neobsahovala zřetelnější symbolickou výzdobu. Zemské znaky a další motivy územní vlády zesnulého panovníka zdobily nejen černý oděv uherského a českého herolda, kteří kráčeli v pohřebním průvodu za prázdnou rakví, ale také hudební nástroje trubačů.

Pomyslný střed v řazení pohřebního průvodu představovaly máry s rakví, v níž byly uloženy tělesné ostatky Ferdinanda I. Jeho mrtvé tělo bylo oblečeno do svrchního pláště kolového střihu s balónkovými a prostříhanými rukávy, pláštíku, kabátce, košile a krátkých kalhot s punčochami. Na nohou měl nebožtík sametové střevíce s korkovou podrážkou. Oděv byl ušit z černých tkanin převážně podle módního španělského střihu. Hlava a dolní končetiny mrtvého spočívaly na sametových polštářích.¹⁴² Rakev pokrýval prostý černý přehoz s vyšitými znaky Římsko-německé říše. Po každé straně már kráčelo dvanáct urozených mužů z knížecího, hraběcího a panského stavu v dlouhých tmavých pláštích a kloboucích, jejichž obličejové byly s výjimkou očí zakryty dlouhými rouškami.¹⁴³ Dvanáct mužů z každé strany már ztělesňovalo obraz Božího řádu na zemi, který nastolil spravedlivý a moudrý vládce Ferdinand I. Odpovědnost za obecné dobré sdíleli s panovníkem v jednotlivých zemích jeho vlády zástupci knížat, hrabat a pánů.¹⁴⁴ Činností na poslední cestě středoevropského vládce potvrdzovali svoje místo v hierarchii společnosti a očekávané poslání.

Oslava pozemské vlády zesnulého panovníka promlouvala z uspořádání přední části pohřebního průvodu, která končila márami. Zde zastupoval nebožtíka smuteční kůň, v němž se symbolicky protnul několik dějů první části průvodu.¹⁴⁵ Jeho pokrývku z černého sametu zdobily překřížené suché olivové větve. Do širokého okolí zvěstovaly křesťanské poselství pokoje a prosby o usmíření. Koně vedli Jindřich VI. z Plavna a Petr Vok z Rožmberka, mladí šlechtičtí vrstevníci, kteří se vzájemně znali ze služby na dvoře Maxmiliána II.¹⁴⁶

140 Se shrnutím literatury Václav BŮŽEK, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila Švaříčková Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47–60, 416–421.

141 HHStA Wien, Familienakten, kart. 60.

142 Podrobněji Milena BRAVERMANOVÁ – Alena SAMOHÝLOVÁ, *Textilie z hrobu Ferdinanda I. Habsburského z Colina mauzolea v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, Muzejní a vlastivědná práce 105, 1997, č. 2, s. 65–91; W. SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 575–576.

143 Nelze vyloučit, že nad rakví se tyčil baldachýn. O tom psal Luigi Rogna do Mantovy v listě (Videň, 8. 8. 1565), který vydala E. VENTURINI (ed.), *Le collezioni*, s. 188–189.

144 Srov. např. Václav BŮŽEK, *Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během bratrského sporu Rudolfa II. a Matyáše*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 110–123.

145 P. KRÁL, *Smrt a pohřby*, s. 199.

146 Srov. dopis Maxmiliána II. Petru Vokovi z Rožmberka (Videň, 1. 7. 1565) v SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4550.

Mezi smutečním koněm a márami s rakví kráčely čtyři skupiny urozených mužů s insigniemi vladařské moci zesnulého. Ferdinand I. byl představen jako křesťanský rytíř, jenž z boží milosti obdržel císařskou a královské hodnosti. Ctnosti křesťanského rytíře dokládala jeho osobní výbava, k níž patřil Řád zlatého rouna, císařská koruna na helmu, velký císařský erb a zbroj s vyobrazením dvouhlavé orlice. Jedna hlava orlice nesla korunu římského krále, druhá korunu římského císaře.¹⁴⁷ Konkrétní odkazy na vládu souvisely s představením říšských, českých a uherských korunovačních klenotů.¹⁴⁸

Představená oslava důstojenství císařské a královské moci posvěcené Bohem získávala zřetelnější podobu v další části pohřebního průvodu, která byla zasvěcena působivé reprezentaci územní vlády Ferdinanda I. a habsburské dynastie. Každou územní část jeho rozlehlé říše znázorňovala mezi castrem doloris a smutečním koněm trojice mužů v tmavých ceremoniálních pláštích s klobouky na hlavách. V čele každé trojice kráčel muž nesoucí prapor s vyšitým zemským znakem určitého území pod vládou zesnulého panovníka. Za ním následovala dvojice mužů, která vedla koně vyzdobeného barevným chocholem a černým přehozem s vyšitými zemskými znaky téhož území.

Zesnulý panovník byl představen v pohřebním průvodu jako vládce rozlehlého soustátí, které bylo tvořeno různými územními a státoprávními celky. Výkon moci nad územím odvozoval z Boží vůle vtělené do hodností císaře, krále a vévody, které získávaly v pohřebním průvodu prostřednictvím velkolepé přehlídky zemských znaků konkrétní podobu. Přihlížejícím divákům se nabízel pohled na prapory se znaky Římsko-německé říše, Království uherského, Království českého a rakouských vévodství.¹⁴⁹ Přestože ve smutečním průvodu byly neseny prapory se zemskými znaky Burgundska a dalších držav španělské větve habsburské dynastie na Pyrenejském a Apeninském poloostrově, k nimž příslušelo Aragonsko, Kastilie, Neapolsko, Sardinie a Sicílie, měl zesnulý panovník na uvedená území pouze teoretický nárok. Ten vyplýval z jeho formálního titulu španělského infanta.¹⁵⁰

147 Řád zlatého rouna nesl Vratislav z Pernštejna, císařskou korunu na helmu říšský dvorský rada Filip z Winnenbergu, velký císařský erb s největší pravděpodobností císařský rada Alwig ze Sulzu a Kryštof z Oldenburgu, zbroj s vyobrazením dvouhlavé orlice Friedrich z Öttingenu.

148 Císařské insignie nesli tajný rada Hans Trautson (meč), Vollrad z Mansfeldu (žezlo), Günther ze Schwarzenburgu (jablko) a míšeňský purkrabí Jindřich V. z Plavna (císařskou korunu). Uherské korunovační klenoty měl na starost královský hofmistr Johann Deseuffy (meč), zástupce palatina Michal Mérey (žezlo), královský dveřník Ladislav Bánffy (jablko), bývalý místodržitel v Chorvatsku a Slavonii Mikuláš Zrinský ze Serynu (svatoštěpánskou korunu). Insignie Království českého ukazovali prezident apelačního soudu Ladislav II. Popel z Lobkovic (meč), Zdeněk Malovec z Malovic (žezlo) v doprovodu Jana Leskovce z Leskovce a Jiřího Kokořovce z Kokořova, Petr ze Švamberka (jablko) v doprovodu Jaroslava Smiřického ze Smiřic a Zdeňka ze Šternberka. Svatováclavskou korunu nesl nejvyšší komorník Vilém z Rožmberka, jehož doprovázeli švagři – nejvyšší purkrabí Jan mladší Popel z Lobkovic a nejvyšší kancléř Jáchym z Hradce.

149 A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 157–172, 264–276.

150 TÝŽ, *Vom habsburgischen Gesamtsystem Karls V. zu den Teilsystemen Philipps II. und Maximilians II.*, in: F. Edelmayer – A. Kohler (edd.), *Kaiser Maximilian II.*, s. 13–37.

Každý územní celek pod vládou zemřelého panovníka dotvářela při posledním rozloučení přehlídka praporů se znaky jednotlivých zemí, které představovaly výčet jejich státoprávních součástí. Ačkoliv Ferdinandovu královskou vládu v uherských zemích ztělesňovaly tři další prapory se zemskými znaky Dalmácie, Chorvatska, Slavonie a společný prapor pro Bosnu, Bulharsko, Srbsko, část Moldavska a Valašska, šlo v tomto případě o imaginární obraz jeho vlády, protože naprostá část uvedených území patřila pod svrchovanost sultána. Vzhledem k rychlým posunům na habsbursko-osmanské hranici uplatňoval zesnulý panovník skutečnou královskou moc pouze v Horních Uhrách a přihraničních oblastech Chorvatska a Slavonie.¹⁵¹

Vládu Ferdinanda I. nad českými zeměmi dokládaly další tři prapory se symbolickou výzdobou. Na prvních dvou bylo dobře vidět zemské znaky Moravy a Slezska, na třetím společný znak Dolní a Horní Lužice. Jádrem Ferdinandových držav v rakouských vévodstvích reprezentovaly prapory se zemskými znaky Horních a Dolních Rakous. Vnitřní Rakousy byly připomenuty čtyřmi prapory se zemskými znaky Štýrska, Korutan, Kraňska a oblasti Gorice. Naopak Tyrolsko a Přední Rakousy s Pfirtem, državami ve Švábsku i Württembersku a starobylým rodovým hrabstvím Habsburg reprezentoval při posledním rozloučení jeden společný prapor se znaky všech uvedených území.¹⁵²

Tato část smutečního průvodu před márami s rakví sloužila k utváření obrazu sociálního těla Ferdinanda I. a jeho oslavě. Zesnulý panovník měl vstupovat do kolektivní paměti jako spravedlivý a moudrý vládce nad rozsáhlým územím ve střední Evropě, které jako křesťanský rytíř podle vzoru svých předků bránil před útoky nepřátel a jinověrců. Tradiční hodnoty křesťanského rytířství promlouvaly nejen z osobní výbavy zemřelého, ale probleskovaly ku příkladu z imaginárního obrazu jeho vlády nad všemi přivtělenými zeměmi k Uherskému království, kde vystupoval v předpokládané roli ochránce křesťanské víry se zbraní v ruce proti osmanské nadvládě. Takový obraz sociálního těla zesnulého vládce jako bojovníka za křesťanskou víru na uherském válečnickém poli vstoupil do paměti známého českého válečníka Pavla Korky z Korkyně: „Proti Turku neměl žádného štěstí. Mnoho lidu ztratil v Uherské zemi.“¹⁵³

Z řazení pohřebního průvodu za rakví bylo zřejmé, že poselství sociálního těla Ferdinanda I. přecházelo na jeho mužské potomky, kteří kráčeli bezprostředně za márami. V jejich čele bylo vidět nejstaršího Maxmiliána II., za nímž s odstupem šli jeho mladší bratři, arcikníže Ferdinand a arcikníže Karel. Nepřetržitost moci nad územím vlády zesnulého vládce potvrzovali ve smutečním průvodu svou účastí nejen duchovní a světští kurfiřti, ale také zahraniční vyslanci na císařském dvoře ve Vídni, kteří zaujíмали místa v bezprostřední blízkosti pozůstalých synů.¹⁵⁴ Svou přítomností prokazovali úctu nebožtíkovi, vyjadřovali podporu jeho pokrevním nástupcům

151 Blíže G. PÁLFFY, *Kaiserbegräbnisse*, s. 44–48.

152 A. KOHLER, *Ferdinand I.*, s. 70–72, 151–157

153 Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně*, s. 115.

154 HHStA Wien, Familienakten, kart. 60.

a oslavovali tradici křesťanské vlády habsburské dynastie, která nekončila smrtí biologického těla vládce.

Zavřené kostelní dveře do chrámu svatého Štěpána střežili od ranních hodin císařští trabanti. Když měli pohřební průvod na dohled, otevřeli účastníkům smuteční slavnosti vchod do posvátného prostoru. Nuzní a nemocní účastníci posledního rozloučení zůstávali u kostelních dveří. Očekávaná almužna a děkonná modlitba napomáhala ke spasení duše zemřelého. Rakev s ostatky Ferdinanda I. byla před hlavním oltářem položena na castrum doloris. Duchovenstvo, měšťané, zástupci vídeňské univerzity, trubači a šlechtici, kteří nesli v pohřebním průvodu znaky jednotlivých zemí, jimž Ferdinand I. vládl, se rozestavili ve větší vzdálenosti do kruhu kolem castra doloris. Po chvíli přicházely urozené osoby s Řádem zlatého rouna, císařskou korunou na helmě, velkým císařským erbem a zbrojí s vyobrazením dvouhlavé orlice, které pokládaly doprostřed castra doloris. Osobní výbavu zesnulého panovníka obklopily insignie jeho císařské a královské moci.¹⁵⁵ Výzdoba vyzdvihovala hodnoty univerzální moci posvěcené Bohem, územní vlády a ctností křesťanského rytíře, které tvořily v kolektivní paměti kostru sociálního těla zesnulého Ferdinanda I.

Když byly vystaveny všechny symboly vlády Ferdinanda I., zařadily se urozené osoby ke smutečním hostům, kteří vytvořili kruh kolem castra doloris.¹⁵⁶ V nejmenší vzdálenosti od ostatků nebožtíka se usadili jeho nejbližší pozůstalí, kurfiřti a zahraniční vyslanci. Těžištěm uspořádání posvátného prostoru ve smutečně vyzdobeném chrámu svatého Štěpána bylo vyvýšené castrum doloris s mrtvým tělem středoevropského vládce.¹⁵⁷ Kolem zaujali místa účastníci pohřebního průvodu v několika soustředných kruzích, které zrcadlily obraz sociální pyramidy hierarchicky uspořádané společnosti. Nejbližší měli k nebožtíkovi synové Maxmilián II., arcikníže Ferdinand a arcikníže Karel, kteří se doslova dotýkali svými těly castra doloris s ostatky otce. V největší prostorové vzdálenosti se loučily s mrtvým panovníkem okrajové vrstvy společnosti, kterým bylo vyhrazeno místo u kostelních dveří.

Jakmile byly vystaveny všechny symboly vlády a moci zesnulého na castrum doloris, začala podvečerní vigilie, kterou sloužil Urban Sagstetter z Gurku.¹⁵⁸ Po jejím skončení byly uloženy vystavené insignie na bezpečné místo a smuteční hosté opustili chrám svatého Štěpána. Do posvátného prostoru se znovu vrátili v ranních hodinách 7. srpna 1564, kdy velkovaradínský biskup Franz Forgách zahájil zádušní mši za zemřelého Ferdinanda I., která představovala vyvrcholení katolického pohřebního rituálu.¹⁵⁹ Po jejím skončení se pohřební průvod opět seřadil a směřoval z chrámu svatého Štěpána vídeňskými ulicemi k Červené bráně. Zde byla rakev s ostatky Ferdinanda I.

155 Tamtéž.

156 Srov. popis očekávaného rozmístění smutečních hostů v chrámu svatého Štěpána v HHStA Wien, Familienakten, kart. 60.

157 M. BRIX, *Trauergerüste*, s. 208–265.

157 HHStA Wien, Familienakten, kart. 60.

159 P. KRÁL, *Smrt a pobřby*, s. 210; HHStA Wien, Familienakten, kart. 60; W. SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 568–569.

naložena na vůz a za osobní účasti arciknížete Karla převezena přes Korneuburg, Hollabrunn, Pulkau, Drosendorf, Slavonice, Jindřichův Hradec, Soběslav, Miličín, Benešov a Jesenici do Prahy.¹⁶⁰

Přeprava mrtvého těla středoevropského vládce kladla zvýšené nároky na bezpečnost a průchodnost cest v Království českém.¹⁶¹ S předstihem se zjišťovaly na trase ubytovací a stravovací možnosti. Volbu místa k noclehu podmiňovala i velikost a stav farních kostelů, v nichž se budovala jednoduchá castra doloris k uložení rakve s ostatky nebožtíka přes noc. Přínos mrtvého těla „Jeho Milosti starého císaře“ do smutečně vyzdobeného posvátného prostoru doprovázely v některých městech fanfáry pozounerů. Když byla rakev umístěna na castrum doloris a zapáleny svíce, začaly bohoslužby za spásu duše zesnulého.¹⁶²

Po příjezdu do hlavního města Království českého směřoval vůz s mrtvým tělem panovníka v ranních hodinách 20. srpna 1565 do jezuitského kostela svatého Klimenta na Starém Městě pražském, kde ho očekával arcikníže Ferdinand, jenž zřejmě již na přelomu června a července sestavil scénář pohřbu svého otce.¹⁶³ Původní představy o uspořádání pohřebního průvodu dodatečně přizpůsobil požadavkům Jáchyma z Hradce a dalších nejvyšších zemských úředníků Království českého, kteří na místodržitelé vyžadovali, aby šlechtici ze zemí Koruny české nesli většinu insignií vyjadřujících důstojenství moci zesnulého vládce.¹⁶⁴

Přestože o pohřebním průvodu v Praze, k němuž se 21. srpna 1565 připojili u kostela svatého Klimenta šlechtici nesoucí rakev s ostatky Ferdinanda I., se pravděpodobně nezachovala podrobnější svědectví, jeho uspořádání připomínalo poslední rozloučení ve Vídni.¹⁶⁵ Trasa vedla do chrámu svatého Víta, který se proměnil během letních týdnů v místo posledního rozloučení se zemřelým panovníkem. Oltáře, kazatelna a lavice byly potaženy černým sukem. Stejnou barvou se natíraly mříže a dveře. Castrum doloris zdobily stovky svíček. Příchod pohřebního průvodu doprovázelo vyzvánění zvonů a výstřely z děl.¹⁶⁶ Po vystavení rakve na osvětlené

160 František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/2. Dějiny města za vlády pánů z Hradce a linie Telecké (1453–1604)*, Jindřichův Hradec 1927, s. 306.

161 Srov. list arciknížete Ferdinanda Vilémovi z Rožmberka (Praha, 20. 7. 1565) v SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4551.

162 List choustnického písaře Jakuba Ajnického rožmberskému kancléři Václavu Albínovi z Helfenberku o stavění „stánku, kterýmž říkají kastrum doloris“, v Soběslavi (Soběslav, 4. 8. 1565) v SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 4553 a. Srov. rovněž F. TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, s. 306.

163 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 211, s. 249–253, arcikníže Ferdinand Maximiliánovi II. (Praha, 23. 8. 1565); V. V. TOMEK, *Dějepis XII*, s. 159–160; Archiv Pražského hradu (dále APH), Dvorní stavební úřad, inv. č. 27, kart. 1 (neúplné účetní výdaje za pohřeb Ferdinanda I.).

164 Zejména V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 211, s. 249–253, arcikníže Ferdinand Maximiliánovi II. (Praha, 23. 8. 1565). K insigniím blíže W. SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 574–575.

165 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 211, s. 249–253, arcikníže Ferdinand Maximiliánovi II. (Praha, 23. 8. 1565); V. V. TOMEK, *Dějepis XII*, s. 159–160.

166 Srov. blíže APH, Dvorní stavební úřad, inv. č. 27, kart. 1.

castrum doloris před hlavním oltářem začala podvečerní vigilie, kterou sloužil pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice. O den později se rozloučil při zádušní mši se zesnulým středoevropským vládcem probošt svatovítské kapituly Jindřich Scribonius.¹⁶⁷

Během smutečního průvodu Prahou a zádušní mše v chrámu svatého Víta vstupoval Ferdinand I. do kolektivní paměti jako křesťanský rytíř, moudrý a spravedlivý vládce nad rozlehlým územím ve střední Evropě. Přestože jeho nejstarší syn se pražského pohřbu vzhledem k napjaté vojenské situaci v Sedmihradsku nezúčastnil,¹⁶⁸ vyzářovala z posledního rozloučení oslava nepřetržité tradice křesťanské vlády habsburské dynastie. Obdobnou řečí promlouvala symbolická výzdoba trasy slavnostního vjezdu, kterou Ferdinand I. vstoupil do chrámu svatého Víta 8. listopadu 1558, když přijel poprvé do Království českého s císařskou hodností.¹⁶⁹ V obou případech usiloval jeho druhorozený syn, jenž se podílel na tvorbě programu scénáře slavnostního vjezdu svého otce i jeho posledního rozloučení v Praze,¹⁷⁰ o inscenaci triumfu věčnosti nesmrtelného vládce z habsburské dynastie spojeného s nebeskou klenbou.¹⁷¹

V následujících dnech byly ostatky Ferdinanda I. uloženy vedle mrtvého těla Anny Jagellonské do krypty v chrámu svatého Víta, kde zesnulý dočasně našel místo posledního odpočinku. Zhotovení náhrobku manželského páru se nakonec ujal z podnětu arciknížete Ferdinanda sochař Alexander Colin, jenž působil v Innsbrucku. Ačkoli do Prahy přijel již v jarních měsících roku 1566, teprve o pět let později začal ve své tyrolské dílně s kamenickou prací. Na podzim 1573 byl dokončený náhrobek převezen lodí do Lince. Když počátkem roku 1581 Rudolf II. rozhodl,¹⁷² že do hrobky prarodičů bude pochováno také mrtvého těla jeho otce Maxmiliána II., začlenili Alexander a Abraham Colinové v letech 1587–1589 do náhrobku vedle Ferdinanda I., Anny Jagellonské i ležící postavu jejich nejstaršího syna.¹⁷³ Do nadzemní části hrobky umístěné v chóru chrámu svatého Víta byly přeneseny rakve s ostatky Ferdinanda I. a jeho manželky v roce 1590.¹⁷⁴ Její výzdoba oslavovala zesnulého panovníka ze starobylé habsburské dynastie jako přímého pokračovatele vladařské tradice římských císařů

167 V. V. TOMEK, *Dějepis* XII, s. 160.

168 V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 209, s. 249, Maxmilián II. Zikmundu II. Augustovi (Videň, 21. 8. 1565), č. 210, s. 249, arcikníže Karel Maxmiliánovi II. (Praha, 23. 8. 1565); F. ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu Militare* I, s. 147.

169 Blíže V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 144–159; TÝŽ, *Der festliche Einzug*, s. 289–304.

170 Zvláště V. BIBL (ed.), *Korrespondenz Maximilians II.* Band I, č. 211, s. 249–253, arcikníže Ferdinand Maxmiliánovi II. (Praha, 23. 8. 1565); V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 143.

171 Marc BLOCH, *Králové divotvárci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*, Praha 2004, s. 199–205.

172 W. SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 571–574.

173 Helga DRESSLER, *Alexander Collin*, Karlsruhe 1973, zvláště s. 64–74; Ferdinand SEIBT (ed.), *Renaissance in Böhmen. Geschichte, Wissenschaft, Architektur, Plastik, Malerei, Kunsthandwerk*, München 1985, s. 250; K. VOCELKA – L. HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger*, s. 310, 312.

174 M. BRAVERMANOVÁ – A. SAMOHÝLOVÁ, *Textilie z hrobu Ferdinanda I.*, s. 66.

a českých králů, kteří také našli místo posledního odpočinku v kryptě chrámu svatého Víta. Jejich portrétní reliéfy zdobily boční stěny náhrobku.¹⁷⁵

V závěru lze shrnout, že navzdory zhoršujícímu se zdravotnímu stavu, který omezoval podle svědectví diplomatů, dvořanů a zpravodajských agentů od konce roku 1563 výkon každodenních vladařských povinností Ferdinanda I., předal vážně nemocný panovník vládu nad Římsko-německou říší a zeměmi habsburské monarchie svému nejstaršímu synovi Maxmiliánovi II. teprve v dubnu 1564. Poslední měsíce svého života neopouštěl ložnici v Hofburgu, kde se duchovně připravoval na klidný odchod z pozemského světa. K lůžku přicházeli jeho synové, královna Marie, nejbližší dvořané, osobní lékaři a hudebníci. Zřejmě nejvíce času strávil v blízkosti Ferdinanda I. jeho zpovědník Matthias Sithard. Od přelomu května a června 1564 hledali osobní lékaři panovníka poslední naději na zlepšení jeho kritického zdravotního stavu v božím zázraku.

Přestože římský císař, český i uherský král a rakouský vévoda zemřel 25. července 1564, konal se jeho pohřeb teprve o třináct měsíců později, a to 6. a 7. srpna 1565 ve Vídni a 21. a 22. srpna 1565 v Praze. Neustálé odkládání termínu posledního rozloučení nezpůsobovala nesvornost mužských potomků zesnulého, ale souviselo se zhoršeným zdravotním stavem Maxmiliána II. a silícím vojenským napětím v Království uherském. Pohřební slavnosti sloužily k poslednímu rozloučení s biologickým tělem zemřelého panovníka a současně k vytváření obrazu jeho nesmrtelného sociálního těla. Při vystavení ostatků na castrum doloris, během smutečního průvodu a zádušní mše vstupoval Ferdinand I. do kolektivní paměti jako křesťanský rytíř, moudrý a spravedlivý vládce nad rozlehlým územím ve střední Evropě, kde po jeho biologické smrti převzali z boží vůle vladařskou moc pozůstalí synové. Z dramaturgie posledních rozloučení a řeči použitých symbolických prostředků zřetelně promlouvala oslava nepřetržité tradice křesťanské vlády habsburské dynastie.

Zvláště scénář posledního rozloučení s Ferdinandem I. ve Vídni se stal vzorem pro uspořádání smutečních slavností jeho nejstaršího syna Maxmiliána II. v hlavním městě Království českého 22. a 23. března 1577.¹⁷⁶ I při přípravě posledního rozloučení s Rudolfem II., které se konalo v Praze 1. až 3. října 1612, argumentovali nejvyšší zemští úředníci výpravnými pohřby Ferdinanda I. a Maxmiliána II., neboť reprezentativní pohřební obřad panovníka byl v jejich očích očekávaným stereotypním rituálem, při němž smuteční oslava sociálního těla nebožtíka srozumitelně potvrzovala

175 Šlo o Karla IV. a jeho čtyři manželky, Václava IV., Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad. K tomu F. SEIBT (ed.), *Renaissance in Böhmen*, s. 250; K. VOCELKA – L. HELLER, *Die Lebenswelt der Habsburger*, s. 312; W. SEIPEL (ed.), *Kaiser Ferdinand I.*, s. 572; Brigitta LAURO, *Die Grabstätten der Habsburger. Kunstdenkmäler einer europäischen Dynastie*, Wien 2007, s. 26–27; Ingeborg SCHEPPER-SPARHOLZ, *Unis ou séparés dans la mort: sépultures et monuments funéraires des impératrices et des veuves d'empereurs Habsbourg*, in: Juliusz A. Chrościcki – Mark Hengerer – Gérard Sabatier (edd.), *Les Funérailles princières en Europe. XVI^e – XVIII^e siècle. 2. Apothéoses monumentales*, Versailles-Paris 2013, s. 91–108, zde s. 95–96.

176 Blíže Rosemarie VOCELKA, *Die Begräbnisfeierlichkeiten für Kaiser Maximilian II. 1576/77*, MIOG 84, 1976, s. 105–136, zde s. 116.

nepřetržitost a řád.¹⁷⁷ Teprve následný srovnávací výzkum umožní odpovědět na otázku, jakým způsobem rituál posledních rozloučení s Ferdinandem I. ovlivnil průběh pohřebních slavností jeho dalších synů, arciknížete Karla ve Štýrském Hradci a arciknížete Ferdinanda v Innsbrucku.¹⁷⁸

177 V. BŮŽEK – P. MAREK, *Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*, s. 26.

178 Arcikníže Karel zemřel 10. 7. 1590, jeho poslední rozloučení se konalo 16. až 17. 10. 1590 ve Štýrském Hradci a Seckau. K tomu stručně K. KELLER, *Erzherzogin Maria von Innerösterreich*, s. 39–42; Eduard DAMISCH, *Der Leichenzug Erzherzogs Carl II. Beherrscher der innerösterreichischen Lande, ein Beitrag zur Kulturgeschichte des XVI. Jahrhunderts*, Graz 1869. Arcikníže Ferdinand podlehl smrti 24. 1. 1595, jeho pohřeb byl uspořádán 29. až 30. července 1596 v Innsbrucku. Srov. prozatím E. WOLFIK, „*Was auf solches unser Ewiglichs absterben unser Fürstliches Begrebnus belange ...*“; Gerda MRAZ, *Pompa funebris für Erzherzog Ferdinand von Tirol. Eine Tiroler Bildquelle aus dem Jahr 1596 in der Prager Nationalgalerie*, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (edd.), *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc., Praha 1996, s. 99–107.

Ferdinand I in Testimonies on his Illnesses, Death and Final Obsequies

VÁCLAV BŮŽEK

Although the repeated attacks of high fever, chills, cough and coughing blood restricted Ferdinand I's exercise of his everyday regal duties from the end of 1563 onwards, as mentioned in the testimonies provided by diplomats, courtiers and intelligence agents, the gravely ill ruler only transferred sole rule of the Holy Roman Empire and the Lands of the Habsburg Monarchy to his eldest son in April 1564. In the last months of his life, Ferdinand I did not leave his bedchamber in the Hofburg Palace in Vienna, where he prepared himself spiritually for his peaceful departure from the earthly world. He was visited at his bedside by Maximilian II and his wife Queen Marie, the Archdukes Ferdinand and Charles, his closest courtiers, personal physicians and musicians. Obviously, his confessor Matthias Sittard would spend most time at Ferdinand I's side. At the end of May and by early June 1564 when the sovereign's personal physicians realised that their medical procedures had failed to work, they saw their last hope for an improvement in his life threatening conditions in divine intervention.

Despite the fact that the Holy Roman Emperor, King of Bohemia and Hungary and Archduke of Austria died on 25th July 1564, his funeral took place only thirteen months later, namely on 6th and 7th of August 1565 in Vienna and on 21th and 22nd August 1565 in Prague. Repeated postponements of the date for the final farewells were not caused by the disunity amongst the male descendants of the deceased Central European ruler but were linked to Maximilian II's deteriorating state of health and increasing military tensions in the Kingdom of Hungary. The ceremonial funeral rites served to say both the final farewell to the biological body of the deceased ruler and simultaneously to create an image of the immortality of his social body. During the display of his remains at a *castrum doloris*, the ceremonial funeral processions through Prague and Vienna and the requiem mass in the Cathedral of St. Vitus, Ferdinand I entered the collective memory as a Christian knight, a wise and righteous ruler of extensive territories in Central Europe, where after his biological death, his bereaved sons took over the ruling power by the grace of God. The dramaturgy of final farewells and the use of symbols in speeches distinctly reflected a scenario of the triumph of the eternal life of the immortal ruler and a bridge to heaven and a celebration of the continuity of the Christian rule of the Habsburg dynasty.

The scenario of the final farewell for Ferdinand I in Vienna became a model to follow when organising the mourning ceremonies for his oldest son Maximilian II in the capital of the Kingdom of Bohemia on 22th and 23rd March 1577. Also during the preparation of the last farewell for Rudolph II, which took place from 1st to 3rd October 1612, the top royal officials of the Kingdom used the elaborate funerals of Ferdinand I and Maximilian II in support of their argument. In their eyes, the grandiose funeral of the sovereign was an expected, customary ritual during which the mourning celebrations of the social body of the deceased were interpreted as a symbol of continuity and the divine order of the world.

Yet, it will only be as a result of further research that the answer might be found to the question whether the ritual of the last farewells for Ferdinand I influenced the ritual of the funeral ceremonies for his other sons, the Archduke Charles in Graz and the Archduke Ferdinand in Innsbruck.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Iluze nezávislosti.
Sociální status c. k. soudce v konfliktu loajalít
mezi národem a státem na přelomu 19. a 20. století*

MARTIN KLEČACKÝ

Prohraná válka s Pruskem v roce 1866 přinesla Rakousku řadu změn. Císař byl nucen ustoupit Maďarům a říše se rozdělila na dvě části, z nichž každá získala ve vnitřní správě plnou samostatnost. Jak ve Vídni, tak v Pešti vznikl vlastní parlament, začaly působit nové vlády. Společně s rakousko-uherským vyrovnáním dostala předlitavská část v prosinci 1867 novou ústavu. Jednalo se o soubor státních základních zákonů, jež upravovaly roli říšské rady jakožto parlamentu, stanovily základní občanská práva a také s konečnou platností oddělily soudcovskou moc od moci výkonné.¹ Liberální zásada o rozdělení legislativy, exekutivy a justice jako tří základních mocí ve státě konečně došla naplnění po období neabsolutistických experimentů padesátých let 19. století.

MARTIN KLEČACKÝ: An Illusion of Independence. The Social Status of the Imperial-Royal Judge in the Conflict of Loyalties between the Nation and the State at the Turn of the 20th Century

This study focuses upon the role of a judge in the Cisleithian part of the Habsburg Monarchy. The judge as a formally independent and impartial representative of one of the three branches of state power was fully dependent on the executive branch decision-making in terms of his material and social standing. Efforts to improve their status led the judges to co-operate with the political representation, resulting in the ever increasing interference of political parties in the sphere of judicial administration.

Key words: Austria-Hungary, civil service corps, justice, judicial independence, Czechs and Germans

Nezávislý soudce v duchu prosincové ústavy

Státní základní zákon č. 144 ze dne 21. prosince 1867 o moci soudcovské ve svém znění říkal jasně: „Soudci jsou jmenováni císařem nebo v jeho zastoupení jednou provždy a na doživotí. Soudci jsou při vykonávání svého soudcovského úřadu samostatní a nezávislí.“² Do rakouské justice přicházela nová éra. Byly obnoveny porotní soudy, hlavní líčení probíhala ústně a veřejně, skončilo inkviziční řízení.³ Soudce nezávislý na vládě či jiné moci, samostatný ve svém rozhodování a vázaný jen existujícími zákony, měl představovat pilíř rakouské justice. Vedle nové ústavy, parlamentu a svobodných voleb se měl stát dalším symbolem liberálního státu.⁴

V následujících řádcích budu sledovat, jak se tato zásada „nezávislého a samostatného soudce“ naplnila v praxi. Bude užitečné ověřit, jaké postavení měla justice v rámci rakouské vnitřní správy, kde alespoň podle státního základního zákona tvořila jednu z navzájem si rovných tří mocí. A také se pokusím ukázat, jaký byl onen rakouský soudce, hrdý vykonavatel spravedlnosti, jenž dohlížel na dodržování zákonů objektivně a neúplatně ve státě, který jen překypoval různými národními skupinami se svými zájmy a který od dob svého vzniku po celé dlouhé 19. století prodělával překotný sociální vývoj. Takováto rozmanitá společnost jistě potřebovala někoho, kdo by nestranně vyložil zákon a učinil spravedlnosti zadost. A jelikož soudce byl jmenován samotným císařem, jeho autorita se tedy odvozovala od panovníka a své rozsudky vynášel jeho jménem, bylo jeho povinností stát nad stranami stejně jako dědičný monarcha. Pro svou studii jsem zvolil dobu od přelomu 19. a 20. století až do vypuknutí Velké války. Právě v tomto čase nabyly národnostní třenice a konflikty mimořádně povážlivých rozměrů a začaly s sebou strhávat i soudce. Systém se dostával do vleklé krize. Mimoto ve stejné době v Předlitavsku proběhla reforma soudní organizace, která měla zlepšit postavení soudcovstva a zefektivnit výkon spravedlnosti na území rakouského státu.⁵ Za těchto okolností budu studovat postavení rakouského soudce.

* Tato studie vznikla s institucionální podporou Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. (RVO 67985921).

- 1 Srov. Julius GIEGL – Gustav STEINBACH, *Die Staatsgrundgesetze. Die Verfassungsgesetze für die Gesamtheit der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder. Die Gesetze über die Beziehungen zu den Ländern der ungarischen Krone*, Wien 1909.
- 2 Státní základní zákon (Staatsgrundgesetz) ze dne 21. 12. 1867 o soudní moci, č. 144 ř. z.
- 3 Některé zásady, které přinesl státní základní zákon č. 144/1867 ř. z., byly realizovány až vydáním procesního řádu trestního č. 119/1873 ř. z. Především se jednalo o články 10 a 11 státního základního zákona o veřejném a ústním přelíčení a o porotních soudech.
- 4 Srov. Václav ŠOLLE, *Buržoazní justice v Rakousku ve světle prosincové ústavy*, in: Karel Malý (ed.), *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata* (Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám), Praha 1975, s. 179–194.
- 5 Mám na mysli zákon ze dne 27. 11. 1896 o organizaci soudní, č. 217 ř. z., navázaný na zákon ze dne 1. 8. 1895 o soudním řízení v občanských řízeních právních (civilní soudní řád), č. 113 ř. z., a prováděný společně s nařízením ministra spravedlnosti ze dne 5. 5. 1897, kterým se vydává jednací řád pro soudy I. a II. stolice, č. 112 ř. z.

Princip oddělení soudní a politické správy byl dovršen následující rok po prosincové ústavě. Na místě „smíšených okresních úřadů“, které plnily jak správní, tak soudní úkoly, vznikly okresní soudy, obsazené třeba i jen jedním nebo dvěma soudci.⁶ Okresních soudů v Čechách na počátku dvacátého století existovalo přes 220 a rozhodovalo se na nich systémem samosoudce především v běžných věcech občanského práva; zároveň tyto soudy trestaly přestupky a méně závažné přečiny. Jejich druhou instancí, a první instancí pro závažné trestné činy, byly krajské soudy. Pouze v Praze působil tzv. zemský soud, který měl však stejné poslání jako krajské soudy na venkově. V nich se již rozhodovalo v senátech složených z několika soudců, proto se tyto soudy nazývaly sborové I. stolice. Nad nimi v Českém království stál již jen Vrchní zemský soud v Praze, odvolací instance z rozhodnutí krajských soudů a zároveň nejvyšší soudní orgán v korunní zemi. Prezident stojící v jeho čele byl na stejné hodnostní úrovni (III. hodnostní třída) jako místodržitel. Zatímco místodržitel zastupoval politickou správu, exekutivu, tak prezident vrchního zemského soudu reprezentoval justici. Nejvyšší soudní instancí v Rakousku se stal již roku 1848 Nejvyšší soudní a kasační dvůr ve Vídni, který vznikl přímo z Oberste Justiz-Stelle zřízené během tereziánských správních reforem. Ve stejném revolučním roce vzniklo i ministerstvo spravedlnosti, jež dostalo na starost organizační a personální záležitosti výkonu spravedlnosti.⁷

K zajištění náležitého fungování těchto úřadů byli povoláni soudci. Je pozoruhodné a pro rakouské poměry zcela typické, že ačkoli státní základní zákon výslovně zmiňuje „soudce“, dobová žurnalistika i úřední prameny důsledně užívaly termín „soudní úředník“, což nemuselo být jedno a totéž. Vedle pomocných kancelářských úředníků, zajišťujících příjem a uchovávání písemných podkladů k soudnímu líčení, vyhotovení rozsudku a další důležité kroky, působili u soudů konceptní soudní úředníci, tedy ti, co soudili, vynášeli rozsudky, zasedali v soudních senátech, rozhodovali o vině a trestu. Této skupině osob se budu nadále věnovat.⁸

6 Zákon ze dne 11. 6. 1868 o organizaci okresních soudů, č. 59 ř. z.

7 Pro vývoj soudnictví srov. Dobroslav KREJČÍ, *Povšechní orgánové správy finanční a soudní*, in: Česká politika, II/2, Praha 1907, s. 127–131. Václav ŠOLLE, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, I, Sborník archivních prací 18, 1968, č. 1, s. 86–141. TÝŽ, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, II, Sborník archivních prací 21, 1971, č. 1, s. 93–170. Jiří PRAŽÁK, *Rakouské právo veřejné*, I/3, *Ústava říšská*, Praha 1902, s. 292–306, 441–446.

8 K postavení soudce srov. Max BURCKHARD, *Der Richter*, Berlin 1909, především kapitoly II. Ernennung und Unabhängigkeit a III. Vorbereitung und Prüfungen. Alfred MEISSNER, *Nacionální momenty v soudcovském jmenování*, Socialistická revue Akademie 12, 1908, s. 18–21. TÝŽ, *Neodvislost soudcovská a volné rozhodování*, Socialistická revue Akademie 11, 1907, s. 213–219. Gustav AUBIN, *Die Entwicklung der richterlichen Unabhängigkeit im neuesten deutschen und österreichischen Rechte*, Karlsruhe 1906. Josef KASERER, *Handbuch der österreichischen Justizverwaltung*, I–II, Wien 1882–1884. Emil OTT, *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního*, Praha 1908². Případně též Pavel KÚRKA (ed.), *Soudce v čase práva i bezprávi. Paměti Václava Nedělky (1881–1965)*, Praha 2013.

Lesk a bída soudní služby

Kariéra každého soudce začínala tzv. „soudní přípravnou službou“.⁹ Během ní se určovalo, kdo se soudcem stane a kdo ne. Základní podmínkou po celou dobu trvání rakouské justice zůstalo absolvování právních studií. Za dostatečné se považovalo složení všech tří státních zkoušek, přičemž do soudní přípravné služby mohl student vstoupit již po složení dvou státních zkoušek.¹⁰ Doktorát budoucí soudce mít nemusel – doktory práv museli být pouze advokáti a úředníci finanční prokuratury (elitního úřadu zastupujícího majetkové zájmy rakouského státu). Stát se právním praktikantem nebylo nic vyložené těžkého, stačilo přihlásit se u prezidia vrchního zemského soudu, které mladého právníka přidělilo k některému ze soudů nebo státních návladnictví. Zde začalo seznamování se se soudcovskou agendou, vyplňování různých úředních formulářů, opisování rozsudků apod. Právní praktikant pracoval šest dnů v týdnu v podstatě jako lepší písař. Soudní správa praktikanty vítala, pracovali totiž zadarmo a pracovat museli, protože bez soudní praxe se neobešli ani budoucí advokáti nebo notáři. Ti si splnili svých několik měsíců a mohli odejít, kandidáti soudcovského úřadu však sloužili zadarmo dál a čekali, až postoupí do druhé fáze přípravné služby. Až je prezident vrchního zemského soudu jmenuje auskultanty.¹¹

Dohromady musela soudní přípravná služba trvat minimálně tři roky a během ní měl auskultant povinnost složit soudcovskou zkoušku (*Richteramtsprüfung*). Tříletou přípravnou službu stanovil zákon o soudní organizaci z roku 1896. Ministerstvo spravedlnosti si však zřejmě neuvědomilo (nebo uvědomilo a chtělo šetřit), že tím prodlužuje o další rok čekání mladého akademicky vzdělaného člověka na definitivní místo ve státní správě, na pevný plat a služební přidělení. Auskultanti totiž ještě nebyli státními úředníky, stáli pouze v přípravné službě, neměli tedy nárok na plat ani na další výhody státního úřednictva. Navíc jejich počet na přelomu 19. a 20. století úžasně narostl, jak právnická fakulta české univerzity každoročně chrlila stovky nových právníků, pro které nebyla místa.¹² Z původně několikátýdenní praxe u soudu, po níž okamžitě následovalo ustanovení auskultantem, se na samém počátku 20. století stalo deseti až patnáctiměsíční neplacené čekání, až se uvolní jedno z 250 míst auskultantů systemizovaných pro celé

9 Viz §§ 5–17 zákona č. 217/1896 ř. z.

10 První státní zkouška (historickoprávní) zahrnovala látku římského, kanonického práva a z dějin práva společně s rakouskými dějinami. Druhá zkouška (judiciální) obsahovala občanské, trestní a obchodní právo. Třetí státnice (státovědná) se skládala z ústavního a správního práva, národohospodářské politiky, finanční vědy a finančního práva.

11 Národní archiv (NA), fond Ministr krajan (MK/R), kart. 26, č. j. 466/1907, promemoria právních praktikantů pro ministra-krajana Bedřicha Pacáka ze dne 5. 3. 1907.

12 Srov. Miloslav MARTÍNEK, *K problému struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století*, Sborník historický 21, 1974, s. 80. Na českých vysokých školách studovalo roku 1896 celkem 6284 posluchačů, roku 1910 již 12 052, přičemž například na pražské univerzitě tvořili Češi 72,5 % všech posluchačů práv (obě právnické fakulty = 100 %) a jasně tak svým počtem poráželi německé budoucí právníky.

Čechy. Poměry se navzdory četným peticím, parlamentním interpelacím a novinovým článkům nelepšily. Roku 1905 sloužilo v Čechách přes 170 praktikantů: 23 se služební dobou (stále bezplatnou) 24–29 měsíců, 40 praktikantů sloužilo již 18–24 měsíců, 50 mezi 12 a 18 měsíci a 30 právníků 6–12 měsíců. Zbytek do služby vstoupil relativně „nedávno“.¹³ O tři roky později vykazovali nejstarší právní praktikanti přes čtyři roky služby, měli dokonce již složenou soudcovskou zkoušku, ale jmenování auskultantem nepřicházelo.¹⁴

Příliv právních praktikantů k soudům nebyl nijak regulován, stačilo se přihlásit a pak čekat na místo auskultanta. Avšak ani potom neměl budoucí soudce vyhráno. Předepsaná tříletá služba se neustále natahovala. Nejstarší auskultanti, stojící již na řadě na jmenování soudními adjunkty, odcházeli jen v malých počtech a místa se uvolňovala velmi pomalu. Mladý právník tak po pěti letech studia a po více jak roční bezplatné přípravné službě nadále živořil s minimálním příjmem. Z 250 auskultantských míst jich bylo 10 % (tedy 25) bezplatných, 113 s ročním příjmem 500 zlatých a 112 s adjutem (finanční výpomocí) 600 zlatých. Auskultant tak v průměru sloužil dalších 3–5 měsíců zadarmo, než mu stát vůbec začal něco vyplácet. Pro ilustraci, jak moc štedrá tato podpora (*adjutum*) byla, stačí uvést, že i každý výpomocný písař najímaný na den (*diurnista*) dostával denní mzdu dva zlaté – na právníka, často s doktorem, po roční bezplatné službě praktikanta čekalo adjutum jeden zlatý 39 krejcarů denně, případně jeden zlatý 66 krejcarů, když po průměrně dvou a půl letech dosáhl na vyšší adjutum 600 zlatých (1200 K).¹⁵ Jenže auskultant byl přece jen kandidát soudcovského úřadu, musel stavovsky přiměřeně bydlet, oblékat se a společensky žít.¹⁶ To bylo možné jen těžko. Vždyť i jen jeden pokoj v Praze pohltil auskultantovi i 40 % jeho ročního příjmu – a adjutum bylo stejné, ať sloužil mladý právník v Praze, nebo u malého okresního soudu.

13 O sociálním a národním utlačování soudcovského dorostu, České úřednické listy 7, r. 1906, č. 4, s. 2.

14 *Akce právních praktikantů*, Národní listy (dále NL), č. 342, 12. 12. 1908, s. 2.

15 Josef NOVÝ, *Otázka auskultantská*, České úřednické listy 1, r. 1900, č. 10, s. 3–4; pokračování: České úřednické listy 1, r. 1900, č. 11, s. 3–4.

16 K tomu srov. Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 191–210; TÁŽ (ed.), *Von Amts wegen. K. k. Beamte erzählten*, Wien 1998, s. 7–40.

Tabulka 1¹⁷

Město	Roční činže na jednu obyvateľnou místnost ve zlatých		% zvýšení
	1890	1900	
Praha	173,60	197,60	+ 13,2
Karlín	150,20	176,50	+ 17,5
Královské Vinohrady	147,70	169,20	+ 14,5
Liberec	108,40	138,20	+ 27,5
Plzeň	110,10	134,60	+ 22,2
Karlovy Vary	109,10	133,00	+ 21,9

Za takovýchto poměrů nezbyvalo mladým budoucím soudcům než se nechat někým živit, nebo dělat dluhy: samotní auskultanti se přiznávali, že je z 69 % stále (ve věku 25–32 let) živí rodiče a další příbuzní; 12 % mohlo využít k obživě vlastní majetek, 7 % živila manželka (resp. její věno) a 12 % našlo odvalu a připustilo děláni dluhů. Zadlužených budoucích soudců bylo zcela nepochybně daleko více, ale nemohli to přiznat, protože podobná kaňka na kvalifikaci jim mohla nadobro zničit možnost dosáhnout svého cíle.¹⁸ Rakouská justice si tak vychovávala stovky zadlužených soudců, kteří neměli žádnou možnost své dluhy zcela splatit ani jako auskultanti, ani jako nejnížší soudní úředníci s platem jen o něco vyšším, než bylo adjutum. O finančních nárocích při založení rodiny a vychovávání dětí se použitý statistický rozbor nezmiňuje. Německý auskultant ze severních Čech se o své situaci vyjádřil: „Společenské postavení mé jako auskultanta jest rovno nule. Je to jen ‚glänzendes Elend‘. Často srovnávám postavení své s postavením kolegy, jenž po maturitě šel k bernímu úřadu. Je dnes [berním] adjunktem, má svých tisíc zlatých a není odsouzen třít bídu. Já vystudoval gymnázium s vyznamenáním, dělal státní zkoušky s vyznamenáním, mám mizerných 500 zlatých, tří bídu a dělám dluhy. To jest mé ‚společenské postavení‘. Lituji jen toho, že jsem šel do soudní služby. Ovšem nikdo mi neposkytl rady, jako se stalo i jiným.“¹⁹

Vídeňskou vládu však tyto problémy nijak zvlášť nezneklidňovaly navzdory tomu, že se zcela iluzorním ukázal postupový klíč sestavený ministerstvem spravedlnosti roku 1897, dle kterého každý auskultant postupoval do IX. hodnostní třídy (nejnížší třída pro soudní úředníky) po třech a půl letech.²⁰ Z následující tabulky je patrné, jak dlouho musel každý auskultant čekat na jmenování soudním adjunktem, jak pak vypadal jeho další hodnostní postup a jak se tyto poměry lišily napříč celým Předlitavskem na přelomu 19. a 20. století.

17 Miloslav MARTÍNEK, *Příspěvek k poznání sociální struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století*, Kandidátská disertace ČSAV v Praze 1975, s. 115.

18 *Memorandum o hmotných poměrech auskultantů*, České úřednické listy 2, r. 1901, č. 18, s. 3–4.

19 *Slovo k společenskému postavení soudních auskultantů*, České úřednické listy 5, r. 1904, č. 14, s. 2.

20 *Narižení ministerstva spravedlnosti ze dne 5. 5. 1897*, cit. dle řeči poslance Ferdinanda Pantůčka, zápis ze 142. schůze 17. zasedání poslanecké sněmovny ze dne 21. 5. 1902, stenoprotokoly s. 13127. Dostupné na <http://alex.onb.ac.at/spa.htm> (13. 5. 2014).

Tabulka 2²¹

Obvod vrchního zemského soudu	Před rokem 1896						Roku 1897						Počátkem roku 1905					
	Služební léta při postupu do hodnostní třídy (léta a měsíce) ²²																	
	VII.		VIII.		IX.		VII.		VIII.		IX.		VII.		VIII.		IX.	
	let	měsíců	let	m.	let	m.	let	m.	let	m.	let	m.	let	m.	let	m.	let	m.
Vídeň	24	-	18	-	6	2	21	-	10	7	2	4	20	4	10	5	5	9
Brno	24	-	19	-	4	-	19	6	9	5	3	-	22	4	10	4	5	9
Št. Hradec	22	1	19	2	5	8	20	1	15	4	2	4	21	1	11	5	4	5
Innsbruck	20	11	18	-	9	4	15	8	11	5	3	10	19	10	8	11	4	1
Terst	18	1	18	8	5	11	13	9	9	8	2	8	17	4	10	7	5	2
Zadar	23	5	16	-	5	4	16	10	12	11	3	-	20	-	8	-	3	2
Krakov	24	1	20	5	7	5	19	10	14	2	2	5	20	-	10	5	5	-
Lvov	26	-	20	3	4	7	21	1	13	10	2	5	14	-	8	6	4	4
Průměr v 8 předch. obvodech	22	11	21	5	6	-	18	6	11	7	2	5	19	3	9	10	4	9
Praha	26	8	22	2	6	8	21	10	15	8	1	11	24	-	16	-	6	6

Po zavedení soudní reformy roku 1897 se poměry budoucích soudců v obvodu pražského vrchního soudu rázem velmi zlepšily, na jmenování soudním adjunktem čekali auskultanti necelé dva roky. Snad právě tento fakt přivábil k justici řadu nových adeptů soudní služby, po pár letech se tak vyhlídky na sociální vzestup výrazně zatemnily. V rámci soudcovského úřednictva nastal generační blok. Všechna místa byla obsazena relativně mladými silami a počet soudců odcházejících z justice (do penze, zemřelých ve službě atp.) nepřevyšoval 20–30 ročně.²³ Neuvolňovala se tak místa v IX. třídě a auskultanti nemohli postoupit. V jejich řadách se tehdy našlo několik radikálnějších živlů a ministerstvo spravedlnosti na počátku 20. století zažilo do té doby neslychané věci. Auskultanti se začali sdružovat, pořádali valné hromady, na kterých sepsovali petice a memoranda, a domáhali se nápravy svých bídnych materiálních podmínek. A nezůstali jen u toho. Namísto doposud obvyklého poníženého vysílání deputací k prezidentu vrchního soudu a ministru spravedlnosti vsadila mladá česká inteligence na

21 NA, fond MK/R, kart. 17, č. j. 311/1906, Promemoria o personálních poměrech soudcovských v Království českém, tentýž text otištěn in: České úřednické listy 7, r. 1906, č. 2, s. 2.

22 Udávám počet služebních let a měsíců vždy od nástupu do soudní služby.

23 František JOKLÍK, *Fiat iustitia, pereat mundus*, České úřednické listy 3, r. 1902, č. 20, s. 2.

jiné prostředky. Auskultantská otázka se začala přetřásat v tisku, auskultanti sami psali články a stížnosti do svých stavovských periodik, čeští i němečtí poslanci bez rozdílu začali opakovanými interpelacemi zahrnovat ministra spravedlnosti. Tímto postupem mělo k nápravě dojít prostřednictvím poslanecké sněmovny, když se vláda k ničemu neměla. Podle poslaneckého návrhu měl každý auskultant okamžikem jmenování nabýt adjutum 1600 K (800 zlatých), které by se po dvou letech automaticky zvýšilo na 2000 K.²⁴ Ačkoli poslanecká sněmovna zákon jednohlasně schválila, panská sněmovna se k němu stavěla již zdrženlivěji, neřešil totiž, kde stát na tyto vyšší výdaje vezme prostředky. Mimoto se ministr financí otevřeně vyjádřil, že jej v takovéto podobě nikdy nepředloží císaři k sankci.²⁵

Roku 1902 tak projednávání zákona ustrnulo na mrtvém bodě. Přestože nakonec mladočeská strana ustoupila od své obstrukce a umožnila schválení daně z jízdních lístků jako krytí zvýšených nákladů, čekali auskultanti na zlepšení svých adjut až do června 1906. Situace se stávala neudržitelnou. Zákon č. 122 ze dne 25. června 1906 proto nařizoval, aby každý auskultant získal po třech letech zvýšené adjutum 1600 K a po pěti letech auskultantství 2000 K. Pokud ani po šesti letech přípravné služby nedosáhl jmenování, pobíral ročně 2500 K.²⁶ Ze zákona jasně vyplývá, že se situace budoucích soudců nelepšila, předpokládaná tříletá přípravná služba se natáhla na dvojnásobek a že ani po tolik očekávaném jmenování soudním adjunktem nebyla situace nadějnější.

Vybídky mladého soudce

Kolem Kristových let se mladý právník konečně dočkal svého prvního místa se stálým platem. Stal se soudním adjunktem v IX. hodnostní třídě státních úředníků a dostal se tak do soukolí státní byrokracie. Soudci, stejně jako všichni ostatní státní úředníci, byli zařazeni do jedenácti hodnostních tříd a celý jejich život, veškerá kariéra, sociální vzestup, materiální poměry a společenská prestiž se odvíjely od jmenování do vyšší hodnostní třídy. S tím souviselo zvýšení platu, větší zodpovědnost, důležitější pracovní pozice a velmi často také přeložení k vyššímu soudu.²⁷ Automaticky mohl úředník postupovat jen v rámci své jedné hodnostní třídy, všechna ostatní jmenování již měli v ruce jeho nadřízení – s rozhodujícím slovem ministerstva spravedlnosti.

24 M. MARTÍNEK, *K problému struktury*, s. 88–90.

25 *Dr. Böhm-Bawerk, t. č. ministr financí proti zlepšení hmotných poměrů právních praktikantů a soudních auskultantů*, České úřednické listy 3, r. 1902, č. 11, s. 1–2.

26 M. MARTÍNEK, *Příspěvek k poznání*, s. 169–170.

27 K postavení státních úředníků srov. např. nejnověji Waltraud HEINDL, *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich*, Bd. 2 (1848–1914), Wien-Köln-Graz 2013.

Tabulka 3

Třída	Stupeň	Konceptní soudní úředníci	1873 ²⁸	1898 ²⁹	1907 ³⁰
			Platové stupně ve zlatých rakouské měny		
IX.	1.	Soudní adjunkt ³¹	1100	1400	1400
	2.		1200	1500	1500
	3.		1300	1600	1600
	4.				1700
	5.				1800
VIII.	1.	Okresní soudce ³² Soudní tajemník ³³	1400	1800	1800
	2.		1600	2000	2000
	3.		1800	2200	2200
	4.				2400
VII.	1.	Rada zemského soudu ³⁴	2000	2400	2400
	2.		2200	2700	2700
	3.		2400	3000	3000
	4.				3200
VI.	1.	Rada vrchního zemského soudu ³⁵	2800	3200	3200
	2.	Prezident a viceprezident krajského soudu	3200	3600	3600
	3.		3600	4000	4000
	4.	Viceprezident zemského soudu			4400
V.	1.	Dvorní rada ³⁶ Prezident zemského soudu a obchodního soudu	4500	5000	5000
	2.		5500	6000	6000
	3.	Viceprezident vrchního zemského soudu	6000		7000
III.	1.	Prezident vrchního zemského soudu ³⁷	8000	8000	8000
	2.				9000

28 Zákon ze dne 15. 4. 1873 o upravení příjmů státních úředníků, č. 47 ř. z. Postup do vyššího platového stupně probíhal po pěti odsloužených letech v jedné hodnotní třídě.

29 Zákon ze dne 19. 9. 1898 o upravení příjmů státních úředníků, č. 172 ř. z. Postup do vyššího platového stupně probíhal po čtyřech odsloužených letech v IX. hodnotní třídě, po pěti letech v ostatních třídách.

30 Zákon ze dne 19. 2. 1907 o úpravě platů a služebních poměrů státních úředníků a zřízcenců, č. 34 ř. z. Postup do vyššího platového stupně probíhal po třech letech v IX. hodnotní třídě, v VI.-VIII. třídě do druhého a třetího stupně po pěti, do čtvrtého po dalších třech letech, v V. a vyšší hodnotní třídě postupuje úředník po pěti letech odsloužených v této třídě.

V průběhu existence Rakouska-Uherska překročila vláda ke trojí úpravě platových poměrů státních úředníků. Roku 1873 stanovila základní podmínky, které však již na přelomu století přestávaly pro nejnižší hodnostní třídy (XI.-IX.) vyhovovat. Tito státní zaměstnanci na nejnižších místech trpěli nejvíce inflací a zvyšujícími se cenami všech základních komodit a zároveň měli často jen mizivé vyhlídky na postup do vyšších tříd. U soudních konceptních úředníků postupu nebránilo vzdělání – všichni soudci museli mít vysokou školu – ale nedostatek vyšších míst, na která by mohli postoupit. Proto vláda navyšovala počet platových stupňů, aby kompenzovala majetkovou újmu z dlouhého čekání na povýšení.

Jmenování do vyšší hodnostní třídy se stalo a zůstalo alfou a omegou úřednického života, soudce nevyjímaje. Nařízení ministerstva spravedlnosti z 5. května 1897 určovalo, že v každém obvodu vrchního zemského soudu má soudní úředník po tři a půl letech postoupit do IX. třídy, po dalších osmi a půl letech do VIII. a po dalších osmi letech se má stát radou zemského soudu. Tedy 20 let služby mělo zajistit každému plat VII. hodnostní třídy.³⁸ Jak je ale vidět z tabulky č. 2, dokázal se tento klíč zachovat v Čechách pouze krátce po zavedení soudní reformy v roce 1896, v následujících letech se postup soudního úředníka už jen zhoršoval.

-
- 31 Nejnižší soudní úředník, který se mohl stát buď samosoudcem (u okresních soudů), nebo získat právo hlasu (*votum*) u sborových soudů. Většina míst adjunktů se nacházela systemizována u okresních soudů. Vedle těchto soudců se stálým služebním místem existovala ještě kategorie tzv. *létajičích adjunktů*, kteří byli na návrh prezidenta vrchního soudu jmenováni pro celý obvod vrchního zemského soudu. Nemohli se tedy stát soudci (neměli totiž stále přidělení), zůstávali jen pomocnými soudcovskými úředníky, kteří byli přesazováni z místa na místo podle toho, kde zrovna stálí soudci nestíhali vyřizovat své spisy. Těmto mladým soudcům nezbývalo než žádat o pevné služební přidělení a doufat, že jej brzy dostanou.
- 32 Každý okresní soudce byl zároveň přednostou okresního soudu, kde sloužil buď sám, nebo s několika adjunkty. Jen větší okresní soudy měly přiděleny ještě soudní tajemníky jako samosoudce. Například u okresního soudu na Královských Vinohradech sloužilo 12 samosoudců: přednosta, tři tajemníci a osm adjunktů.
- 33 Nižší soudní úředníci u sborových soudů a větších okresních soudů.
- 34 Většina radů zemského soudu zasedala jako členové soudních senátů u sborových soudů I. instance (krajských, zemského v Praze). Do této hodnosti mohla být povýšena i třetina přednostů okresních soudů, kteří patřili mezi hodnostně nejstarší v rámci své třídy, jejich titul pak zněl „rada zemského soudu jako přednosta okresního soudu“.
- 35 Radové vrchního zemského soudu zasedali buď u vrchního zemského soudu jako členové senátů, nebo sloužili u sborových soudů I. instance, kde vedle prezidenta a viceprezidenta působili ve funkci předsedy senátu.
- 36 Místa prezidentů u krajských soudů v Mostě, Chebu, Hradci Králové, Kutné Hoře, Litoměřicích, Plzni a Liberci byla systemizována v V. třídě a tito soudci měli nárok na titul „dvorní rada jako prezident krajského soudu“ na rozdíl od ostatních krajských prezidentů v VI. třídě.
- 37 Prezident vrchního zemského soudu pobíral ke svému platu ještě funkční přídavek (v Praze 4000 zl.), nižší hodnostní třídy měli nárok na tzv. aktivní přídavek (ve formě drahotných příplatků podle velikosti města, ve kterém sloužili).
- 38 *Nařízení ministerstva spravedlnosti ze dne 5. 5. 1897*, cit. dle řeči poslance Ferdinanda Pantůčka, zápis ze 142. schůze 17. zasedání poslanecké sněmovny ze dne 21. 5. 1902, stenoprotokoly s. 13127. Dostupné na <http://alex.onb.ac.at/spa.htm> (13. 5. 2014).

Jmenování soudním adjunktem však pro mladého právníka automaticky neznamenalo, že se stal soudcem. Zákon o organizaci soudnictví z roku 1896 totiž rozlišoval dvě kategorie soudních úředníků s právním vzděláním: samostatné a pomocné soudcovské úředníky. Samostatným úředníkem – tedy soudcem ve smyslu státního základního zákona – se každý stával, až když jej ministr spravedlnosti jmenoval „samosoudcem“ pro některý okresní soud, případně jej přidělil ke sborovému soudu první nebo druhé instance (krajský, nebo vrchní zemský soud) a udělil mu *votum*, tedy právo hlasovat v soudním senátu. Teprve tehdy se stal soudní úředník soudcem podle státního základního zákona a začal požívat ochrany nezávislého soudního úřadu. Nesměl být přeložen na jiné místo proti své vůli a nesměl být proti své vůli ani penzionován (toto se samozřejmě nevztahovalo na disciplinární řízení). Je charakteristické pro postavení soudce v Rakousku, že jmenování samosoudcem ani udělení *vota* nemuselo zajistit soudci samostatné rozhodování – další slovo v složitém byrokratickém procesu měl prezident vrchního zemského soudu. Pouze na něm totiž záleželo, jestli dotyčnému soudci u jeho okresního soudu přidělí samostatný referát. Pokud by tak neučinil, nastoupil by sice soudce k soudu, ale neměl by co dělat. U sborových soudů do hry vstupoval ještě prezident soudu, který dotyčného soudce, obdařeného *votem* i příkázáním k určitému úseku (trestnímu, civilnímu, řízení spornému nebo nespornému), nemusel prostě a jednoduše zahrnout do každoročně sestavovaného rozvrhu práce.³⁹

Pokud tímto procesem adjunkt prošel, zajišťovalo mu postavení „samostatného a nezávislého soudce“ jeho služební místo do té doby, než se rozhodl, že by chtěl změnit působiště, zažádat o povýšení, nebo odejít do penze. O toto vše totiž musel žádat, nadřízené orgány jej ze své vůle přeložit nesměly. Nicméně zůstat celý život v hodnosti soudního adjunkta v IX. hodnostní třídě, které mohl dosáhnout každý schopnější vysloužilý poddůstojník jako vrchní kancelářský oficiál, jistě nebylo snem adepta soudní služby. Možnost hodnostního postupu a tím pádem i zlepšení vlastního materiálního a společenského postavení byla hlavním lákadlem pro vstup do státní služby. Vždyť soudci stejně jako ostatní státní úředníci také nosili uniformy a jejich prestiž stoupala s počtem rozet připevněných na límci. Místo soudního adjunkta – samosoudce u některého ze stovek okresních soudů, či v lepším případě u sborového soudu v nějakém větším městě tak bylo jen odrazovým můstkem k soudcovské kariéře.

Soudcovská kariéra

Mladý úředník vstupoval do státních služeb s vidinou více či méně oslnivé kariéry. Zda se tento sen splnil, záleželo na mnoha vnějších okolnostech, na osobních vlastnostech úředníka a jistě zčásti i na štěstí. Mentální svět soudce na konci kariéry se stal námětem i pro povídku Ignáta Herrmanna.

„A byl mu světem ten jednací sál, v němž sedával za zeleným stolem se třemi kolegy jako předseda nebo přisedící sborového soudu, a zase přiváděli dozorcí obžalované, jednoho po druhém, a on pořád soudil – soudil – soudil a odsuzoval, a tak to

39 *Ministerstvo spravedlnosti o soudcovské samostatnosti*, České úřednické listy 3, r. 1902, č. 34, s. 2–3.

trvalo třicet, čtyřicet let. A nad tímto jeho úředním světem plála jediná hvězda, také úřední, a on k ní vzhlížel celý život, dychtivě, namáhaje se a vystupuje na špičky, aby jí dosáhl a aby všechny ty její hroty pro sebe ulámal, jeden po druhém. A svítila mu cestou z úřadu domů, cestou do úřadu, a svítila mu do snů v noci a třpytila se nad ním, když se probouzel. Byla mu ta hvězda důležitější než celá ostatní slunečná soustava, a jmenovala se Kariéra. Zákoník mluvil ve svých písmenech: soudcovská nezávislost. Společnost opakovala každé chvíle: soudcovská nezávislost. Ale nad panem radou stála a svítila hvězda. Kariéra. Ach kariéra...!⁴⁰

A nemusela to být jen ctižádost, honba za vyšším postavením, zlatými límci, císařskými řády, šlechtickými tituly a s tím spojenou vyšší prestiží. Mohla to být i prostá existenční nutnost. Vyšší hodnost znamenala vyšší příjmy. Pokud byl úředník ženatý, byl otcem několika dětí a pokud neměl jiný zdroj příjmů než svůj plat, a navíc měl z dob svého praktikantství jen dluhy, představovalo povýšení cíl celého jeho služebního snažení. Teprve VII. hodnostní třída totiž dokázala akademicky vzdělanému člověku zajistit lepší životní úroveň odpovídající středním vrstvám.⁴¹

Na každé uvolněné místo se v rámci soudní správy vypisovaly konkursy, do kterých se mohli přihlásit buď úředníci téže hodnostní třídy jako kandidáti na přesazení k danému soudu, nebo úředníci nižší hodnostní třídy jako kandidáti na povýšení a zároveň přeložení. Ze všech došlých přihlášek pak sestavil soud, u něž se nacházelo ono volné místo, tzv. *termo*, čili trojici nejvhodnějších uchazečů (o místech u okresních soudů rozhodoval jim nadřízený krajský soud). K tomuto účelu u sborových soudů existovaly personální senáty za předsednictví prezidenta krajského (zemského) soudu, k jejich kolektivním návrhům se individuálně vyjádřil i prezident sám za sebe. Druhou návrhací instancí byl vrchní zemský soud, který měl dva personální senáty (český a německý) pro soudy v českých a německých okresech, a opět jeho prezident měl právo vyslovit svůj vlastní názor. Tato čtyři terna (více či méně shodná) se nakonec sešla u personálního referenta na ministerstvu spravedlnosti, který se jimi mohl řídit, ale nemusel. Jednalo se totiž jen o návrhy. Konečné rozhodnutí u nižších hodnostních tříd (IX.-VII.) náleželo ministru spravedlnosti. Veškerá doporučení personálních senátů, soudních prezidentů i svého referenta mohl ministr zcela ignorovat a jmenovat svoje kandidáty.⁴²

Pouze u vyšších hodnostních tříd (VI.-V.) sestavoval první návrhy personální senát vrchního zemského soudu a jeho prezident, a jako druhá instance se k nim vyjadřoval nejvyšší soudní a kasační dvůr a jeho první prezident. Jmenování prováděl panovník, konečné rozhodnutí, kteří kandidáti mu budou představeni, leželo však na ministru spravedlnosti. Jeho úřad pro panovníka připravoval podklady (*Alleruntertänigster Vortrag*) a mohl tak zásadní měrou ovlivnit, kdo se dočká po-

40 Ignát HERRMANN, *Páté přes deváté. 30 nedělních povídek ypsilonových (1892–1894)*, Praha 1895, s. 113.

41 VII. hodnostní třídu v politické správě představovali okresní hejtmané – pro jejich majetkové a společenské postavení srov. Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009, s. 269–284.

42 K jmenovací praxi srov. NA, fond Ministerstvo spravedlnosti Vídeň (MS/R), sign. III Prag personale allgemein, 1, 6, kart. 205–218, 231–271.

výšení.⁴³ Ministerstvo spravedlnosti hrálo v celém procesu jmenování hlavní a nezastupitelnou úlohu. Jeho personální referent stál nad všemi prezidenty vrchních zemských soudů. Stejně jako ministr spravedlnosti předkládal dokumenty císaři, tak referent ministerstva spravedlnosti připravoval tyto materiály pro svého ministra.

Pokud chtěl tedy nezávislý soudce dosáhnout hodnostního postupu, musel požádat své nadřízené úřady. Měl v tom již praxi, jako právní praktikant žádal o místo auskultanta, jako auskultant žádal o adjutum a později o jmenování na místo soudního adjunkta, a ještě později o stálé místo u okresního nebo sborového soudu.

Aby se žádost dočkala příznivého vyřízení, musel ji úředník podpořit – nejlépe audiencí u rozhodujících činitelů. „První povinností toho, kdo nějakého místa se domáhá, jest, aby dělal tzv. kurialie, to jest, musí jíti o místo to nahoru prosit anebo musí tam poslat jiného, třeba i ženskou (např. matku, paní, nevěstu), nebo mocného protektora. Ješitnosti byrokrata nadmíru to lichotí, viděti před sebou státi někoho (třeba šedivce) v pokorném postavení prosebníka a ukazovati se mu v majestátu své povýšenosti. Proto se to ‚nahore‘ ukrutně rádo vidí, když se v ‚audienční dny‘ v předsíních ‚přijímacích salonů‘ (nebo kanceláří) rozhodujících kruhů, v první řadě ovšem ministerstva, tlačí hodně těch zjevů prosebních, těch různých kompetentů nízkých i vyšších, třeba i vysokých, fešáků a ohyzdných, mladých, starých, třeba šedivých brad, všech vedle sebe v malebné pestrosti a zároveň demokratické rovnosti pachtících se za stejným cílem složití poklonu servilní a skloniti šiji svou před majestátem nahodilé, třeba jen docela efemérní povýšenosti.“⁴⁴

Nyní žádal adjunkt o jmenování do VIII. hodnostní třídy. Mohl si vybrat. Buď by žádal o místo okresního soudce, stal by se tak samosoudcem a přednostou jednoho z mnoha okresních soudů na venkově, nebo pokud myslel spíše na kariéru, kompetoval by o povýšení na soudního tajemníka. Místa soudních tajemníků se nacházela u sborových soudů, kde tito soudci již mohli zasedat v senátech. Lépe tak na sebe upoutali pozornost a při příštím obsazování míst v VII. třídě – radů zemského soudu – je mohl prezident krajského soudu navrhnout k povýšení. Směrodatnými ukazateli, které rozhodovaly o tom, zda soudce povýšení dostane, zůstávaly tzv. hodnostní pořadí neboli *ancienita* a pak kvalifikace.

Když ministr spravedlnosti podepsal soudnímu adjunktovi dekret o jmenování, zařadil se dotýčný mladý soudce na konec dlouhého seznamu všech jeho kolegů – adjunktů v obvodu vrchního zemského soudu v Praze. Tento obvod se kryl se zemskými hranicemi Českého království a patřil k nejrozsáhlejším, nejlidnatějším, nejbohatším, a podle úřední statistiky také k nejopomíjenějším v celém Předlitavsku. Každý vrchní zemský soud tvořil samostatný okrsek, čili pokud byl soudní adjunkt jmenován pro pražský obvod, musel čekat, až se budou uvolňovat místa vyšších hodnostních tříd jen

43 Tyto materiály se nacházejí v Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), fond Kabinettskanzlei – Vorträge seřazené chronologicky, jak je císař dostával k podpisu. Zatímco originál se vracel na příslušné ministerstvo, v kabinetní kanceláři zůstával výtah. Srov. též NA, fond MS/R, sign. III Prag personále allgemein, 2, 3, kart. 219–228.

44 František JOKLÍK, *Justiční poměry rakouské*, Praha 1899, s. 82.

v pražském obvodu. Zatímco v jiných korunních zemích jeho kolegové postupovali rychleji, měli tak více peněz a do penze odcházeli s vyššími důchody, musel si soudce v Čechách nechat zajít chuť.

Tabulka 4⁴⁵

Obvod vrchního z. soudu	Počet soudů		Roku	Obyvatelstva	Soudcovského personálu	Rozmnožení v %	Počet obyvatel na		
	sborových	okresních					1 sborový soud	1 okresní soud	1 soudce
Videň			1897	3 621 140	875				
	11	157	1898		1022				
			1905	4 089 547	1020	116	371 777	26 048	4 009
Brno			1897	2 882 519	525				
	8	104	1898		702				
			1905	3 115 610	702	134	389 451	29 957	4 438
Št. Hradec			1897	2 142 674	507				
	7	125	1898		589				
			1905	2 231 750	591	117	318 821	17 854	3 776
Innsbruck			1897	928 769	288				
	5	72	1898		309				
			1905	979 878	308	107	195 975	13 609	3 181
Terst			1897	695 384	169				
	4	32	1898		220				
			1905	755 183	221	131	188 796	23 599	3 417
Zadar			1897	527 426	159				
	5	33	1898		208				
			1905	591 597	207	130	118 319	17 927	2 857
Krakov			1897	2 299 665	474				
	6	69	1898		612				
			1905	2 495 441	646	136	415 908	36 165	3 862
Lvov			1897	4 954 742	932				
	12	134	1898		1142				
			1905	5 530 008	1431	154	460 838	41 268	3 864
Průměr v předcházejících obvodech v roce 1905							307 485	25 803	3 075
Praha			1897	5 843 044	1267				
	16	229	1898		1378				
			1905	6 318 280	1380	109	394 892	27 590	4 578

45 NA, fond MK/R, kart. 17, č. j. 311/1906, Promemoria o personálních poměrech soudcovských v Království českém, tentýž text otištěn též in: České úřednické listy 7, r. 1906, č. 1, s. 4.

Z tabulky je vidět, že Čechy měly největší počet obyvatel na jednoho soudce, částečně se s nimi mohla srovnávat jen Morava a Slezsko, které tvořily jeden obvod vrchního zemského soudu v Brně. Všechny ostatní země v přepočtu na obyvatele měly více soudců, kteří tím pádem měli také větší šance na povýšení. Protože vyšší hodnostní třídy se nacházely především u sborových soudů, věděl mladý soudce v Dalmácii (Zadar) a Přímoří (Terst), že nebude muset dlouho čekat a brzy to může dotáhnout až na radu zemského soudu. Vyhlídky soudců v Čechách (českých i německých) tak růžové nebyly.

Nově jmenovaný soudní adjunkt, aby vůbec mohl počítat s nějakou šancí na povýšení, musel počkat, až před ním postoupí, odejde nebo zemře 438 hodnostně starších kolegů, což trvalo v průměru deset let (viz tabulka 2). Vedle hodnostního pořadí hrála v kariéře soudce roli ještě tzv. kvalifikace.⁴⁶

Při nástupu do služby musel každý úředník (budoucí soudce nevyjímaje) vyplnit kvalifikační tabulku svými osobními údaji. Tehdy to bylo naposledy, co ji viděl. Tabulka s ním cestovala po celou dobu služby, byla však tajná, nahlížet se do ní nesmělo. V soudní službě prováděl kvalifikaci prezident sborového soudu, když každý rok vyplňoval rubriky *Schopnosti (Fähigkeiten)*, *Služební přidělení (Verwendung)*, *Moralika (Moralität)* a *Politické chování (Politisches Verhalten)*. Hodnocení probíhalo jako ve škole, od nedostatečné až po výtečnou, přičemž nedostatečná nebo dostatečná vylučovaly z postupu do vyšší hodnostní třídy. Naopak pokud byl někdo kvalifikován výtečně, mohl přeskočit (*preterovat*) své jinak hodnostně starší kolegy a dočkat se jmenování dříve než oni.⁴⁷

Zatímco však hodnostní pořadníky byly veřejné, kvalifikaci kromě kvalifikujícího a úředníků na prezidiu vyšší instance nikdo neznal. Předseda soudu do ní mohl napsat cokoli podle toho, jak se mu dotýčný soudce líbil, a ovlivnit tak na dlouhá léta jeho kariérní postup.⁴⁸ Dalším problémem bylo, že charakteristika pěti kvalifikačních stupňů (*ausgezeichnet – sehr gut – gut – genügend – ungenügend*) nebyla nijak přesně stanovena. „Nícméně jeví se dle docházejících kvalifikačních tabulek v mnohých oborech nepravdě podobným veliký počet výtečných (tudíž neobyčejně vynikající výkony vykazujících) úředníků, kdežto docházející inspekční zprávy o úřednících, kteří zůstávají pod průměrem požadavků, jež lze klásti, tudíž jako ‚dostateční‘ kvalifikováni by býti měli, s kvalifikačními tabulkami namnoze se neshodují.“⁴⁹ Ministerstvo spravedlnosti si přálo, aby kvalifikační praxe byla v celé monarchii stejná, čehož se při desítkách a stovkách hodnotitelů rozestých po celé monarchii dalo jen těžko dosáhnout. A tak zatímco u armády vyplňovala kvalifikační tabulky zvlášť určená komise a každý mohl do své kvalifikace nahlédnout (a pokud důstojník nepovyšil podle svého pořadí, měl

46 J. KASERER, *Handbuch*, s. 313–316.

47 Vzor tabulky srov. Nařízení ministra spravedlnosti ze dne 5. 5. 1897, kterým se vydává jednacím řád pro soudy I. a II. stolice, č. 112 ř. z., příloha č. 3.

48 Max BURCKHARD, *Die Unabhängigkeit der Richter*, in: *Neue Freie Presse* č. 15284 ze dne 10. 3. 1907, s. 1–2.

49 *Tajná kvalifikace v oboru soudním*, České úřednické listy 2, r. 1901, č. 22, s. 1–2.

právo žádat vysvětlení), panovalo u nezávislé rakouské justice tajné hodnocení, proti kterému nebylo odvolání.⁵⁰

K čemu podobná praxe vedla, si všímali už i její současníci. Podřízení úředníci se snažili různými způsoby získat přízeň svého nadřízeného, věděli totiž, že právě on má rozhodující slovo při jejich služebním postupu. František Joklík popisoval situaci, jak ji znal ze své justiční praxe, nicméně podobně poměry panovaly i v jiných odvětvích státní správy. „Je vždy dobře zakupovati si přízeň a blahosklonnost i blahovolnost představených a rozhodujících činitelů, kde se k tomu příležitosti naskytne; za tím účelem třeba pracovati tisícerými prostředky a prostředěcky pochlebenství. Mezi takové patří, když na každý pokyn představeného se cihá, aby se vyplnilo, co mu na očích vyčísti lze, vždyť on má tajnou kvalifikaci ve své moci; když se náš kandidát všemu, co z hůry pochází, podrobuje, ovšem i názoru z vyšší stolice projevenému (protože je vyšší, je i chytřejší); když se všecko, co vrchní podnikají, schvaluje, třeba by si to úplně odporovalo; když výroky vyšších jako orákula se zbožňují a mezi lid roznášejí; když se na nich všecko obdivuje, chytrost, i kdyby byly nejhloupější, statečnost, i kdyby byli nejbabělejší, vlohy, i kdyby praničemu nerozuměli, laskavost a blahosklonnost, i kdyby byli největšími tyrany kancelářskými.“⁵¹

Za takto vágně nastavených pravidel pro povýšení, ve kterých se mísily celková služební doba, hodnostní pořadí, kvalifikace, o které se jen tušilo, co by mohla obsahovat, dále několik odlišných návrhů různých vyšších instancí a v mnoha případech politicky utilitární rozhodování ministerstva, hledali úředníci další možnosti, jak si zajistit postup. V tuto chvíli se ke slovu dostávala protekce. Jejím úkolem bylo buď zajistit povýšení, kterého by kandidát jinak nedosáhl, nebo předejít tomu, aby byl schopný uchazeč přeskóčen někým jiným, kdo si protekci zařídil. Ke slovu se dostávaly rodinné vazby, společenské vztahy, stejná politická orientace a v neposlední řadě i národnost uchazeče a jeho chování mimo úřad.

Soudce v objetí národa

Na přelomu 19. a 20. století se do značně konzervativních soudcovských kruhů začaly vkrádat nové formy protežování. Tradiční úřednické dynastie byly konfrontovány s nacionalismem, se kterým doposud neměly žádnou zkušenost. K soudům v Čechách přicházela generace mladých právníků plně odchovaných českými školami, se zkušeností se studentským radikálním hnutím a s kontakty na mladočeský politický proud. Počátkem 90. let mladočeši postupně zničili politickou moc umírněných staročechů a sami se stali dominantní silou na zemském sněmu a říšské radě.⁵² Generační obměna, kterou procházela politická scéna i justice v českých zemích, tak vytvářela půdu pro společný postup. Soudci již neváhali dát najevo svoji příslušnost k českému etniku a s politickou podporou za zády mohli aspirovat na rychlejší hodnostní postup. Pro politika se

50 *Tajná kvalifikace*, České úřednické listy 1, r. 1900, č. 1, s. 3.

51 František JOKLÍK, *Justiční poměry*, s. 84.

52 Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 410–446.

hodnota „uvědomělého“ soudce zvyšovala úměrně s jeho postavením v systému, tedy zastávanou hodnostní třídou.

Po marných bojích o jazyková nařízení končících hořkým zklamáním v říjnu 1899 nezůstalo mladočeské straně v ruce nic víc než již staročechy vydobyté Stremayrovy ordonance z roku 1880 týkající se výlučně vnější úřední řeči.⁵³ Dohoda s Němci a jazykový zákon byly v nedohlednu. Smiřovačky z počátku roku 1900 skončily krachem.⁵⁴ Přesto mladočeši stále snili o zavedení češtiny do vnitřního úřadování státní správy. Zbývala jediná cesta – *via facti*.⁵⁵ Češtinu budou jednoduše zavádět úředníci tak, že budou sami česky úřadovat. Zákon, který by to zakazoval, v Rakousku neexistoval, stejně jako neexistovalo nařízení, že by úřední řečí měla být výhradně němčina.⁵⁶ Nejvhodnějšími adepty se pro tuto cestu zdáli být soudci. Ze zákona měli zaručenou nezávislost, nešlo je přesadit, nemohli být penzionováni. Na druhou stranu však musela strana vytvořit takové podmínky, aby tyto „pravé“ české soudce nemohla vláda perzekvovat tím, že je vyloučí z povýšení. Především bylo nutno, aby rozhodující místa v justiční správě dostali čeští úředníci. Takoví, kteří si budou vědomi svých „povinností“ vůči straně a vůči národu. Hrál se hlavně o pozici prezidenta vrchního zemského soudu v Praze a personálního referenta departmentu č. 4 na ministerstvu spravedlnosti.⁵⁷

Vhodná příležitost se naskytl na podzim roku 1898. Tehdy ještě platila Gautschova jazyková nařízení a vláda ministerského předsedy Františka hraběte Thuna se je snažila prosadit do praxe. V září podal žádost o odchod do penze dlouholetý prezident Vrchního zemského soudu v Praze Franz rytíř Rumler von Aichenwehr. Bylo mu již 74 let a sloužil padesátý rok, již deset let tak měl nárok na plnou penzi.⁵⁸ Důvodem jeho

53 Srov. Berthold SUTTER, *Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897: ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer*, Graz-Köln 1960, 1965. Milan HLAVÁČKA, *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách 1792–1914*, ČČH 103, 2005, s. 800–827.

54 Srov. Luboš VELEK, *Koerberovy česko-německé smiřovací konference 1900: jejich prosazení, průběh a ztroskotání*, Časopis Národního muzea v Praze, řada historická 168, 1999, č. 1–2, s. 28–54.

55 Srov. z dobové literatury Bedřich PACÁK, *O provedení rovného práva jazyka českého při soudech a státních úřadech v Království českém*, Praha 1900.

56 Česká veřejnost (včetně soudních úředníků) se odvolávala na Obnovené zřízení zemské z roku 1627 a dále především na kabinetní list císaře Ferdinanda I. ze dne 8. 4. 1848, v němž povoloval rovnoprávnost češtiny s němčinou ve všech odvětvích státní správy, a na článek XIX státního základního zákona č. 142 ze dne 21. 12. 1867 o všeobecných občanských právech.

57 ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), fond Personalstandesverzeichnisse, kart. 17a, i. č. 1, Geschäftsverteilung des Justiz-Ministeriums 1900. Ministerský department č. 4 spadal do administrativní sekce a měl na starosti administrativní a osobní záležitosti a zároveň trestní věci pocházející z obvodu Vrchního zemského soudu v Praze.

58 Tamtéž, fond Justizministerium – Präsidium, kart. 51, č. j. 311/98, Au. Vortrag ohledně penzionování F. Rumlera. Franz Rumler (1824–1909) nastoupil do soudní služby v roce 1848. Roku 1867 převzal šlechtictví po zemřelém strýci hejtmanu Franzi Rumlerovi šlechtici von Aichenwehr. Po svém povolání na ministerstvo spravedlnosti získal roku 1882 rytířský kříž Leopoldova řádu a na jeho základě byl povýšen do rytířského stavu. Jeho kariéra je typickým příkladem tradičního postupu rakouského úředníka. Začal jako soudce v Čechách, než si jej vyhlédl ministr spravedlnosti a povolal jej na ministerstvo. Odchod do Vídně k centrálnímu úřadu představoval pro úředníka vstupenku k vyšším

odchodu měl být i dlouhotrvající spor s Franzem Kleinem, sekčním šéfem na ministerstvu spravedlnosti, jenž se dokázal prosadit i proti svému ministrovi.⁵⁹ Do soutěže na nového prezidenta se dostali i dva Češi – František Jansa, viceprezident Vrchního zemského soudu v Praze a ministerský rada Jan Hrouzek. Nejvyšší soud je však nepojal do návrhu.⁶⁰ Teprve při projednávání věci ve vládě se do celé záležitosti vložil ministr financí Josef Kaizl. Jeho silné postavení a podpora ze strany samotného ministerského předsedy způsobily, že ministr spravedlnosti návrh změnil.⁶¹ Původně „příliš starého“ Jansu (bylo mu již 65 let) označil za čilého a plného energie a návrh na jeho jmenování zevrubně odůvodnil císaři.⁶² Mladočeská taktika tentokrát slavila úspěch. „V největší důvěře Vám pravím, že pro Prahu k vrch[nímu] soudu navržen už Jansa; za pár dní čekáme nejv[yšší] rozhodnutí. Tuto indiskreci dělám proto, abyste Vy mohli hned dojít k J[ansovi] a říci mu, že mu v největší důvěře gratulujete, protože (jak slyšíte) jeho povýšení jest ujednaná věc a že se těšíte, že úsilí strany toho dosáhlo. Tím si zjednáte velkou pozici u vrch[ního] soudu a vliv na J[ansu].“⁶³

Jansovi se mělo dát jasně na vědomí, kdo se zasloužil o jeho jmenování, komu by tedy měl být náležitě vděčný. Podobný postup volil mladočeský předák v Praze Václav Škarda i v jiných případech. Vytvářel si konexe v zemských úřadech státní správy a tyto své důvěrníky si zavazoval různými službami skrze mladočeské ministry a vlivné poslance. Jansa byl však už starý pán, Škardovy služby příliš nepotřeboval a především byl typem starého rakouského byrokrata, který se nedokázal oprostít od svých služebních návyků. Nařízení ministerstva či přání jeho nadřízených pro něj

postům. Měl zde příležitost seznámit se s nejvyššími patry státní správy, získat přízeň a důvěru svých nadřízených, sekčním šéfa a případně i ministra. To se Rumlerovi bezpochyby povedlo, ministr mu důvěřoval natolik, že jej v lednu 1891 navrhl na místo prezidenta Vrchního zemského soudu v Praze. Rumlerovi v té době bylo 67 let! Dne 6. ledna 1891 jej císař jmenoval prezidentem Vrchního zemského soudu v Praze a v prosinci téhož roku obdržel hodnost tajného rady. Jeho činnost ministerstvo oceňovalo i nadále, roku 1897 velkokřížem Řádu Františka Josefa a u příležitosti odchodu do penze 6. října 1898 jej císař povýšil do stavu svobodných pánů. Rumler se tak během svého života z měšťanského synka stal baronem. Jeho starší syn sloužil jako úředník v ministerstvu železnic, mladší následoval otce v soudcovské kariéře. Dcera byla provdána za Franze Hommu.

59 *Poměry justice v Království českém*, NL, č. 318 (odpolední vydání) ze dne 17. 11. 1900, s. 2.

60 František rytíř Jansa (1833–1905) vstoupil do právní praxe roku 1857, následující rok se stal aktuařem u smíšeného okresního úřadu v Turnově, roku 1865 byl přeložen ke Krajskému soudu v Hradci Králové jako adjunkt a o rok později získal *votum* v trestních věcech. Roku 1869 se stal zástupcem (substitutem) státního návladního v Praze, pak povýšil na státního návladního v Českých Budějovicích a roku 1884 byl jmenován prezidentem Krajského soudu v Kutné Hoře. Ve stejné hodnostní třídě jej císař 1893 jmenoval vrchním státním zástupcem v Praze a 1897 viceprezidentem vrchního zemského soudu. Na Jansově kariéře je jasné vidět pro Rakousko typická prostupnost mezi soudci a státními návladními, kteří tvořili jednu skupinu soudních úředníků.

61 Ke vztahu Kaizl-Thun a činnosti Thunova kabinetu srov. Jan GALANDAUER, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha 2007, s. 131–180.

62 ÖStA, AVA, fond Justizministerium – Präsidium, kart. 51, č. j. 352/98, Au. Vortrag ohledně jmenování nového prezidenta Vrchního zemského soudu v Praze.

63 Dopis J. Kaizla V. Škardovi ze dne 14. 11. 1898, in: Josef KAIZL, *Z mého života*, III/1, Praha 1914, s. 842.

zůstávala směrodatným ukazatelem. Mladočeši se proto orientovali spíše na mladé a ambiciózní soudce, jedním z jejich mimořádných úspěchů se stal Ferdinand Pantůček. Nadaného mladého právníka, autora mnoha odborných pojednání, který pro-moval *sub auspiciis imperatoris* na pražské univerzitě, si patrně vyhlédl sám Škar-da, nebo mu byl někým doporučen. Jeho služební cesta se tak spojila s mladočeskou stranou, což mu zajistilo vynikající postup.

Pantůček se nespolehal jen na politické kontakty, alespoň ne ze začátku své ka-riéry. Oženil se s dcerou svého nadřízeného, rady vrchního zemského soudu Josefa Hofmanna,⁶⁴ čímž docílil přidělení k této nejvyšší soudní instanci v Čechách. Na svou první hodnost soudního adjunkta sice ještě čekal průměrných šest let (1893), jmenová-ní soudním tajemníkem dosáhl však již za čtyři roky (1897). A radou zemského soudu se stal za rekordní rok (3. února 1898)!⁶⁵ Po jmenování Jansy prezidentem získal Pan-tůček okamžitě místo přednosta prezidiální kanceláře vrchního soudu. Měl tak přístup ke všem kvalifikačním spisům soudních úředníků, jeho rukama procházela všechna jmenování na soudcovská místa v Čechách, byl ve stálém a nepřetržitém kontaktu s pre-zidentem soudu a představoval jeho prvního rádce a důvěrníka. Jak Jansovi ubývaly síly, stával se z Ferdinanda Pantůčka *spiritus agens* na vrchním soudu.⁶⁶ Za většinou Janso-vých akcí je nutné vidět Pantůčkovo působení – trefně to zhodnotil Škarda v jednom svém dopisu: „Jansa bez Pantůčka jest slabochem vydaným Němcům na milost a ne-milost.“⁶⁷ S Pantůčkem za zády však byl Jansa „rozhodný český straník, jenž provedl invazi českých soudců do německého kraje, jenž v době svého působení jako prezident soudy v německých Čechách (!) utrakvizoval a soudy v českých Čechách počestil. Do prezidia povolal samé plnokrevné Čechy a postavil v čelo prezidiální kanceláře dr. Pan-tůčka, který byl bezohledným počestovatelem. (...) Prezident Jansa trpěl až do nejnověj-ší doby, aby soudcové česky přísahali a rovněž v ničem se nevzepřel české korespondenci soudů ve vnitřní službě. Byl prezidentem, jenž rozkazy přijímal od mladočeské strany, a ne od nejvyšší správy justiční.“⁶⁸

Za mladočeského ministra Kaizla se tedy podařilo náležitě obsadit místo pre-zidenta vrchního soudu v Čechách, zbývalo dosáhnout umístění vhodného kandidáta na post personálního referenta v ministerstvu spravedlnosti. V prosinci 1899 odchá-zel do penze personální referent ministerský rada Wolf, Češi však v tu chvíli neměli žádného ministra. Škarda se proto obracel na sekčního šéfa v ministerstvu vyučování

64 Archiv Národního muzea (ANM), fond Bedřich Pacák, kart. 2, dopis Viléma Ryby B. Pacákovi ze dne 12. 4. 1903.

65 ÖStA, HHStA, fond Kabinettskanzlei – Vorträge, kart. 29/1905, č. j. (tzv. Kabinet-Zahl) 2806, návrh ministra spravedlnosti na udělení titulu a charakteru rady vrchního zemského soudu F. Pan-tůčkovi ze dne 14. 9. 1905.

66 *Z vrchního soudu Království českého*, NL, č. 322 ze dne 21. 11. 1900, s. 2.

67 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond A. Rezek, dopis V. Škardy A. Rezkovi ze dne 2. 3. 1900.

68 *Prezident Jansa ve dvojnásobném světle*, NL, č. 324 ze dne 23. 11. 1900, s. 2; Národní listy zde citují článek *Ober-Landesgerichts-Präsident Franz Jansa*, Neue Freie Presse č. 13020 ze dne 21. 11. 1900, s. 1–2.

Antonína Rezka.⁶⁹ „Nejlepším kandidátem by byl šéf prezid[iálního] bureau vrch[ního] soudu p. rada Pantůček, tomuto bylo od Exc[elence] pana barona Rumlera svého času slíbeno, že se stane nástupcem Wolfovým. Prosím Vás, byste k tomu působil, aby Pantůček se stal šéfem zmíněného departmentu zemského v min[isterstvu] justice. Přitom můžete se odvolati na Rumlera, který také dojistá bude pro Pantůčka pracovat. Psal jsem mu též. Kdyby nebylo lze Pantůčka prosaditi, poukazuji na vrch[ního] radu Richtera, ten jest však bez té energie a imponující autority, jíž se těší Pantůček. Také rada Böhm v třetí řadě by byl k doporučení, ale je příliš měkký a češství jeho nepopíratelné jest příliš umírněné. Oba, Richter i Böhm, byli také dlouho prezidia-listy.“⁷⁰ Tentokrát mladočeský plán nevyšel a podezření opět padlo na sekčního šéfa Kleina. Referentem se stal Franz Homma, moravský Němec, mimochodem Rumlerův zet.⁷¹ Protože v Čechách nikdy nesloužil a poměry neznal, dostal k ruce ministerského podtajemníka, českého Němce Josefa Galla a adjunkta Wenzela Kamitze, který se netajil svým německonacionálním smýšlením.⁷²

O měsíc později císař jmenoval novou vládu Ernesta v. Koerbera, ve které jako zástupce českých zájmů zasedl ministr-krajan Antonín Rezek. Ačkoli Rezek nebyl členem mladočeské strany, měl velmi blízko k jejím politikům a byl v čilém styku jak s Václavem Škardou, tak i Bedřichem Pacákem nebo Karlem Kramářem.⁷³ Personálie měly tvořit jednu z hlavních částí jeho úřední agendy a již na začátku svého ministerského působení získal Rezek od Škardy úkol, aby pro Pantůčka získal titul a charakter rady vrchního zemského soudu. Toto tzv. charakterizování znamenalo propůjčení titulu, hodnostního označení a oslovení vyšší hodnostní třídy, aniž by dotyčný byl přímo do této třídy povýšen. Nicméně chápalo se jako vyznamenání a také svého způsobu příslib, že skutečné jmenování na sebe nenechá dlouho čekat. Pantůček měl být za svoje služby mladočeským zájmům odměněn. Leč ministr spravedlnosti Alois svobodný pán Spens-Boden se k tomuto plánu stavěl značně zdrženlivě. Protože si však vláda nemohla dovolit znepřátelít si Čechy před nastávajícími usmiřovacími konferencemi, hrála o čas. Premiér Koerber sliboval a Spens otevřeně lhal, že návrh na propůjčení titulu a charakteru je již hotov, že je již v kabinetní kanceláři, že se jen čeká na císařův podpis.⁷⁴ Nic z toho však nebyla pravda. Pantůček nic nedostal a po krachu konferencí a obnovení české obstrukce na říšské radě neměla vláda důvod brát na české požadavky nadále ohled.

Justiční správa mohla zahájit protiútok. Měl skončit stav, kdy se v Čechách ve vnitřním úřadování soudů stále ještě používala čeština, ačkoli již v říjnu 1899 ministr

69 K tomu srov. Bohumil JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice-Pelhřimov 2002.

70 LA PNP, fond A. Rezek, dopis V. Škardy A. Rezkovi ze dne 10. 12. 1899.

71 Tamtéž, dopis ze dne 22. 12. 1899.

72 LA PNP, fond A. Rezek, úřední spisy č. j. 986/MC ex 1901, promemoria o národnostních poměrech v justiční správě u ministerstva a v Čechách vypracované F. Pantůčkem.

73 Srov. Luboš VELEK, *Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení úřadu ministra krajana roku 1900*, *Paginae historie* 6, 1998, s. 38–63.

74 LA PNP, fond A. Rezek, dopisy V. Škardy A. Rezkovi ze dne 13. 2. 1900 a 2. 3. 1900.

Eduard von Kindinger zrušil Gautschova jazyková nařízení. Ministerstvo to kladlo za vinu především Jansovi jako prezidentu vrchního soudu. On měl neposlušné české soudce disciplinovat a zavést v úřadování pořádek. Baron Spens rozehráł hru, na jejímž konci mělo stát Jansovo penzionování. Protože však Jansa požíval ochrany soudcovského stavu, musel o zproštění úřadu požádat sám. Vedle nepříliš jasných okolností s Jansovým rezignačním dopisem v tuto chvíli sehrála hlavní roli jeho povaha. Jansa byl starý muž, zvyklý poslouchat své nadřízené a nedokázal příliš vzdorovat. „Jansa však dal se svést a přijel sem, ač mu nikdo rozkázati nesmí, kdy má přijeti, šel místo ke mně k ministru spravedlnosti, a jak jsem Vám ústně sděliti dal, ukázal se býti zbabělcem.“⁷⁵ Nakonec se rozhodl přistoupit na nabídku ministra spravedlnosti, který beze vši pochyby jednal v dohodě s ministerským předsedou. Jansa ještě během audience u ministra sepsal žádost o penzi. Za to se mu dostalo plné výsluhy (na kterou měl ovšem nárok), povýšení do rytířského stavu (po němž velmi toužil) a – jednorázového příspěvku 8000 K, oficiálně finanční výpomoci, aby se mu ulehčil přestup do penze.⁷⁶ Tuto sumu, na které se polovinou podílelo ministerstvo vnitra (jehož správcem byl ministerský předseda Koerber!), nelze označit jinak než jako úplatek.⁷⁷ Jansa žádný finanční příspěvek nepotřeboval, s manželkou žili sami, peníze měli naspořené a jediný syn sloužil jako hejtman-auditor u vojska.⁷⁸ Ještě ten den, po audienci, mu ministerstvo nechalo peníze vyplatit.⁷⁹ Do Prahy se již vracel jako bývalý prezident vrchního zemského soudu.

V mladočeských řadách zavládlo zděšení. Poplašné zprávy v Národních listech se snažily odhadnout, kdo se stane Jansovým nástupcem. Vláda již v tomto ohledu měla jasno – na Jansovo místo měl přijít prezident zemského soudu v Brně, moravský Němec Viktor rytíř Wessely. Zkušený, relativně mladý a hlavně energický, více úředník než soudce.⁸⁰ Justiční správa si jej nejprve otestovala jako prezidenta zemského soudu

75 ANM, fond Hn 57 Škardovi, kart. 1, dopis A. Rezka V. Škardovi ze dne 21. 11. 1900. Z tohoto Rezkaova dopisu i z korespondence mezi Jansou a ministerstvem spravedlnosti vyplývá, že ministr Jansovi činil nabídky, aby odešel do důchodu již delší dobu. Prezident však s podporou mladočechů i ministra Rezka stále odolával. Teprve během audience 14. 11. vytáhl ministr spravedlnosti dopis, kterým se Jansa zavazoval k odstoupení údajně po sedmi letech od nástupu do funkce prezidenta. Srov. dopis V. Škardy J. Kaizlovi ze dne 15. 11. 1900, in: Josef KAIZL, *Z mého života, III/2*, Praha 1914, s. 1094.

76 ÖStA, AVA, fond Justizministerium – Präsidium, kart. 53, č. j. 244/1900.

77 Ministerstvo spravedlnosti již v listopadu nemělo v rozpočtu na „mimořádné finanční odměny a výpomoci“ vůbec žádné prostředky, přesto ministr Jansovi slíbil 4000 K. Aby suma byla zajímavější, stejnou částku přidalo ještě ministerstvo vnitra, vůči kterému nestál Jansa v žádném služebním poměru.

78 ÖStA, AVA, fond Justizministerium – Präsidium, kart. 53, č. j. 243/1900, dopis místopředsedy v Praze ministru spravedlnosti o rodinných a majetkových poměrech prezidenta Františka Jansy ze dne 15. 11. 1900.

79 Tamtéž, č. j. ad 244/1900, dvě kvitance, každá na 4000 K, podepsané F. Jansou dne 14. listopadu 1900.

80 Viktor svobodný pán Wessely (1845–1919) vstoupil do státní služby roku 1867, po dvou letech se stal soudním adjunktem v Prostějově, pak přešel k zemskému soudu do Brna, v letech 1875–1890 působil u státního návladnictví nejprve jako zástupce (substitut) v Brně a Uherském Hradišti, pak jako státní návladní v Olomouci. Roku 1890 se dočkal jmenování radou Vrchního zemského soudu v Brně,

v Černovicích, kde mu jeho nadřizený vrchní prezident vystavil skvělé vysvědčení: „V každém ohledu je skvělý prezident, který je díky svým vynikajícím vlastnostem všeobecně uznáván a u svých podřízených, vůči nimž vystupuje s chvályhodnou razancí, se těší nejen úctě, nýbrž je i obáván. Mimoto je společensky obratný a jeho hmotné poměry jsou příznivé.“⁸¹

Jmenovací proces proběhl neuvěřitelně rychle: 14. listopadu Jansa podal demisi, dva dny na to v pátek se sešla ministerská rada a usnesla se na jmenování Wesselého. V pondělí se dostal návrh do kabinetní kanceláře, druhý den šel na stůl císaři. Už tak velmi rychlý průběh urgoval ještě přípis ředitele kabinetní kanceláře: „Vaše Veličenstvo, ministr spravedlnosti předkládá tento návrh s nejponiženější prosbou ministerského předsedy Koerbera, aby se záležitosti dostalo co nejrychlejšího vyřízení s ohledem na četné intervence z poslaneckých kruhů.“⁸² Zabránit jmenování Wesselého a prosadit buď českého, nebo alespoň staršího a umírněného německého kandidáta se nepodařilo ani ministru Rezkovi. Jeho neúspěch reflektovaly všechny deníky. Psalo se o vládní krizi a předpovídala se Rezkova demise.⁸³ Té se nakonec politická scéna nedočkala, Rezkův vztah k ministerskému předsedovi však značně ochladl.

S příchodem rytíře Wesselého do Prahy ztrácela česká strana jeden ze svých nejdůležitějších postů. Krátce po nástupu nového prezidenta skončil Ferdinand Pantůček jako přednosta prezidia. Poměry ve státní správě nebyly pro mladočeskou stranu příliš příznivé, proto se Pantůček rozhodl přijmout nabídku a již v prosinci 1900 kandidoval v nadcházejících volbách do říšské rady za mladočeskou stranu na pražském Novém Městě.⁸⁴ Na příštích pět let zasedl do poslaneckých lavic ve Vídni. Jako soudce zde nebyl žádnou výjimkou, dalšími českými poslanci se stali i rada zemského soudu v Brně František Sláma a rada zemského soudu v Opavě Václav Hrubý. Celkově v dolní sněmovně říšské rady 31. ledna 1901 zasedlo 16 soudců. Vedle učitelů představovali největší skupinu státního úřednictva aktivně zapojenou do politického života.⁸⁵

odkud odešel 1. června 1893 jako prezident zemského soudu do Černovic. Po šesti letech se na svoji žádost vrátil do Brna jako prezident zemského soudu. Na místě prezidenta Vrchního zemského soudu v Praze vydržel až do říjnového převratu 1918.

81 ÖStA, AVA, fond Justizministerium – Präsidium, kart. 53, č. j. 243/1900, zpráva prezidenta Vrchního zemského soudu pro východní Halič a Bukovinu ve Lvově ministru spravedlnosti, bez datace.

82 Tamtéž, HHStA, fond Kabinettskanzlei – Vorträge, kart. 18/1900, č. j. 3055, návrh ministra spravedlnosti na penzionování F. Jansy a jmenování V. Wesselého novým prezidentem Vrchního zemského soudu v Praze.

83 Srov. *Rytíř Wessely a dr. Rezek*, NL, č. 324 ze dne 23. 11. 1900, s. 4; *Keine Rezek-Krise*, Neue Freie Presse č. 13022 ze dne 23. 11. 1900, s. 4.

84 *Kandidátní listina Národní strany svobodomyšlné*, NL, č. 350 ze dne 19. 12. 1900.

85 Kromě zmíněných Pantůčka, Hrubého a Slámy se jednalo o dvorního radu správního soudu Friedricha Ploje, rady vrchního zemského soudu E. Abrahamowicze, J. Gizowského a H. d'Elverta, rady zemského soudu H. Królikowského, J. Dluzaňského, V. Jablonského, O. Ferjančiče, J. Vencajze, F. Lupu a Z. Bohosiewiczze a soudní adjunkty G. Ferriho a J. Schlegela. Finanční správa byla zastoupena jedním poslancem, politická správa dvěma. *Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für 1902*, Wien 1902, s. 298–306.

Soudce obětí národa

Česká strana přišla o jednu důležitou pozici, další však získala. Jak jsem již zmínil, stal se v lednu 1900 členem vlády ministr, jehož hlavním úkolem bylo chránit zájmy země a národa. Ačkoli se navenek prezentoval jako ministr-krajan pro České království, ve skutečnosti působil ve prospěch pouze jednoho z tamních národů. Tradice krajského ministra přetrvávala po celé první desetiletí 20. století, roku 1906 k českému ministru přibyl ještě německý krajan.⁸⁶ Pro oba představovala soudní správa jedno z nejdůležitějších polí působnosti.

Hustá soustava okresních soudů a velký počet konceptního úřednictva vytvářely z justice dokonalé místo pro střety národních zájmů. Soudci se pomalu stávali více či méně dobrovolnými rukojmími politických stran, jejich poslanců a ministrů. Neochota a nezájem vlády řešit palčivé existenční problémy nižšího soudního úřednictva a vylepšit jeho vyhlídky na postup nutily soudce hledat pomoc jinde. S otevřenou náručí soudce sice vítaly české i německé strany, za svoji podporu však vyžadovaly bezpodmínečné podřízení se národní věci. Josefínský ideál nestranného úředníka, přejícího oběma zemským národům stejně, objektivně posuzujícího národnostní spory a rozmlísky, zde neměl místo. Soudcové, kteří by zůstali národnostně indiferentní a pěstovali styky jak s německými, tak českými kruhy, nebyli nikým podporováni. Žádný poslanec ani ministr-krajan za ně neintervenoval.⁸⁷ Vláda se snažila vyjít vstříc zcela nekompatibilním požadavkům Čechů a Němců. Pro soudce sloužící císaři, širší i užší vlasti, a nikoli pouze jednomu specifickému národu, místo nezbyvalo. A tak tento druh úředníka mizel jako sníh na slunci.

Vedle právnických znalostí, nadhledu, smyslu pro spravedlnost se u soudce začala hodnotit i jeho národní angažovanost. Advokáti, straničtí důvěrníci, starostové a poslanci reflektovali soudcovu chování a vystupování na veřejnosti a podle toho jej doporučovali k podpoře. Nezávislý soudce tyto nároky vnímal a snažil se jim, byť jen podvědomě, vyhovět, nechtěl-li se nechat vyloučit z postupu. Když se na podzim 1908 jednalo o obsazení místa prezidenta Krajského soudu v Mostě, jehož obvod platil za většinově německý, poslal jeden z vážných kandidátů, rada vrchního zemského soudu Julius Hoffmann německému ministru-krajanovi několikastránkovou obhajobu svého němectví. Vychází z ní jako příkladný úředník vědomý si své národnosti, snad „jediná výčitka by se mi mohla činit. Roku 1900, když jsem sloužil v Kutné Hoře, udal jsem jako svou obcovací řeč češtinu. Od roku 1898 totiž v čele kutnohorského krajského soudu stál dvorní rada Ježek, který se nijak netajil svou nenávistí ke všemu německému, každé německé slovíčko tak bylo zcela vyloučeno z úředního i mimoúředního

86 Dne 2. června 1906 jmenoval císař ministerským předsedou Maxe Vladimira svobodného pána Becka, v jehož kabinetu zasedli Bedřich Pacák jako český a Heinrich Prade jako německý ministr-krajan.

87 Roku 1908 provedl Klub c. k. státních úředníků průzkum, na jehož základě sestavil přesný konkrétní status soudců v Čechách a u každého vyznačil jeho národnost. Tento seznam si obstaral i německý ministr-krajan a pověřil organizaci Verein der Staatsbeamten deutscher Nationalität in Böhmen, aby mu vyrobila podobný přehled z německého hlediska. Srov. ÖStA, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 23, č. j. 300/EP ex 1908.

styku. U krajského soudu jsem byl jediný Němec, žádný z kolegů se mnou německy nepromluvil, v obyvatelstvu nebyli také žádní Němci. Čili v Kutné Hoře nebylo možné vůbec o němčině jako o obcovací řeči uvažovat. (...) Na závěr však čestně prohlašuji, že již od svého dětství smýšlím upřímně německy a toto své přesvědčení jsem nikdy nezapřel, stejně tak i moje rodina je pravého německého smýšlení. Žádám tedy uctivě Vaši Excelenci, aby mě nepominula.“⁸⁸ To se nestalo a zakrátko se mohl Hoffmann radovat ze svého povýšení.

V boji o soudcovská jmenování se prolínala otázka jazyková i sociální, materiální i ideologická, vše souviselo se vším. České strany trvaly na rovnoprávnosti češtiny jako v zemi obvyklého jazyka, snažily se zavádět české vnitřní úřadování a tím pádem i podporovat český živel ve státním úřednictvu. Čím více byla čeština nezbytným předpokladem k výkonu úřednického povolání, tím větší šanci měl česky vzdělaný úředník, že jej stát přijme do svých služeb a umožní mu udělat kariéru. Pokud by čeští poslanci přistoupili na německý požadavek „uzavřeného území“, tedy oblastí s převážně německým obyvatelstvem, kde by se jedinou přípustnou úřední řečí stala němčina, připravili by tak české vysokoškoláky a maturanty o důležitou část pracovního trhu. Německé okresy nebyly sice nikterak lákavé, každý mladý úředník dával raději přednost Praze nebo jinému českému městu, jenomže mimořádně špatné postupové poměry ho nutily vzít zavděk i místem v německém prostředí. Němečtí kandidáti státní služby česky obvykle neuměli. Zůstávala pro ně jediná služba v německých či národnostně smíšených oblastech včetně hlavního města země.

Značný rozvoj středního školství a stoupající počet studentů českých vysokých škol (pražské a brněnské techniky, české části pražské univerzity) způsoboval u míst ve státní správě přetlak nabídky nad poptávkou. V první řadě stála justice. Mladých českých právníků bylo najednou hodně, více než Němců, kteří mimoto dávali přednost práci v soukromé sféře u německých bank, velkých podniků a obchodů.⁸⁹ Jednou z možností, jak tento přetlak řešit, byla postupná kolonizace německého „uzavřeného území“ českými soudci. Podobný postup vyvolával logicky nesouhlas německých kruhů. Vyloučením českých soudců z německého území by se

88 ÖStA, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 25c, č. j. 1503/EP ex 1908, promemoria Julia Hoffmanna adresovaná německému ministru-krajanovi ze dne 25. 11. 1908. „Nur ein Vorwurf könnte mich treffen. Ich habe im Jahre 1900 in Kuttenberg die tschechische Sprache als meine Umgangssprache angegeben. Allein seit dem Jahre 1898, da Hofrat Ježek an die Spitze des Kreisgerichtes in Kuttenberg getreten war, ein Mann, der aus seinem Hasse gegen alles Deutsche kein Hehl machte, war jedes deutsche Wort aus dem ämtlichen und ausserämtlichen Verkehre ausgeschlossen. Ich war der einzige Deutsche bei dem Kreisgerichte. Kein Kollege sprach mit mir deutsch. In der Bevölkerung gab es keine Deutsche. Von einer deutschen Umgangssprache konnte daher seither in Kuttenberg keine Rede sein. (...) Zum Schlusse erkläre ich bei meiner Ehre, dass ich seit meiner Kindheit treu deutsch gesinnt bin und diese Gesinnung niemals verleugnet habe, sowie dass auch meine Familie treu deutsch gesinnt ist. Ich bitte E. E. ehrfurchtsvoll, mich nicht zurückzusetzen.“

89 Srov. Luboš VELEK, *Česká kulturní politika versus racionalizace struktury státního vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí z roku 1887*, in: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918, Praha 2003, s. 589–628, zde především s. 590–594.

nejen přiblížil kýžený cíl oddělení německých Čech od zbytku království, ale také by se zajistil rychlý kariérní postup mladých německých právníků.⁹⁰ Pokud české strany nechťely ztratit přízeň úředníků, v rámci kuriového systému silné voličské skupiny a zároveň vykonavatelů státní moci, musely s německými politiky svést zápas o českého soudce.

Vláda se tak dostávala do pastí. Na jedné straně stáli soudci, kteří žádali zlepšení svých poměrů a rychlejší povyšování do vyšších tříd. Na straně druhé zahrnovala poslanecká sněmovna ministra spravedlnosti interpelacemi proti způsobu, jakým se jmenování dělo. Němci nechťeli za žádnou cenu připustit umístění českých úředníků do německých měst. Typickým příkladem byly Litoměřice, které na zemském sněmu a říšské radě zastupoval jejich starosta a předák německé levice Alois Funke. Ministru spravedlnosti zaslal litoměřický obecní výbor své usnesení, ve kterém požadoval obsazení soudcovských míst úředníky německé národnosti. „Obecní výbor v Litoměřicích, tedy onoho města, kde krajský soud má své sídlo, pokládá za nutnou povinnost dáti výraz oprávněnému rozhořčení německého obyvatelstva z obsazení místa státního zastupitelství v tom městě [měl být jmenován návladní Löw, kterého Němci považovali za Čecha] a od vlády vážně požadovati a vládu patrioticky napomenouti [sic], aby byla učiněna náležitá opatření, aby [...] zasloužilým úředníkům německým byla poskytována možnost, aby ve státní službě dosáhli oněch úřadů, na které mají oprávněné nároky.“⁹¹ Podobných rezolucí na ministerstvo chodily desítky, poslanci interpelovali, obyvatelstvo pořádalo protestní shromáždění, kdykoli hrozilo, že se do německého města dostane český soudce. Obdobná situace panovala i na Moravě, kde soudní jmenování sledoval německý pokrokářský poslanec Heinrich svobodný pán d'Elvert, povoláním rada vrchního zemského soudu v Brně. Při každé nastávající změně urgoval ministerského předsedu Koerbera, jenž si hoře postěžoval: „Je toto možný stav? Jakou cenu má pak votum prezidenta vrchního zemského soudu a grémia soudu, když on ještě vedle toho zasílá minoritní votum. Nedávno jsem mu výhrůžně řekl: ‚No dobrá, pak Vás tedy navrhnú Jeho Veličenstvu za ministra spravedlnosti.‘ Poděsil se a stáhnul. Vzal moji výhrůžku vážně.“⁹²

Jenže německých soudců se vládě nedostávalo. Mladí právníci z německé univerzity do soudní praxe nevstupovali. Nebylo tak kde brát. V obtížné situaci si vídeňské ministerstvo dokázalo pomoci osvědčenou metodou *fortwursteln*.

a) Uprázdňená místa ve městech s převládajícím německy mluvícím obyvatelstvem se jednoduše neobsazovala, aby tam nemuseli přijít čeští soudci. Například ašský

90 Řeč poslance Ferdinanda Pantůčka, zápis ze 142. schůze 17. zasedání poslanecké sněmovny ze dne 21. 5. 1902, stenoprotokoly s. 13128–13131. Dostupné na <http://alex.onb.ac.at/spa.htm> (13. 5. 2014).

91 *Český státní úředník psancem v uzavřeném území v Království českém*, České úřednické listy 3, r. 1902, č. 41, s. 1. Ponechávám dobový český překlad.

92 Heinrich FRIEDJUNG, *Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898–1919, Band I*. Franz Adlgasser, Margret Friedrich (Hg.), Wien-Köln-Weimar 1997, s. 499, rozhovor s ministerským předsedou Koerberem ze dne 6. 11. 1903.

okresní soud čekal sedm měsíců na přidělení nového soudce, místa adjunktů u okresních soudů v Hostinném nebo Vejprtech zůstávala prázdná více jak dva roky.⁹³

b) Nepříliš legální možností bylo nevypsat na uprázdněné místo veřejný konkurs. Dotyčný poslanec nebo starosta v tom případě důvěrně vyzvali „svého“ vytipoovaného soudce, aby se přihlásil na ministerstvu, které jej pak bylo „nuceno“ jmenovat z „vážných služebních důvodů“ (protože se nikdo jiný neucházel).⁹⁴

c) Jelikož podle prosincové ústavy si byly všechny rakouské národy rovné, nebylo možné činit mezi jednotlivými uchazeči rozdíl podle národnosti. Ke slovu se dostávala jazyková kvalifikace. Prezidentům sborových soudů první instance kladl vrchní zemský prezident Wessely na srdce, aby jazykové schopnosti každého uchazeče o místo v německých oblastech co nejpřísněji a nejpodrobněji zhodnotili. Zřejmě ani to nestačilo, proto Wessely přistoupil k osobním audiencím. Kandidáty si zval k sobě do Prahy, aby se osobně přesvědčil, jak umí německy. Pokud se mu jejich znalosti nezamlouvaly, vyškrtl je z návrhu pro nedostatek kvalifikace. Běžné znalosti němčiny nestačily, vyžadovalo se perfektní zvládnutí jazyka, aby se soudce mohl domluvit s místními i v jejich velmi specifickém dialektu.⁹⁵

d) Pokud předcházející metoda selhala a české uchazeče se nepodařilo vyloučit, nezbylo ministru spravedlnosti než uvést do funkce německé soudce bez ohledu na jejich hodnostní pořadí. V září 1902 se tak dočkali IX. hodnostní třídy německí auskultanti s 4,5 roky služby, zatímco nejstarší Češi vykazovali více jak šestileté působení v justici. Nejmladší jmenovaní (auskultant Rödling povýšený za adjunkta do Jáchymova a Althanns do Jablonného v Podještědí) tak přeskočili každý 46 hodnostně starších auskultantů, kterým však chyběla jazyková kvalifikace.⁹⁶

Tento postup přiléval pouze oleje do ohně nacionálních sporů. Česká veřejnost podněcovaná radikálními plátky se nehodlala smířit s podobnými vládními praktikami a viděla v nich jen další zastřený pokus, jak zemi rozdělit na německou a českou část. Vedle politických důsledků zároveň hrozilo úplné rozklížení soudní správy. V doposud jednotném statutu pro celé Čechy se neúměrně zvýhodňovali německí soudci jen proto, že si to přály německé strany. Jazyková kvalifikace byla jen zástěrkou, když bylo třeba na německé místo dosadit patřičného národního kandidáta, který se však pořadím nacházel daleko vzadu a při běžných poměrech by místo získat nemohl.

Při další vlně povýšení v říjnu 1902 přistoupilo ministerstvo spravedlnosti k ustanovení pěti přeskočených Čechů *extra statum* – tedy nad rámec povoleného systemizovaného stavu. Vytvořilo tak nebezpečný precedens pro následující roky.

93 ÖStA, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 14, č. j. 1236/EP ex 1907, hlášení *Deutscher Volksrat für Böhmen* ohledně poměrů u okresních soudů v německém území ze srpna 1907.

94 *Obsazování soudcovských míst*, České úřednické listy 4, r. 1903, č. 49, s. 2.

95 *O jmenovacích praktikách nynější vlády*, České úřednické listy 5, r. 1904, č. 10, s. 2. Dále též k jazykové kvalifikaci srov. *Odpověď správce ministerstva spravedlnosti Koerbera k interpelaci F. Pantůčka v poslanecké sněmovně říšské rady dne 10. května 1904*, České úřednické listy 5, r. 1904, č. 11, s. 1–2.

96 *Spravedlnost na stolci nejvyšší správy spravedlnosti v Cislajtánii*, České úřednické listy 3, r. 1902, č. 39, s. 1.

V březnu 1903 se tohoto odškodnění dočkalo již 23 českých auskultantů.⁹⁷ Nedo-
statek německých kandidátů dostoupil vrcholu roku 1905, kdy Gautschova vláda
jmenovala v dubnu 108 soudních adjunktů – volných míst bylo ale jen 57 (31 v čes-
kých, 23 v německých a tři ve smíšených okresech). Aby Gautsch vyhověl němec-
kým přáním, dočkalo se povýšení všech devět německých auskultantů se složenou
soudcovskou zkouškou. Jelikož poslední z nich stál až na 124. místě, odškodnila
vláda všech 51 přeskočených mladých českých právníků, kteří se tak stali adjunkty
extra statum.⁹⁸

Že toto řešení je pouze krátkodobé „vytloukání klínu klínem“, bylo jasné. Díky
tomu v Čechách roku 1905 sloužilo přes sedmdesát soudců, pro které nebylo místo.
Museli čekat, až bude nějaký jejich starší kolega povýšen a pak teprve zažádat o nové
přidělení. V tuto chvíli prezident vrchního soudu na příkaz ministra přestal obsazovat
auskultantská místa. Napříště se měl při přijímání do soudní přípravné služby striktně
dodržovat poměr šesti Čechů ku čtyřem Němcům, pokud by se nenašlo dost Němců,
neměl být přijat nikdo.⁹⁹ Postupně se tak měl v rámci soudního úřednictva vytvořit po-
měr odpovídající národnostním poměrům v zemi. V červnu 1906 se mezi 231 auskul-
tanty nacházelo 176 Čechů a 55 Němců, ideální stav by byl 139 Čechů a 92 Němců.
Podobně bylo i mezi právními praktikanty 128 Čechů a 34 Němců, tedy 30 Čechů
stále zůstávalo nad počet.¹⁰⁰

Zmíněné řešení nicméně nemohlo nijak ovlivnit značnou převahu českých
úředníků v IX. třídě. S tímto faktem bylo nutné počítat i pro další jmenování do vyš-
ších hodností. Již v létě 1906 měla vláda obsadit 23 míst v VIII. třídě (okresní soudci
a soudní tajemníci).¹⁰¹ Ministerský předseda Beck si dokázal velice dobře představit,
co by z německé strany následovalo, kdyby se okresními soudci v německých oblas-
tech stali čeští kandidáti. Jenomže zásada německého přednosty k německému soudu
by znamenala přeskočení 116 soudních adjunktů české národnosti. Co by v tomto
případě následovalo z české strany, dovedl jistě v živých barvách vylíčit český minist-
tr-krajan Bedřich Pacák.

Po dlouhých měsících příprav navrhl v prosinci ministr spravedlnosti obsazení
německých míst Čechy – avšak jen takovými, kteří nejenom skvěle mluví německy,
ale zároveň již sloužili delší dobu na nějakém německém soudu a nikdy proti nim
z národnostního hlediska nebyly stížnosti. Možnost jmenování německých kandi-
dátů a odškodnění přeskočených Čechů nedoporučoval. Vytvořil by se tak prece-

97 NA, fond Prezidium ministerské rady Vídeň (MRP/R), kart. 6, č. j. ad108/07 *Richterernennungen in Böhmen*, nedatovaná zpráva ministerstva spravedlnosti prezidiu ministerské rady ohledně jmenování adjunktů z dubna 1905.

98 *K poslednímu jmenování soudcovských úředníků*, České úřednické listy 6, r. 1905, č. 9, s. 4–5.

99 ÖStA, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 9, č. j. ad41/EP ex 1907, dopis prezidenta Vrchního zemského soudu v Praze ministru Schreinerovi ze dne 7. dubna 1909.

100 NA, fond MRP/R, kart. 6, č. j. ad108/07 *Richterernennungen in Böhmen*, interní sdělení prezidia ministerské rady ohledně situace v soudní přípravné službě.

101 *Neobsazování soudcovských míst IX. a VIII. hodnostní třídy*, NL, č. 306 ze dne 6. 11. 1906, s. 4.

dens pro celou monarchii, neúměrně by se tím zatížil státní rozpočet a především by se zhroutil léta budovaný a udržovaný systém hodnostních tříd a tabulkových míst.¹⁰² Další čtyři měsíce zabraly důvěrné konference mezi ministerským předsedou, ministrem spravedlnosti a oběma ministry-krajany. Handlování o každého jednotlivého soudce, obchody systémem „něco za něco“ a snaha krajanských ministrů ze jmenování získat pro sebe co nejvíce, činily ze soudců trpné figurky na šachovnici stranických zájmů.¹⁰³ Původní návrh ministerstva justice nakonec neprošel. Německý ministr-krajan si prosadil obsazení míst v německých Čechách pouze německými soudci, český krajan naopak získal jmenování 50 přeskočených soudních adjunktů do hodnosti tajemníka *ad personam*.¹⁰⁴ Za tak mimořádné situace si ministr spravedlnosti Franz Klein vyhradil svolení císaře. V žádosti do císařské kanceláře uvedl, že „v důsledku národnostních sporů jsou nároky na rozsah a kvalitu jazykových znalostí značně nadsazené [*ziemlich hoch gespannt*], a tak i menší jazyková nezpůsobilost vyloučí z povýšení jinak zcela kvalitního kandidáta, což platí především o německých okresech, kde jsou navíc překážkou místní dialekty.“¹⁰⁵ Po císařově souhlasu mohl konečně 2. května 1907 oficiální *Wiener Zeitung* uveřejnit jména přesazených a povýšených soudců VIII. třídy.

Jedno jmenování proběhlo a další, neméně náročné se začalo připravovat. Na práve uprázdněná místa bylo nutné dosadit nové soudce. Aby si německý ministr-krajan připravil půdu pro vyjednávání, nechal si místními odbočkami *Deutscher Volksrat in Böhmen* zjistit národnostní složení soudců v německých a smíšených krajích. Podle těchto zpráv jsem sestavil přehled soudních úředníků v 74 soudních okresech s více jak 90% německým obcovačím jazykem, s vyjmutím soudních okresů se sídlem krajského soudu. Stav na přelomu srpna a září 1907 vypadal následovně:¹⁰⁶

102 NA, fond MRP/R, kart. 6, č. j. ad108/07 *Richterernennungen in Böhmen*, dopis ministra spravedlnosti ministerskému předsedovi ze dne 25. prosince 1906. Adjunkti jmenování tajemníky *ad personam* zůstávali na svých dosavadních místech, pouze začali pobírat plat VIII. třídy.

103 Tamtéž, dopis ministra-krajana B. Pacáka ministerskému předsedovi ze dne 12. 3. 1907; dopis ministra-krajana H. Pradeho ministerskému předsedovi ze dne 25. 3. 1907. Dále ÖStA, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 17, č. j. 453/AP ex 1907, dopis ministra-krajana H. Pradeho ministerskému předsedovi ze dne 23. 2. 1907.

104 *Jmenování ve stavu soudcovském*, NL, č. 120 ze dne 2. 5. 1907, s. 1. Srov. ANM, fond B. Pacák, kart. 6, dopis V. Škardy B. Pacákovi ze dne 12. 4. 1907, kde požaduje 100 jmenování *ad personam*, nebo minimálně 80, zároveň mu přeposílá memoranda a podklady pro jednání.

105 ÖStA, HHStA, fond Kabinettskanzlei – Vorträge, kart. 14/1907, č. j. 1303, žádost ministra spravedlnosti o zplnomocnění ke jmenování 50 soudních tajemníků *ad personam* ze dne 29. 4. 1907.

106 Tamtéž, AVA, fond Landmann-Ministerium, kart. 14, č. j. 1236/EP ex 1907, hlášení *Deutscher Volksrat für Böhmen* ohledně poměrů u okresních soudů v německém území ze srpna 1907. V tabulce jsem mezi české adjunkty zahrnul i ty, kteří byli jako „létající adjunkti“ přiděleni na dlouhodobě neobsazená místa. Jednalo se o další z vládních způsobů, jak řešit nedostatek německých soudců.

Tabulka 5

	Celkový počet míst	Přednostové okresních soudů (VIII. a VII. h. třída)		Soudní tajemníci (VIII. hodnostní třída)		Soudní adjunkti (IX. hodnostní třída)	
Němci	132	63	93 %	13	76 %	56	49 %
Češi	67	5	7 %	4	24 %	58	51 %
neobsazeno	13	6				7	
systemizováno	212	74		17		121	

Zatímco místa přednostů vláda s velikým úsilím dokázala udržet v německých rukou, ve stavu podřízených samosoudců (soudních adjunktů) obsazovali Češi více jak polovinu míst v ryze německých oblastech. Tento fakt způsoboval vládě nemalé problémy i v dalších letech. Při podzimním jmenování roku 1907 mělo dojít k obsazení 91 systemizovaných míst adjunktů v celých Čechách. Z toho 43 míst připadalo na „české“ okresy, 37 na „německé“ okresy a 11 míst bylo určeno pro tzv. „létající“ adjunkty. Aby se vyhovělo německým přáním, dostali 31 z 37 míst němečtí uchazeči a 72 přeskočených Čechů vláda ustanovila adjunkty *extra statum*.¹⁰⁷ Podobný postup se uplatnil i při dalších povýšeních. Zcela vyřešit situaci nepomohl ani národnostní klíč, podle kterého probíhalo přijímání nových adeptů soudní služby. Spory se jenom přenesly o stupeň níže. České strany požadovaly, aby státní správa jmenovala právní praktikanty všechny bez rozdílu, nikoli aby si vybírala podle klíče.

Ačkoli to vláda nikdy neuznala, postupně se v Čechách *de facto* vytvářel dvojitý status. České království mělo české a německé soudní úředníky. Situace, kdy by český soudce soudil Němce, a naopak, měly vymizet. I sebevíce kvalifikovaný a jazykově zdatný soudce měl být vyloučen z přeložení do národnostně odlišné části země. Věcná kvalifikace ustoupila „kvalifikaci“ národnostní. V očích politických stran a jejich žurnalistiky se soudci v první řadě dělili na české a německé, teprve poté na dobré a špatné. V Rakousku soudce nadále nepředstavoval nestranného rozhodčího, objektivního a v duchu zákona a ve jménu císaře postupujícího arbitra, nýbrž byl považován za jednoho z předních nositelů národní myšlenky. Jako akademicky vzdělaný úředník ve státních službách byl manipulován do role, která mu nepříslušela a o kterou ani nemusel mít zájem. Podle ideálních představ českých politických stran měl nasadit všechny své síly k tomu, aby dopomohl Čechům k jejich oprávněnému a přiměřenému postavení v rámci národů Předlitavska a k ovládnutí korunní země Čechy. Německý soudce dostal opačnou úlohu, jeho role se omezovala na obranu německé držby (*Besitzstand*) proti přílivu českého živlu.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *Jmenování v soudních službách*, NL, č. 302 ze dne 1. 11. 1907, s. 3.

¹⁰⁸ K tomu srov. Heinrich RAUCHBERG, *Der nationale Besitzstand in Böhmen*, Bd. I, Leipzig 1905.

Při posuzování nezávislosti justice je třeba mít na paměti dvojnásobnost tohoto pojmu. Vedle nezávislých soudů a celé soudní soustavy musejí působit ještě nezávislí soudci jako představitelé této moci. Za základní naplnění nezávislé justice můžeme na nejnižším stupni považovat oddělení okresních soudů od politické správy. Vznikla tak souvislá soudní soustava, která neměla s orgány výkonné moci nic společného – až do nejvyššího stupně. Justice zůstala až do zániku monarchie těsně připoutána k ministerstvu spravedlnosti, které tak bylo jediným původcem všech změn v organizaci soudů a v životě soudce. Soudcovská nezávislost na vládní moci zůstala pouze „zbožným přáním“ prosincové ústavy. Zařazení soudců do struktury státního úřednictva a jejich přeměna v soudcovské úředníky představovaly zásadní nedostatek osobní nezávislosti soudcovského stavu.

Nedostatečné hmotné zabezpečení jak adeptů soudcovského povolání, tak i nastupujících mladých soudců vytvářelo ideální prostor pro ingerenci vlády do nezávislé justice. Jmenování, povýšení do vyšší třídy nebo jen udílení vyznamenání zůstaly veskrze svévolným činem výkonné moci, na který soudce neměl žádný nárok a které zcela relativizovaly jeho samostatné postavení, princip nesesaditelnosti a nepřeložitelnosti. Pokud si chtěl soudce vylepšit své sociální postavení, nezbývalo mu než žádat vládu a čekat na její blahovůli. Takové poměry, kdy je soudce sice formálně nezávislý a samostatný, avšak nucený čekat na zhodnocení své (tajné) kvalifikace a svých zásluh výkonou mocí, musely nutně v justici vyvolávat atmosféru vědomé, nebo i jen podvědomé snahy vyjít vládě vstříc. K ovládnutí justice nebylo nutné, aby vláda soudcům po vzoru totalitních režimů přímo diktovala znění rozsudku, do jisté míry stejnou službu splnila i závislost hmotného a sociálního vzestupu na vládou řízeném jmenování.

Touha po povýšení byla o to silnější, čím nižší reálnou mzdu soudce pobíral. Mimořádně nepříznivé postupové poměry v řadách soudního úřednictva, dlouhé čekací doby na povýšení, složitý a neprůhledný systém jmenování nahrávaly různým formám protekcionismu. Pokud si soudce chtěl zabezpečit svůj hodnotný vzestup, musel si obstarat mocného přímluvce. Dával tak všanc svoji vnitřní nezávislost. Toho dokázaly na přelomu století využít především politické strany. Nabídky soudcům pomoc při zlepšení jejich trudných poměrů, na oplátku však čekaly protiplnění. Soudce se měl podrobit národním diktátům a osobně vstoupit do národního boje na straně svého národa. Jeho prostřednictvím chtěly politické strany ovládnout soudní správu. Výsledkem bylo, že jedna podřízenost střídala druhou. Soudce sice přestal být tichým a poslušným úředníkem, stal se však apoštolem národních zájmů a národní myšlenky v doposud národnostně bezbarvé státní správě, v „německém“ území, při vlastním výkonu svého soudcovského povolání.

**An Illusion of Independence.
The Social Status of the Imperial-Royal Judge
in the Conflict of Loyalties between the Nation and the State
at the Turn of the 20th Century**

MARTIN KLEČACKÝ

This study deals with the standing of an individual judge in terms of the state administration in the Cisleithian part of the Habsburg Monarchy at the turn of the 20th century. Although the judge enjoyed special protection, enshrined in primary legislation, which guaranteed their impartiality and independence, this principle was never fully achieved and adhered to over the entire course of Austria-Hungary's existence. Judges, as judicial civil servants, were included in the structure of state administration and its salary schedules, rendering the judiciary open to the influence of the organs of the executive. The material and social standing of a theoretically independent judge was, thus, dependent on the decisions of the Ministry of Justice. This state of affairs impacted most of all on the lowest categories of judges, especially so within the framework of the so-called preparatory service for judicial office. The candidates for judicial office were forced to seek an alternative means of earning a living because they received either no income or an insufficient income from the state during their preparatory service. The situation of young lawyers was not much improved even after their appointment as judges. Efforts to gain a promotion and consequently a better salary, together with a growing national and political awareness in the ranks of the civil service, brought the judges into close contact with political parties. Their support could, on one hand, fast-track their careers, yet, on the other hand, political representatives, in return, made demands for their involvement in the nationalistic struggle which had erupted in Bohemia with unheard of intensity at the turn of the 20th century.

The efforts of Czech political circles to dominate judicial administration were closely linked with the appointment of the President of the High Land Court in Prague and appointments to posts at the Ministry of Justice. This was particularly evident in the activities of Czech ministers in the Vienna Government. Yet, these efforts could already be observed from the arrival of Josef Kaizl to the post of finance minister in the Count Franz Thun Government. A complex appointment process and the ever increasing participation of political parties in the nominations to judicial posts in the Czech Lands forced the judges to choose between the Czech and German side and to play an active role in national life.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Inspirace ještě pro jednu generaci.
Úvaha nad osobností a dílem
Jacquese Le Goffa (1924–2014)

MARTIN NEJEDLÝ

Jacques Le Goff přišel na svět 1. ledna 1924. V průběhu života se musel několikrát dušovat, že nejde o žert, o překlep či o úsilí matky pozdržet šťastnou hodinku tak, aby synek jednou alespoň něčím vynikal. Když v úterý 1. dubna roku 2014 v jedenáct

MARTIN NEJEDLÝ: Inspiration for a Generation. Thoughts on the personality and work of Jacques Le Goff (1924-2014)

The article is a personal reflection by a student of Le Goff on the research legacy of the great medievalist, who from the time of his studies at Charles University also showed a deep interest in the history of the Bohemian lands. The article stresses the importance of the foundation of the *École des hautes études en sciences sociales* and the creation of a doctoral seminary as a milestone on Le Goff's pathway towards historical anthropology and the education of his own doctoral students. Jacques Le Goff remains an inspiration, in particular for his interdisciplinary approaches, his interest in literary and iconographic sources and medieval imagination as well as for his sophisticated popularising efforts and for the tearing down of useless walls between university specialisations. The reflections are in part based on original assessments of the different aspects of Le Goff's legacy by Bruno Dumézil, Stéphane Durand, Oliver Chaline, Christine Ferlampin-Acher, Olivier Marin, Jean-Marie Moeglin and Jean-Claude Schmitt.

Key words: Jacques Le Goff, Annales School, French historiography, methods of medieval studies, historical anthropology, medieval literature, interdisciplinarity, Czech-French relations

hodin zemřel, rozebírali jsme Žídkovu *Správovnu* se studenty prvního ročníku historie pražské filozofické fakulty. Hned po jeho skončení jsem měl Le Goffovi zatelefonovat, protože chtěl dokončit „nejpozději do konce března“ předmluvu k mé knize o meluzínském mýtu, kterou si vzhledem k pasivní znalosti češtiny pročetl. Čekala mne však zpráva od Jeana-Clauda Schmitta, že náš učitel zemřel. Končila ujištěním, že nejde o apríl. Le Goffa totiž fascinovaly otázky spojené s časovými mezníky a kdysi věnoval esej zvyku napálit někoho aprílem (Francouzi říkají „nachytat jako dubnovou rybku“). Prošel kvůli tomu spoustu pramenů, bez nichž si jako pevné základny neuměl představit sebemenší článek. Došel tehdy k závěru, že 1. duben byl s žertíky spjat teprve od počátku 17. století. Tedy od středověku. To ovšem používám jeho terminologii, protože Le Goff i v knize, kterou vydal necelé tři měsíce před smrtí, zopakoval své krédo o kontinuitě epochy, vinoucí se bez zásadních přelomů od 4. století do průmyslové revoluce.¹ Muž, jenž se rád veselil a o středověkém smíchu chystal příští knihu, však na apríla své přátele a žáky vskutku a navždy opustil. V jednom z rozhlasových pořadů, jejichž natáčení pokračovalo až do posledních dní, se vyjádřil zdánlivě skepticky ke stopě, již po sobě zanechá: „Historik má trochu frustrující povolání. Na rozdíl od spisovatelů a dalších umělců nemůže doufat, že jeho dílo zůstane věčným pokladem. Vzhledem k neustálé obnově metod, otázek a rozšiřování škály pramenů moje texty platnost ztratí. Přál bych si ale, aby mne se zájmem četla ještě jedna generace.“²

Učitelé a svěhlavý žák

Jacques Le Goff měl složitý, ne-li přímo konfliktní vztah k vlastním institucionálním učitelům. Začal v rodném Toulonu. Na základní škole bylo několik vlídných osob, ale také „vyslovení blázní a imbecilové“.³ Jeho pohled se podstatně zachmuřil, když těsně po „velkých prázdninách“, jak skromně nazýval své zapojení do protifašistického odboje v Alpách, přišel na pařížskou Sorbonnu. Připadala mu „odpudivá“, „skličující“, zabředlá do „naprosto sterilní erudice“.⁴ Omiláním faktografie politických dějin prý ubíjela v mladém muži zájem o středověk. Vyjměme z galerie nevábnych portrétů třeba Louise Halphena (1880–1950), jehož busta se dodnes skví v sorbonnské aule nescoucí jeho jméno: „Halphen vedl na Sorbonně přednášky o feudalismu, na které jsem chodil jen se zaťatými zuby, protože mi připadaly krajně nezajímavé. A co navíc říci k jeho knize Karel Veliký, která vyšla roku 1947 a byla ještě slabší než kniha jistého A. Kleinclausze, medievisty z Lyonu, věnovaná stejnému tématu – a přitom už i ta byla velmi konzervativní. Právě Louis Halphen mne vyhodil ze zkoušky z dějin stře-

1 Jacques LE GOFF, *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*, Paris 2014.

2 <http://www.franceculture.fr/emission-la-grande-table-2eme-partie-hommage-a-jacques-le-goff-2014-04-02> (1. 7. 2014).

3 Jacques LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, in: Essais d'ego-histoire, ed. Pierre Nora, Paris 1987, s. 173–239, zde s. 198.

4 *Tamtéž*, s. 207; viz dále Jacques LE GOFF, *Mon Moyen Age*, l'Histoire 399, mai 2014, s. 22.

dověku...“⁵ Další sorbonnští medievisté, vesměs autoři úctyhodných monografií, si vysloužili obdobně příkrá hodnocení. Trochu lépe dopadl jen Charles-Edmond Perrin (1887–1974), který Le Goffa a jeho spolužáky zasvěcoval do interpretace pramenů. „Vzrušující horizonty nám ovšem svojí výukou neotevíral.“⁶ Student nadšený středověkem tomuto profesorovi vděčil za to, že nebránil jeho zájmu o české dějiny (který jinak roku 1947 připadal sorbonnským medievistům ne-li přímo exotický, tedy okrajový). Vzhledem k důrazu, jež kladl na instituce, zadal tehdy Perrin diplomovou práci na klasické téma: Počátky univerzity Karlovy. Jako žádná z vysokoškolských prací Jacquese Le Goffa, ani tato nespátřila světlo světa, alespoň ne v původně předepsané podobě. Z její přípravy v Praze v letech 1947–1948 ovšem mladý muž vytěžil svůj vůbec první článek, kde těžiště sklouzlo od instituce ke konkrétnímu člověku, jehož osud ho zaujal.⁷

To už měl Jacques Le Goff za sebou prvotní okouzlení Prahou z turistické cesty v létě 1946. Touze vrátit se do tohoto „smutně krásného“ města, kde získal vztah k baroku, napomohla náhoda. Měl donést balíček na kulturní odbor pařížského ministerstva zahraničí a tam se ho zeptali, zda by se nechtěl jako stipendista věnovat českým dějinám, protože Francie potřebuje oživit předválečné vztahy k Československu. Le Goff o dějinách střeoevropské země věděl pramálo, ale „lákaly ho nové horizonty“ a čeština. Zahlédl skvělou příležitost uniknout „ubíjejícím“ přednáškám staroslavné Sorbonny. Právě na ní ho ovšem v rámci příprav na pražskou stáž čekalo seznámení s charismatickým učitelem, kterého by jinak nejspíš minul a jenž ho pro české kolegy vybavil doporučujícími dopisy. Šlo o znalce střeoevropské historie a barokní kultury Victora-Luciena Tapié (1900–1974), jehož role při rozvíjení zájmu o české dějiny ještě čeká na docenění.⁸ „Nikdy nezapomenu na chápavou eleganci a srdečnou laskavost, s jakou mne zasvěcoval do neznámého prostoru a provázel první krůčky po málo vyšlapaných cestách historie střední Evropy,“ vzpomínal na něho Jacques Le Goff ještě po dlouhých letech.⁹

Únorový převrat znamenal zlom v nastoupené cestě ke specializaci na český středověk. Stejný odklon mimochodem vyvolala tato události i u dalšího pražského stipendisty a pozdějšího významného medievisty Bernarda Guenée.¹⁰ Vzhledem ke

5 J. LE GOFF, *Une vie pour l'histoire. Entretiens avec Marc Heurgon*, Paris 1996, s. 42, slovenský překlad TÝŽ, *Život ve znamení histórie*, Bratislava 2003, s. 45.

6 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 208–209.

7 J. LE GOFF, *Un étudiant tchèque à l'Université de Paris au XIV^e siècle*, *Revue des études slaves*, t. 24, 1948, s. 143–170.

8 K osobnosti, dílu a pedagogickému působení Victora-Luciena Tapié viz předmluva Martin NEJEDLÝ – Nicolas RICHARD, *Chlebové kuličky a dým z černého prachu, koráby, bitva a karmelitán: portrét Oliviera Chalína jako historika*, in: Olivier Chaline, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 15–20. V tisku je nyní sborník z kolokvia „Victor-Lucien Tapié, Baroque et classicisme hier et aujourd'hui“, konaného v Nantes ve dnech 22. a 23. října 2012.

9 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 208–209.

10 Viz Alain DEMURGER – Martin NEJEDLÝ, *Při dobré paměti a z věrného přátelství...“ Odešel Bernard Guenée (6. února 1927–25. září 2010)*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 3/2011, s. 177–202.

změně československého vývoje se Le Goff rozhodl „bez velkého nadšení“ věnovat příští roky přípravě náročné zkoušky, tzv. „agrégation“, opravňující k výuce historie na středních školách. Ocenil, že mohl studovat v sugestivním prostředí paláce Farnèse, tedy Francouzském římském institutu. Pokojík sousedící s knihovnou mu dovolil listovat všemi svazky v kteroukoli denní či noční dobu. Pohroužení do knih uchránilo mladého muže před neplodným tčkaním a rezignací na další studium historie.

A pak, jak Le Goff sám rád přiznal, „mi bylo dopřáno prožít zázrak.“¹¹ Obávaná agregační komise doznala právě roku 1950 revoluční změny. Do jejího čela jmenovali Fernanda Braudela (1902–1985) a ten zase přizval Maurice Lombarda, znalce islámských civilizací. Oba se hlásili k proudu Annales. „Ten časopis jsem četl a zaujal mne, ale netušil jsem, jaký šok u mne vyvolá seznámení s osobami, které s ním byly spjaté. Najednou jako by svěží vzduch rozmetal veškerý prach Sorbonny. Odvál ho pryč. Pro mne šlo o zdravý závan širého moře. Fernand Braudel nám vyprávěl nejen o Středomoří, ale také o Atlantiku. S Lombardem jsme sledovali karavanní stezky, plahočili jsme se Saharou za súdánským zlatem, hedvábná stezka nás dovedla až do Číny. Což jsme mohli přemýšlet o něčem, co se přihodilo v okolí Paříže, aniž bychom brali ohled na to, čím ve stejné době žila Byzanc nebo mongolská říše? Díky nim se mi příprava agregace, jež jiným utkvívá v paměti jako balvan tvrdé práce a nudy, proměnila v celoroční slast.“¹²

Le Goff poprvé zažil, že výuka univerzitních učenců nemusí spočívat v suchém omílání faktografie. Zvláště na Maurici Lombardovi (1904–1965) mu imponovaly propojení dějin s konkrétním prostorem a široký rozhled, překračující geografické a časové hranice konvenčních specializací.¹³ Braudel i Lombard doporučili Le Goffovi důkladnou četbu děl Pirennových a Blochových, jež zatím vůbec neznal. Belgického medievistu Henri Pirena (1862–1935) pokládal proud Annales za svůj inspirační zdroj. Le Goff v něm rozpoznal průkopníka důsledně komparativního přístupu k dějinám.¹⁴ Začal se k němu hlásit jako ke svému učiteli, ač se s ním přirozeně nikdy nesetkal.¹⁵ Ještě silnějším dojmem na něho zapůsobil Marc Bloch. Zvláště Králové divotvůrci ho doslova uchvátili, takže se napříště pokládal za Blochova „posmrtného žáka“. Teprve pod vlivem jeho prací začal věnovat pozornost tělu, gestům, smíchu, slzám, ale hlavně imaginaci a fenoménu „*merveilleux*“, tak obtížně přeložitelnému do češtiny. Řekneme zároveň zázračnému, podivuhodnému, vybočujícímu z běžného chodu věcí. U Marka Blocha mu navíc imponovalo provázání badatelské práce s politikou a společenskou angažovaností, jež ostatně „posmrtného učitele“ stála roku 1944 život.

11 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 210–211.

12 *Tamtéž*, s. 211.

13 Sám Le Goff připouštěl, že měl inspirativní učitele, ale až v pokročilém věku. Viz J. Le Goff, *Mon Moyen Age*, s. 22.

14 Viz Umberto ECO, *Le Monde* z 3. dubna 2014, s. 1, s. 17. Text jinak pozoruhodného nekrologu zatížilo mnoho faktografických chyb: Pirenne je nesprávně označen za Francouze, ač šlo o jediného cizince, k němuž se Le Goff hlásil jako k učiteli.

15 Jacques Le Goff obdivoval zvláště Pirenův příspěvek *Méthode comparative en histoire* na V. mezinárodním kongresu historických věd 9. dubna 1923. Viz J. LE GOFF, *La Nouvelle Histoire*, Paris, 1978, s. 40.

Počátek padesátých let byl u mladého muže, tolik otevřeného vůči cizině, ve znamení nových zahraničních pobytů: druhého římského, vnímaného jako slastné obohacení, a nemilovaného oxfordského v letech 1951–1952. Le Goff doufal, že během ročního stipendia ve staroslavné Lincoln College rozvine svůj zájem o dějiny univerzit. „Výsledkem byl dost zbytečný rok života. Zmocnil se mne jakýsi pocit odporu vůči oxfordské atmosféře. Vlastně jsem tam našel svět velmi podobný tomu, který mi vadil na Sorbonně.“¹⁶ Le Goff si ověřil, že už nikdy nezapadne do hierarchizovaného světa tradičních univerzit, jejichž učitelé podle něho prahli po akademických titulech a oficiálních poctách víc než po pramenných výzkumech a předávání poznatků.¹⁷

Nelze zapomenout na poslední z nečetných osobností, ke kterým se Le Goff výslovně hlásil jako k učitelům. Byl jím vzdělaný dominikán Marie-Dominique Chenu (1895–1990), zvaný podle vlastního přání Otec Chenu. A to navzdory faktu, že si za své názory vysloužil ostré sankce oficiálních autorit Vatikánu. Le Goff a Chenu se poznali roku 1957, tedy relativně pozdě. V průběhu dalších let ovšem navázali přátelskou spolupráci. Jacques Le Goff sám několikrát přiznal, zač o generaci staršímu dominikánovi vděčil.¹⁸ Chenu si předplácel už od prvního ročníku časopis *Annales*, každé číslo důkladně studoval a opatřoval vlastními poznámkami. Bezvýhradně přijal jako medievista metodologické směřování Marka Blocha. Snažil se je však obohatit o duchovní dimenzi, kterou autor Feudální společnosti odsunul do pozadí. Marc Bloch totiž vyhradil ve svém pojetí středověku jen malý prostor církvi. Teologické problémy jej nezajímaly a jako ateista je přenechal teologům. V jeho díle se tedy věrně, ale z badatelského hlediska nešťastně obtiskla odluka církve od státu, k níž Francie dospěla roku 1905. Spoluzakladatel proudu *Annales* církev a společnost takřka neprodyšně oddělil.¹⁹ Otec Chenu se pokoušel s Blochem a celým proudem *Annales* navázat již od třicátých let badatelské kontakty, ale jeho snaha zůstala bez ohlasu. Vzájemný dialog se rozvinul teprve díky Le Goffově názoru, že teologové a obecněji odborníci na duchovní dějiny musejí spolu s ostatními orat badatelské pole starších dějin křesťanstva.²⁰ Při diskusích s otcem Chenum navíc poprvé pochopil antropologický rozměr dějin mentalit. Pod vlivem staršího přítele si pečlivě přečetl všechny ročníky časopisu *Annales*, v poválečné Francii pokládaného za marginální. „Moji učitelé na *Ecole Normale Supérieure* se ironicky pošklebovali, když zaslechli slovo *Annales*,“ vzpomínal Le Goff. Musel tedy urazit dlouhou osobní cestu, než začal roku 1969 spolu s kolegy Emmanuelem Le Roy Laduriem a Markem Ferrem tento časopis redigovat. Napříště dbal, aby se v něm

16 J. Le Goff, *L'appétit de l'histoire*, s. 211–212.

17 Jacques Le Goff se nikdy nestal členem Francouzské akademie ani nezískal stolicí středověkých dějin na Collège de France, což byly dvě nejvyšší pocty, kterých mohl dosáhnout. Neusiloval o ně. Naopak si upřímně vážil čestných doktorátů zahraničních univerzit.

18 Viz J. LE GOFF, *Le Père Chenu et la société médiévale*, *Revue de science philosophiques et théologiques*, 81, 1997, s. 371–380. Zde zvláště viz s. 372 o přínosu Otce Chenuho ke koncepci intelektuálů ve středověku.

19 Viz Sylvain PIRON, *Contexte, situation, conjoncture*, in: Florent Brayard (dir.), *Des contextes en histoire*, Bibliothèque du Centre de recherches historiques, 2013, s. 27–65.

20 J. LE GOFF, *Le Père Chenu*, s. 371.

objevilo více článků věnovaných duchovním dějinám a interdisciplinárně pojaté teologii. Jacques Le Goff obdivoval jen málo medievistických monografií, ale Chenuho kniha „Teologie ve 12. století“ k nim jednoznačně patřila.²¹ Význam vzájemného intelektuálního obohacení obou osobností právem označil Sylvain Piron za jeden ze základních fenoménů francouzské historiografie 20. století.²²

Tím ovšem výčet Le Goffových učitelů, tedy těch, jimž se cítil intelektuálně zavázán, končí. Počátkem padesátých let začal psát bez velkého elánu doktorskou disertaci na téma fenomén práce ve středověku. Měl zplodit objemný svazek, který by mu otevřel cestu k pedagogickému působení na univerzitě. Profesor Michel Mollat (1911–1996) v severofrancouzském Lille s ním počítal jako s nástupcem, protože sám hodlal přejít na prestižnější Sorbonnu. Jacques Le Goff začal tedy poprvé a naposledy zvažovat klasickou univerzitní dráhu. Měl dojem, že by tam přece jen „mohl nabízet studentům témata a metody odlišné od tradicionalistického kolovrátku, který jsem musel já sám snášet na Sorbonně.“²³

Jenomže když si roku 1958 podal v Lille přihlášku do konkursu o profesorské místo, nepřizvali ho ani k ústnímu pohovoru. Jakýsi referent mu vrátil obálku s životopisem a bibliografií se slovy: „Nejdřív obhajte řádný doktorát jako ostatní!“ Jacques Le Goff mi jeho opovržlivou dikci díky přirozenému hereckému talentu, vlastnímu všem charismatickým učitelům, reprodukoval několikrát. Příznám se ovšem, že z anachronického pohledu českého docenta postup lillské administrativy jistou logiku měl. Buď jak buď, Perrinovo a Mollatovo přemlouvání, aby Le Goff doktorskou disertaci přece jen dokončil, nepadlo ani po tak ponižujícím neúspěchu na plodnou půdu. Osamocená práce nad vedlím, jež by mu zabralo léta života a nakonec by si ho prolístovalo jen pár kolegů, Le Goffa přitahovala stále méně: „Pomalou, ale jistě jsem dospěl k rozhodnutí, že disertace zanechám. To ale neznamenalo, že bych přestal číst a rezignoval na psaní vlastních knih. Opustil jsem doktorskou práci, abych měl čas na psaní něčeho odlišného. Vyčerpávat síly kvůli údajnému „mistrovskému kusu“, často zatíženému neúčinnou erudicí a přemrštěným pipláním nekonečných poznámek pod čarou, se mi zdálo čím dál tím zbytečnější.“²⁴ Nedbal varování ze všech stran, že si jako slibný vědec, o jehož přirozeném učitelském talentu nikdo nepochyboval, zabouchne bránu na všechny francouzské univerzity. Vyzkoušel si tedy ještě cestu zcela odlišnou, totiž roční úvazek v *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS), obdobě naší Akademie věd. Cítil se tam nešťastný: „Jestliže vyučovat a přitom nic nezkoumat by mne frustrovalo, bádání nepropojené s vlastní výukou mi připadá skličující.“²⁵

21 Marie-Dominique CHENU, *La théologie au XIIe siècle*, Paris 1957. Právě tuto monografii označil Alain Boureau za „věčnou knihu“, viz A. BOUREAU, *Le Père Chenu médiéviste: historicité, contexte et tradition*, *Revue de science philosophiques et théologiques*, 81, 1997, s. 407–414.

22 Sylvain PIRON, *Contexte, situation, conjoncture*, s. 42.

23 *Tamtéž*, s. 214.

24 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 218.

25 *Tamtéž*, s. 213.

Škola strážena na míru a doktorandský seminář

Ze slepé uličky pomohla Le Goffovi náhoda. Fernanda Braudela, který zpočátku choval vůči vzpurnému doktorandovi nedůvěru, zaujala svěží kniha Intelektuálové ve středověku, jež vznikla místo plánované disertace. Nabídl mu asistentské místo v VI. oddělení *Ecole pratique des hautes études*, badatelsky zaměřené na historickou antropologii křesťanského západu. Tuto instituci, kde působil po boku osobností typu Clauda Lévy-Strausse nebo Laurenta Barthesse, vnímal Le Goff proti tradičním univerzitám jako „hájemství svobody“. Neměla však potřebnou akreditaci pro udělování doktorátů. A Le Goffovi, rozenému učiteli toužícímu předávat zkušenosti, tam možnost radit vlastním žákům při vedení prací vysloveně chyběla.

Když roku 1972 odešel Braudel do důchodu, stanul Le Goff v čele VI. sekce a udělal vše pro to, aby ji přebudoval na *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS), zaměřením i organizací atypickou školu. Stalo se tak roku 1975. Jako její první ředitel si zcela „po svém“ a bez ohledu na akademické šablony vybudovat badatelský seminář. Vychovával v něm vlastní doktorandy, jež si osobně vybíral. Občas někoho odmítl, hlavně pro chabou znalost latiny a paleografie.

V řadě českých i jiných nekrologů otištěných mimo Francii po Le Goffově smrti se opakovalo následující mínění: „Za desítky let své úctyhodné kariéry vychoval obrovské množství žáků, kteří se mezitím stali učiteli dalších.“²⁶ Francouzské nekrology pomíjely zactvo taktním mlčením. Ujasněme si tedy pojmy. V úvodu této úvahy jsem nazval Jeana-Clauda Schmitta, autora dnes už klasických monografií, Le Goffovým žákem. Vědomě a právem. Le Goff se k němu hlásil a jeho vztah byl opětován. Stejně tomu bylo u tragicky zesnulého Bronislawa Geremka, u mého generačního vrstevníka Pierra Monneta nebo u mladičkého Bruna Dumézila, jehož Le Goff pokládal za „nejnadanějšího z nastupující generace medievistů“.²⁷ Ve všech jmenovaných viděl spolupracovníky, pokračovatele, přátele. Jedno bez druhého si ostatně neuměl představit. Nikdo z nich však nebyl Le Goffovým žákem ve smyslu, že by jako student docházel do jeho semináře a psal pod jeho vedením práci. Nazvěme takové osoby „institucionálními žáky“. Například Vojtěch Bažant a Martin Šorm, autoři nekrologu, který se mi stal výchozím bodem této části úvahy, patří k mým „institucionálním žákům“, protože jim vedu práce od bakalářské přes magisterskou k doktorské. Měřeno zkušeností učitele „kamenných univerzit“, k nimž Le Goff choval od mládí nevraživost, měl on sám žáků za dlouhý život jen hrstičku. V krátkém seznamu jsem navíc napočítal pouze dva vysokoškolské učitele, kteří se neomezují na výchovu elitních doktorandů.

Úterním seminářům Le Goff vtiskl od počátku zcela osobitou formu: střídal tam společně přemýšlení nad prameny s vystoupením zajímavých hostů. Mohlo jít o známá jména medievistické vědy, jako byl důvěrný přítel Umberto Eco nebo generační druh Aron Gurevič (1924–2006). Vzácněji mezi nás zavítaly osobnosti z uměleckého

26 Vojtěch BAŽANT – Martin ŠORM, *Jacques Le Goff – muž jiného středověku*, Dějiny a současnost 4/2014, s. 32–33.

27 Obsáhlý rozhovor, který jsem s J. Le Goffem vedl, vyšel pod názvem „Jsem trochu romantik a hlavně nenapravitelný optimista“, Dějiny a současnost 4/2010, s. 18–21.

světa (Jacques Le Goff působil jako odborný poradce filmu *Jméno růže*, a tak si na seminář věnovaný obrazu středověku na filmovém plátně pozval i Seana Conneryho, jehož zájmu o artušovské příběhy si při natáčení všiml). Roku 1980 obhájila v Le Goffově semináři doktorskou práci první „institucionální žačka“ Martine Sehlová, a to na téma „Rekonstrukce středověké zahrady prostřednictvím pramenů úředních, ikonografických a literárních.“ Le Goffovi bylo tehdy šestapadesát. Vzhledem k neopakovatelné atypičnosti vlastní kariéry začal vést studentské práce pozdě a elitní badatelské zaměření instituce navíc omezilo jejich počet. Společný jmenovatel doktorátů pod Le Goffovým vedením není snadné nalézt. Snad důraz na literární a ikonografické prameny. Vedoucí semináře je totiž vnímal jako dosud málo zorané pole, jež historici marnotratně přenechávají specialistům jiných vědních oborů. Všechna témata volně zapadala do rámce *Groupe d'Anthropologie Historique de l'Occident Médiéval* – GAHOMu, tedy Centra pro výzkum antropologie křesťanského západu, které Le Goff roku 1978 založil.

„Čím víc se nás bláznů sejde, tím víc se zasmějeme!“ Těmito slovy uvedl osiřelý GAHOM na svých webových stránkách Le Goffův nekrolog.²⁸ Od svého učitele jsem je vskutku slyšel mnohokrát. Odpovídala jeho dobrosrdečné povaze, především ale vyjadřovala komunikativní radost ze společných rozprav a kolektivních výzkumů. Na jeho podvečerní úterní semináře chodívalo vskutku minimálně pětadvacet aktivně debatujících účastníků, vesměs badatelů středního a staršího věku.²⁹

V letech 1990–1995 jsme četli a interpretovali veršovaný Román o lišákovi z počátku 13. století. Právě toto téma pro mne představovalo praktickou ukázkou interdisciplinární spolupráce. Nad společným textem se s námi postupně přišli zamyslet literární historička, sociolog, etnoložka, teolog, zoolog, sexuolog, lingvistka a archeolog (neb jak vlastně vypadalo lišákovo lesní hájemství a v jaké vesnici se cítil doma jeho přirozený nepřítel, servilní domácí pes?).

Seminářem jsem byl nadšený. Snad jen uštěpačné poznámky na adresu tradicionalistické univerzitní výuky historie mi připadaly zbytečné. Nejoblíbenějším terčem byly tzv. *travaux dirigés*, řekněme cvičení pro bakalářské studium, ke kterému se elitní škola nesnižovala. Jazyk mne svrbíval k otázce, kudy má tedy nadaný maturant do badatelských výšin vlastně vzlétnout (nahlas jsem se ji svému učiteli odvážil položit teprve koncem roku 2013). Generační a kariérní řevnivost, jíž je jinak francouzská medievistika nechvalně proslulá, zůstávala daleko za vraty úterního semináře (také díky zasvěcené sekretářce a agilní dokumentaristce, přes něž rušivé elementy nepronikly). Výlučnost proudu *Annales*, hraničí občas s něčím, co jiné inspirativní školy ve Francii vnímaly jako povýšeneckou izolovanost, jsem si po-

28 „*Plus on est de fous, plus on rit!*“, http://gahom.ehess.fr/search.php?query=%E2%80%9EPlus+on+est+de+fous%2C+plus+on+rit%21%E2%80%9C+&submit_s.x=0&submit_s.y=0 (23. 7. 2014).

29 K jisté generační nevyváženosti proslulého semináře jsem se již vyslovil ve vzpomínkově a programově laděné studii Martin NEJEDLÝ, *O nových směrech medievistického bádání ve Francii, o zdrojích francouzské inspirace a o každoroční proměně výkladních skříní*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 13/2, 2010, s. 109–165.

stupně uvědomoval (nečekaným, ale trpěným) docházením do doktorandských seminářů na Sorbonně.³⁰ Právě tam jsem si ověřil, že sám Le Goff, specifická instituce, již založil a vedl, tedy EHESS, ba i volný proud *Annales*, který přijal za svůj, a nové antropologické směřování, jež mu vtiskl, nejsou ve Francii ani zdaleka konsenzuálně přijímány. Historiografické školy, jež on sám veřejně označoval za konzervativní, mu v kuloárech (a co víc, při případných konkurzech vzácných žáků na vysokoškolské stolice) splácely stejnou měrou. Spousta mých přátel z řad francouzských univerzitních učitelů, generačních vrstevníků či historiků o desetiletí mladších, má k dědicví proudu *Annales*, k jeho privilegovanému institucionálnímu ukotvení a k dnešní podobě slavného časopisu zásadní výhrady. Nesdílím je, ale rozumím jim. A pro české prostředí nalézám prozatím jediné východisko: česko-francouzský historický seminář důsledně vybírá hosty tak, aby reprezentovali celou tematickou, metodologickou, regionální a generační šíři francouzského, belgického a švýcarského bádání.³¹ V bohatství jeho škol a směrů jsou tudíž dědici proudu *Annales* a historické antropologie v logické menšině.

Jacques Le Goff, který doktorskou práci nedokončil mimo jiné proto, že mu dané téma zcela „nesedělo“, přijímal skoro vždy návrh samotného studenta. O cizincích to platilo dvojnásob, protože mu záleželo na tom, aby se po obhajobě uplatnili doma. Pokud vím, udělal za celý život jedinou výjimku: když mne v roce 1990 přijal přes zadržávající francouzštinu jako svého doktoranda, trval na dočasném přerušení nastoupené cesty zkoumání českých literárních pramenů a vztahu šlechty k Václavu IV. Jako důvod uvedl, že není kompetentní vést práci o dějinách středověkých Čech. Navrhl tedy kronikáře, básníka a romanopisce Froissarta, který mne nevzdaloval 14. století a navíc vycházel vstříc mému zájmu o šlechtu a literární texty. S odstupem čtvrtstoletí cítím za otevření cesty k dvojí specializaci vděčnost. Jsem ale přesvědčen, že neústupnost vůči tématu z českých středověkých dějin tkvěla jinde. Nechtěl mít nic společného s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, k jejíž normalizační epoše pocítoval snad ještě hlubší odpor než k poválečné Sorbonně.

Jacques Le Goff choval k českým zemím vřelý, ale z mého pohledu jednostranný vztah. Měl jasně zformovaný názor na politické události, na společenské problémy i výrazné osobnosti, především z naší historické obce, protože byl schopen její produkci číst. Své soudy mi rád podrobně sděloval, ale diskutovat o nich nechtěl. Historik, který mnohokrát v různých formách převyprávěl svůj životní příběh, navíc nedokázal naslouchat příběhům jiným. Nevím, zda se mi někdy podařilo zmírnit Le Goffovo černobílé vidění fakulty, která mi v osmdesátých letech poskytla slušné základy historického řemesla. Názor, že k informacím Josefa Macka (1922–1991) o dění v české medievistické obci 70. a 80. let je třeba přistupovat jako ke každému pramennému zdroji kriticky, pokládal za útok na přítele, pronásledovaného totalitním režimem.

30 M. NEJEDLÝ, *O nových směrech medievistického bádání ve Francii*, s. 111–118.

31 K aktivitám a programu semináře, který se snaží v některých ohledech rozvíjet Le Goffův odkaz, viz <http://seminaire.ff.cuni.cz/index.html> (1. 7. 2014).

Otázky spojené s Československem zůstávaly přitom pro Le Goffa velice citlivé. Stud z francouzské politiky, který jej jako čtrnáctiletého zaplavil po Mnichovu, únor 1948 a zvláště pak všestranně deprimující pobyt roku 1970 zaujaly důležité místo ve všech jeho autobiografických esejích a rozhovorech. K zážitkům ze setkání s oficiálními a opozičními českými historiky krátce po Pražském jaru se chtěl a možná dokonce stačil vrátit v chystaných dodatcích pamětí.³² Prozatím se lze opřít o vzpomínky, jež včas publikoval: právě v Praze zakusil „kruté zklamání“ z osobnosti muže, kterého vnímal jako otcovského učitele, Fernanda Braudela.³³ Společně s Françoisem Furetem si musel vyslechnout jeho krajně nelichotivé výroky o polských a českých historících. Protože pražské letiště zasypal sníh, následoval návrat do Francie nočním vlakem. „V kupé Braudel začal znovu pomlouvat naše kolegy z naší školy a také další osobnosti takovým způsobem, že se to už nedalo vydržet. Velmi nás mrzelo, že jsme museli poslouchat tolik pomluv od člověka, kterého jsme do té chvíle obdivovali jako historika, vedoucího pracovníka a také jako člověka. Náhle jsme ale zjistili, že s jeho soukromými názory rozhodně nemůžeme souhlasit.“³⁴

Potíž je v tom, že já jsem zase nemohl souhlasit s některými soukromými názory Jacquese Le Goffa. Dosti příkře se vyjadřoval o odborných kvalitách některých medievistů, s kterými vedu společně ve Francii doktorské práce, a jejich volbu mi občas i vytkl, protože v ní viděl příklon ke konzervativní sorbonnské historiografii. Nejostřeji ovšem zareagoval v případě jednoho ze svých francouzských „institucionálních žáků“, se kterým pro spor ohledně dalšího směřování EHESS přerušil styky. A pak zde byly vysoké nároky, které na nás kladl. Výtek i další žáci slyšávali minimálně tolik jako pochvalných slov. U mne mu nejvíce vadilo, že nejsem jako on politicky angažovaným intelektuálem a nevyslovuji se v médiích k celospolečenským otázkám. Měl také dojem, že málo publikuji a plýtvám energií i časem při výuce prvních ročníků, kterou jsem měl už dávno přepustit asistentům.

Rozhodně nechci převzít soud, jež on sám vyřkl nad Braudelem: „Lidské kvality nebyly hodny tak velkého historika.“³⁵ Spíše jsem poznal, že velký historik Jacques Le Goff byl také jen člověk.

Historická antropologie

Ohlas, který si Jacques Le Goff získal za svého života v odborném světě i u široké veřejnosti, je výjimečný. Dělá mi radost. Ale dá se snadněji ospravedlnit než vysvětlit. Vždyť například Marc Bloch, pokládáný dnes za jednoho z největších francouzských historiků 20. století, se proslavil teprve půlstoletí po své smrti.

32 Při našem posledním setkání 7. 12. 2013, v předvečer pařížské obhajoby doktoranda Nicolase Richarda, mi ukázal pasáže týkající se roku 1948, zvláště podrobné líčení večere u Huberta Ripky a jeho francouzské manželky. Na částech týkajících se československých historiků normalizačního období teprve pracoval.

33 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 238.

34 J. LE GOFF, *Une vie pour l'histoire*, s. 161; TÝŽ, *Život ve znamení historie*, s. 159–160.

35 J. LE GOFF, *Une vie pour l'histoire*, s. 161; TÝŽ, *L'appétit de l'histoire*, s. 238

Zdůraznil jsem atypičnost Le Goffovy kariéry, protože je prvním krokem k pochopení odezvy jeho textů. Zatímco jiní ve studentských letech pečlivě psali a obhajovali zadané práce, Le Goff si ponechal čas na intenzivní četbu v několika jazycích, na cestování (s důrazem na románské kostely, jejichž atmosféra mu učarovala) a na přemýšlení o středověku. Místo obligátní disertace vznikly dvě víceméně popularizační knihy. První z nich pojednávala o obchodnících a bankéřích ve středověku a vzala v dosud nezvyklé míře na vědomí výsledky zahraničního bádání.³⁶

Druhý svazek byl už svébytnější, zabýval se vztahem mezi městy, školstvím a vědou, sledoval změny v pohledu na intelektuální práci. Jedná se o dodnes slavnou knihu *Intelektuálové ve středověku*.³⁷ Le Goff v této mladistvé syntéze uplatnil osobitý styl. „Myslím, že šlo o moje první dílo,“ zhodnotil ji právem.³⁸ Ale obě knihy působily „nově“. Zaujaly i kultivovanější čtenáře mimo sféru historické vědy. A na rozdíl od disertačních špalků se nečekaně dobře prodávaly.

Protože Le Goff sepsal na padesát knih, zaměřím se pouze na ty, jež pokládám v jeho dráze za uzlové.³⁹ Prvním z milníků jsou bezesporu právě *Intelektuálové ve středověku*. Jacques Le Goff si poprvé vyzkoušel přístup, který mu byl vlastní: inteligentní „*surlecture*“, doslova přeloženo „nadčetbu“, tedy relativně volnou interpretaci pramenů a lehkou, leč vědomou ahistoricitu. Již od prvních vět monografie se vrátil do kontinuity specifického povolání: „Tanec smrti, který na konci středověku unáší rozličné společenské ‚stavy‘ – totiž různé sociální skupiny – směrem k nicotě, v níž si libovala vnímavost upadající epochy, zachvacuje často vedle králů, šlechticů, duchovních, měšťanů i prostého lidu také klerika, kterého nelze ztotožňovat s mnichem anebo knězem. Tento klerik je ve středověké západní Evropě potomkem osobitého rodu: rodu intelektuálů.“⁴⁰ Le Goff se netajil tím, že se k jejich dědictví sám hlásí.

Knihy vznikla na konkrétní objednávku a datem vzniku by se nejspíš dala označit za začátečnickou. Jde však o srozumitelně a jasně napsanou syntézu, což je samo o sobě obtížné. Navíc se zde poprvé projevil Le Goffova koncepce kulturních dějin, spočívající více na vzájemném obohacování než na trpně přejímaném dědictví. Dílo pojal jako ódu na svobodu myšlenky; skutečným hrdinou je Abélard. V knize lze zaznamenat stopy četby prací prvních dvou generací proudu *Annales*, k němuž se Le Goff zatím otevřeně

36 J. LE GOFF, *Marchands et banquiers du Moyen Age*, Paris 1956.

37 J. LE GOFF, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris 1957; česky *Intelektuálové ve středověku*, přel. Luda Klusáková, Otomar L. Krejča, Praha 1999.

38 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 215.

39 Nechci zde opakovat nic, co bylo publikováno jinde. Nejnověji hodnotí Le Goffovu osobnost zvláštní číslo elektronického časopisu *La Lettre de l'EHESS*, n° 73, juin 2014, <http://lettre.ehess.fr/7689> s významnými články Jeana-Clauda Schmitta, Jacquese Revela a Auréliena Grosse. Ze starší produkce viz jubilejní sborníky Jacques REVEL, Jean-Claude SCHMITT (edd.), *l'Ogre historien. Autour de Jacques Le Goff*, Paris 1998 a Miri RUBIN (ed.), *The Work of Jacques Le Goff and the Challenges of Medieval History*, Woodbridge 1997. Při přípravě této úvahy jsem naopak oslovil s konkrétními otázkami několik známých francouzských historiků a jejich odpovědi budu tedy citovat, protože jde často o pozoruhodné názory a jinak nepřístupná svědectví.

40 J. LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999, s. 19.

nehlásil. Ve větší míře, než jak to činili Bloch, Febvre či Braudel, načrtával ovšem individuální osudy a neváhal vyhradit příslušné místo událostem a zdánlivým anekdotám. Byla to kniha volnosti. Působila zvláště, ale přesto, nebo právě proto zaujala.

Citujme Bruna Dumézila, přes mladý věk (ročník 1976) již renomovaného odborníka na raný středověk: „Intelektuály čekal šťastný osud. Hlavně ve Francii měl tento svazek velký ohlas mezi posluchači „*classes préparatoires*“, které nahrazují první dva roky univerzity a připravují ke zkouškám na tzv. Velké školy. Kladou veliký důraz na klasické vzdělání a antiku včetně latiny, ale prakticky se tam nevyučuje středověk. Nicméně v 80. a 90. letech nám tam učitelé doporučovali Le Goffovy Intelektuály a Dubyho Neděli u Bouvines. Říkali nám, že ta první je „chytrá“ a ta druhá „hezka“. Z jejich úst to byla ta největší pochvala.“⁴¹

Za další mezník v Le Goffově tvůrčí kariéře pokládám knihu *Civilisation de l'Occident médiéval* z roku 1964.⁴² Její autor již nebyl mladíkem, který před pár lety musel dokazovat, že vůbec umí psát. Nyní se naopak čekalo, čím se pochlubí Braudelův chráněncem a badatel prestižního VI. oddělení. Le Goff vyhověl nabídce nakladatelství Arthaud, které v zavedené ediční řadě pojímalo zásadní epochy světových dějin jako „Velké civilizace“. A to mimo chronologické a geografické bariéry, které tehdy školní osnovy vnucovaly jako posvěcené stálice. Škoda tedy, že v češtině kniha vyšla pod matoucím názvem *Kultura středověké Evropy*. Le Goffa přitom výzva lákala. A výsledku si cenil: „Zapojil jsem do úvah širokou škálu dokumentů, hlavně literárních... Jednou z výhod celé ediční řady bylo, že počítala s rozsáhlou obrazovou přílohou. Ikonografické prameny jsem přitom pojal jako rovnocenné dokumenty, nikoli jako pouhé ilustrace.“⁴³ 701 stran tehdy čtenářům nabídlo trochu „jiný“ a „hlubší“ středověk, než jaký se jim dosud předkládal na základě listin a nejčastěji citovaných kronik. Alespoň ve Francii zůstala „Civilizace“ neznámější Le Goffovou knihou.

Co k ní říci po padesáti letech, tedy po uplynutí doby, kterou autor pokládal za naprosto hraniční pro platnost svých děl? Osobně ji vnímám jako rozsáhlý a ryze individuální pohled na středověkou epochu v době, kdy medievisté inklinují spíše k užším specializacím a fragmentárním výzkumům. Na řadu problémů se Le Goffovi podařilo podívat mimo zavedené šablony, osvětlil je nečekaným světlem. Zároveň jde o stylisticky pozoruhodnou antropologickou fresku, využívající kontrastních obrazů. Le Goff měl myslím zvláštní intuici, ale také vzácný smysl pro přesnost.⁴⁴ Uměl předat čtenářům své badatelské zkušenosti a vysvětlit i ty nejobtížnější pojmy. Dovolil jim pochopit středověký svět tím, že si ho prohlédl očima tehdejších lidí. Vzal v úvahu vše, usiloval o skutečně „totální“ pohled: zajímal se tedy zároveň o tvrdý každodenní chléb, o hlučná města a jejich obchod, o zakleté studánky v lesích, o blyštivá roucha a o korunovace, o bolestnou cestu ke spáse.

41 Vyjádření Bruna Dumézila pro potřeby této úvahy, archiv autora.

42 J. LE GOFF, *Civilisation de l'Occident médiéval*, Paris 1964. V češtině jako J. LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, přel. Josef Čermák, Praha 1991.

43 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 218.

44 K obdobné charakteristice Robert DELORT, *L'Histoire* 1, 1978, s. 116.

Jacques Le Goff sice v úvodu načrtl základní chronologii křesťanského západu, ale pak už čtenáře vedl do subtilnějších prostorových a časových souřadnic středověké civilizace, a to jak zde na zemi, tak na onom světě. Vysvětlil jim smysl rozlišování sociálních časů (přirozeného a venkovského, církevního, aristokratického). Poodhalil plentou rozsáhlé fresky materiálního života, neskrýval hladomory, epidemie a nejistotu. Ale křesťanský Západ vykreslil také v plné nádheře jeho rozvoje. Nezapomněl na lidské tělo, jež teologové zatracovali a trubadúři exaltovaně opěvovali. A pak tu byly ještě osobnosti stojící z různých důvodů na okraji společnosti: heretici, židé, malomocní, prostitutky.

Civilizace smazala dělící příčky mezi politickými událostmi, formami myšlení a uměleckými díly. Ač byla víceméně popularizačním dílem, výrazně rozšiřovala pramennou základnu. Čtenáře roku 1964 překvapilo, že je jediný badatel (nikoli početný kolektiv) zasvěcuje zároveň do všech dimenzí středověku, od pěstování luštěnin po mystické zázraky, od barev koňské srsti po osudové lásky středověkých románů.

Před padesáti lety většina historiků soudila, že jim nepřísluší pramenně využívat verše nebo fresky. Nebyli k tomu školeni, přenechávali je tedy odborníkům. Le Goff prokázal, že jako antropolog musí umět třeba středověký román nebo obraz interpretovat a vřadit do kontextu. Což je mohl pominout, když zanechaly stopu v naší kolektivní kultuře? Kladná odezva u čtenářů mnoha zemí příznačně kontrastovala s chladným přijetím francouzských univerzitních kruhů.

Umberto Eco napsal právě o této knize: „Kdybych měl někomu doporučit, jak nejlépe pochopit epochu středověku, dal bych mu Civilizaci od Le Goffa, i když už je stará padesát let.“⁴⁵ Já sám bych možná volil jinak. Syntéza o civilizaci středověké Evropy nicméně nebývala rozšířila pole medievistického bádání a odkryla, jak autor říkával, „nová staveniště“. Sám se pak na ně rád vracel a zval ostatní, ač lešení ještě nebylo strženo: tripartitní společnost, oděv, sny, jídlo, barvy, gesta, hry, smích...

Poté, co Le Goff vybudoval instituci, v níž se mohla uplatnit nová orientace proudu *Annales*, vydal dvojici sborníků, jež pokládám za jeho nejzávažnější odborné práce. Kráčel v nich ve šlépějích tzv. dějin mentalit, jež zatím rozvíjeli hlavně Robert Mandrou a Philippe Ariès, ale prohloubil jejich antropologický a interdisciplinární rozměr.

První z těchto souborů, *Za jiný středověk*, vydal roku 1977.⁴⁶ Jen málokteré knize padne její název tak dokonale. Le Goff zde pokračoval v zásadní proměně pohledu na celou epochu. Chtěl-li prohloubit naše znalosti o čase církve a čase kupců, o boji svatého Marcela s drakem nebo Indickém oceánu jako snovém obzoru středověkého Západu, musel přirozeně klást stále větší důraz na dialog s příbuznými obory. Více než kdy předtím v jednotlivých esejích přemýšlel o vztahu mezi folklórem a kulturou rozvíjenou učeným klerikem. Kniha vzbudila nezvyklými tématy velkou pozornost.

45 Umberto ECO, *Le Monde* z 3. dubna 2014, s. 1, s. 17.

46 J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident: 18 essais*, Paris 1977; česky J. LE GOFF, *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě: 18 esejů*, přel. Irena Neškudlová, doslov Martin Nejedlý, Praha 2005.

S odstupem šestatřiceti let to může překvapit, ale je to paradoxně tím, že Le Goffův „jiný středověk“ se stal vlastně naším středověkem – tím, který promýšlíme, o kterém píšeme, který učíme. Stále širší škála pramenů nám nabízí opomíjená témata.

Úvahy Jeana-Marie Moeglina, sorbonnského odborníka na dějiny středověké říše, jdou stejným směrem: „Myslím, že hlavně v pokročilejším věku ze sebe vydával to nejlepší právě v drobných statích, kde brilantně rozvinul novou myšlenku ohledně toho či onoho aspektu středověku. Někdy to mohl být jen náčrt problému – a pak zase přešel k něčemu jinému. Chtěl, aby na něho kolegové a žáci navázali, protože neuznával vyhrazená pole výzkumu.“⁴⁷

Od sedmdesátých let se Le Goff stále více soustředil na zkoumání středověké imaginace. Zajímaly ho sny, symboly, mentální obrazy. Smysl nového směřování vysvětlil v předmluvě ke sborníku statí nazvanému *Středověká imaginace* z roku 1985.⁴⁸ Zasvětil jej tématům jako tajemno, les a poušť nebo kánon odívání a stolování v kurtoazním románu 12. století. Do tohoto kontextu plně zapadl očistec a obecněji zkoumání onoho světa ve středověkých představách.

Středověkou imaginaci není možné pochopit bez zaměření na prameny, které pozitivistická historiografie ponechávala stranou, protože bezprostředně nevypovídaly o politice, diplomacii a hospodářství. Nebyly „nové“ ve smyslu, že by je předtím nikdo neznal. Le Goff je však přemístil ze sfér okrajových perliček do samého středobodu historického výzkumu. Vezměme si třeba exempla, tedy krátká vyprávění, jež pomáhala středověkým kněžím zapůsobit z kazatelny na negramotné ovečky. Do tradičních dějin středověku, hypnotizovaných činy velkých osobností, bitvami a diplomacii, se nikdy nevešly. Jacques Le Goff, sám historik nevšední imaginace, v nich však rozpoznal zneuznané plody středověké kultury s mnohovrstevnatou výpovědní hodnotou.

Olivier Marin, odborník na české dějiny husitské epochy, soudí: „Přínos Jacquese Le Goffa spočíval v rehabilitaci imaginace. Zasadil se o její návrat do dějin civilizací. Marc Bloch sice svými Králi divotvůrci otevřel cestu, ale sám pak už po ní dál nešel, a stezka tudíž zarostla. Le Goff tak začínal na úhoru. Prosadil nová témata jako sny a smích a zahrnul do historikova výzkumu nové prameny, hlavně literární skladby.“⁴⁹

Jacques Le Goff napsal jen málo ryze teoretických studií. Ale uvědomoval si význam historiografických a epistemologických úvah pro další rozvoj bádání. Již proto redigoval s Pierrem Norou několik svazků řady *Jak dělat historii (Faire de l'histoire)*, pokládané za manifest tzv. nové historie a třetí generace *Annales*.⁵⁰ Nad vztahem historie a současnosti uvažoval v knize *Paměť a dějiny* (1988).⁵¹ Výsledkem promýšlení dů-

47 Cituji z názoru zasláného pro potřeby této úvahy, archiv autora.

48 J. LE GOFF, *L'imaginaire médiéval*, Paris 1985; české vydání *Středověká imaginace*, přel. Irena Murasová, předmluva František Šmahel, Praha 1998.

49 Z vyjádření Oliviera Marina pro tuto úvahu, archiv autora.

50 Viz zvláště Jacques LE GOFF – Pierre NORA, *Faire de l'histoire. Nouveaux problèmes, nouvelles approches, nouveaux objets, tome I: nouveaux problèmes*, Paris 1974.

51 J. LE GOFF, *Histoire et mémoire*, Paris 2008; česky *Paměť a dějiny*, přel. Irena Kozelská, Praha 2007.

ležitých medievistických témat typu svatosti, moře či sexuality byla pak Encyklopedie středověku, kde Le Goff osvědčil smysl pro kolektivní práci.⁵²

Pominout samozřejmě nelze dvě obsáhlé monografie z dob vrcholu tvůrčích sil. Nejprve vydal Zrození očištěnce (1981), erudovanou sumu vzešlou z dlouholetých úvah o vztazích duchovního a materiálního světa.⁵³ Le Goff tuto knihu vnímal jako *opus magnum*, nahrazující nikdy nedokončenou doktorskou práci. Dílo je zvláštním celkem, jež sám autor – milovník malby konce 19. století – přirovnával k „pointilistickému“ obrazu, složenému z různobarevných bodů a teček. Nechtěl totiž vytvářet vztahy a domýšlet souvislosti tam, kde mu to prameny nedovolily. Knihu o očištěnci lze tedy vnímat i jako lekci badatelské skromnosti.

„S odstupem desítek let už si neuvědomujeme, že Le Goff musel zápasit na dvou frontách,“ soudí Olivier Marin. „Šlo o boj proti zjednodušujícímu pojetí marxistických tezí o vztahu základny a nadstavby. A na druhé straně proti tradiční intelektuální historii a jejímu stínovému divadlu. Přečtěme si v tomto světle Zrození očištěnce znovu. Některé pasáže jsou dnes možná diskutabilní, ale ta kniha zůstává vynikající ukázkou metody pro každého, koho zajímá dynamika vztahu mezi společností a různými formami víry. Kulturní dějiny v tak širokém záběru, jak se dnes pěstují ve Francii, vděčí právě Le Goffovi za mnohé.“⁵⁴

Pro Le Goffa byly všechny knihy, a to včetně nakladatelských objednávek, příležitostí nově definovat dané téma. Stačí zalistovat monumentálním životem svatého Ludvíka, který stál autora dlouhá léta práce.⁵⁵ Podařilo se mu smířit proud *Annales* s biografií a politickými dějinami (ovšem „obnovenými“, jež jsou historií různých forem moci a zohledňují symboly, rituály a imaginaci). Oproti tradičním biografiím navíc Le Goff přimíchal i obvyklé kořeny osobního temperamentu. Citujme Umberta Eca: „Vzpomínám si, s jakým nadšením, právě když byl uprostřed pramenné práce, předčítal přátelům barvitý popis vaření těla zesnulého krále, aby se mohly alespoň čisté kosti dopravit z Tuniska do Francie. Tento osobní přístup k historii se mi u něho vždy líbil. Je to šťastná cesta, jak pochopit a zprostředkovat vše, co se událo v dávných dobách.“⁵⁶

Když pročítám znovu svatého Ludvíka, uvědomuji si, že Le Goff neměl dva jazyky, jeden vědecký a druhý popularizační. S jistotou a bez ztráty barevných odstínů dokázal vést vzdělané kolegy i laického čtenáře. V tomto smyslu je monografie o svatém králi Ludvíkovi inspirativním návodem, jak vysvětlovat pojmy, myšlení a gesta vzdálených epoch.⁵⁷ Neudivuje mne, že ve Francii byla v oblasti středověkých dějin největším knihkupeckým úspěchem od antropologického přiblížení života vesničanů v Montaignou, jež sepsal Le Goffův přítel Le Roy Ladurie.

52 Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT, *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999, česky *Encyklopedie středověku*, přel. Lada Bosáková et al., Praha 2002.

53 J. LE GOFF, *La naissance du purgatoire*, Paris 1981; česky *Zrození očištěnce*, Praha 2003.

54 Z vyjádření Oliviera Marina pro tuto úvahu, archiv autora.

55 J. LE GOFF, *Saint Louis*, Paris 1996, česky *Svatý Ludvík*, přel. Danuše Navrátilová, Praha 2012.

56 Umberto ECO, *Le Monde* z 3. dubna 2014 s. 1, s. 17.

57 K přínosu monografie o sv. Ludvíkovi jsem se vyslovil v recenzi uveřejněné krátce po francouzském vydání, viz M. NEJEDLÝ, *Jacques Le Goff*, Saint Louis, Paris 1996, ČČH 2/97, s. 482–487.

Mohlo se zdát, že Jacques Le Goff se prostřednictvím krále-světce vrátil k nejkonzervativnějšímu historickému žánru biografie, který předchozí generace proudu *Annales* zavrhly jako povrchní. Ve skutečnosti však přichystal náplň tak bohatou, že tradiční slupka musela sama od sebe puknout. Přímočará jednota vyprávění se ve svatém Ludvíkovi rozpadla do tří částí, jež nevytvářejí harmonický celek, spíše vzájemně polemizují a nakonec nacházejí odpovědi. V první části Le Goff na základě dostupných pramenů načrtává Ludvíkův život, přesněji řečeno kriticky reprodukuje vyprávění o něm. Před očima čtenáře se král přestavuje jako monarcha zároveň vznešený, moudrý, obdařený ctnostmi, zbožný, ale i otec rodiny. Rozkládá se tedy do množství emblematických osob, kterými byl a chtěl být. Různí svědci ho mohli takto vnímat a z vlastního zorného úhlu zobrazit. Druhá rovina se věnuje kolektivní paměti, jež měla mimořádný význam zvláště v období mezi královou smrtí a jeho kanonizací. Reálné a imaginární se zde mísilo do té míry, že si Le Goff musel položit zdánlivě provokativní otázku: Existoval vůbec svatý Ludvík? Třetí část krok za krokem přivádí čtenáře k možným odpovědím, konfrontuje panovníkovu osobnost se základními problémy a hodnotami jeho doby.

Vlijme do záplavy pochvalného uznání, kterého se „novému“ životu svatého Ludvíka dostalo, pramínek pochybnosti. Svědectví Bruna Dumézila, jehož Le Goff pokládal za nejslibnějšího pokračovatele, dokládá, že sám autor nebyl s dílem zcela spokojen: „Ta kniha je nezařaditelná a vede mimo vyšlapané cesty. Vyvolala i pochybné polemiky, což Le Goffa zraňovalo, protože ji vnímal jako vrcholný plod tvůrčí zralosti. Pár týdnů před smrtí se mi navíc svěřil: ‚Ten svatý Ludvík je moc dlouhý. Diktoval jsem ho sekretářce; neuvědomoval jsem si, kam mne to dovede.‘“⁵⁸

Zdravá sebekritika nic nemění na faktu, že kniha o svatém Ludvíkovi osvěžila žánr historické biografie. Nezkalenou radost naopak Le Goffovi přinesly dvě objemné popularizační knihy, protože měly veliký ohlas u čtenářů: Hrdinové a podivuhodnosti středověku, již sepsal sám, a Muži a ženy středověku, kde spojil síly s řadou přátel a žáků.⁵⁹ Stárnoucí a osobními strastmi stíhaný medievista, který v předávání vědomostí a radosti z práce viděl hlavní smysl svého poslání, vděčně kvitoval, že se obě publikace staly v nejedné francouzské rodině vánočním dárkem.

Popularizace a interdisciplinarita

Jacques Le Goff celý život hledal cesty, jak svým dílem proniknout mimo uzavřené pracovní kolektivy. Jean-Claude Schmitt mi k tomu napsal: „Teprve Le Goff u nás udělal ze středověku oblíbenou epochu. Učebnice v dobách jeho dětství vykreslovaly 4.–15. století jako dobu tmářskou a zaostalou, plnou útlaku a bídy. Po Micheletovi (1798–1874), velkém Le Goffově vzoru, měla Francie řadu vzdělaných medievistů. Ale veřejnosti zůstávali takřka neznámí, protože jejich monografie sešňerované přísnou erudicí, ač jistě nezbytnou, neodborného čtenáře nepřitahovaly. Marc Bloch byl velký

58 Svědectví B. Dumézila napsané pro potřeby této úvahy, archiv autora.

59 J. LE GOFF, *Héros et merveilles du Moyen Age*, Paris 2005; J. LE GOFF et al., *Hommes et femmes du Moyen Age*, Paris 2012; česky *Muži a ženy středověku*, Praha 2013.

historik, ale lidé ho vůbec nečetli. Teprve Jacques Le Goff a Georges Duby rozvinuli a zpřístupnili jeho dědictví. Na jednu stranu pomohli čtenářům „odkouzlit“ středověk, vyrvat ho romantickým snům plným bludných rytířů a krásných dam. Zároveň ho ale vysvobodili ze zaprášené erudice, jež odmítala orat mimo listinné brázdy.⁶⁰

Intelektuály ve středověku, Kulturu středověké Evropy nebo později Hrdiny a podivuhodnosti středověku lidé masově kupovali a opravdu četli. Těšili se na příští knížku. V jakém ohledu psal tedy Jacques Le Goff přitažlivě a „jinak“? Snad každým odstavcem prosakovaly pramenné bádání, dlouhé rozvahy a osobní vášeň. Bohatě citoval z dobových textů a ponechával značný prostor ikonografickým dokumentům. „Když chci pořádat medievistické kolokvium nebo výstavu mimo Paříž, často se mi stane, že místní poslanec nebo starosta malého města najednou utrousí: ‚Vzpomínám si, že jsem četl jednu knížku od Le Goffa...‘ To prolamuje ledy,“ oceňuje Bruno Dumézil.⁶¹

Jacques Le Goff pochopitelně nepronikal k veřejnosti jen prostřednictvím knih a novinových článků. Již od konce 50. let často vystupoval v rozhlase a televizi. Psal také školní učebnice, které díky bohatému obrazovému doprovodu a sugestivním citacím dobových textů utkvěly v paměti dvou generací francouzských školáků. Zorganizoval několik výstav, na které se vždy stály (což bylo předtím těžko představitelné) dlouhé fronty. Sám si pamatuji na tu, kterou uspořádal roku 2007 v opatství Fontevraud. Věnoval ji Hrdinům a podivuhodnostem středověku, čímž navázal na čtenářsky nesmírně úspěšnou publikaci. Kdybych měl po příkladu Umberta Eca vybrat pro laického zájemce jednu z Le Goffových knih, volil bych mimochodem právě tuto. Už proto, že jsem sledoval nadšené komentáře celých rodin, které se tlačily v románských sálech. Nechávaly se přitažlivou inscenací vtáhnout do příběhu krále Artuše a jeho rytířů kruhového stolu, čaroděje Merlina a jeho nešťastné lásky ke lstivé víle, tajemného kněze Jana sídlícího kdesi u nilských pramenů, uvést na rušné nádvoří gotického hradu nebo do tajuplných temnot Očistce svatého Patrika. Návštěva končila prohlídkou opatského kostela s původní hrobkou Eleonory Akvitánské, o jejichž osudech a intrikách předtím informovaly nápadité, ale přece jen virtuální panely. Nedivil bych se, kdyby díky tehdejšímu zážitku začala u několika chlapců a dívek klíčit touha studovat historii. Zatím alespoň vzali útokem prodejnu knih, jejíž oddělení pro mládež improvizovaně přijala klášterní kuchyně z 13. století. To byly chvíle, kdy jsem si uvědomil, jak šťastným historikem můj učitel musel být. Takový ohlas není a nebude dopřán každému.

Jacques Le Goff příznačně sepsal nejvíce popularizačních knih poté, co přestal řídit instituce a vést seminář. Vesměs je korunoval úspěch. Edičně-finanční? Jistě, ale hlavně lidový, v nezprofanovaném smyslu slova. I ve zdánlivě odlehčených publikacích přitom autor kladl nové otázky. Posouval vytyčovací kolíky pole historického bádání a své rozhodnutí na podkladě dosavadních znalostí srozumitelně vysvětloval. Dával si přitom záležet na tom, aby jeho knihu mohl otevřít každý bez předchozích znalostí. A když ji zavřel, měl pocit, že se z příjemné četby něco dozvěděl.

60 Názor zformulovaný Jeanem-Claudem Schmittem pro tuto úvahu, archiv autora.

61 Z vyjádření poskytnutého pro tuto úvahu, archiv autora.

Zmiňme z vlny Le Goffových popularizačních prací ještě knihy *Středověký Bůh* a *Jak Evropu přiblížit mladým*.⁶² Styl vždy přizpůsobil cílovému čtenářstvu. „Díky Vám mne začal bavit středověk“, tak a podobně vyznívaly desítky dopisů, které dostával. Vnímal je jako vysoké pocty. Tím více ho mrzelo, když nakladatelé popularizační knihy ve snaze o jejich zlevnění ochuzovali. Uvedu příklad za všechny: první francouzské vydání *Civilizace* doplňovaly mapy, podrobné komentáře obrazových příloh a solidní závěrečný rejstřík osob a pojmů. Pozdější kapesní edice vše vypouštěly. Kniha přitom působila „nově“ také proto, že laický zájemce pronikal do středověku a jeho mentálního světa prostřednictvím dialogu mezi textem a ikonografií. Čtenářské přijímání popularizačních knih v zahraničí zase často kalily chvatné překlady i nedbalý redakční přístup.

Jacques Le Goff měl oprávněný strach, že se historie stane „autistickou vědou“. Hrstka badatelů by si v jeho depresivní vizi vystačila se vzájemnými diskusemi na kolokviích a při polemikách nad veleučenými knihami. Litoval (spíše než odsuzoval) kolegy, kteří za celou kariéru nenapsali jediný popularizační článček. Měl skeptický vztah k astronomicky rostoucímu množství úzce specializovaných kolokvií, odborných časopisů a jubilejních sborníků, jež už nestačí číst opravdu nikdo. Musím v tomto bodě se svým učitelem souhlasit: historická věda nemá valného smyslu, když se výsledky zkoumání nebude snažit předávat dál, oslovovat, vysvětlovat.

Sám jsem od Le Goffa slyšel mnohokrát, že popularizace představuje hned po interdisciplinaritě bitevní pole, kde nechce šetřit silami třeba pro desetkrát opakované bitvy. Proti komu? Hlavně proti tradicionalistickým faktopiscům, kteří opovrhovali popularizačními eseji a přitom vnucovali dogma, že co se nenajde v úředních dokumentech, nemělo cenu v životě a nepatří do knih o dějinách. Navíc zužovali pole historikova poznání a tříštili ho dusivými ohradami univerzitních disciplín. Předchozí generace analistického proudu již sice také cítily potřebu otevírat historii dalším vědním oborům, naděje však upínaly hlavně k přínosu ekonomie a sociologie. Le Goff vnímal interdisciplinarnitu mnohem důsledněji, jako základní postulát. Navíc se zaměřil na jiné vědní obory, zvláště dějiny literatury a výtvarného umění, lingvistiku, etnologii a antropologii.

Proti interdisciplinaritě dnes nikdo neprotestuje, často však končí u deklarácí. Pod vlající zástavou interdisciplinarity a antropologie si spousta historiků prostě bádá na svém a po svém.⁶³ Le Goff ji vnímal jako nezbytné vzájemné obhacování. Jestliže sám čerpal inspiraci a poznatky u příbuzných mediivistických disciplín, jeho texty zase ovlivnily výzkumy dalších oborů. Citujme literární historičku Christine Ferlampin-Acherovou: „Sám Jacques Le Goff nás, specialisty na středověkou literaturu, výrazně inspiroval. Teprve jeho knihy spolu s díly Georgese Dumézila a Georgese Dubyho

62 J. LE GOFF, *Le Dieu du Moyen Age*, Paris 2003; TÝŽ, *L'Europe expliquée aux jeunes*, Paris 2007.

63 Nedávno se k tomu i pro francouzské prostředí vyslovil Bernard RIBÉMONT, který se sám definuje jako odborník na středověkou kulturu. „*Středověk mezi historií a fikcí často nečinil rozdíl.*“ *Rozhovor s francouzským mediivistou Bernardem Ribémontem nejen o Šalamounovoě soudu, nedokonalých brdinech středověké fikce a islámu ve Francii*, *Dějiny a současnost* 5/2014, rozhovor připravil a přeložil Martin Šorm, s. 36–39.

přivedly literární vědce k mentalitám a antropologickému pohledu. Přestali jsme být tolik zahleděni do poetiky, což staré texty vytrhávalo z jejich společenského a sociálního kontextu. Přestal nás omezovat striktní strukturalismus. Třeba středověké romány četl Le Goff opravdu „odlišně“, rozpoutal odstředivou revoluci. Upozornil mne na věci, které bych jinak nechala stranou.

Díky Le Goffovi navázali literární vědci dialog s třetí generací proudu Annales. Za jeho plod pokládám například práce Dominika Bouteta a Armanda Strubela zkoumající imaginaci a sociální reprezentace.⁶⁴ Literární historiky zaujal také fenomén podivuhodného a zázračného, kterému se Le Goff tolik věnoval.⁶⁵ Některé z nás přilákal k celé této problémové kategorii, jiné ke specifictějším otázkám snů, jednotlivých motivů a postav, například víl a trpaslíků. Také témata jako oděv, tělo, víra, mytologie nebo gesta dostala díky interdisciplinárním přístupům novou hloubku. Před Le Goffem by vypadalo prapodivně, kdyby fenomén, se kterým se setkáváme ve středověkých textech, zkoumali společně badatelé zároveň z pohledu politické historie, antropologie, etnologie, literární vědy.⁶⁶

Vážím si toho, že můj učitel nezůstal ani u výzev, ani u prolínání medievistických disciplin ve vlastní vědecké práci. V roce 1975 vytvořil pro interdisciplinární výzkumy svébytnou institucionální ulitu. Osobní Le Goffova zkušenost se navíc promítla do jedné z hlavních specifík nové instituce. Na EHESS si učitele vybírají na základě bilance dosavadních výzkumů a vědecko-pedagogického projektu do budoucna, nevyžaduje se agregace, habilitace či jiné dosažené hodnosti. A především: o přijetí nového kolegy rozhodne přímá volba všech ostatních, bez ohledu na obor. Nehlasuje tedy komise nejužších specialistů. Například archeolog, který chce na specificky „legoffovské“ škole vyučovat, musí svým projektem oslovit také sociologa, etnologa, znalce barokní poezie nebo odborníka na současný islám.

„Noví historikové“ mohli tedy v polovině sedmdesátých let využít nových míst ředitelů výzkumu na EHESS, kde jim byla ponechána rozsáhlá svoboda, pokud šlo o náplň výuky a badatelské směřování. Interdisciplinární přesahy se braly jako samozřejmé. Právě v lůně této školy založil Le Goff nejvlastnější hájemství pokračovatelů proudu Annales v jeho nové antropologické orientaci, již zmiňovaný GAHOM. Podařilo se dokonce udržet generační kontinuitu: jak už bylo řečeno, roku 1992 ho vystřídal Jean-Claude Schmitt. Od něho převzala roku 2014 otěže jedna ze vzácných Le Goffových „institucionálních“ žaček Anne-Marie Polo de Beaulieu, rozvíjející výzkumy středověkých zjevení a exempel.

64 Vliv spolupráce s proudem Annales je patrný například v pracích Dominique BOUTET – Armand STRUBEL, *Littérature, politique et société en France au Moyen Age*, Paris 1979 nebo Dominique BOUTET, *La chanson de geste. Forme et signification d'une écriture épique du moyen âge*, Paris 1993.

65 Pro celkovou bilanci viz Francis DUBOST et Jean-René VALETTE, *Merveilleux médiéval: synthèse des recherches les plus récentes*, in: Perspectives médiévales. Revue d'épistémologie des langues et littératures du Moyen Age. Trente ans de recherches en langues et littératures médiévales, textes réunis par J. R. Valette, mars 2005, s. 127–152.

66 Z vyjádření sepsaného pro potřeby této úvahy, archiv autora.

Le Goff mimochodem přiznával, že se k řídicí práci, zvláště založení a vedení nové školy, necítil nijak povolán. Ale přinutil se, protože na tradičních univerzitách by interdisciplinárně orientovaní badatelé nenašli odpovídající uplatnění. Sám s úsměvem říkával, že teprve jako ředitel školy pochopil, jak těžké bylo třeba pro sv. Františka zkusit směřovat od niterného zanícení k instituci, spojené s odpovědností, organizací a výkonem jisté moci.⁶⁷ Osobní zkušenost s řízením VI. sekce *Ecole pratique*, z budování nové školy i spoluredigování časopisu *Annales* dovedla Le Goffa i k lehkému obratu ve výzkumech. Od dob sorbonnského mládí odmítal přílišnou orientaci na dějiny institucí, kterými byla tradiční politická historiografie zaslepena. Nyní si uvědomil, že instituce mají přece jen váhu a bylo by chybou přehlížet jejich roli v dějinách.

Jacques Le Goff rád hovořil o svém badatelském vývoji, neváhal tedy přiznat, kde jako historik dělal chyby, co opomenul nebo kdy zaujal příliš kategorické postoje. Příkladem může být právě počáteční nevráživost k dějinám institucí a diplomacie nebo přehlédnutí politických rozměrů meluzínského mýtu.⁶⁸ V posledních dvaceti letech života kladl mnohem větší důraz než dříve na historii hodnot: „Musíme zkusit pochopit strukturu a obsah myšlení lidí minulosti. Myslím, že se k nim můžeme přiblížit výzkumem vývoje hodnot, jako jsou ve středověku například věrnost, hierarchie a čest.“⁶⁹

Jacques Le Goff strávil dvacet let v důchodu, což ale neznamená, že zůstal nečinný. Byl spíše jako středověcí mistři teologie, kteří se ve stáří stáhli do ústraní, ale rádi poskytli radu a pomoc. Potřebovali se cítit užiteční. Právě v těchto souřadnicích je třeba vnímat až překvapivé množství předmluv ke knihám na rozmanitá témata, často překladům z literárněvědné či kunsthistorické sféry. Ve Francii měly váhu a dovolovaly spatřit světlo světa publikacím, jež komerční neatraktivností naháněly nakladatelům strach. Mezi texty, jež zatím nevyšly tiskem, upozorním na svěží předmluvu ke kritickému překladu Dalimilovy kroniky do francouzštiny.⁷⁰ Nejstarší česká rýmovaná kronika představuje přesně ten typ textu, kterým můj učitel jakožto zanícený Evropan a znalec slovanských jazyků rád pomáhal na svět.⁷¹ Po desítky let inicioval a podporoval snahy o překlady a jiné formy zpřístupňování českých a polských pramenů.⁷² Vnímal je jako součást rozšiřování pramenné základny francouzských

67 Svatému Františkovi věnoval jednu ze svých pozdních monografií. Viz J. LE GOFF, *Saint François d'Assise*, Paris 1999; česky *Svatý František z Assisi*, Praha 2004.

68 J. LE GOFF, *Méluşine revisitée*, in: *L'histoire grande ouverte, hommages à Emmanuel Le Roy Ladurie*, ed. A. Burguière et M.-J. Tits-Dieuaide, Paris 1997, s. 405–418; M. NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, druhé rozšířené vydání, Praha 2014, s. 18.

69 J. LE GOFF, *Mon Moyen Age*, *l'Histoire* n. 399, květen 2014, s. 22.

70 Půjde o vydání překladu s kritickým komentářem, vycházejícím z úspěšné doktorské práce Eloïse ADDE, *La chronique de Dalimil et les débuts de l'historiographie nationale tchèque en langue vulgaire*, obhájené v Paříži roku 2011.

71 Právě Le Goff inicioval a prosadil překlad deníku panoše Jaroslava. Viz M. NEJEDLÝ – E. ADDE, *Le journal de l'ambassade tchèque en France en 1464 par l'écuyer Jaroslav*, introduction, *Annuaire-bulletin de la société de l'histoire de France*, Paris 2012, s. 91–117.

72 Památce Jacquese Le Goffa věnují mladí badatelé vzeší z česko-francouzského historického semináře zvláštní číslo časopisu *Médiévales*, představujícího prameny české provenience: *Histoires de Bohême*.

medievistů, jež je pro mezinárodní výzkum evropských dějin přínosnější než nepřehledná záplava odborných kolokvií.

K evropské kultuře a integraci našeho kontinentu měl Le Goff tak emotivní vztah, že závěr této podkapitoly vyhradím eseji, které si cenil ze všech nejvíc. Roku 2003, tedy krátce před vstupem Polska a České republiky do Evropské unie, vydal knížku *L'Europe est-elle née au Moyen Age? (Zrodila se Evropa ve středověku?)*. Znovu ukázal, že je mistrem v umění lehce provokativního anachronismu. Brilantně zde totiž přenesl do minulosti kategorii, která se formovala hlavně ve 20. století. Pravda, termín Evropa nebyl pro středověké lidi zcela neznámý. Užival se ovšem vzácně a spíše v geografických souvislostech. Vzbuzoval tedy tento prostor nějaký pocit kulturní sounáležitosti?

Le Goffova odpověď je dosti jednoznačná. Evropa se jako reálný i imaginární celek zrodila ve středověku a integrace po druhé světové válce mohla stavět na prastarých základech. V detailech můžeme s touto tezí polemizovat, celek je však inspirativní. Působivost knihy, plodu pečlivé erudice, ale psané především srdcem, plyne z žánru i metody. Jakožto esej neusiluje o vyčerpávající pohled, ale snaží se v lehkém nadhledu, jaksi ze sedla, postihnout nejcharakterističtější formy evropské středověké civilizace. Le Goff opět prokázal, že umí odhalovat souvislosti mezi materiálními strukturami a kolektivní mentalitou, spojit každodenní život s vrcholnými projevy intelektuální a umělecké produkce. Mluví o „evropských renesancích“, navazuje tedy na koncepci dlouhého středověku. Přitom neopomněl rozmanitost našeho kontinentu a zdůraznil význam slovanských zemí. Středověk a jeho kulturní dědictví pojal jako nejdůležitější vklad do evropské integrace. Osobně knížku vnímám jako drobný šperk, pedagogický a emotivní zároveň.

Jacques Le Goff neskrýval, že téma zpracovává s chutí a zaujetím. Evropa je v jeho pojetí mimo jiné prostorem smíchu, jídel, barev, vůní. Stranou nenechal ani sny a protichůdné ideje. Vzpomínám si, že ve slavnostní přednášce u příležitosti odchodu do důchodu roku 1992 vyzdvihl „milovaný středověk“ a „svůdnou Evropu“. Několika slovy tehdy řekl vše.

Historická věda jako potěšení i bolest

Jacques Le Goff měl rád svůj obor. Nestyděl se to dávat najevo a jako jeden z mála uměl radostné pocity z poznávání předat druhým. Jeho citový vztah k většině témat a otázek budoucího výzkumu začal už v rodném Toulonu. Fascinovala ho tam atmosféra velkého středomořského města, kde na nábřeží potkával vojáky a dav lidí všemožných ras a pestrých oděvů, který se hrnul z lodí připlouvajících ze vzdálených koutů tehdejší koloniální říše.⁷³ Jakožto největší francouzský válečný přístav měl Toulon ve staré čtvrti také několik „horkých uliček“, kterými mu maminka zakázala chodit. O to zvědavěji tam zkoušel alespoň nakouknout. Udiví nás, že se jako historik tolik zajímal o roli

Nouveaux regards sur les sources (XIVe-XVe siècles), éd. Martin NEJEDLÝ, Marilyn NICOU D a Jaroslav SVÁTEK, v tisku.

73 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 194.

těla, sexu a marginálních osobností ve společnosti? Je jen logické, že ho později zaujaly výzkumy Marcela Mause o těle v dějinách lidstva a že o tento antropologický rozměr obohatil proud *Annales*.⁷⁴

Dopřejme ještě chvílku zdánlivě zbytečným údajům o Le Goffově dětství. Toulon nezapršel, že je součástí kraje Provence. Malý Jacques se z okna svého pokoje díval na hlavní tržiště. Přetékal ovocem, zeleninou a rybami, bylo plné barev, vůní a pokřiků krojovaných venkovank v místním nářečí. Tam se zrodil jeho zájem o dějiny stravy, jež se odrazily třeba ve volbě citátů z milovaného Románu o lišákovi, které zapojil již do Kultury středověké Evropy: „Jednou přišel Lišák ke statku, který stál blízko lesa a kde byla hojnost slepic a kohoutů, stejně jako kačerů a kachen, houserů a hus. Patřil urozenému pánu, jehož dům byl plný zásob všeho druhu a náležel k němu sad s mnoha ovocnými stromy rodícími třešně, jablka a jiné ovoce. Doma měl hojnost kapounů a nasoleného masa, šunky a slaniny.“⁷⁵ Pamatuji se, s jakou slastí vyhlášeného gurmána na semináři právě tuhle pasáž komentoval. A hned zavzpomínal na šťavnaté ovoce rodné Provence, které ho maminka ráno posílala kupovat. Venkovanky věřily, že dítě jako první zákazník přináší štěstí, a tak mu je prodávaly lacino... Jak se od takového zážitku neodrazit k několika poznámkám o lidové víře středověku a důležitosti hledání pramenů k jejímu poznání? Je těžké pochopit, že věnoval tolik snah výzkumům potravních a oděvních kódů ve středověku, třeba i v interpretačně tak obtížném textu, jako je román Chrétiena de Troyes z 12. století?⁷⁶ A proč trávil dlouhé večery diskusemi s přítelem Pierrem Vidal-Naquetem o idolech nahých lovců tropických pralesů?⁷⁷

Jacques Le Goff doprovázel odborné i popularizační práce vytrvalým přemýšlením o našem řemesle. Nestyděl se přiznat limity historikova poznání. Kolegům i širší veřejnosti trpělivě vysvětloval, že způsob, jakým o ní badatel píše a mluví, není jednou provždy dán. Záleží na vývoji disciplíny, ale také na osobním zaměření historika, na jeho temperamentu a životních prožitcích.

Malý příklad? Při posledním telefonátu s Jacquesem Le Goffem jsem zmínil obtíže s hledáním nových témat studentských prací. Zdánlivě nelogicky mi začal vyprávět o tom, jak se v šesti letech učil v Toulonu plavat. Jedna trhovkyně mu nabídla, že její muž, zkušený rybář, ho po lovu vezme na bárku a zadarmo naučí, jak se udržet nad hladinou. Blesková lekce spočívala v tom, že nerudný a trochu opilý svalovec hodil malého Jacquese z paluby páchnoucí rybinou přímo do hlubokého moře a tonoucího chlapce posléze vylovil. Le Goffovi to připomnělo středověká vyprávění a iluminace

74 Le Goff se programově hlásil k pasáží, jež tělu věnovali Jacques REVEL a Jean-Pierre PETER, *Le corps: l'homme malade et son histoire*, in: J. L. Goff – P. Nora (edd.), *Faire de l'histoire*. Paris 1974, vol. III, s. 169–191.

75 J. LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991, s. 247.

76 Viz např. J. LE GOFF, *Kánon odívání a stolování v románu o Erekevi a Enidě*, in: *Středověká imaginace*, Praha 1998, s. 161–178.

77 J. LE GOFF, *Lévi-Strauss v Brocéliandu*, in: *Středověká imaginace*, s. 136–141. Z tohoto hlediska je ovšem důležitější původní nezkrácená verze, sepsaná ve spolupráci s Pierrem Vidal-Naquetem a publikovaná v knize *Claude Lévi-Strauss*, Paris 1979, s. 265–319.

o ztroskotání svatého Pavla, se kterými se v pramenech často setkal: „No vidíte, zrovna moře jako neznámé a nebezpečné místo středověku, to by se dalo zadat!“

Zkusme hledat další souvislosti mezi střípky prožitků a badatelským směřováním. V dobách Le Goffova dětství neměl Toulon dostatečné zásobování pitnou vodou. V horkém létě chodili lidé se džbány a konvemi ke kašně, kde stáli dlouhé fronty, bavili se, nadávali, žertovali. Jacques Le Goffovi to pomohlo pochopit, jak asi pulsovala místa, kde se takto přirozeně setkávali lidé středověku: nejen studánky, ale také třeba mlýn a kovárna.⁷⁸ A protože viděl, jak postupně do světa, v němž žil, pronikaly vynálezy typu ledničky a auta, věnoval později velkou pozornost zdánlivým drobnostem, jež mohly v minulosti bez ohledu na politické zvraty a institucionální vývoj ovlivnit život lidí.

Právě k tomuto aspektu mi literární historička Christine Ferlampin-Acherová napsala: „Le Goffův přístup k předmětům mne natolik zaujal, že už deset let pořádám na univerzitě v Rennes seminář o předmětech ve středověké literatuře, jako jsou zrcadlo, klíč, zvony a orloje, ale také třeba peří a rohy. Společně s odborníky příbuzných oborů tam do důsledků promyšlíme symboliku a antropologické rozměry středověkých předmětů.“⁷⁹

Klíče, zvony a peří? Le Goff si uvědomoval, jak snadno se jeho vlastní práce i výzkumy, jež podnítil a inspiroval, stávají terčem kritiky: „Z periferie se do středu badatelského zájmu dostávaly a někdy stále ještě dostávají marginálie a kuriozity, které mohou sice poznání minulosti vítaně doplnit, nikoli však pozměnit.“⁸⁰ Tento názor pochází z pera Františka Šmahela, mimochodem badatele, jehož díla hodnotil Le Goff z českých historiků nejvýše. Těžko polemizovat, když samotný Le Goff nerozuměl kritériím, podle nichž by se problémy a témata historické vědy daly třídit na hlavní a vedlejší.⁸¹ Jaká badatelská nebo životní zkušenosti rozhodne, co lze vykázat do sfér okrajových kuriozit? Přemýšlím o tom nad prameny s postupujícím věkem často, dokonce i nahlas, protože akreditace výuky mi dovoluje vyučovat předmět, nazvaný kategoricky „základní problémy“. Vědomě se proto vracívám k povzdychu Paula Valéryho, podle něhož literáty středověku spíše než základní fenomény „zaujala pěna na povrchu. Mne by přitom zajímalo moře.“⁸² Jenže kde vést hranici mezi povrchem a hlubinou? Netvoří vše koneckonců jeden nerozborný celek? Historik stejně jako rybář jistě musí spouštět své sítě hluboko. Ale nepochybili by oba, kdyby pomíjeli pěnu a vlny?

Historická věda není popisem stálic. Můj učitel v této souvislosti rád opakoval vyznání, které sdílel s Umbertem Ecem a k němuž se hlásím rovněž: „Prostor a čas, jimiž se jako historici zabýváme, jsou dílem našich myšlenek a našeho srdce.“ Subjektivní

78 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 197.

79 Viz mnoho svazků z kolektivních setkání, jež vydává Fabienne POMEL, *Miroirs et jeux de miroirs*, Rennes 2003; *Les clefs des textes médiévaux: Pouvoir, savoir et interprétation*, Rennes 2006; *Cornes et plumes*, Rennes 2010; *Cloches et horloges*, Rennes 2012.

80 František ŠMAHEL, *Jacques Le Goff a svět středověkých imaginací*, in: Jacques Le Goff, *Středověká imaginace*, Praha 1998, s. 319–325, zde s. 323–324.

81 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 177.

82 Viz M. NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé*, Praha 2003, s. 339; srov. TÝŽ, „Lucemburku, jsi světloplachý netopýr, mžourající sýček a přešaratý kalous“. *Zápas o dědictví lucemburské dynastie pohledem „strážce povyražení“ Michaulta Tailleventa*, *Historie-Otázky-Problémy*, 2/2011, s. 161–180.

pohled se týká jak imaginace středověkého člověka, tak samotného historika. Le Goff neskrýval, že ve svých knihách kladl důraz na to, co postupně plynulo nejen z pečlivého studia pramenů, ale také z prožitků od šťastného dětství až po nesmírně bolestné stáří.

Bylo by asi zbytečné parafrázovat pasáže známé z Le Goffových náčrtů ego-historie. Pedagogické schopnosti a vztah k umění zdědil po rodičích. Otec, profesor francouzštiny a angličtiny, mu vnukl lásku k literatuře a jazykům. Matka, učitelka hudby, mu doma hrávala na klavír skladby německých a polských romantiků, a do vínku tedy přidala vytříbený cit pro melodie a zvuky. To rodiče položili jedinému synkovi na noční stolek Waltera Scotta a Julese Micheleta. A on nikdy nezapomněl na potěšení, které mu tito autoři poskytli, a snažil se později zálibné pocity vyvolat také vlastními knihami a pořady.

Jacques Le Goff se ovšem dokázal dělit nejen o radost, ale i o bolest. Když mu v prosinci 2004 náhle zemřela manželka, milovaná Hanka, zkusil se ze žalu alespoň na chvíli osvobodit psaním. „Tato kniha je knihou o lásce a snahou zachovat paměť,“ napsal v úvodu svého nejniternějšího díla, nazvaného *S Hankou*.⁸³ Navždy zlomený muž zůstal ovšem kreativním historikem. Pokusil se tedy napsat „jakousi biografii, která by vyprávěla o jedné ženě v její neopakovatelné individualitě, ale zároveň ji zasazuje, i když ničím nevynikala ve vztahu k ‚velké historii‘, do souřadnic a souvislostí její epochy.“ Podařilo se mu evokovat dětství a mládí dívky pocházející z rodiny drobné polské šlechty. Její individuální osud přechází v líčení dějin francouzsko-polského manželského páru v neklidné poslední třetině 20. století, spojeného tisíci nitkami s událostmi v zemích jejich původu. Vznikla metodologicky pozoruhodná historická monografie, byť ji autor pojal zároveň jako poslední poctu. O to zoufaleji vyznívá závěrečné zvolání knihy: „Jak budu dál bez Hanky žít?“⁸⁴

Ke svému vlastnímu údivu dokázal Jacques Le Goff žít, či spíše zadržoval život, jenž se pomalu vytrácel, ještě deset let. Jak? Slovy, ať už psanými, nebo vyřčenými. Nejsem jediným, pro koho Le Goff zůstane především hlasem. Klidným i vzrušeným, podle emoce a potřeby. Krom posledního roku života jej vždy přerušovalo popotahování z neodmyslitelné fajfky. Nikdy se nevzdal myšlenky, že „dělat historii“ znamená vyprávět o ní a dělit se o poznatky. Nejraději nahlas.

„Obdivuji způsob, jakým uměl zavést posluchače do pramenů vzdálených epoch. Na základě jednoho středověkého slova jim dokázal vykreslit tehdejší krajinu, celý mentální svět,“ napsal mi Jean-Claude Schmitt jako odpověď na dotaz, čeho si na našem učiteli nejvíce cení. A protože Jacques Le Goff měl vskutku výjimečný talent využít slov jako odrazového můstku k vysvětlení složitých fenoménů, zkusme se opřít o pramen z počátku 15. století. Přijmeme nezvyklou terminologii básnířky Kristiny Pisánské, podle níž mají někteří jedinci „šťastná ústa“, pomáhající získat „dobrou pověst a proslulost“.⁸⁵ Tím ovšem přejímám názor, jímž vzdala dlouholetému příteli

83 Jacques LE GOFF, *Avec Hanka*, Paris 2008, s. 8.

84 *Tamtéž*, s. 196.

85 Danielle BOHLER, *Babel et la parole normée Chez Christine de Pizan*, in: *Zwischen Babel und Pflingsten. Sprachdifferenzen und Gesprächsverständigung in der Vormoderne (8.–16. Jh)*, ed. P. von

poctu literární historička Danielle Régnier-Bohlerová. Stalo se tak v úvodu přednášky, kterou proslavila jen dva dny po Le Goffově skonu pro studenty česko-francouzského historického semináře. A ten ponechává – zde se hlásím k přímému vlivu svého učitele – nemalý prostor právě odborníkům na středověkou literaturu.⁸⁶

Jacques Le Goff opravdu vynikal „šťastnými ústy“, protože měl dar zaujmout. Pro všechny, kdo ho znali, se 1. dubna 2014 nezastavilo jen hbité pero, především utichl hlas. Trochu vysoký, okamžitě identifikovatelný. Od dob, kdy můj učitel přestal vycházet z bytu, telefonoval mi obtýden. Vždy se představil, i když to opravdu nebylo nutné: „Haló... Tady Jacques Le Goff. Jak se máte, milý příteli? Chtěl jsem Vás jen upozornit, abyste si přečetl...“ Ještě větším sluchovým zážitkem bývaly návštěvy u něho doma, v bytu nad kanálem svatého Martina. Postát dlouho u dveří, cítit vůni tabáku, zazvonit a zaslechnout jeho hlas zazpívat vysokým tónem „Už jdu!“, plným vřelé nedočkavosti. Pozorovat, jak se po přetěžkých krocích dveře pomaličku otevírají a jak vás přijímá laskavým pohledem. Poté vklouznout do jeho pracovny. Čekat na chvíli kdy se zeptá s pohledem na svoji dýmku: „Nebude vám vadit kouř?“ A pak už ho jen poslouchat, jak nadšeně mluví o nové monografii, kterou zrovna dočetl – než zmizela v některé z „pisánských věží“, tedy v pyramidách časopisů a publikací, navršených na podlaze, křeslech i psacím stole. Nebo se ho zeptat, na čem právě pracuje, a poslouchat, jak vypráví neopakovatelnými intonacemi hlasu o Zlaté legendě.

Le Goffův hlas naštěstí neznali jen žáci a přátelé. Pravidelně zazníval díky tomu, že od roku 1966 až do smrti moderoval ve Francii všeobecně známé rozhlasové historické pondělky. V posledních letech se už natáčelo u něho doma. Staří posluchači zůstávali věrní a přibývali další, protože pořady komentovaly knižní novinky a přitom si zachovávaly nesmazatelnou pečeť jejich tvůrce. Le Goff si postupem let posluchače nenásilně vychovával: mohl tedy diskutovat i o historiografických metodách a definici složitých pojmů, aniž by laiky nudil. Předkládal jim také k posouzení samotné prameny, protože pořady doprovázely ukázky středověkých textů.

Jacques Le Goff nejen před mikrofonem často přemýšlel o smyslu historikovy práce: „Historie je bojem proti smrti. Historik vyrývá zapomenutí osoby, jež dávno zemřely, a podvědomě doufá, že bude i on žít trochu déle díky vlastnímu ponoření do minulosti. Celkové vzkříšení minulosti, o kterém snil Michelet, je utopií. Ale láká mne dát ožít tomu, co tradiční dějepisectví ponechávalo ve stínu a přecházelo mlčením. Slova, gesta, proč ne hlas?“⁸⁷

Moos, Berlin-Wien-Zürich, 2008, s. 649–664. Sama autorka přiznala, že se do rozboru terminologie středověké autorky pustila po jedné z debat v Le Goffově bytě.

86 Vzhledem k této dlouhodobé spolupráci vítám „úspěšné volání po interdisciplinarnosti v nezprofanovaném slova smyslu“ a „úspěšnou výzvu české mediivistické obci, aby se nezamykala do oborových ghett a komnat úzkých specializací“, jež nedávno vložila Lenka Jiroušková do polemicky laděného článku. Soudím jen, že neúpi na poušti. Viz Lenka JIROUŠKOVÁ, *Rozpaky a zklamání očekávání. O třech nových publikacích české mediivistiky*, Česká literatura 1/2014, s. 65–89.

87 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 236–237.

Jacques Le Goff si rád přebíral od hostů mikrofon, aby další z nekonečné řady historických pondělků ukončil. Přenechme mu tedy slovo: „Jako odborník přijímá intelektuál i vědomí své profesionální odpovědnosti. Uvědomuje si nutnou vazbu mezi vědou a výukou. Nedomnívá se už, že by vědecké výsledky měly být ukládány jako poklad, je naopak přesvědčen, že musí být všeobecně přístupné.“⁸⁸ Tak charakterizoval v Intelektuálech povolání, k němuž se jako kontinuální dědic středověkých kleriků hlásil. Pokládal tudíž za svou povinnost vzdělávat, inspirovat, burcovat, protestovat, občas i provokovat. Například koncepci dlouhého středověku.

Dlouhý středověk

Kritikové (kteří přirozeně a naštěstí nechybějí ani ve Francii, ani v českých zemích) rádi citují Le Goffovy zkratkovité, vědomě provokativní výroky. Třeba ty o meruňce jako jediném plodu křížových výprav.⁸⁹ Anebo – v mých očích mnohem závažnější – tvrzení, že středověk nekončí ani pádem Konstantinopole, ani objevením Ameriky, ba ani v bažinách bitvy u Moháče, ale průmyslovými a politickými revolucemi 19. století.

Několik slov k nešťastné meruňce: Le Goff byl vskutku k přínosu křížových výprav velmi kritický, byť se je stále snažil zvažovat: „Kdysi jsem v Kultuře středověké Evropy popřel dopady křížových výprav. Nyní pracuji na svatém Ludvíkovi. Znovu se k různým problémům vracím a vše opět promýšlím. Zkousím fenomén křížových výprav docenit. Jejich výsledky se mi však stále zdají skromné... Ale uvědomuji si, že nesmím pominout naději a vášně, jež s nimi lidé spojovali. Ani touhu po dobývání území, po zisku, ale také po spáse, jež kdysi vyvolaly.“⁹⁰

Druhý ze slavných a občas do karikatury redukováných výroků o „dlouhém středověku“ Le Goff promýšlel důkladněji: „Moje výzkumy mne posouvají dál, mění můj pohled na problémy. Výzkumy „lidové“ kultury, snů a mentalit mne ale utvrzují v názoru, že existuje dlouhý středověk. Jde od pozdní antiky po průmyslovou revoluci 19. století... Zvláště pochybuji o zakořeněném konceptu renesance, příliš oslněném rozvojem italského umění. Když už chceme mluvit o renesanci, tak podle mého názoru začala ve 12. století.“⁹¹

Jacques Le Goff uměl být strážlivý, a nedělal si tedy velké iluze: „Je mi jasné, jak obtížná je snaha pohnout periodizačními mezníky, které zakotvily školní osnovy a užívají se s jakousi všeobecnou samozřejmostí. Ostatně osm století tradičně přiznávaných středověku mi také stačí k badatelskému štěstí...“ říkával s úsměvem. Ale přesto usiloval o to, abychom se do pojmů středověk a novověk zbytečně neuzavírali. „Koneckonců, i moje vlastní vnímání středověku se trochu posouvá. Odmítám extrémy, ale nyní v té epoše spatřuji trochu více světla. Nelze pomíjet, že šlo o staletí, kde si lidé zažili násilí a hlad, museli snášet epidemie i hrubou moc a přísné hierarchie. Ale

88 *Tamtéž*, s. 63.

89 J. LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, s. 84.

90 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 176.

91 *Tamtéž*, s. 232.

postupem studia jsem citlivější na vnitřní sílu té doby, na tvůrčí invenci, na rostoucí ovládnání prostoru a času.“⁹²

V současnosti překládá nakladatelství Karolinum do češtiny poslední Le Goffovu knihu, jež ve Francii vyšla v lednu 2014, necelé tři měsíce před jeho smrtí.⁹³ Jde o zvláštní druh eseje, jenž mu býval vlastní. Tedy popularizační, inspirativní a provokující zároveň. Věřím, že překlad tohoto odkazu (termín není přehnaně patetický) se stane i u nás podnětem k diskusím o dlouhém středověku. Zatím se pouze jako nekonformní názor registroval, nikdo ho však nedomyšlel. Proč si nepoložit otázky ohledně intelektuální kontinuity s Římem, o středověkých renesancích, o oprávněnosti dělicí čáry na přelomu 15. a 16. století?

Kniha, jejíž pracovní český název by mohl znít „Je nezbytné periodizovat historii?“, shrnuje autorovy celoživotní výzkumy, obohacené v posledních letech o nové poznatky. Jacques Le Goff krok za krokem ukazuje, že periodizace dějin není nikdy neutrální. V kapitole nazvané „renesance dnes“ polemizuje s důvody, které vedou některé historiky k přejímání pohledu italských humanistů. Sám nenašel mezi 15. a 18. stoletím v oblasti ekonomické, politické, sociální a kulturní tak zásadní změny, aby ospravedlnily odsekávání temného středověku od zářné renesance. Při snaze obhájit představu dlouhého středověku se Le Goff často uchýlil k rozboru literárních, výtvarných a hudebních děl. Není to samoúčelné, protože zastánce klasické renesance hypnotizoval právě umělecký vývoj na jih od Apenin. Ale nutí nás obdiv ke skvostům Leonarda da Vinciho nebo Michelangela zavírat oči před kontinuitami jejich tvorby s předchozí epochou? S využitím výzkumů Norberta Eliase se autor například pokusil nově zhodnotit Mozartův přechod od skládání na objednávku k nezávislé tvorbě. Prosazení tvůrčí individuality vnímal totiž jako jeden z průvodních znaků pomalého konce dlouhého středověku. Naopak Shakespeare pojatý jako umělec a člověk středověku nejspíš zapůsobí jako provokace. Záměrně. Le Goffovi šlo o narušení zažitých stereotypů a podněty k zamýšlení.

Jean-Claude Schmitt zhodnotil poslední Le Goffovu knihu jako „zdravě buřičskou esej. Koncept „dlouhých vln“ našel u Braudela, ale Jacques ho dlouhá léta promýšlel, přetavoval, zpřesňoval. Proč se nezamyslet nad středověkem, který jde od pozdní antiky až k průmyslovým a politickým revolucím 18. a 19. století? Jako medievistu mne to nešokuje, spíš láká. Vždyt to znamená zásadní změnu našich úhlů pohledu, ruší umělé hranice mezi univerzitními specializacemi, dovoluje rozvíjet svobodněji dialog mezi současností a minulostí.“⁹⁴ Od Le Goffova institucionálního nástupce se snad ani nedal jiný názor očekávat.

Z vrozené zvědavosti jsem se spojil ještě se známými odborníky na raný novověk. Co soudí o tom, že podle nejnovější Le Goffovy knihy se vlastně zabývají středověkem? Zde je vyjádření Stéphanu Duranda, profesora na universitě v Avignonu: „Vždycky rád

92 *Tamtéž*, s. 233.

93 J. LE GOFF, *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*, Paris 2014.

94 Z vyjádření pro potreby této úvahy, archiv autora.

provokují kolegy, kteří se specializují na 19. století, a připomínám jim, že středověk podle Le Goffa končí až rokem 1914. Vnímám to jako vhodný prostředek, jak zpochybnit u nás zavedenou sakralizaci Francouzské revoluce jakožto nepřekročitelné bariéry mezi dějinami raného novověku a dějinami novějšími. Samozřejmě vím, že vy ve střední Evropě (ale také historikové anglosaští) uznáváte jiné mezníky. Ve Francii jsme ovšem museli dlouho vést boj, abychom jako odborníci na raný novověk získali právo vyjadřovat se k Francouzské revoluci. Le Goffův přístup nám pomohl. A málokterý článek jsem psal s takovou chutí jako ten o olivách, pojatý v nezvykle širokém záběru od konce 17. po počátek 20. století.⁹⁵

Olivy mohou vyznívat, jako ostatně některá Le Goffova badatelská témata, okrajově a anekdoticky. Alespoň v úvaze věnované tomuto historikovi mají své místo. Na stole známého gurmána totiž nikdy nechyběly zároveň bretaňské máslo a provenzálský olivový olej. Jako vážně míněná pocta rodičům, kteří z těchto krajů pocházeli.

Vraťme však slovo Stéphanu Durandovi: „Na základě vlastních badatelských zkušeností odmítám sakralizovat zlom mezi středověkem a raným novověkem. Vůbec se mi nezdá nepatřičné, když se medievista vyjádří k 16. století. Samozřejmě by mi připadalo zvláštní, kdyby někdo psal tu článek o Merovejcích a hned zase o Napoleonovi nebo o rozpadu Sovětského svazu. Ale myslím, že v rámci dlouhého trvání či dlouhých vln (ať už s Braudelem či bez Braudela) si každý může ukout svoji chronologii a vybrat téma, ke kterému díky studiu pramenů svým dílem přispěje.“

Názor Oliviera Chalina, odborníka na české, středoevropské a francouzské dějiny 17. a 18. století, vyznívá obdobně: „Představa dlouhého středověku některé odborníky na raný novověk pochopitelně zvedá ze židle. Hlavně specialisty na 16. století, protože mají dojem, že svět začal právě jejich obdobím. Idea kontinuity mnoha staletí v rámci úvah o dlouhém trvání mne nepobuřuje. Středověk pokračující až řekněme k Descartovi může obohatit úvahy historika, který se zabývá dějinami myšlení. Odborník na poddanský systém by měl spíše tendenci směřovat k hranici kolem roku 1789 ve Francii a 1848 ve střední Evropě. Jinak řečeno, každý vidí chronologii trochu jinak, podle tématu, kterému se věnuje. Jistá periodizace dějin je nutná, ale vždy nedokonalá.“⁹⁶

A do třetice pohled Ch. Ferlampin-Acherové: „Protože sama zkoumám romány 14.–16. století, nalezla jsem v pracích Jacquese Le Goffa povzbuzující pohled. Vyhovuje mi možnost uchopit středověk v delší kontinuitě, zvláště s 16. stoletím. Když zkoumám „své“ romány, znovu a znovu si uvědomuji, jak je zvláštní, že se 14. a 15. století říká „konec středověku“. Jaký konec? To by musel být tak dlouhý, že by šlo spíš o agónii. V těch dvou stoletích navíc vidím spoustu fenoménů, které tam klíčily a později se rozvinuly: artušovské romány se hojně upravovaly, vydávaly tiskem a běžně četly ještě v 16. a 17. století. Nám literárním historikům koncept dlouhého středověku, tedy to

95 Stéphane DURAND, *L'indemnisation des dommages aux oliviers en Languedoc de la fin du XVIIe siècle au début du XXe siècle*, in: *L'olivier dans l'Europe méditerranéenne de l'Antiquité à nos jours*, Terroir, paysage et économie, Montpellier 2007, s. 153–179.

96 Z vyjádření pro potřeby této úvahy, archiv autora.

odmítnutí „rozsekávat“ čas na konvenční úseky uzavřené do univerzitních specializací, vysloveně pomáhá při úvahách nad texty, se kterými pracujeme.“⁹⁷

Samorost, buditel, osvoboditel

„Nikdy neváhal na veřejnosti vyslovit své mínění, i když bylo občas hodně vyhraněné,“ vzpomíná na Le Goffa jeho přítelkyně, antropoložka Françoise Héritierová.⁹⁸ I tato společenská angažovanost tkvěla kořeny v mládí a opět souvisela s českými dějinami. „Jakožto správný čtenář časopisu *l'Aube* jsem ostře odmítl mnichovskou dohodu. Kvůli protimnichovským výrokům jsem se dokonce ve škole popral se spolužáky. Z té rvačky jsem si odnesl ponaučení, abych v osobním životě a v politice neustoupil, když jsem přesvědčen o tom, že právo je na mé straně.“⁹⁹

Nechci se pokoušet o výčet postojů, které kdy Le Goff zaujal k politickým událostem a společenským fenoménům. Byl by dlouhý a šel by od podpory socialistických kandidátů v prezidentských volbách až po hájení názoru, že moderní vitráže neruší atmosféru románského kostela v Conques. Volba, vždy veřejně hájená, odpovídala jeho levicovému zaměření, kategorickému odmítání rasismu, antisemitismu i projevů náboženské a kulturní netolerance. Vytrvale bojoval o respektování práv rozmanitých menšin.

V posledních letech ho trápilo, že vlivní francouzští politikové, a to včetně hierarchických špiček, jsou tak nevzdělaní a znají historii stále méně. Nečtou o ní – a o to snadněji podporují nátlakové „memoriální“ zákony a zavádějí ahistorické slavnosti, demagogicky argumentující národní minulostí.¹⁰⁰

Již jsem zdůraznil, že Le Goff samotným založením zcela atypické instituce, EHESS, nahloval dosavadní akademické struktury. Také poslední kniha o periodizaci boří ztrouchnivělé bariéry. Zastavme se však u Le Goffova postoje ke dvěma aférám francouzské medievistické obce z posledních let. Jsou totiž důležité pro pochopení jeho vnímání společenské role historika a intelektuála. Gouguenheimovu aféru, nazvanou podle lyonského profesora středověkých dějin Sylvaina Gouguenheima, představil u nás komplexně Jaroslav Svátek.¹⁰¹ Stačí tedy poznamenat, že Jacques Le Goff zaujal v tehdejších rozbouřených vodách zcela osobitý, zdánlivě kompromisnický postoj: nesouhlasil s tezemi tohoto historika, zpochybnujícího středověké přebírání antické vzdělanosti prostřednictvím arabského písmenictví. Nebyly totiž podloženy dostatečnou znalostí pramenů a arabského jazyka. Ale postavil se zároveň i proti vlně osobních útoků, kterých se za knihu mladému odborníkovi od řady kolegů dostalo. Byl proti snaze postavit ho jako „kulturního rasistu“ institucionálními sankcemi zcela

97 Z vyjádření pro tuto úvahu, archiv autora.

98 *Le Monde*, 3. dubna 2014, s. 17.

99 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 202.

100 Le Goff inspiroval a podpořil provokativní knihu, již o problému státem zpolitizované „pozlátkové historie“ sepsal medievista Nicolas OFFENSTADT, *L'histoire bling-bling. Le retour du roman national*, Paris 2009.

101 Jaroslav SVÁTEK, *Kudy přišel Aristoteles? Francouzská debata o kulturním rasismu*, *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 2010 (2011), s. 275–285.

mimo francouzskou medievistickou obec. Pozval jej dokonce do svého rozhlasového pořadu, byť jako autora solidnější monografie o řádu německých rytířů. A uznával, že ve jménu svobody poznání a hledání nových cest je možné klást otázku, jak se vlastně k západním křesťanům středověku dostaly Aristotelovy spisy. Jeho vlivný postoj nakonec přispěl k nastolení zvláštního stavu, který trvá už od roku 2008: Sylvain Gouguenheim sice může dále vyučovat, ale většina francouzských medievistů jej nevráživě bojkotuje. Le Goffovu stanovisku, byť možná nevědomky, vyšli vstříc čeští, resp. moravští historici.¹⁰²

Ještě menší odezvu – přes bohemikální souvislost – u nás našla druhá medievistická aféra, již pracovně nazvu „skandálem kostnického koncilu“.¹⁰³ Díky médiím zdiskreditovala v očích francouzské veřejnosti prestižní zkoušku „*agrégation*“ (tedy tu, již Le Goff složil roku 1950 u Braudela) a přeneseně i univerzitní erudici. V roce 2011 vybraly dvě známé odbornice na církevní dějiny jako téma zkoušky, jež má spočívat v komentáři autentických pramenů, text plný zmínek o Husovi, vdově Fidě a pánovi z Chlumu. Jejich volbu schválila komise, složená z dalších renomovaných medievistů. Jenomže spisek, tvářící se jako deník účastníka kostnického koncilu, zplodil teprve roku 1964 Palémon Glorieux, přepečlivý editor textů Jeana Gersona. Vydal jej tiskem, aniž by v předmluvě zamlčel uspokojení z „ukutí“ středověkého textu.¹⁰⁴ „*Parcat lector*“, zakončil své dílko skromně. Volně přeloženo: nechť čtenář posoudí, co jsem pro něho stvořil. Zesnul roku 1979 a přirozeně netušil, jaký skandál po dvaatřiceti letech vyvolá nejen v medievistických kuloárech, ale především na webových serverech. Díky nim se stal ve Francii fiktivní deník o soudu nad Husem ze dne na den paradoxním bestsellerem.¹⁰⁵

Jacques Le Goff nechtěl v žádném případě, tak jako s přetrvávající vervou vlivní členové francouzského svazu medievistů, exemplárně vylučovat kolegy, kteří „falzum“ včas nerozpoznali. Ale vadilo mu i dusné mlčení a snaha vše zamést pod koberec. Chopil se příležitosti otevřít potřebnou diskusi ne snad o politováníhodném omylu, ale o jen zdánlivě evidentních otázkách „charakteristických“ a „základních“ pramenů. A také o tom, co a jak by měli historikové vlastně na univerzitách vyučovat a zkoušet.

Z jeho podnětu spatřila roku 2012 světlo světa vtipná a inspirativní knížka o autenticitě starých textů, historickém řemesle a roli vysokoškolského učitele. Sepsala ji „naším minulým, současným a budoucím studentům“ dvojice univerzitních profe-

102 Sylvain GOUGUENHEIM, *Podíl Byzance na kulturním vývoji Evropy v 9.–12. století*, Časopis Matice moravské 132/2013, s. 297–315. Text je písemnou verzí přednášky, jež byla přednesena dne 26. března 2013 na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

103 Upozornil jsem na ni na okraji článku M. NEJEDLÝ, „*Já, válka, hodlám každému poroučet!*“ *Středověká poezie jako pramen k pochopení dobového diskursu o válce a míru*, Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Tomus LII, Suppl. 1, Bylo nebylo, Studie (nejen) k dějinám dějepiscectví, vzdělanosti a didaktice dějepisu, ed. Hana Kábová a Mikuláš Čtvrtník, Praha 2012, s. 101–109.

104 Viz Palémon GLORIEUX, *Le concile de Constance au jour le jour*, Tournai 1964.

105 K „autenticky středověkému“ deníku viz autorova předmluva z roku 1964, s. 2–8.

sorů, medievista Patrick Boucheron a odborník na novější dějiny Sylvain Venayre.¹⁰⁶ „Takovéto skandály možná boří stěny tunelu,“ zní motto knihy, jež jako mávnutím kouzelného proutku přenáší čtenáře do roku 2058. Uchazečům o náročnou státní zkoušku zadá v této blízké budoucnosti komise renomovaných historiků úvahu nad textem o civilizačním přínosu francouzské kolonizace. Sepsal ji učitel Paul Beaumord pro žáčky v zapadlé vsi Morterolles u Limoges roku 1896. Což o to, obsah dokumentu odpovídá přesně tomu, co se dalo očekávat. Pak se ozvou první skeptické hlasy. A když se je nepodaří zastrašit, propukne skandál: text „ukul“ historik Alain Corbin teprve roku 2011! Podlé falzum? Nikoli, promyšlená hříčka vzdělaného historika, který svůj čin v textu samém ochotně přiznal. To jen ti uhoňení specialisté a ministerští experti roku 2058, zaslepení touhou najít pro školské potřeby něco opravdu „základního“ a „typického“, si toho prostě nevšimli. Vždyť jim vše krásně zapadlo do dávno naučených šablon! Důmyslný příběh o venkovském učiteli a jeho nadšení francouzskou koloniální říší využili autoři knihy jako odrazového můstku, aby čtenářům položili znepokojivé otázky: závisí „pravda“ historického dokumentu jen na jeho autenticitě? Co by vlastně měli znát budoucí historikové jako „základ“? Díky Le Goffově iniciativě se stala aférka, na kterou veřejnost mezitím zapomněla, dalším čerstvým závanem větru do komnat nezvratných jistot.

I v tomto směru byl Jacques Le Goff pro mnohé historiky buditelem a osvoboditelem. My, které chránila jeho autorita a urputná délka života, se můžeme jeho smrtí cítit opuštěni. Máme-li být jako institucionální či neinstitucionální žáci hodni jeho příkladu, nesmíme se vzdávat práva na svobodu: studovat opomíjená témata a nestydět se přiznat, že nám přinášejí radost. Nedat se odradit tím, že kolega pokládá náš zájem za okrajový či bizarní. Zkoušet dál bořit bariéry mezi medievistickými disciplínami. Věnovat se popularizaci, i když nepřináší body do byrokratických hodnocení. Nezapomenout, kolika mladým lidem dodal Le Goff právě nakažlivou vervou a osobitými přístupy chuť „dělat historii“. Nepokládat za scestné, když bude odborník na starořeckou filozofii debatovat s husitologem a s teoretikem osvícenství bez ohledu na oficiální specializace. Nepřipustit, aby se znovu zabouchly všechny dveře, jež nám tento buditel otevřel. Jako český učitel přiřadím ještě jedno bitevní políčko. Dokonce i Le Goff, který k univerzitám sympatie nechoval, napsal: „Není vždy třeba zlobit se na instituce a přitom činit nevinnými lidi, kteří tam pracují. Univerzity formují a mění také jejich učitelé.“¹⁰⁷ Snažím se tedy překonávat vyčlenění národních či státních dějin z „ostatních“ dějin obecných. Alespoň pro starší dějiny jde totiž o bariéru odporující výsledkům bádání a blokuující další výzkum i samotnou výuku.

106 Sylvain VENAYRE – Patrick BOUCHERON, *L'Histoire au conditionnel. Texte et documents à l'usage de l'étudiant*, Paris 2012.

107 J. LE GOFF, *L'appétit de l'histoire*, s. 214.

Středověk dnes vnímáme jako společné dědictví, navíc s vědomím, že lidé minulosti se mohli smát, myslet nebo trpět jako my. Není to nakonec hlavní Le Goffův přínos? Jeho pojetí historie, snaha o rozšiřování pramenné základny a interdisciplinární přesahy už nepřipadají tak nové, protože jsme je podvědomě přijali za své. V tomto ohledu byl Jacques Le Goff šťastným revolucionářem, protože se mu jeho revoluce povedla.

Historikovy práce opravdu ztratí za jednu generaci platnost v tom smyslu, že se objeví nové otázky, nové metody, důraz se bude klást na zatím opomenuté dokumenty nebo se na ty známé pohlédne novou optikou. Když si to Le Goff jako frustrující aspekt svého poslání přiznával, měl na mysli své „institucionální“ žáky, kteří už překročili padesátku. Snad bych díky mnohaleté výuce studentů kamenné univerzity tuto skepsi přece jen trochu zmírnil. Myslím, že Le Goffovy knihy a jeho buřičské úsilí zůstanou zdrojem inspirace ještě pro generaci dnešních prvních ročníků. Ty následující už jej budou probírat spíše v rámci seminářů dějin historiografie, jako svědectví o určité vývojové etapě proudu *Annales* a tzv. „nové historie“. To také není málo. Sám Le Goff mimochodem hovořil spíš o nových přístupech a při užívání tohoto adjektiva postupoval obezřetně, protože věděl, že středověk si novinek necenil. Tehdejší literáti vnímali novost spíše jako čerstvý vánek nebo svěží hlas. Plně souhlasím s Michele Zinkem: „Termín *nový* se užíval ve středověku asi tak, jako my mluvíme o nových bramborách nebo o čerstvě natrhaných květinách.“¹⁰⁸ Myslím, že to charakteru Le Goffových prací plně odpovídá. Mému učiteli vyhovovalo též přirovnání k pařížskému teologovi 12. století, který hlтал knihy tak nenasytně, že se mu říkalo *Petrus Comestor*, tedy Petr Jedlík. Nejraději se ale hlásil k metaforickému obrazu zakladatelů *Annales*. Ti sami sebe viděli jako křížence krvelačných otesánek a rozvášněných lovců: „Dobrý historik se podobá lidožravému obrovi z pohádek. Když ucítí lidské maso, ví, že kořist je nablízku,“ napsal Marc Bloch.¹⁰⁹ Při zatím posledním pročitání Le Goffových knih jsem v nich opět cítil zvláštní poeticko-gurmánské pojetí historie, které dosud nezesárlo.

108 Michel ZINK, *Intervention lors de la Table Ronde Conclusive*, in: Michel Zimmermann (éd.), *Auctor et auctoritas : invention et conformisme dans l'écriture médiévale: actes du colloque tenu à l'Université de Versailles-Saint-Quentin-en-Yvelines, 14–16 juin 1999*, Paris 2001, s. 582. Viz též komentář tohoto přirovnání in Patrick BOUCHERON, Jacques Le Goff et la nouvelle histoire, *L'Histoire* 276, mai 2003, s. 26–27.

109 Marc BLOCH, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris 1964, s. 4. Viz také M. NEJEDLÝ, *Nezávazná pozvánka studujícím snilkům*, zvláště s. 414–415.

Une inspiration, même pour la génération montante – Considérations sur la personnalité et l'œuvre de Jacques Le Goff (1924–2014)

MARTIN NEJEDLÝ

Cet article contient les considérations personnelles d'un disciple tchèque de Jacques Le Goff sur l'héritage de chercheur et de maître laissé par le médiéviste récemment disparu, héritage qui reste une inspiration encore pour la génération actuelle des étudiants en histoire.

Jacques Le Goff nourrissait un profond intérêt pour l'histoire et le présent des pays tchèques depuis sa première visite de Prague en 1946 et les études à l'Université Charles qui suivirent, dont il tira son premier article. C'est pour cela qu'il se réclama toute sa vie avec reconnaissance du maître que fut pour lui Victor-Lucien Tapié, spécialiste de l'histoire tchèque et centre-européenne. Parmi les autres personnalités qui inspirèrent l'œuvre de Le Goff on peut aussi citer Henri Pirenne, Marc Bloch, Fernand Braudel, Maurice Lombard ainsi que Marie-Dominique Chenu – un peu placé sous le boisseau hors de France mais qui enrichit pourtant les recherches des médiévistes de l'École de Annales en matière de théologie et d'histoire religieuse.

La renommée que s'acquiert Jacques Le Goff de son vivant se justifie plus facilement qu'elle ne s'explique. La première clé de compréhension de l'homme est peut-être sa carrière assez atypique. Au lieu de la thèse envisagée, il écrit deux ouvrages plutôt de vulgarisation, surtout sa *Civilisation de l'Occident médiéval*, qui était « nouvelle » par sa perspective globale et pourtant sur le temps long, « nouvelle » aussi par l'importance qu'y avaient les sources littéraires et iconographiques, où Le Goff voyait plus que de simples illustrations. L'importance de Jacques Le Goff dérivait aussi du fait que, en particulier dans les recueils d'articles des années 1970–1980, il avait ouvert une série de « chantiers », dans lesquels d'autres pouvaient travailler, par exemple sur la société tripartite, sur les vêtements, les rêves, la nourriture, les couleurs, les gestes, les jeux et les rires. Il était résolument en faveur de la coopération entre l'histoire et les histoires de la littérature et de l'art, la linguistique, l'ethnologie et l'anthropologie. Dans la dernière époque de sa vie, il s'orienta avec décision vers l'étude des catégories de valeurs, telles que l'honneur et la trahison. Sa monographie sur saint Louis est aussi un exemple d'une nouvelle démarche vers le genre alors peu en vogue de la biographie historique, et une « nouvelle » conception de l'histoire politique, qui englobe aussi les symboles, les gestes et l'imagination.

Une grande entreprise de Jacques Le Goff est aussi la fondation, à partir de la VI^e section de l'École Pratique des Hautes Études (EPHE), d'une institution autonome, l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), qui lui permit de créer un cadre favorable à des recherches interdisciplinaires et à la formation de ses propres disciples.

Jacques Le Goff accompagnait toujours ses travaux spécialisés et de vulgarisation d'une réflexion sur la science historique. Il essayait d'expliquer que la façon dont le chercheur écrit, et celle dont il parle du passé, n'est pas donnée une fois pour toutes. Elle dépend de l'évolution de la discipline, de la connaissance des sources, mais aussi des orientations de l'historien, de son tempérament et de son expérience.

Pour l'auteur de cet article, Jacques Le Goff constitue aussi un exemple en ce que l'historien n'a pas le droit d'abdiquer son droit à la liberté – c'est-à-dire qu'il doit étudier les sujets délaissés et transmettre la joie de la recherche – continuer à jeter bas les barrières entre les

disciplines de l'histoire médiévale et les traditionnelles spécialités universitaires – se consacrer à la « popularisation », même si cela ne rapporte pas de points dans le système bureaucratique d'évaluation – ne pas oublier à combien de jeunes gens Le Goff a donné le goût de « faire de l'histoire » par sa verve contagieuse et sa façon personnelle d'entrer dans ses sujets d'étude.

Pour juger de Jacques Le Goff, il faut aussi ne pas oublier qu'il était un intellectuel engagé, c'est-à-dire à gauche, défendant publiquement le choix d'un refus catégorique du racisme, de l'antisémitisme, et des expressions d'intolérance religieuse et culturelle.

L'auteur a enrichi cet article d'opinions (citées et traduites en tchèque) sur certains aspects de la personnalité de Jacques Le Goff formulées à sa demande par MM. Olivier Chaline, Bruno Dumézil, Stéphane Durand, Olivier Marin, Jean-Marie Moëglin et Jean-Claude Schmitt, ainsi que par Mme Christine Ferlampin-Acher.

DISKUSE

Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie

JIŘÍ PEŠEK

V epoše informační společnosti jsme stále výrazněji osudově závislí na relevanci poskytovaných informací, na ověřitelné spolehlivosti dat a vědeckých šetření, o které se opírá nejen další výzkum, ale na nichž je závislá i stabilita konstrukce současné vědy

JIŘÍ PEŠEK: Fraud as a Serious Challenge in World Science including Contemporary Czech Historiography

One accompanying phenomenon of modern science, which is focused on (measurable) output, is a radical increase in the types and forms of plagiarism, or fraud in other words, at the level of student essays, dissertations and pure research studies. This contribution demonstrates that cases of fraud, being both exemplary and the most serious ones in terms of financial implications, occur in the natural sciences, medicine and technological sciences, yet the humanities, namely historiography, are also blighted by misconduct of a similar vein. The author lists exemplary cases of fraud in academic research. Thereafter, supported by the Codes of Practice of the Academy of Sciences of the Czech Republic and the Charles University, he identifies with the help of exemplars, the four fundamental types of academic fraud in publishing: plagiarism, fabrication, falsification (including “negative falsification”) and data theft. He also highlights the fact that these are not mere trivial offences nor marginal phenomena but rather significant breaches of scientific conduct with an impact on the very substance of the respective discipline, and thus present a serious problem that modern historiography needs to address.

Key words: scientific fraud (sciences and humanities), historiography, plagiarism, fabrication, falsification, data theft

a v širším smyslu společnosti.¹ Spolehlivost, důvěryhodnost, relevance jsou aspekty, které nejenže radikálně snižují transakční náklady každého našeho konání (jak opakovaně připomíná český ekonom Lubomír Mlčoch), ale které přímo podmiňují funkčnost celého systému moderního žitého světa. Přitom právě nyní jsme čím dál tím častěji konfrontováni nikoliv jen s chybami, které jsou nepotěšujícím, ale namnoze nevyhnutelným průvodním jevem každého lidského konání, ale i s podstatnými cílenými podvody. Na ty jsme sice historicky zvyklí v bohaté škále lidských aktivit od finančnictví přes politiku až po sňatky a dědictví, ale v novodobé vědě platily přece jen za obskurní, v našich šířkách nacionálně politicky motivované výjimky – stačí připomenout Rukopis královédvorský a zelenohorský (RKZ) či Bočkova falza.²

Tak, jak se v posledních desetiletích podstatně zostřila a globalizovala konkurence na poli vědy, resp. tak jak stále výrazněji roste tlak na kvantifikovatelný publikační, bodový, v penězích pro pracoviště přepočitatelný výkon každého badatele, zvyšuje se i počet případů manipulace výsledků výzkumu. Stále více do pozadí priorit ustupuje zájem o vlastní vyřešení toho kterého vědeckého problému a do motivačního popředí vystupuje jednoznačně identifikovatelný a tak či onak (bodově, citačně, peněžně, kariéerně) vyjádřitelný úspěch jako klíčový cíl vědeckého snažení.

Jde o to, dosáhnout priorit, publikačně uplatnit své výsledky v prestižních žurnálech, zajistit financování návazných výzkumů nebo prostě prosadit svůj názor, svoji koncepci řešení daného problému a (to samozřejmě nebývá deklarováno) vytěsnit tak z diskursního pole názory konkurenční. Jde o slávu, pokud možno mezinárodní, o zajištění postavení autora ve vědecké komunitě, velmi často o peníze, v řadě oborů o politický vliv a na nižších úrovních mnohdy také jen o prosté vědecké přežití badatele. Na úrovni univerzitní jde o získání kvalifikačních stupňů – tedy o akademické tituly. Ty pak přinejmenším v některých kontextech mohou návazně mít pro své držitele podstatný společenský, politický, ovšem v důsledku opět i finanční význam.

Proč ale jsou podvody v akademické vědě nebezpečné? V rovině základního výzkumu platí, že máme-li pokročit v našem poznání dále, musíme se opírat o publikačně kumulované výsledky práce našich předchůdců i souběžně pracujících týmů. Jsou-li jejich výsledky nespolehlivé, manipulované nebo dokonce v podstatných segmentech čistě vylhané, nutně to ohrozí i naše vlastní, korektně prováděné výzkumy, které staví na dříve zveřejněných produktech cizí práce. V lepším případě to badatele donutí k nejednou rozsáhlým a tedy nákladným a zdržujícím ověřováním nosnosti a zatížitelnosti

1 Tento text vznikl jako přednáška pro valné shromáždění Sdružení historiků ČR 10. 12. 2013 a byl dopracován do tiskové verze s podporou PRVOUK P-20.

2 K RKZ srovnej stručné shrnutí: Alexandr STICH, *Ve stopách hrdinského eposu*, in: Jan Lehár – Alexandr Stich – Jaroslava Janáčková – Jiří Holý, *Česká literatura od počátků ke dnešku*, Praha 1998, s. 187–191; podrobně Mojmír OTRUBA (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání*, Praha 1969; TÝŽ, *Poezie, mýtus a hodnota, konkretizace a estetické hodnocení Rukopisu královédvorského*, Česká literatura 16. 1968, s. 357–392. K Antonínu Bočkovi: Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělký v moravském diplomatáři Bočkově od roku 1306*, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 27–84, 455–499.

dosavadních poznatků. V horším případě může ex post učiněné zjištění manipulovatosti výzkumů, na které bylo navázáno, zcela znehodnotit i vlastní práci. V každém případě dochází k finančním ztrátám. Výsledky provedených výzkumů – v řadě oborů se jedná o investičně nesmírně nákladné procesy – mohou být zcela znehodnoceny a vědci kooperující s podvodníkem se mohou dočkat vyloučení z účasti v mezinárodních projektech či týmech.

Pokusím se nyní na vybraných příkladech ukázat charakteristické rysy takového vybočení z etického standardu a jejich důsledky. Pokud budu někoho jmenovat, opírám se o již publikované případy.

Klasickým případem manipulace výzkumu byl českými médii důkladně probíraný případ mikrobiologa prof. Karla Bezoušky z Přírodovědné fakulty UK a Mikrobiologického ústavu AV ČR v roce 2012. Tento mezinárodně uznávaný badatel byl usvědčen, že manipuloval zrající kultury takovým způsobem, aby pokusy dopadly úspěšně.³ Co bylo na případu pozoruhodné, nebyla jen sama skutečnost manipulace, ale i její okolnosti: impuls k přešetřování pokusů dali britští badatelé, jimž se opakovaně ukazovalo, že pokusy, navazující na práci českých týmů, v nichž jistý segment práce zajišťoval právě Karel Bezouška, nevedou k relevantním závěrům. Poté, co britští mikrobiologové deklarovali, že odstupují od autorství společných česko-britských publikací,⁴ protože za ně nadále nejsou ochotni přejímat spoluručení a stahují je z Web of Science, což pro ně znamenalo velmi závažné prestižní i finanční poškození, nabídla česká strana provedení série ověřovacích pokusů, které by potvrdily nebo vyvrátily vznesená podezření. Nabídka byla přijata. A prof. Bezouška se pokusil zachránit situaci a zakrýt své předchozí manipulace tím, že v nočních hodinách pronikl do laboratoře a manipuloval i ony kontrolní vzorky.

Je milé, že věhlasného badatele usvědčili především postgraduální studenti: nejprve nastražili do boxů past v podobě Petriho misek pouze s destilovanou vodou místo buněčných kultur. Druhý den kupodivu i bývalá destilovaná voda vykazovala tytéž znaky rozvinutých kultur jako okolní misky s relevantním buněčným roz-

- 3 Přehledně srovnej Martin RYCHLÍK, *Případ profesora Bezoušky: Noční výprava za mističkami se vzorky NKR-PI*, Česká pozice 28. 5. 2013 (http://ceskapozice.lidovky.cz/pripad-profesora-bezousky-nocni-vyprava-za-misticami-se-vzorky-nkr-p1-13q-/tema.aspx?c=A120418_094628_pozice_64020), ověřeno 17. 7. 2014; dále též série článků: Matouš LÁZŇOVSKÝ, *Profesor Bezouška falšoval výsledky pokusů, tvrdí závěry vyšetřování*, 25. 1. 2013, (http://technet.idnes.cz/profesor-bezouska-podvad-el-dfw-/veda.aspx?c=A130116_203215_veda_mla), ověřeno 17. 7. 2014; TÝŽ, *Známý vědec v noci vnikl do cizí laboratoře, změnil prý výsledky pokusu*, 19. 4. 2013 (http://technet.idnes.cz/kamery-zachytily-profesora-bezousku-kdyz-se-vloupal-do-cizi-laboratore-1oe-/veda.aspx?c=A120419_182346_veda_mla), ověřeno 17. 7. 2014; hv, *Spor vědeckých kapacit skončil smírem, biochemik Bezouška se omluví*, 13. 4. 2013 (http://technet.idnes.cz/spor-biochemiku-skoncil-smirem-d3c-/veda.aspx?c=A130413_082709_domaci_hv), ověřeno 17. 7. 2014. V diskusi k těmto článkům se k tématu vyjádřilo přes 250 osob.
- 4 Konkrétně například: Karel Bezouška[†], Chun-Ting Yuen[†], Jacqui O'Brien[†], Robert A. Childs[†], Wengang Chai[†], Alexander M. Lawson[†], Karel Drbal[§], Anna Fišerová[§], Miloslav Pospíšil[§] & Ten Feizi[†], *Oligosaccharide ligands for NKR-PI protein activate NK cells and cytotoxicity*, *Nature* 372, 2002, s. 150–157.

tokem. V dalším kroku byl pachatel nafilmován infračervenou kamerou a konečně i fyzicky polapen.

Je symptomatické, co následovalo: skandalizován nebyl usvědčený podvodník, ale studenti, kteří na podvod přišli a zejména profesor, který případ ohlásil. Šlo totiž o mezinárodní vědeckou pověst dvou akademických pracovišť a o příliš mnoho peněz. Noviny psaly o 50 milionech korun a nadto byly tímto případem sekundárně ohroženy početné běžící i již dávno publikované projekty desítek mikrobiologů, biochemiků a chemiků v ceně okolo čtvrt miliardy. Ve hře byla i projektová budoucnost obou ústavů. Prvotní úsilí vedení obou pracovišť se proto zaměřilo na zpochybnění těch, kdo podvod rozkryli a ohlásili. Došlo k jejich, jak noviny psaly, dílem značně ohavnému skandalizování a věc ukončil teprve verdikt soudu. Po vědecké stránce bylo pak nutno investovat další ústavní prostředky, aby příslušné pokusy byly – a to s jednoznačným výsledkem – zopakovány na americkém území s vyloučením všech dosud zúčastněných osob.⁵ Tím byla na poslední chvíli zachráněna alespoň reputace ústavu, který si pro budoucnost udržel pozici mezinárodně kontraktovatelného partnera.⁶ Řada českých badatelů musela však rezignovat na své publikační výstupy a zhoršit tak své citační skóre.

Obecnější vyhodnocení případu ukazuje, že po odhalení podvodů nezřídka následuje snaha o jejich zahlazení dalším podvodem a že nakonec daleko spíše než podvodník je „zainteresovanými institucemi“ penalizován ten, kdo podvod ohlásí.

Velké množství podvodů se dnes děje v univerzitních laboratořích. Případy, publicisticky zveřejněné z USA i z Německa ukazují, že manipulací s výsledky pokusů se dopouštějí především doktorandi. Je totiž od nich striktně požadováno, aby šéfům laboratoří dodávali publikovatelné výsledky pokusů.⁷ Publikovatelné ovšem v řadě oborů neznámá, že autor referuje pouze o relevantním završení projektu: je nutno psát i o jeho „solidní výtěžnosti“. Dejme tomu, že příslušným postupem je možno získat látku se sedmdesátiprocentní čistotou nebo že při biologickém odbourávání kalů bakterie zkonsumují 80 % jim nabídnutých odporných škodlivin. V reálu jsou ovšem výsledné hodnoty o třetinu nižší. To by na přijetí publikace k otištění v respektovaném žurnálu nestačilo, takže výsledky je prostě třeba upravit podle očekávaných redakčních nároků. Řada amerických univerzit středozápadního vnitrozemí je touto praxí proslulá.

Redakce řady přírodovědných žurnálů proto dnes rutinně požadují, aby k textům, ucházejícím se o zveřejnění, byly přiloženy také výpisy z přístrojů, které analy-

5 Jana Krejzová 1,2,†, Petr Šimon 1,3,†, Lubica Kalachova 1, Natallia Kulik 4, Pavla Bojarová 1, Petr Marhol 1, Helena Pelantová 1, Josef Cvačka 5, Rüdiger Ettrich 4, Kristýna Slámová 1,* and Vladimír Křen 1, Inhibition of GlcNAc-Processing Glycosidases by C-6-Azido-NAG-Thiazoline and Its Derivatives, *Molecules* 2014, 19, 3471–3488.

6 Srovnej tiskovou zprávu Etické komise AV ČR z 26. 2. 2013 k případu na webových stránkách Mikrobiologického ústavu AV ČR: http://www.biomed.cas.cz/mbu/new/index.php?p=pro_verejnost&site=default (ověřeno 17. 7. 2014).

7 Heike SCHMOLL, *Plagiate von Professoren: Ergebnisse macht Diebe*, Frankfurter Allgemeine Zeitung 10. 12. 2012 (<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/plagiate-von-professoren-ergebnisse-macht-diebe-11988757.html>).

zovaly výsledné produkty pokusů. Ovšem i tyto záznamy bývají rutinně upravovány v Photoshopu... Když podvod praskne, stane se obětí doktorand nebo asistent, který pokus přímo prováděl, nikoliv profesor, který ho k této praxi dovedl a který schválil, případně spolupodepsal publikační výstup, ač přesně věděl, jak se věci mají. Tuto praxi potvrzují ostatně i opakované informace a diskuse německého tisku na dané téma. Pracoviště stojí pod takovým tlakem nároku na úspěch, že zodpovědní šéfové neuhnou před ničím. A zároveň (zejména zahraniční) doktorandi vědí, že jsou bez problémů nahraditelní.

Tlak na to, aby pracoviště pravidelně publikovala v omezeném počtu žurnálů s vysokým impaktfaktorem a docílovala tak bodů nebo příznivých pozic v různých ratingech, které jsou pro pracoviště předpokladem získání dalších projektů a výzkumných investic, tu přináší nekýžené ovoce. Přitom sám princip „impaktů“, citačních ohlasů a vědeckého úspěchu, vyjadřovaného publikačními body, je již po řadu let předmětem kritiky. Tato kritika nevychází jen z pozic humanitních věd; ty v důsledku kulturně regionální segmentace lidské společnosti a tedy jen omezeného okruhu recipientů takřka vždy regionálně vázaných pramenných studií nemají v tomto globálním systému vědeckého hodnocení systémově viděno šanci na to, aby konkurovaly univerzálním vědám přírodním, medicínským a technickým. Nejvýraznější kritika však dnes zaznívá z řad matematiků. Celosvětové asociace matematiků se spojily k výzvám k odmítnutí těchto matematicky nerelevantních a nadto snadno manipulovatelných systémů hodnocení výsledků vědy.⁸ Marně.

Nepomůže ani, že v samém velechrámu přírodních věd, v časopise *Nature* byly publikovány konkrétní analýzy rozsáhlých citačních manipulací a kartelových podvodů, které umožnily malým skupinám časopisů z jihovýchodní Asie, ale i z Litvy velmi rychle dosáhnout impaktového nebe a shrabovat pak od autorů tučné publikační poplatky. (Je tu třeba připomenout, že většina – a to i těch nejtíhodnějších – přírodovědných časopisů se financuje – pokud vím, nemalými, v korunách desetitisícovými – platbami autorů za zveřejňování jejich „paperů“.)

V odborném i obecném tisku se lze dočíst, že existuje stále větší segment – zejména elektronických – časopisů, které za příslušný peníz publikují (a to s pouze formálním lektorským řízením) v podstatě všechno, co je jim zasláno a zapláceno. Stále více lidí dnes potřebuje z ryze existenčních důvodů vykázat publikaci, v nejhorším případě i v takovýchto časopisech. Tito autoři jsou pak buď ochotni platit za publikace i ve vysloveně pochybných časopisech, mají-li tato periodika příslušně vysoký impakt na *Web of Science*. Obdobně problematické je, když autoři musí souhlasit s ještě daleko rozšířenější praxí, že totiž do aparátu svých studií zahrnou citační odkazy na práce, které jim redakce jmenovitě předepíše.⁹ V tomto případě se jedná

8 Srovnej: <http://www.mathunion.org/imu-net/archive/2008/imu-net-029b/> (ověřeno 17. 7. 2014), resp.: <http://www.mathunion.org/Publications/PressRelease/2008-06-11/CitationStatistics> (ověřeno 17. 7. 2014).

9 Srovnej: Allen W. WILHITE – Eric A. FONG, *Coercive Citation in Academic Publishing*, *Science* Vol. 335, Nr. 6068, 3 February 2012, s. 542–543.

jednak o studie, publikované ve spřátelených časopisech, které se odvděčují stejným způsobem, jednak o texty s redakcí spojeného okruhu vědců, kteří takto podstatně zvyšují impakt svých prací.

V reakci na tyto – ostatně opakovaně zveřejňované – praktiky se již vynořily iniciativy skupin vědců, kteří cíleně publikačně ignorují velké, impaktově bohaté žurnály a soustřeďují se na spolupráci s menšími, tedy též levnějšími, do citačního businessu méně zapojenými časopisy. To je sice jednoznačně chvályhodné, mohou si to ovšem dovolit jen badatelé, kteří nejsou závislí na financování přes publikační body, přepočítávané prostřednictvím impaktních faktorů.

Jestliže matematikové dokážou analýzou publikačních toků odhalit exemplární citační podvody, resp. citační kartely, jako velký problém se ukazuje jen omezená možnost většiny zejména experimentálních věd průkazně odhalovat podvody výzkumné povahy. Důvodů je více. Klíčový problém představuje nákladnost pokusů, které musí být podniknuty, aby byl odhalen a jednoznačně prokázán podvod.¹⁰ Znamená to, že celá řada vědeckých výsledků je sice v příslušné odborné komunitě krajně podezřelých, ale nikdo nemůže s úspěchem navrhnout, resp. obdržet grantový projekt s deklarovaným cílem zopakovat jednou již provedený a publikovaný výzkum – s pouhým příslibem zjištění, že již publikované výsledky nejsou relevantní. To žádná agentura nebude financovat, protože i ona je zainteresovaná na úspěchu svých projektů. Odhalení podvodů se tak stává jednak dílem náhody, jednak může být důsledkem souběhu tematicky i metodicky blízkých projektů, financovaných různými subjekty a publikovaných více či méně souběžně. Poté, v rámci boje o prioritu, která může být prestižně i finančně zajímavá, se na zopakování pokusů přece jen mohou najít peníze...

Vzhledem k rostoucí četnosti podvodů v přírodních vědách lze občas číst o založení nadačních fondů, určených k financování kritické revize pro pokrok vědy významných, přitom podezřelých publikací. Méně se však již dočteme o reálných výsledcích podobných snah. Jde totiž také o to, že je pro takové přezkoumání nutno nalézt vědce, kteří poskytnou svoji výzkumnou kapacitu a zejména pracovní čas na provedení výzkumů, jejichž výsledkem může být buď pouhé vyvrácení stávajících pochybností, nebo potvrzení obav, že opravdu šlo o podvod či manipulaci. Ani jedno z toho však nelze náležitě publikačně uplatnit.

10 Nejnovějším exemplárním případem na tomto poli je aktuální skandál z oblasti japonsko-amerického výzkumu kmenových buněk STAP (stimulus-triggered acquisition of pluripotency) v RIKEN Center for Developmental Biology. Nesmírně atraktivní výsledky, publikované 30. 1. 2014 ve snad světově nejprestižnějším časopise Nature, musely být vzaty zpět, přičemž redakce se veřejně omluvila, že nedokázala dostatečně kriticky provést oponentní lektorát studie, přinejmenším nepřímou zaštitěné jmény japonských i amerických „nobelistů“ oboru. Philip Campbell, šéfredaktor časopisu to vyjádřil slovy: “We have concluded that we and the referees could not have detected the problems that fatally undermined the papers.” Srovnej David CYRANOSKI, *Research integrity: Cell-induced stress*, Nature, Volume 511 Issue 7508, 3 July 2014 (<http://www.nature.com/news/research-integrity-cell-induced-stress-1.15507>); TÝŽ, *Genetic tests suggest STAP stem cells 'never existed'*, Nature News Blog 3. 6. 2014 (<http://blogs.nature.com/news/2014/06/genetic-tests-suggest-stap-stem-cells-never-existed.html#more-34125>), ověřeno 17. 7. 2014.

K odhalení manipulací – a to i velkého společenského dopadu – tak nejspíše dojde tam, kde charakter výzkumu a dat umožňuje například cvičné školské zopakování slavného výzkumu. Nejnovějším případem tohoto typu je zjištění, že globálně mimořádně vlivná, předními evropskými i americkými politiky jako ekonomicko-politický argument při řešení těžkých důsledků světové finanční krize užívaná studie harvardských ekonomů Carmen Reinhart a Kenneth Rogoff z roku 2010 Růst v době dluhů¹¹ je postavená na velmi fragmentární pramenné základně, nadto očištěné od datových souborů, které „překážely“ předem daným – anti-keynesiánským – závěrům. Doktorand Thomas Herndon z univerzity v Amherst v Massachusetts prostě letos dostal zadáno, aby jako semestrální práci zopakoval výpočty slavného harvardského dua – a přišel přitom zaprvé na děravost použitých datových řad, resp. na to, že publikované údaje jednotlivých národních statistik místy výrazně nesouhlasí s daty, která byla pod touž hlavičkou citována v oné slavné studii. Zadrugé zjistil, že při striktní čistotě výpočtů člověk dojde k protichůdným závěrům než harvardské duo. Jeho učitelé nejprve předpokládali, že se hoch dopustil chyby, po přezkoumání výpočtů i argumentace však došli nezvratně k tomu, že harvardská studie byla zmanipulována podle specifického politického zadání. A tyto závěry spolu se studentem také s náležitým třeskem publikovali.¹² Podmínkou úspěchu odhalení manipulace tu byla minimální nákladnost experimentu, ověřitelnost datových vstupů a zejména skutečnost, že slavný výzkum bylo možno zopakovat v rámci postgraduálního výcviku.

Je samozřejmě možno položit otázku, proč obtěžovat historiky problémy přírodních, lékařských nebo ekonomických věd, když specifika historického oboru zdánlivě umožňují všeho všudy pouhou plagiaci a na tu lze vyzrát pomocí důmyslných softwarových programů, uplatněných dnes snad na všech českých univerzitách. K tomu je možno podotknout, že tyto cenné antiplagiátní programy odhalí, pracují-li správně – jen tu nejtriviálnější, byť oblundně rozšířenou vrstvu v podstatě jednoduchých podvodů. Přitom vysokoškolští učitelé mají nejspíše již všichni zkušenost, že studenti odevzdávají seminárky, zkopírované z Wikipedie či jiného podobného zdroje i s příslušnými rámečky. Pak ovšem nepotřebujeme ani tak software, ale spíše duševní sílu k tomu, hodit jim text na hlavu a zapsat nesplnění studijní povinnosti. Problém nastane, když student jenom nestahuje texty z internetu nebo nenakupuje je z katalogu specializovaných firem, ale provede například operaci volné české parafráze jinojazyčného textu. Tam nepomůže technika, tam zbývá jen odborná kompetence učitele, resp. prevence ve formě soustavného seminárního doprovázení a sledování

11 Carmen M. REINHART – Kenneth S. ROGOFF, *Growth in a Time of Debt*, American Economic Review, Volume 100, Nr. 2, s. 573–578.

12 Thomas HERNDON – Michael ASH – Robert POLLIN, *Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff*, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst. Working Papers Series, Nr. 322, April 2013, s. 1–25. (<http://www.peri.umass.edu/236/hash/31e2ff374b6377b2ddec04deaa6388b1/publication/566/>), ověřeno 17. 7. 2014. Další diskuse se již odehrávala před zraky nejširší veřejnosti: Michael ASH – Robert POLLIN, „*Debt and Growth: A Response to Reinhart and Rogoff*“, The New York Times, 29. 4. 2013.

výstavby kvalifikační práce. V masových kursech zejména bakalářského studia a zejména u témat z evropských nebo světových dějin je ovšem podobná průběžná, plošně prováděná kontrola těžko proveditelná.

Podobných podvodů se ovšem nedopouštějí jen studenti. V roce 2013 vyšla v mnichovském nakladatelství Beck rozsáhlá kniha historiků Arne Karstena a Olafa B. Radera „Velké námořní bitvy. Zlomové body světových dějin od Salaminy po Skagerrak“.¹³ Ukázalo se, že v kapitolách, které napsal docent kulturních dějin na berlínské Humboldtově univerzitě Rader, je celá řada technických pasáží doslovně převzata z Wikipedie nebo z cizích textů, dostupných přes Google.¹⁴ Nakladatelství knihu stáhlo z prodeje. Zájem veřejnosti o Raderovy pracovní postupy však vedl k přezkoumání jeho ostatních publikací a ukázalo se, že tento medievista, domovsky zaměstnanec prestižního edičního projektu Monumenta Germaniae Historica, podobným způsobem zřejmě pracoval již dříve.¹⁵

Není-li přitom plagiát odhalen včas, mizí šance na pozdější prokázání. Na fakultě, kde jsem dříve po léta působil, byla v sousedním oboru podána habilitace historické povahy, opírající se o rozsáhlý, ale naprosto kompilační spis. Ten sice okouzлил habilitační komisi, narazil však ve vědecké radě fakulty na ostrou kritiku skupinky historiků. I když bylo jasně a konkrétně argumentováno, že nejde o samostatné a originální dílo, byli kritici přehlasováni a kandidát docenturu dostal. S nevelkým zpožděním se ukázalo, že kompilace obsahovala ke všemu ještě řadu doslovných plagiátů. Fakultě však bylo následně oznámeno, že habilitace přesto zůstává platná a nelze ji vzít zpět. Ten člověk je dnes profesor.

Ne všude ovšem platí tak liberální, v kontextu českých skandálů řekněme „plzeňská“ pravidla. V sousedním Německu již několik politiků přišlo o své, skandálním způsobem získané doktoráty. Nejslavnější z nich je případ ministra obrany Karla Theodora von und zu Guttenberg, jehož právníckou disertaci zřejmě nakopíroval, sestříhal

13 Arne KARSTEN – Olaf B. RADER, *Große Seeschlachten. Wendepunkte der Weltgeschichte von Salamis bis Skagerrak*, München 2013.

14 Anna-Lena ROTH, *Abschreiben bei Wikipedia: Zwei Historiker geraten in Plagiatssturm*, Spiegel Online 23. 4. 2014 (<http://www.spiegel.de/kultur/literatur/plagiatsvorwurf-per-facebook-c-h-beck-prueft-buch-von-bader-karsten-a-965808.html>); Patrick BAHNERS, *ALLES GLÄNZEND GESCHRIEBEN, WENN AUCH NICHT IMMER VON UNSEREM AUTOR. DIE FALSCHEN FRIEDRICHE UND DIE FALSCHEN SACHBÜCHER: DER PLAGIATSFALL „GROSSE SEESCHLACHTEN“ BEIM VERLAG C.H. BECK WIRD DORT ETWAS NON-CHALANT BEHANDELT*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7. 5. 2014. Našli se ovšem také Raderovi obhájci: Sven Felix KELLERHOFF, *Die Schlacht ums Plagiat wird zusehends absurd. Wissenschaftliche Praxis in Zeiten digitaler Denunziation: Zwei Historikern wird vorgeworfen, aus Wikipedia abgeschrieben zu haben. Ist das Wiederholen von Fakten schon Diebstahl geistigen Eigentums?*, Die Welt 25. 4. 2014.

15 Konkrétně jde o knihu (nyní dostupnou již ve 4. vydání): Olaf B. RADER, *Friedrich II. Der Sizilianer auf dem Kaiserthron. Eine Biographie*, München 2012. V tomto případě se autora zastal Martin BAUCH, *Breitseiten und Rohrkrepiere – zum Verhältnis von Feuilleton, Plagiat und historischem Sachbuch, Mittelalter*, Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte. hypotheses.org, 8. 5. 2014. (<http://mittelalter.hypotheses.org/3652>), ověřeno 17. 7. 2014.

a slepil jeho sekretariát a univerzita v Bayreuthu pak s ohledem na tučný nadační dar zavřela oči a doktorát udělila bez čtení práce.¹⁶

Jsou však i komplikovanější případy. V roce 2012 byla úspěšná a velmi vážená spolková ministryně pro vzdělání a výzkum, paní Anette Schavan anonymně – platformou VroniPlag – obviněna, že i její, tentokrát jednoznačně nikoliv sekretariátem sešitá, ale roku 1980 vlastnoručně sepsaná disertační práce obsahuje plagiáty.¹⁷ Šlo disertaci z doby, kdy disertace byla při ukončování normálního studia náročnější alternativou státní práce, tedy diplomky. Kandidát si téma nevybíral, ale dostal zadáno. Musel je pak samostatně a bez učitelské podpory a kontroly zpracovat v rozsahu knihy. Anette Schavan tehdy rozsáhlou práci z pomezí pedagogiky, filosofie a teologie „Osobnost a svědomí“ obhájila na výbornou, přičemž ovšem komise konstatovala, že v poznámkovém aparátu jejího spisu panuje určitý chaos. Práce pak podle v Německu dodnes platných předpisů vyšla knižně.¹⁸

Düsseldorfská univerzita zareagovala na udání sestavením komise, která pověřila svého předsedu, profesora hebraistiky Stefana Rohrbachera, přešetřením kvality disertačního spisu. Ten po půlročním podrobném rozboru textu dospěl k závěru, že kniha je plna cílených plagiátů („falsch zitiert und Quellen nicht genannt“) a doporučil odebrání doktorátu.

Vzhledem k tomu, že 32 let stará kniha byla naskenována a je dostupná na webu, rozpoutala se mezioborová nadnárodní diskuse o této disertaci. Objevila se mínění, že v zemi, kde jsou veškeré zločiny s výjimkou vraždy promlčeny po 20 letech, nemá smysl přešetřovat 32 let starou disertaci, napsanou a posuzovanou podle dnes již neplatných pravidel. Zazněly názory, že špatné citace nebo citáty, k nimž chybí řádný odkaz, nejsou plagiát, nýbrž nemilé, místy hrubé, avšak dodnes běžné studentské chyby. (Za ně se také autorka veřejně omluvila.) Z řady míst se ozvalo i mínění, že práci by měl expertně posuzovat znalec z oboru, v němž byla podána. Nadto by měl expertisu provést nezávislý externí odborník a nikoliv muž, který zároveň řídí vyšetřovací komisi a ještě předsedá fakultnímu grémiu, které o případu definitivně rozhodne.¹⁹

Z Francie zaznělo, že jestli toto je plagiát, pak musí být zrušena polovina francouzských doktorátů. Některé hlasy soudily, že podobné přezkoumání by neunesla ani

16 Z bohaté publicistiky a literatury srovnej souborně Roland PREUSS – Tanjev SCHULTZ, *Gutenbergs Fall. Der Skandal und seine Folgen für Politik und Gesellschaft*, Gütersloh 2011; Oliver LEPSIUS – Reinhart MEYER-KALKKLUS (eds.), *Inszenierung als Beruf. Der Fall Gutenberg*, Berlin 2011; nejnověji snad Andreas FISCHER-LESCANO, *Gutenberg oder der „Sieg der Wissenschaft“?*, *Blätter für deutsche und internationale Politik* 57, 2012, s. 53–62.

17 Christoph TITZ, *Anonymer Schavan-Ankläger: „Ich wollte das nicht unter den Tisch fallen lassen“*, Spiegel Online 5. 5. 2012 (<http://www.spiegel.de/unispiegel/studium/plagiat-verdacht-gegen-schavan-schavanplag-autor-im-interview-a-831459.html>), ověřeno 17. 7. 2014.

18 Anette SCHAVAN, *Person und Gewissen. Studien zu Voraussetzungen, Notwendigkeit und Erfordernissen heutiger Gewissensbildung*, Frankfurt 1980.

19 Bylo dokonce publikováno i zjištění, že v Göttingen taktéž roku 1980 obhájená filosofická disertace současného rektora düsseldorfské university, velmi aktivně vystupujícího proti A. Schavan, se odlišuje od zkoumané práce tím, že prostě nemá žádné poznámky, takže v nich ani nemůže mít chaos.

většina nefilologických disertací německých. Nic však nepomohlo a titul byl hlasováním fakultního grémia, v němž zasedali i zástupci asistentů a studentů, Anette Shavan odebrán. Ministryně odstoupila z funkce a univerzitu zažalovala. Soud nakonec vyřkl rozsudek, potvrzující rozhodnutí fakulty.²⁰ Nemalá část Německa přitom soudí, že šlo o politickou, sociálně demokratickou vládou země Severní Porýní-Vestfálsko univerzitě uloženou likvidaci významné představitelky CDU v předvolebním období. Toto hodnocení kauzy se odrazilo jak na tom, že Schavan bezprostředně následně obdržela čestný doktorát univerzity v Lübecku, a co více, byla povolána do vědecké rady Ludwig-Maximilians-Universität München, tedy nejprestižnější univerzity Německa (po zveřejnění rozsudku z ní však odstoupila). Veřejné mínění se odrazilo i v tom, že zavržená disertantka obhájila ve volbách roku 2013 svůj poslanecký mandát s ohromnou podporou veřejnosti.

Lze tedy sumarizovat, že především účelové obvinění z plagiace má v dnešní německé společnosti s ohledem na setrvávající prestiž doktorského titulu velkou politickou brizanci a začalo být poměrně často (v poslední době naštěstí ne vždy úspěšně, jak ukazují případy předsedy spolkového sněmu Norberta Lammerta a předsedy frakce SPD Franka W. Steinmeiera) zneužíváno jako politická zbraň.²¹ Za druhé, a to nás zajímá v kontextu tohoto článku více, případ ukazuje na nebezpečí identifikace banálních studentských nebo širě autorských chyb s cílenou plagiací. Právě Steinmeierův případ přitom ukázal, že špatně nastavený software může indikovat plagiát i v naprosto čistém a originálním textu.

Zároveň tyto případy ukazují na klíčovou zodpovědnost vedoucích prací, autorů oponentních posudků a zejména doktorských nebo habilitačních komisí, resp. lektorů knih i vědeckých studií. V obou oblastech – jak při posuzování kvalifikačních prací, tak při lektorátu pro odborný tisk a nakladatelství – se ovšem velmi často setkáme se zcela formálními, deskriptivními a vlastní podstatě hodnocení se vyhýbajícími posudky. Zažil jsem i případ, kdy publikace vyšla a v tiráži se hrdě odvolávala na můj – ovšem negativní – posudek. On totiž podmínkou pro vydání odborné publikace není „kladný lektorský posudek“, nýbrž všeho všudy „lektorský posudek“.

Na co je tedy třeba důsledně dbát? Etické kodexy Akademie věd ČR i Univerzity Karlovy jsou sice poněkud moralistní a v řadě ohledů raději nekonkrétní,²² vychá-

20 Verwaltungsgericht Düsseldorf – Urteil vom 20. März 2014, Az. 15 K 2271/13.

21 Amory BURCHARD, *Norbert Lammert behält Dokortitel, Uni Bochum sieht Fehler, aber kein Plagiat*, Der Tagesspiegel 6. 11. 2013 (<http://www.tagesspiegel.de/wissen/norbert-lammert-behaelt-dokortitel-uni-bochum-sieht-fehler-aber-kein-plagiat/9039100.html>); Steinmeier behält Dokortitel. Die Universität Gießen hat entschieden: SPD-Fraktionschef Steinmeier darf seinen Dokortitel behalten. Plagiatsvorwürfe wurden damit zurückgewiesen, Die Zeit Online 5. 11. 2013 (<http://www.zeit.de/studium/hochschule/2013-11/steinmeier-giessen-dokortitel>), ověřeno 17. 7. 2014. Srovnej též Ruben KARSCHNICK – Lea DEUBER, *Umstrittener Prüfbericht. Dubioser Plagiat-sjäger knüpft sich Steinmeier vor*, Die Zeit 30. September 2013 (<http://www.zeit.de/studium/hochschule/2013-09/kamenz-steinmeier-plagiat-dissertation>), ověřeno 17. 7. 2014.

22 Klíčové postavení má Etický kodex AV ČR, který se opírá o soubor podobných norem v celoevropském výměru: Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky

zejí však jednoznačně z toho, že je třeba zamezit zhruba čtyřem pro vědu smrtelným hříchům:

Prvním z nich je **plagiace**, tedy nepřiznané přejímání formulací, myšlenek nebo výsledků výzkumu z cizích prací. Nejde ovšem jen o přímé nepřiznané opisování. Za mých mladých let platilo, že badatel měl zvládnout a kriticky posoudit celek literatury zvoleného tématu, provést kritiku pramenů a potom s jasně definovanou metodologií předvést vlastní výzkum, završit ho interpretačním facitem a důvěryhodně argumentovat pro relevanci jasně formulovaných závěrů. Gigantická expanze objemu publikované literatury ke všem možným tématům činí vyčerpávající rešerši pro širší a zejména nadregionální, resp. nadnárodní témata prakticky nemožnou.²³ Internetové rešerše umožňují vyzbrojit texty ohromným poznámkovým aparátem, který ovšem velmi často, ne-li většinou obsahuje studie, které nebyly v práci vůbec reflektovány ba dokonce se v podstatě ani netýkají tématu. V tom poté lehce zanikne například skutečnost, že autor nezmíní pro svoji studii klíčové starší práce. Tváří se přitom – aniž by z těchto studií přímo opisoval – že je prvotním objevitelem dané problematiky, prvním, kdo otevřel dosud zanedbávané téma a zaplnil mezeru v badatelském pokrytí problematiky. V tomto rámci pozornosti méně zasvěceného čtenáře lehce unikne, že autor parafrázuje starší práce nebo že využil jejich poznámkový aparát a opírá se jakoby o primární prameny, ovšem již někým dříve „předbádané“. I to je podle mého mínění plagiace.²⁴

Nejdrastičtější jsou však případy opravdové „krádeže textů“. Až traumatizujícím příkladem takového činu bylo v polovině devadesátých let vydání (a většinou publicistických recenzentů velmi příznivě přijetí) knihy Jiřího Bílého „Jezuita Antonín Koniáš“.²⁵ Kniha však nejenže byla plná „zavádějících odkazů na fiktivní knižní monografie Jiřího Bílého citované v poznámkách jeho koniášovské publikace a falešných odkazů na archivní prameny (neexistující signatury, nedohledatelná lokace citovaných archiválií)“,²⁶ ale – jak se posléze ukázalo – autor nepřiznaně využil rukopisu z pozůstalosti kněze Josefa Cyrila Kebrla „Pověstný jezuita Antonín Koniáš v zrcadle české literatury“ (text dokončen v polovině osmdesátých let, autor zemřel roku 1987), a to do té míry, že „Bílého kniha je z velké části opis I. a II. části monografie J. C. Kebrla“!²⁷ Smutným,

https://www.cas.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/eticky_kodex.html. Etický kodex Univerzity Karlovy v Praze: <http://www.cuni.cz/UK-5317.html>.

23 Konkrétní příklady pro evropský výzkum soudobých dějin uvádí publikace: Jiří PEŠEK a kol., *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*, Praha 2013; srovnej též: Jiří PEŠEK, Německá recepce české produkce k moderním a soudobým dějinám, *Český časopis historický* 110, 2012, s. 558–574.

24 Shodují se v tomto mínění s názorem Jaroslava MEZNÍKA, *Etika historikovy práce*, ČČH 97, 1999, s. 803–806, zde s. 803. Mezník v tomto, původně na královéhradeckém sjezdu českých historiků předneseném inspirativním textu nadto připomíná, že „někdy není ukradená část textu, ale myšlenka“.

25 Jiří BÍLÝ, *Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba*, Praha 1996.

26 Srovnej Martin SVATOŠ, *O P. Antonínu Koniášovi S. J. a doc. PhDr. JUDr. Jiřím Bílém, CSc., to jest: O práci misionářově v 18. století a práci historikově ve 20. století*, *Listy filologické* 119, 1996, s. 178–202; TÝŽ, *Velká vědecká loupež*, *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 4., s. 56n. Uváděný citát zde s. 56.

27 *Tamtéž*.

ovšem pro tento typ situací více než typickým úkazem bylo, že přistižený plagiátor nejenže nebyl perzekvován, ale dokonce vyhrožoval recenzentovi soudní žalobou.

Druhým hříchem je **fabrikace**. Znamená to, že autor bez ohledu na řeč pramenů vytváří „fantom“, tedy konstituuje jev, děj, proces, který nelze opřít o obhajitelné, ověřitelné svědectví pramenů nebo který jim dokonce protiče. Zejména v soudobých dějinách je tu pak problém s dokumentací orálních relací: vyprávění, ba i expertní rozhovor, jehož protokolovaný (tj. dobou, místem, respondentem definovaný či dokonce autorizovaný) záznam nelze předložit, zůstává tím, co Kosmas Pražský nazývá „bájným vyprávěním starců“. V tomto kontextu je třeba připomenout, že kritiku orálního nebo širě narativního pramene k soudobým dějinám je potřeba provádět s touž profesionální akribií a komparativní striktností jako kritiku jakékoliv středověké listiny nebo kroniky. Apriorně důvěryhodné orální či narativní prameny prostě neexistují.

Ještě větší problém je přitom s cíleně selektivním užíváním pramenů, tedy s tím, že badatel pramená svědectví, která protičeji jeho konceptu, prostě beze zmínky eliminuje.²⁸ Jen o něco méně drastické je prohlásit vše, co se nehodí do zvoleného konceptu či co ruší vytýčený narativ za systémově nerelevantní výjimky.

Jako vysoce problémové se v tomto směru ukazují být takové syntetizující práce, které balancují na hraně mezi autorovou odbornou nekompetencí a cílenou, předem zvolenému ideologickému účelu odpovídající fabrikací synteticky podávaného dějinného obrazu či příběhu. Podobné výkony spojujeme obvykle zejména s tvrdě komunistickými epochami dějin té které historiografie. Konec komunistické epochy však pouze změnil ideové zaměření takových manipulací.

Roku 2009 to předvedla Mary Heimann v knize „Československo. Stát, který selhal“.²⁹ Jsou to „odmítavé“ dějiny Československa let 1918–1992, napsané sice bez znalosti klíčové moderní české, slovenské a německé literatury posledních desetiletí, nadto dílem bez respektování podstatných fakt, ale zato s předem daným cílem předvést publiku, uvyklému na sympatizující pohled dějepisců na liberálně demokratické Československo, tentokrát „jiné dějiny“ tohoto malého, „zvolně vynalezeného“ excesivně šovinistického střeoevropského státu, který přes deklarovanou demokratičnost od samého počátku „nezvládal“ svoji samostatnost.³⁰

28 Tuto skutečnost jsem (jak se ukázalo, nejen já) zažil v kontextu s knihou: Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 1. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012. Bylo se mnou provedeno rozsáhlé, více než hodinové interview, z nějž však – neautorizovaný – „záznam“, který jsem si posléze po vyjití knihy vyžádal, představoval pouhé 1,3 strany bodů, které zdaleka neodpovídaly mé výpovědi ani její intenci. Interview je přitom v knize uváděno mezi citovanými prameny knihy. Srovnej J. JAREŠ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců*, s. 271, 382.

29 Mary HEIMANN, *Czechoslovakia. The State that Failed*, New Haven – London 2009.

30 Autorka jde tak daleko, že dokonce nachází sympatie pro Hitlerovo Německo a vidí zřízení tzv. protektorátu Čechy a Morava jako „nakonec úspěšné“ odstranění české nacionální dominance v českém prostoru (s. 115). Je sympatické, že vedle důkladné analytické „popravy“ tohoto svérázného díla na stránkách ČČH bylo možno zaznamenat i řadu věcně kritických recenzí této práce v německém, britském a americkém odborném tisku. Ad informandum srovnej Jindřich DEJMEK, *Moderní dějiny československého státu v revizionistickém pohledu*, ČČH 108, 2010, s. 664–677.

Tento příklad účelového „přepsání dějin“ je o to podstatnější, že – zejména meziválečné – Československo (kdysi drsně zatracované komunisty i svazy sudetoněmeckých vyhnanců a zároveň idealizované českou poúnorovou emigrací a posléze i řadou domácích autorů porevolučního období) se v posledních letech stává účelovým „otloukánkem“ pro autory, kteří se potřebují „zviditelnit“ prostřednictvím brutální „demytologizace“ stávajících dějinných konceptů. Stačí k tomu – a to je obecnější rys takové účelové manipulace dějinných subjektů i událostí – vyjmout objekt výkladu z dobového kontextu a výběrově, přexponovaně a bez době relevantní komparace se zaměřit na některý (údajně) negativní jev, který je pak prohlášen za dominantní a určující pro celek historické reality.³¹

Tady se dostáváme k dalšímu hříchu, k **falzifikaci**. Znamená to cílené a vědomé manipulování pramene a jeho výpovědi. Zde se tradičně nabízí představa nacionálně obrozených vpisků do listin či kronik, případně „klasické“ vpašování vlastních quasi-pramenných výrobků mezi autentické historické prameny ve stylu RKZ (to samé činil jeden z mocných poúnorově stalinských historiků Čestmír Amort s „partyzánskými kronikami“ ve středních Čechách a byl roku 1962 usvědčen z manipulací skupinou tehdy mladých historiků).³² S obdobnými přístupy se ovšem můžeme setkat v rozsáhlém typovém spektru písemných i obrazových nebo například filmových pramenů soudobých dějin. Veřejnost si již přivykla na ukázky politicky motivovaných úprav například fotomateriálů (slavná fotografie Gottwalda na balkonu Paláce Kinských na pražském Staroměstském náměstí v únoru 1948). Podobně je tomu u „prostříhaných“ filmových, televizních nebo zvukových záznamů. Je třeba též počítat s tím, že celá řada právě těch mezinárodně nejslavnějších fotodokumentů jsou inscenované fotografie (klasicky:

31 Velmi dlouho se takto ahistoricky například česká/československá – politicky se „odrakoušující“ – historiografie chovala ke starému Rakousku, abychom po roce 1989 zažili naopak řadu příkladů odborně nekompetentní, ale cílené idealizace staré dvojmonarchie jako údajného předobrazu Evropské unie. Otto Urban, Jan Křen a Robert Luft opakovaně ukázali, oč produktivnější a zajímavější může být věcný a diferencující, badatelsky kritický pohled na období před rokem 1918. Srovnej nejnověji Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, München 2012. Srovnej recenzi in ČČH 111, 2013, s. 883–888.

32 Srovnej K. BARTOŠEK – A. BENČÍK – J. DOLEŽAL – O. JANEČEK – J. KŘEN – V. KURAL – J. PAULÍK – B. PEKÁREK – J. TESAŘ, *Kudy vede a nevede historikova cesta (K metodě práce soudruha Č. Amorta)*, Nová mysl 16, 1962, s. 871–878. Vedle řady dílčích statí šlo tu zejména o Amortovu, v tehdy prestižním nakladatelství Naše vojsko vydanou knihu Čestmír AMORT, *Partyzáni na Podbrdsku*, 1. vyd., Praha 1958. Polemická recenze mj. říká: „Celá řada údajů knihy Partyzáni na Podbrdsku není ničím doložena a zůstávají pouhými tvrzeními. Už sám fakt, že se uvádí tvrzení bez pramene, že není zřejmé, jde-li o osobní vzpomínku nebo o převzatý údaj, nutí k obezřetnosti... Základem Amortova zpracování historie je ilustrativní metoda, jejíž vědecká hodnota se většinou rovná nule a která vlastně úplně likviduje vědu jako nástroj poznání. Jaké vědecké objevy může učinit autor, jemuž jako ‚důkaz‘ stačí detail, který vyznívá ve shodě s tím, co si předem předsevzal dokázat.“ – K. BARTOŠEK a kol., *Kudy vede a nevede historikova cesta*, s. 875n.

Robert Capa, Padající republikán),³³ řada dokumentárních filmových záznamů pochází z hraných filmů nebo (exemplárně: Leni Riefenstahl, *Triumf vůle*, 1935) z cíleně inscenovaných „historických scén“ s reálnými politiky, režirovanými jako „herci“.³⁴

Za specifickou negativní falzifikaci je však možno prohlásit i opačnou situaci, kdy totiž badatel, který nemá čas nebo kapacitu pro náležitý archivní výzkum, deklaruje dlouhodobou nepřístupnost fondu, důležitého pro jeho práci, a to v situaci, kdy se jedná o fond běžně badatelsky frekventovaný. Ještě dokonalejší variantou téhož je účelové prohlášení nějakého archivního fondu za dávno zničený, i když je bez problému možno ověřit, že jde o pramenný materiál dodnes existující a badatelsky dostupný.³⁵

A konečně patří snad právě do této kategorie případ, kdy badatel, resp. autor cíleně manipuluje historickou skutečností tak, aby udělal například z oběti nacistické perzekuce účelově pro vyznění ideově zaměřeného textu fašistoidního souběžce nacismu, a to navzdory veškeré dostupné faktografii.³⁶ To je postup, který byl běžný v komunistickém režimu. Vzhledem k dnes aktuálním trendům přehodnocování dějin začíná se však objevovat i dnes, samozřejmě zejména v soudobých dějinách.

Uvedme ovšem raději starší příklad: Ferdinand Hrejsa vylíčil v klasickém díle o České konfesi z roku 1575 Pavla Kristiána z Koldína jako oponenta a zlovolného rozvraceče společného konfesijského úsilí. Toto pojetí pak bez jakéhokoliv přezkoumání mechanicky přejímali další autoři.³⁷ Prameny přitom dokládají, že se tento pražský politik podílel na práci komise, která text konfese připravovala. Následně se provinil jen tím, že jménem městského stavu vznesl nárok na přezkoumání definitivního textu konfese poté, co byl po konci přípravy v mezikonfesijských komisích nově přepracován luteránskou šlechtou. Autoři, kteří cíleně rozdělují světla a stíny, potřebují občas inscenovat výrazné a známé postavy jako negativní. Není nic snazšího než cílenou úpravou fakt potřebné zloduchy vyrobit.

Poslední, co z hříchů zbývá, je „krádež dat“. Uvědomme si, jak významné zejména pro moderní, sociálně pojímané dějiny (historická sociální věda) jsou různé – například volební, majetkové atd. statistiky. Není přitom nic těžšího, než zamlčet původ

33 K osudům jedné z nejslavnějších Capových fotografií, nevytvořené však na frontě, nýbrž inscenované při výcviku jednotek v zázemí srovnej <http://www.nrw-forum.de/blog/2009/02/17/ist-robert-capas-beruhmtes-kriegsfoto-doch-gestellt-ein-spanischerdokumentarfilm-rollt-den-fall-neu-auf/> (ověřeno 20. 5. 2013).

34 Srovnej Gordon HITCHENS, *Recent Riefenstahl Activities and a Commentary on Nazi Propaganda Filmmaking*, Film Culture (New York), Nr. 79, 1996, s. 325–47; Lutz KINKEL, *Die Scheinwerferin. Leni Riefenstahl und das »Dritte Reich«*, Hamburg – Wien 2002.

35 Srovnej moji recenzi knihy: Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 124), München 2012, ČČH 111, 2013, s. 178–190, zde s. 181n.

36 *Tamtéž*, s. 186n.

37 Ferdinand HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 171; Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, Klatovy 1927–1936, s. 840; Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě III*, Praha 1969, s. 84–87, zde s. 84.

statistik, které použijeme ve své práci, změnit strukturu dobově publikovaných nebo autorsky cizích tabulek, upravit měřítko grafů nebo podobu dalších grafických materiálů a poté s odkazem na relevantní prameny publikovat tento typ badatelského výstupu pod svým jménem. Do této kategorie pak patří i neoprávněné přivlastnění výsledků cizích pramenných rešerší, které byly pachateli nějakou formou předloženy, a nebyly dosud původcem rešerše zveřejněny. Obdobně jde obecněji například o přepisy na webu zatím nezpřístupněných archivních materiálů. Příliš mnoho řemeslně neschopných badatelů je ochotno vydávat za plody své práce například obsah interních pomůcek nebo podkladů, které mají archiváři vypracovány pro svoji potřebu a příliš dobromyslně je ukáží badateli.³⁸

Podvody destabilizují každý obor, tedy i historiografii. Poškozují ji ryze vědecky, ale zároveň též v důsledku posouvají (nevelké) finanční zdroje nerelevantním směrem a ovlivňují tak i směr dalšího vývoje historické vědy. Snad nejhorší je však situace, kdy nerozkrytí nebo tolerování podvodů umožní podvodníkům kariérní vzestup, resp. získání vědeckých a vědecko-pedagogických míst, z nichž dále ovlivňují obor. Mohou pak chybět místa pro poctivě pracující a tedy nezřídka také jaksi nudnější badatele. Manipulace a podvody jsou tak pro dějepis – i přes daleko menší objem prostředků ve hře – systémově úplně stejně nebezpečné, jako pro kteroukoliv přírodní, lékařskou nebo ekonomickou vědu.

Univerzální řešení problémů s podvody v historiografii neexistuje. Je tomu tak již proto, že souboj s podvody ve vědě obecně nemá jednoduché, aplikovatelné a definitivní řešení. Jako alespoň nutné vykročení významným směrem je proto možno chápat přijetí zejména Etického kodexu Akademie věd ČR, který definuje, co je třeba považovat za nečestný způsob vědecké práce. V tomto kontextu je především nutno výslovně zakázat plagiaci, fabrikaci, falzifikaci a krádež dat jako praktiky neslučitelné s profilem vědce. Tyto hříchy nesmí být pokládány za „kaválrský delikt“, na který – je-li zveřejněn – lze snadno odpovědět mlčením podvodného autora i všech, kdo ho podporovali a kryli, případně zareagovat kriminalizací toho, kdo podvod odhalil. Stejně tak je ale potřeba zajistit přešetření případů neoprávněných obvinění, která mohou připravit solidního badatele o čest, o odborný respekt i o šanci na další výzkumné projekty.

38 Jako exemplární případ, tentokrát pro dějiny raného novověku, srovnej Jiří PEŠEK, *Prag um 1600 als europäischer Sonderfall. Eine Polemik mit Leszek Belzyt*, *Bohemia* 43, 2002, s. 116–129, kde je kriticky analyzována práce: Leszek BELZYT, *Kraków i Praga około 1600 roku. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej*, Toruń 1999.

RECENZE

Nora BEREND (ed.)

Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století

Praha, Argo 2013, 452 s., ISBN 978-80-257-0835-4.

Christianizace je proces, který v pásu zemí sahajícím od Skandinávie přes střední Evropu až na Rus zásadně ovlivnil nebo dokonce určil charakteristiky vytváření státních útvarů, resp. konstituování středověkých monarchií. V centru pozornosti autorského týmu, koordinovaného z Cambridge Norou Berend, stojí vztah mezi šířením křesťanství v dosud pohanských oblastech a etablováním se nových forem světské moci, jakož i instituční propojení obou procesů. Rozsáhlý mezinárodní mezioborový projekt byl založen komparačně s cílem zjistit, zda a do jaké míry jsou státotvorné a christianizační procesy v příslušné oblasti „na sever od Alp a na východ od Rýna“ (tedy ve zkoumané době na severovýchodní periférii již christianizované, raně státními útvary konsolidované Evropy) modelově podobné procesům „západního a jižního“ jádra kontinentu.¹

I když je – v Cambridge již ve třech vydáních rozebraná – kniha v českém vydání prezentována v podstatě jako sborník, jde o koncepčně i textově velmi kompaktní a komprimovaný výsledek intenzivní týmové práce. Soubor sedmi „zemských“ studií byl vypracován podle stejného, předem dohodnutého klíče na základě poměrně striktního dotazníku, který vele: neproblematizovat, nýbrž sumarizovat stav poznání! Tyto „zemské snímky“ byly následně podrobně diskutovány a vyhodnoceny. Noetické výsledky tohoto procesu nabízí obsáhlý, shrnující úvod knihy z pera vedoucí projektu. Vzhledem ke skutečnosti, že tu nejsou „pouze“ vytýčeny premisy, metody a přístup k rozsáhlému tématu, nýbrž také hned shrnuty i výsledky bádání celého týmu, bylo by možno spíše očekávat umístění takto zásadního textu na závěr knihy.

Po úvodu následuje kapitola Roberta Barletta, čelného britského medievisty ze St. Andrews, který stopuje nepočtená pramenná svědectví o přechodu od pohanství ke křesťanství. Zkoumá také způsoby, jak se christianizované společnosti chovaly ke svému pohanskému kultovnímu a kulturnímu dědictví. Poté následují kapitoly o královstvích dánském, norském, švédském, o Čechách a Moravě, Polsku, království uherském a Rusi. Napsalo je celkem patnáct autorů, o práci se tu dělili historikové a historikové umění s historickými archeology. Ti systematicky a s nadhledem, umožňujícím vyhnout se jak nacionálnímu narativu, tak do jisté míry apriorně nadřazenému pohledu „od západu“, shrnuli stávající znalosti o tři století trvajícím procesu etablování státu a o postupu christianizace, postupně vytlačující nebo převrstvující pohanství. Publikace je vybavena mapovou přílohou a jmeným rejstříkem. Protože dílčí bibliografie přicházejí za jednotlivými kapitolami jako součást (komplikovaného) poznámkového aparátu, kniha

1 Nora BEREND (ed.), *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus', c. 900–1200*, Cambridge University Press 2007.

(bohužel až na s. 413) odkazuje na webovou stránku <http://christianization.hist.cam.ac.uk>, kde je nejen kompletní bibliografie, ale i obrazová příloha a další materiál k jednotlivým kapitolám.

Berend v úvodní studii píše, že oficiální přijetí křesťanství neznamenalo jeho okamžité rozšíření na celou společnost, že to však byl zároveň „bod, z něhož již nebylo návratu“. Christianizace podle ní přitom nesplyvala s politickou konsolidací ani s mechanickým přejímáním vzorů ze západní Evropy. Nebyla však ani pouhou individuální záležitostí vybraných jednotlivců, předcházející v mnoha zemích christianizaci celku společnosti. Šlo o změnu náboženství iniciovanou panovníkem, tedy o proces podmíněný stavem společnosti s dopadem na její celek. Vzhledem k etablované předkřesťanské náboženské situaci jednotlivých zemí se jednalo o proces konverze a tedy o – shora vnucenou – proměnu kolektivní identity dané společností včetně zásadní změny zažitých rituálů, společenských praktik a ovšem i o náhradu dosavadních „náboženských specialistů“ novou garniturou. Berend říká, že „idea úplného přetvoření starého člověka a vzniku člověka nového byla standardní součástí přijetí křesťanství“ (s. 13).

Zásadní otázkou, která se nabízí v tomto kontextu, je, zda a do jaké míry napomáhala christianizace konsolidaci politických útvarů a zda naopak politická konsolidace usnadňovala pokřesťanstění dané společnosti (s. 15). Berend s odkazem na Roberta Bartletta a Richarda Fletchera připomíná, že christianizace byla dosud tradičně studována především jako západoevropská expanze. Byla to celoevropská „modernizační vlna“, probíhající od 8. století: Tehdy došlo k definitivnímu zpřetrhání přímých vazeb k antice, k ustavení vrstev aristokracie, která již nekomunikovala na bázi latiny, a především k etablování vazby mezi nově vzniklou francouzskou říší a papežstvím. Christianizaci tak můžeme vnímat jako proces „vytváření Evropy“ jako oblasti, respektující nadvládu říše a papežství (s. 45). Křesťanství se stalo výrazem procesu expanze těchto mocenských center (ať už spojené se vzděláním a šířením kultury nebo s pouhými rychlými a vnucenými křty), resp. součástí mocenského jazyka v době „první evropské revoluce“ (Robert Ian Moore) v epoše položení základů celoevropského monarchismu.

I když bylo křesťanství nastolováno panovníky, prameny podle Nory Berend hovoří o tom, že tento krok byl většinou uskutečněn po „poradě s lidem“ a že je ho možno považovat za „akt vzniku nových křesťanských národů“ (s. 21)! Přijetí křesťanství nebylo podle ní nutně podmínkou cesty některých kmenových skupin k moci nebo parametrem její konsolidace (to se tradičně předpokládá pro západní Evropu – s. 42). Ve všech zkoumaných případech však úspěšné prosazení křesťanství upevnilo panovnickou moc, zvýšilo jeho prestiž a legitimitu a umožnilo rozšířit území jeho státu (příčemž Berend upozorňuje, že projekt cíleně eliminoval diskusi o „státnosti“ ve zkoumané době). Došlo tak (s výjimkou Rusi, kde se panovník o duchovenstvo neopíral) k propojení světské vlády a křesťanství, projevujícímu se panovnickým „dohledem nad církví a nad personálními otázkami v ní“, dále vytvořením nové či dokonce prvotní etablování územní a správní organizace, zaváděním daní a prosazováním gramotnosti, zejména s využitím duchovních ve státní správě. Významný prestižní kapitál pak vládčům přinášel královský titul, opřený o biblické poselství.

Berend upozorňuje (s. 26), že raně středověké papežství (s výjimkami, jakou představovaly např. misijní akce Řehoře Velikého) ovšem zůstávalo vůči šíření křesťanství v podstatě pasivní a iniciativu přenechávalo světským panovníkům, které podporovalo jen radou či schválením christianizace. Na druhou stranu ovšem nově se etabloující státní útvary zkoumané oblasti využívaly papežství jako protiváhy říšské moci. Tuto situaci podporovala skutečnost, že (v kontextu překládaných výsledků výzkumu) „křesťanský křest není definován tak, že musí nutně znamenat intelektuální či duchovní porozumění obsahu víry“ osobami, které ho přijmou. Výzkum se ztotožnil s názorem Rodney Starka, že „lidé často přijímali učení nové víry

až po svém obracení na ni a nikoliv před ní“.² Rozhodnutí o christianizaci tak bylo typicky mocenské, směřovalo od panovníka „dolů“ k jeho lidu, přičemž „typickou reakcí většiny lidí, postavených před nové náboženství, byl odpor k obracení na novou víru“ (s. 31). Vztah mezi christianizací a panovnickou mocí se však v jednotlivých raných státech výrazně lišil (s. 46). Po rychle přijatém křtu elit probíhala christianizace celku společnosti jako pomalý proces, který často přijímal podobu neustávajícího zápasu, trvajících (odhlédneme-li od periferií) většinou 50 až 100 let. Velkou roli v ní hrála tvorba institucí a organizačních struktur církve, jejíž faktická nezávislost na společnosti byla zajišťována přímou podřízeností zemské církve panovníkovi.

Velkou pozornost věnuje kniha pramenům. Je to dáno jednak velmi nerovnoměrným dochováním a typovou rozrůzněností nepočtených pramenných zpráv, jednak velmi odlišným, převážně však eliminačním postojem christianizovaných vladařů a elit k památkám předkřesťanského období (zejména výrazný byl tento postoj ve střední Evropě, méně důsledný již ve Skandinávii). Cenným zjištěním je např. také identifikace účelovosti narativů pramenů typu „životy misionářů“ ve vztahu k územním nebo mocensko-prestižním nárokům jednotlivých biskupství, z nichž misie vyšly.

Skutečnost, že výzkumný projekt sledoval shody i odlišnosti, místní specifika srovnávaných společností či utvářejících se států, umožnil ukázat variabilitu a nejednotnost, resp. poměrně velké odlišnosti vazby mocenské konsolidace a christianizace. Prokázal nemožnost aplikování jednotného, o západní vzor opřeného modelu těchto procesů pro zkoumanou oblast. Silně rozrůzněná byla i role a paralelita existence kulturních budov a kněží předkřesťanské a křesťanské vrstvy či vzájemné, velmi různě motivované kulturní výpůjčky z obou prostředí. Na významu v tomto kontextu nabývá otázka, co ve zkoumané době znamenalo „být křesťanem“ a jak (tj. především dodržováním křesťanských rituálů a odmítáním pohanských praktik) se prezentovala sounáležitost s novou vírou. Berend upozorňuje, že „je třeba podrobit podrobnějšímu zkoumání tradiční představu asimilační síly latinského křesťanství a společné latinské kultury jako prvků, spojujících celé křesťanstvo“, jakož i představu, „že křesťanství vedlo k normativní integraci do Evropy prostřednictvím společné civilizace latinského křesťanstva a pocitu sounáležitosti“ (s. 36n.). Alfabetizace ve službách nové víry ovšem umožnila postupné uskutečnění významných správních změn a etablování psaného zákonodárství, které se následně stalo jedním z nástrojů christianizace či jejího upevňování.

Berend vidí téma projektu v široké perspektivě velmi rozrůzněné oblasti, sahající od Skandinávie přes střední až k východní Evropě (a v jednotlivostech dokonce k Balkánu). Její – jednoznačně cenná – zobecnění problematiky, korigovaná vlastně jen autorčinou detailní znalostí uherské problematiky (Berend je spoluautorkou příslušné kapitoly na s. 314–362), tihnou proto k jistému, kulturalisticky vnímavému idealizování sledovaných procesů. Procházíme-li však jednotlivé „zemské“ kapitoly, napsané na základě dotazníků, jež měly standardizovat charakter potřebných informací a poskytnout jednoznačně, napříč zkoumaným prostorem srovnatelné závěry (tedy nikoliv zdůvodnění regionálních a lokálních specifik), narážíme na tradiční nejasnosti. Nelze podceňovat ani daný publikační prostor, který dovolil spíše rozmáchnuté formulované interpolece než důkladnou argumentaci. Nahlédneme-li tedy situaci in concreto – např. pro Čechy a Moravu – vypadá proces christianizace přece jen drsněji a mocensky jednoznačněji než v obecném pohledu Nory Berend.

Problematiku českých zemí (s. 219–261) v knize zpracovali Petr Sommer, Dušan Třeštík a Josef Žemlička. Východiskem jejich textu, pro projekt více méně standardním způsobem

2 Rodney STARK, *The rise of Christianity: a sociologist reconsiders history*, Princeton 1996.

sumarizujícího bohatou, převážně ovšem starší literaturu, doplňovanou o nové publikace do roku 2007, se staly české příspěvky v rozsáhlém, třísvazkovém katalogu, resp. textovém průvodním svazku velké mezinárodní výstavy o „Střední Evropě okolo roku 1000“ z roku 2000.³

Podle českých autorů je knížaty násilím prosazená „christianizace nerozlučně svázána se vznikem státu“, je „dílem panovníků, přičemž křesťanství posilovalo moc státu“ (s. 224, 248). Stala se podmínkou vertikálního rozvrstvení dosavadní homogenní kmenové společnosti, nyní upravované ve prospěch elit podle vzoru, odpozorovaného v říši. Proti pojetí říšských panovníků, že křest znamená zároveň podrobení se říši, stojí tu představa přijetí křtu jako obranné strategie v čase říšské expanze, prováděné pod záminkou christianizace pohanů (s. 227). Politicky účelový charakter měl pak i Bořivojův křest. Vytváření systému hradské správy bylo provázáno s etablováním církevní organizace, na knížecí hrady vázané: „Nebyla to církev, která si vytvářela svou územní organizaci, nýbrž panovník, který využíval kněží ve své ‚světské‘ správě“ (s. 229).

Jak řečeno, problémem „české“ kapitoly (stejně jako ostatních „zemských textů“) je, že problémy nedisktuje, nýbrž formou hutného výkladu rovnou seznamuje čtenáře s přijatým řešením jako jediným možným. Bylo by dobré – ale zřejmě zatím nerealizovatelné – předložit vedle základního narativního textu i sumarizaci východisek a argumentů toho, co se publiku jinak jen předkládá k věření. Čtenáře totiž při četbě napadají mnohé otázky, ale není-li hluboce zasvěceným medievistou, pak na ně v textu nenachází vysvětlující odpovědi. Možná je tento archaický pocit, že jsme sice čtenářsky už prošli křtem, ale o principech nabízeného učení přesto nadále mnoho netušíme, umocněn i extrémně zestručněným, krajně nepřehledným poznámkovým aparátem publikace. Přitom však jde o velice podstatné problémy, o témata klíčová pro porozumění starším českým i evropským dějinám a pro jejich – kupříkladu školský nebo vysokoškolský – výklad.

Zeptejme se proto, odkud je např. známo, že v Čechách existovala „dělba moci mezi gens Bohemorum a jeho duces“, nebo že „na přelomu 9. a 10. století už byly Čechy spíše jakousi asociací knížectví“, zejména když autoři sami připomínají, že o českém pohanství nevíme téměř nic (s. 220). Kde je pramenně doloženo, že „vysoký životní standard palatinů a hrabat Karla Velikého a jeho nástupců ... učinil na slovanskou aristokracii opravdu veliký dojem: jednalo se o skutečný kulturní šok“ (s. 223)? Odkud víme, že iniciativa k žádosti čtrnácti českých knížat o křest v Řezně roku 845 byla „dohodnuta jako společný podnik nejen knížat, ale celého gentis Bohemorum“? Lze takovou představu společenského konsensu smířit s výše popsanými obvyklými vladařsky drastickými podmínkami křtů?

Nejde však jen o jednotlivé formulace výkladu. Zaujatý čtenář se musí ptát, ve kterém že období vlastně leželo těžiště christianizace Čech? Byla-li christianizace součástí vytváření státu, ba dokonce politického národa, a budoval-li Boleslav I. „svou zemskou církev od samotného počátku plně ve své režii“, resp. (po diplomatické misi Mladý Přemyslovy) s požehnáním papeže Jana XIII., bylo vše v podstatě definitivně rozhodnuto již do konce šedesátých let. Nebo se čtenář mylí a k zásadnímu obratu došlo až po nástupu Boleslava II.? Boleslav I. podle textu hlavně likvidoval česká – pohanská? – knížectví a nedaleko troskek zničených regionálních center stavěl „své vlastní nové hrady“ (zde s odkazem na práce Jiřího Slámy z osmdesátých let). Proč ale vlastně Boleslav I. nestavěl (jako důkaz svého trvalého vítězství) nová mocenská centra právě na troskách v areálech dobytých hradů, jako se s tím setkáváme po celé Evropě? A proč byly na nových hradech budovány kostely, které „zůstávaly neobsazené“? Musel být opravdu

3 Alfried WIECZOREK – Hans-Martin HINZ (ed.), *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Stuttgart 2000.

u každého z nich ustaven sbor hned pěti – v oné době nedosažitelných – kněží (s. 231)? Byl to popis náročné reality počátku christianizace Čech, nebo Kosmas zkušeně načrtl situaci tak, aby bylo dobovému čtenáři jeho díla jasné, s jak velikými obtížemi se Boleslav II. dokázal úspěšně vypořádat? A proč vlastně byl saský vliv, reprezentovaný na Pražském hradě sv. Václavem vystavenou rotundou sv. Víta, „zprostředkován rovněž Bavorskem“ (s. 235)?

Podobných otázek se čtenáři velmi zhuštěného textu nabízí celá řada. Každý, kdo alespoň z dob studií zná více než střídámá svědectví nepočtených pramenů a zároveň nemůže sledovat po desetiletí probíhající mezioborové diskuse, probíhající na široké historické, uměleckohistorické a archeologické frontě, by uvítal jednak srozumitelné argumentativní vysvětlení celé řady zmiňovaných jevů, jednak jejich interpretaci ve smyslu stopování funkčních předpokladů v pramenech jen velmi stručně zachycených dějů. Nabízejí se tak kupříkladu otázky po úrovni „informačního servisu“ a míře politické koordinace slovanských kmenových elit v Čechách doby christianizace. Co vše bylo předpokladem úspěšného provedení např. mezinárodně tak překvapivě řízenské akce roku 845? Jak to, že již o rok později česká knížata opět koordinovaně od křesťanství odstoupila a byla schopna včas a účinně napadnout z Moravy odcházející vojsko Ludvíka Pobožného? Proč ale poté nebyla tatáž česká knížata schopna následovat christiani-zační strategie Boleslava I. a nechala se místo toho od něj mocensky zlikvidovat?

Zásadní čtenářské otázky vůči textu úvodu i jednotlivých kapitol jsou spojeny především s poněkud „bezpředsudečným“ používáním pojmů „stát“, „národ“, „politický národ“, „Němci“, případně „německá říše“ pro 10. až 12. století, tedy s pojmy, dosud v podstatě vyhrazenými pro daleko mladší období. Vůbec tu nejde o vymezování proti jejich užívání. Jen by mělo být nějak zakotveno a specifikováno. Jedná se ale o otázku dějin, nebo v principu jen o mezinárodně módní terminologické pŕtky dnešních historiků? Jde tedy o vyřešení pro porozumění dějinám dané doby klíčových problémů nebo spíše o nutnost „vědecko-politického“ dosažení konvence či domluvy, jaký jev budeme ve které době uznávat jako skutkově naplněný a jaký pojem jako relevantní pro tuto skutečnost?

Setkali jsme se totiž v posledních desetiletích např. s tím, že užívání pojmu „stát“ bylo v jistém smyslu zpochybněno dokonce i pro raný novověk.⁴ Podle autorů knihy je však raně středověká církev „v řadě ohledů se státem totožná“ (s. 247). Na ještě výraznější problémy však narazíme při používání pojmu „národ“ nebo „politický národ“ ve smyslu „Čechů“ jako „familia sancti Wenceslai“.⁴ Jak široký byl tento při christianizaci vzniknuvší politický národ „věčného krále“ (s. 248), držený podle autorů „pohromadě jednak věrností svému pánovi, jednak smlouvou“, kterou čeleď sv. Václava „uzavřela s přemyslovským rodem v šerém dávnověku“, tedy – dodejme – již před (!) počátkem christianizace (s. 240)? Existenci „národa“, prokázanou Františkem Šmahalem v Čechách empiricky pro 15. století a tematizovanou řadou badatelů pro raný novověk,⁵ přitom někteří jiní badatelé nadále touží mít rezervovánu výhradně pro období

4 Wolfgang REINHARD, *Geschichte der Staatsgewalt: Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 1999.

5 Zde zejména výklad na s. 240. Text se tu opírá zejména o interpretaci miniatury v rukopisu Augustinova spisu *De civitate Dei* z doby okolo roku 1170, tedy ze samého závěru sledovaného období. Srov. Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984, s. 214.

6 František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971; Eduard MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, Acta Universitatis Carolinae (dále AUC), Philosophica et historica, 1996, č. 3, s. 41–52; Zdeněk BENEŠ, *Pojmy národ a vlast v díle Daniela Adama z Veleslavína*, Problémy dějin historiografie, IV, AUC, Philosophica et

po roce 1800.⁷ Obdobně ne zcela samozřejmé je – Norou Berend i ostatními autory provozované – pojmání „říše“ (nebo také, řečí pramenů: „svaté říše římské“) jako „německé říše“ (i když uznáme, že přídomek „nationis Germanicae“ se objevoval jak za Ottonů, tak znovu od 16. století), resp. označování germánských sousedů Přemyslovců za „Němce“.⁸

Z hlediska kulturních dějin je pak nesmírně důležitá otázka, do jaké míry si byli přemyslovští vládci (což ale mutatis mutandis platí i pro ostatní zkoumaná teritoria) sami vědomi dosahu toho, že svým – v podstatě mocensko-účelovým – obratem ke křesťanství vnucují svému rodu shora a násilím zcela převratnou změnu životního způsobu, zásadní proměnu všech dosavadních vžitých rituálů, výměnu řady každodenních zvyků, ale např. i redukci jídelníčku (zákaz konzumace koňského masa), tedy úhrnem „nový životní řád“ (s. 248)? Byla to u nich svévole nebo přesvědčení, že není jiného východiska? Proč si byli všichni tak jisti, že tento hluboký zásah v možném konfliktu „ustojí“? Nebo máme zprávy převážně jen o těch, kteří uspěli?

I když nejvlastnější tematika projektu, vedeného Norou Berend je z českého autorského tria asi nejbližší Petru Sommerovi,⁹ „duktus“ klíčových, tj. rázně etatizujících, pasáží textu ukazuje spíše na rozmáchlou Třeštkovu nebo na Žemličkovu ruku. Vysvětlení výše uvedených otázek přitom nenalezneme ani v dalším velikém a uctyhodném, nicméně narativ etablujícím a nikoliv problémově orientovaném díle, připraveném opět pod vedením a s velkým autorským podílem této trojice: v „Přemyslovcích“ z roku 2009, knize, již podtitulem přímo vázané k „budování státu“.¹⁰ Bylo by proto snad užitečné otevřít k počátkům křesťanství v Čechách (i v kontextu s počátky státu a politického národa) širší mezioborovou diskusi, která by se vázala ke komparačnímu horizontu cambridgeského projektu, uskutečněného pod vedením Nory Berend. Taková diskuse by mohla překročit jeho argumentační střídmost a zamyslet se nad funkčními kontexty v dosavadní literatuře poněkud „autoritativně“ popisovaných dějů a uváděných skutečností. Přinejmenším širší čtenářská obec dějepisných zájemců by takové otevření náhledu do aktuální situace české i širší evropské medievalistiky raného středověku jistě uvítala.

Jiří Pešek

historica, 1998, č. 1, s. 61–74. Srov. obecněji: Georg SCHMIDT – Elisabeth MÜLLER-LUCKNER (ed.), *Die deutsche Nation im frühneuzeitlichen Europa: politische Ordnung und kulturelle Identität?*, München 2010.

7 Miroslav HROCH, *Die böhmischen Länder zwischen ethnischer und nationaler Identität*, in: Alena Jakubcová – Jitka Ludvová – Václav Maidl (edd.), *Deutschsprachiges Theater in Prag. Begegnungen der Sprachen und Kulturen*, Praha 2001, s. 31, 41.

8 Petr ČORNEJ, *Cizí, cizozemec a Němec*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knöz (ed.), *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 97–109.

9 Z jeho knižní produkce k dějinám středověké církve srov.: Petr SOMMER, *Sázavský klášter*, Praha 1996; TÝŽ, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001; TÝŽ, *Svatý Prokop. Z počátku českého státu a církve*, Praha 2007; Petr SOMMER – Martin STECKER, *Kostely na Sedlčánsku*, Sedlčany 2011.

10 Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA (ed.), *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009, 778 s.

Publikácia Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku je spoločným dielom maďarskej historičky Nory Berend pôsobiacej na Cambridge University a poľských medievistov Przemysława Urbańczyka z Varšavy a Przemysława WiszeWSkiego z Wrocławu. Kniha vychádza v sérii Cambridge Medieval textbooks, ktorá produkuje odbornú spisbu určenú aj pre širšiu verejnosť. Autori predloženej knihy sa doteraz venovali uhorským či poľským reáliám v širších európskych súvislostiach a predkladanou prácou poskytujú „nové svetlo“ na strednú Európu – Čechy, Uhorsko a Poľsko v ich najpodstatnejšom a ak iste aj najproblematickejšom období od roku 900 približne po rok 1300 s prihliadnutím na všetky aspekty stredovekého vývoja. Práve začiatok 14. storočia symbolicky uzatvára epochu stredoeurópskych dejín, kedy vymreli Přemyslovci, Arpádovci a v Poľsku bola na niekoľko desaťročí prerušená kráľovská línia Piastovcov.

Práca je členená na sedem kapitol, vrátane úvodu. Záver neobsahuje. V rámci kapitol sa strieda priestor venovaný Čechám, Uhorsku a Poľsku, mapujúc vždy konkrétny historický aspekt stredovekého vývoja. Publikácia je zároveň obohatená o krátku mapovú prílohu – dve politické mapy stredovekého poľského štátu, mapu Uhorska s vyznačenými biskupstvami, kolegiátnymi kapitulami a kráľovskými hradmi. Ďalej nasleduje mapa Čiech so sídlami biskupstiev, hradmi, kláštorami a tiež hlavnými cestami.

Úctyhodný, takmer štyridsaťstranový úvod podrobne oboznamuje čitateľa s konceptom stredovekej strednej Európy. Autori predstavujú rôzne názory a konceptualizácie pojmu „Central Europe“, „Mitteleuropa“ a tiež „Ostmitteleuropa“ a tiež pojem východná Európa. Tieto geografické označenia mali často politický nádych, napríklad vyjadrovali politický a kultúrny vplyv Nemecka, či sa stali synonymným pre komunistický východný blok. Až vplyvom prelomového roku 1989 sa formuje nový koncept strednej Európy, v minulosti ktorej zohrávali veľkú úlohu väzby na západnú Európu. Základné rozdelenie Európy na východ a západ – pochádzajúce zo stredoveku – bolo zmenou oproti klasickému deleniu z rímskych čias na kultúrny juh a barbarský sever.

Pri spoločných dejinách Čiech, Uhorska a Poľska však autori podčiarkujú, že chýba kultúrna jednota a spoločné povedomie ku strednej/centrálnej Európe. Na druhej strane však možno postrehnúť viaceré spoločné črty a prvky historického vývoja. Možno len súhlasiť s autormi, že každé rozdelenie priestoru je sociálnym a kultúrnym konštruktom, ktoré nie je schopné dokonale identifikovať daný priestor.

Nosnou otázkou pri spoločne koncipovanej histórii Čiech, Uhorska a Poľska je, či existovala stredoveká stredná Európa. Tieto krajiny často podliehali stereotypným názorom a predstavám a boli stavané do kontrastu so západom. Na tieto tri štátne útvary bolo obvykle nazreté ako na zaostále či priam barbarské. Takéto predstavy boli však často zažitým stereotypom a v niektorých prípadoch aj politickou objednávkou zo strany mocnejších oponentov. Autori v krátkosti informujú o niekoľkých prameňoch takejto povahy – Thietmar z Merseburgu či Otto z Freizingu. Okrem akýchsi zažitých názorov na český, uhorský či poľský priestor, medzi unifikáčnými prvkami trochu „ríš“ patrili aj politické aliancie a sobáše. Vzájomné spolužitie a susedstvo však nebolo jednoduché a nezaobišlo sa bez konfliktov. Obojstranná animozita fungovala medzi Čechami a Poľskom, kedy Přemyslovci a Piastovci súperili o väčší vplyv a moc. Efemérne zjednotenie prišlo až počas panovania Václava II. či jeho syna Václava III. Predtým niektorí panovníci ovládali dva z troch predmetných štátnych útvarov.

Na tomto mieste je však vhodné doplniť myšlienku autorov, pretože z tohto vzorca sa vymyká Uhorsko. Žiaden z Piastovcov ani Přemyslovcov nevládol v Uhorsku (okrem spomenutého Václava III.) a naopak žiaden člen arpádovskej dynastie nepanoval v Čechách ani v Poľsku. Nové politické a medzinárodne smerovanie sa udialo až v 14. storočí s Luxemburgovcami v Čechách a Anjouovcami v Uhorsku. V roku 1335 sa dokonca uskutočnilo medzinárodne stretnutie troch kráľov, ktoré vyznačovalo nové obdobie v dejinách Českého, Uhorského a Poľského kráľovstva. 14. storočie sa však nachádza už za hranicami predloženej publikácie. Hlavným problémom však zostáva, či je možné uchopiť dejiny Čiech, Uhorska a Poľska spolu, keď koncept strednej Európy pochádza až z moderných čias. Tieto tri stredoveké štátne útvary mali však spoločné prvky feudalizmu, ďalej aj podobnosti v rámci vzťahu panovník – cirkev. Práve kresťanstvo, západné, bolo zjednocujúcim faktorom, hoci tri štáty sa nachádzali v priestore medzi západným a východným kresťanstvom (resp. cirkvami od roku 1054). Ponímanie dejín Čiech, Uhorska a Poľska však v sebe skrýva širšiu problematiku. Uhorské dejiny totiž zahŕňajú aj dejiny Slovenska a čiastočne aj Chorvátska, Bosny, Transylvánie a niektorých srbských regiónov.

Cieľom autorov nie je implementovať nové rozdelenie či chápanie Európy, ale v rámci neutrálneho termínu stredná Európa osvetliť nielen vývoj v troch predmetných útvaroch, ale vývoj v pravom slova zmysle s prihliadnutím na vlastné špecifiká a tiež historické podobnosti.

Prvá kapitola je venovaná najstarším časom, je teda stručným osvetlením najvýznamnejších historických udalostí a archeologických nálezov v rámci praveku a staroveku. Autori načrtávajú vývoj v rímskej provincii Panónia a nastoľujú aj otázku continuity rímskeho/románskeho obyvateľstva a štruktúr. Ďalej sa dočítame, že v Panónii v 5. a 6. storočí pretrvalo niekoľko biskupstiev a taktiež, že sú dochované aj rímske toponymia. Takéto zaujímavé fakty by si však žiadali uviesť príklady a taktiež zdroj či prameň. Ďalší priestor je venovaný avarskému kaganátu a príchodu Slovanov. V krátkosti je osvetlená aj genéza Veľkej Moravy. Na tomto priestore (strana 56) však absentujú informácie o kniežati Pribinovom v Nitre. Autori konštatujú, že „podľa niektorých (prameňov), Pribinovo predchádzajúce sídlo bolo v Nitre“. Bolo by však vhodné predstaviť aj prameň – *Conversio Bogoariorum et Carantanorum* (Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov) a čitateľom prezradiť informáciu, že už okolo roku 828 salzburský arcibiskup Adalrád vysvätil kostol na Pribinovom majetku Nitrava.¹ Samotný spis je spomínaný o niekoľko strán ďalej, a však už v súvislostiach s Metodovou arcibiskupskou hodnosťou. Pri prehľadnom a jasnom historickom prehľade (vrátane niektorých prameňov) absentuje jeden z najdôležitejších diplomatických prameňov, listina pápeža Jána VIII. zvaná *Industriae Tuae* z roku 880.²

Ďalej je priestor venovaný etnogenéze Maďarov a ich výskytu v prameňoch od najstarších zmienok. Taktiež sa autori venujú štruktúre staromaďarskej spoločnosti a náboženstvu. Ako autori podotýkajú najproblematickejším a najmýtizovanejším je usadenie Maďarov v Panónskej nížine, ktoré je v maďarčine nazývané „honfoglalás“. V rámci tejto kapitoly sú osvetlené aj počiatky Čiech a Přemyslovcov, ktoré sú čiastočne späté s Veľkou Moravou. Stručne sa dozvedáme aj o začiatkoch a genéze poľského štátu a Poliakov. Ďalšia časť sa venuje vzťahu ľudu a postupne sa etablujúcich dynastií Přemyslovcov, Arpádovcov a Piastovcov. V rámci českého priestoru sú čitateľovi výstižne podávané informácie o najvýznamnejších prameňoch týkajúcich sa prvých

1 Lubomír HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, III. Prameny k dějinám Velké Moravy, Brno 1969, s. 312.

2 Touto listinou pápež prijal Veľkú Moravu ako pápežské léno a Metodovi udelil titul metropolitného arcibiskupa Veľkej Moravy. L. HAVLÍK (ed.), *Magnae Moraviae fontes historici*, s. 197–208, č. 90.

Přemyslovcov, či už Kristiánova legenda alebo Kosmova kronika. K najstarším poľským dejinám sú to Poľská kronika a kronika Galla Anonyma. O prvých maďarských vládcov zase referuje Konštantín Porfyrogenet vo svojom diele *De administrando imperio*. Počiatky staromaďarskej spoločnosti sú však do značnej miery mýtizované s nedostatkom relevantných prameňov.

Druhá kapitola sleduje vývoj a premenu pohanských útvarov na kresťanské ríše. Táto zmena sa diala pod vedením politických špičiek často aj s vplyvom franskej ríše, resp. otovského impéria. Vzostup cisárskej moci na západe zohrával významnú rolu vo formovaní nových štátnych útvarov. Táto tendencia vyvrcholila počas panovania Ota III. (996–1002). Vtedy Poľsko a Uhorsko získali vlastné arcibiskupstvá. Ako autori odkazujú, meno Oto dostali synovia vládcov v Poľsku, Uhorsku a Benátkach. V prípade Uhorska však žiaden prameň nespomína Oto, syna Štefana I. Čo sa týka Čiech na prelome 10. a 11. storočia, biskupstvo v Prahe bolo podriadené mohučskému arcibiskupovi. Autori podotýkajú, že kristianizácia bola neoddeliteľnou súčasťou mocenského boja medzi súperiacimi elitami. Kristianizácia Čiech bola realizovaná najmä zo strany biskupa z Regensburgu. Tento proces bol zavŕšený začiatkom 11. storočia až so šírením svätováclavského kultu a s osobou svätého Vojtecha. Napriek tomu nedošlo k vytvoreniu pražského arcibiskupstva v ranom období budovania českého štátu.

Počiatky poľskej cirkvi sú tiež úzko späté s aktivitami nemeckých vládcov, predovšetkým spomínaného Ota III. Na druhej strane, kristianizácia Maďarov bola zložitejším procesom. Určujúcim bodom bola bitka pri Augsburgu v roku 955, ktorá donútila Maďarov viesť nový spôsob života. Časť maďarských elít prijala krst v Konštantínopole už v polovici 10. storočia. Táto orientácia na východný rítus vyvrcholila vytvorením arcibiskupstva zvané Tourkia. O tejto cirkevnej správe je však len málo informácií. Za panovania kniežata Gejzu však dochádza k orientácii na západ. Rezidua veľkomoravského kresťanstva mohli tiež zohrávať rolu v kristianizácii Maďarov. Autori však konštatujú, že neexistuje priamy dôkaz. Na tomto priestore sa však dá oponovať, pretože cirkevné inštitúcie v Nitre (Nitrianske biskupstvo, Zoborský kláštor) majú veľkomoravský pôvod a čiastočne pretrvali v 10. storočí a boli quasi obnovené na začiatku 11. storočia.

Autori ďalej opisujú postupnú konsolidáciu panovníckej moci, zahranično-politické vzťahy ako aj fungovanie cirkevných inštitúcií od konca 10. storočia. Na českom priestore sú tieto aspekty spojené s osobou svätého Vojtecha, pražského biskupa a neskoršieho patróna Čiech, Poľska aj Uhorska. V rámci vývoja Poľska sa dočítame o expanzii počas Mieškovej vlády a o boji poľskej cirkevnej správy o nezávislosť na nemeckých cirkevných provinciách. V Uhorsku sa musel nový veľkoknieža a neskorší kráľ Štefan vysporiadať s rezistentnými pohanskými kniežatami. Známý je najmä pokus Štefanovho príbuzného, Kopáňa, ktorý chcel získať veľkokniežací stolec. Možno len súhlasiť s autormi, že korunovácia Štefana za uhorského kráľa bola vrcholom jeho politického úspechu. Otázka, za akých okolností Štefan získal korunu, je však nejasná a interpretuje sa rozlične. Autori hovoria, že Hartvik, autor Legendy svätého Štefana, „vsunul“ do Štefanovej hagiografie pasáž o poslaní koruny z Ríma a zároveň o vindikácii práv kráľa nad spravovaním cirkvi (tzv. apoštolské práva uhorských kráľov). Dodajme, že tieto apoštolské práva v Hartvikovej legende môžu súvisieť s uhorsko-normanskými vzťahmi na začiatku 12. storočia a tiež so césaropapizmom normanských vládcov.³ Ďalej sa dozvedáme aj pôvode uhorských korunovačných klenotov, najmä koruny, ktorej datovanie dodnes vyvoláva polemiky. Pri výpočte uhorských biskupstiev na s. 155 však chýba Vác, Bihar a Oradea. Tvrdenie, že biskupstvá založili Štefanovi nasledovníci je veľmi otáznne. Prvá tretina 11. storočia však do nových štátnych útvarov priniesla aj viaceré vnútrodynastické konflikty a časté striedanie panovníkov.

3 Vincent MÚCSKA, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 62.

Ďalšia kapitola sa venuje politickému životu v rokoch 1050–1200. S prijatím kresťanstva už nastáva divergencia spoločných prvkov vo vývoji Poľska, Uhorska a Čiech. Odlišnosti možno nájsť aj v systéme panovníckej vlády. Poľsko bolo rozdelené na kniežatstvá a len veľmi príležitostne tu panovali králi. V Uhorsku nedošlo k prerušeniu kráľovskej línie. Čechy sa stali súčasťou Svätej rímskej ríše a niektorí z Přemyslovcov získali kráľovskú korunu. K vrcholom ich politiky patrí zlatá bula sicílska z roku 1212, vydaná cisárom Fridrichom II., ktorou Přemyslovcom potvrdil dedičnosť českej koruny. V prípade Poľska je pozorovaná politická a územná fragmentácia, kde však vojenská hegemonia nahradila princíp seniorátu. V rámci uhorských panovníkov autori prehľadne uvádzajú okolnosti ich nástupu na trón. Aj v Uhorsku bola postupne presadzovaná primogenitúra na miesto seniorátu. Autori rovnako predstavujú vývoj titulatúry panovníkov a dvorské hodnosti v Poľsku, Čechách a Uhorsku. Ďalšia časť sa venuje aj vzniku vojenskej organizácie a prvotnej šľachty. Uhorsko aj v tomto prípade malo niekoľko špecifik. Vojenskú zložku tu tvorili Pečenehovia, Sikuli ale aj moslimovia popri rytieroch zo západoeurópskeho prostredia a podobne. Autori uvádzajú aj šľachtu zo sprievodu uhorských kráľovien, napríklad to bol Beloš, brat kráľovnej Heleny, manželky Bela II. Na tomto priestore však bolo vhodné uviesť, že Beloš pochádzal zo srbského kniežacieho rodu Vukanović.

Ďalší priestor je venovaný aj zahraničným vzťahom, predovšetkým s impériami – Svätou rímskou ríšou a Byzanciou. Autori konštatujú, že politické aliancie a animozity Čiech, Poľska, Kyjevskej Rusi, Svätej rímskej ríše a Byzancie spolu s pápežstvom vytvárali často zázemie pre uhorské záujmy. Přemyslovské záujmy sa orientovali najmä na nemecký priestor. Formálna nemecká zvrchovanosť tak často slúžila ako zbraň proti nepriateľom. Piastovci sa orientovali aj na Škandináviu, Uhorsko a Čechy však nenechávajú stranou.

Dôležitú úlohu zohrávala aj expanzia. V prípade politicky nejednotného Poľska to boli najmä Lužica, Červené hrady, Pomoransko či Prusko. Uhorsko postupne anektovalo Sriem, Chorvátsko, Dalmáciu, Bosnu a svoj vplyv rozšírilo aj na Halič.

Nasledujúca kapitola popisuje spoločnosť a ekonomiku v 11. a 12. storočí. Zaujímavé sú najmä odhady počtu obyvateľov a hustoty osídlenia. S tým úzko súvisí aj zloženie obyvateľstva resp. etnická štruktúra krajiny. V Uhorsku bola populácia výrazne heterogénna. Okrem Maďarov, Slovanov tu boli aj Sikuli. Autori ďalej uvádzajú aj Rusov ako pohraničnú stráž. V Uhorsku aj Poľsku sa nachádzali židia s titulom „hostia“ (*hospites*). Podotýkame, že vrstvu hostí tvorilo najmä nežidovské obyvateľstvo germánskeho alebo románskeho pôvodu. Autori načrtávajú v krátkosti aj problematiku románskeho obyvateľstva (Taliani, Valóni) v Uhorsku a tiež nemeckých hostí usadených najmä v Transylvánii. Na poľskom priestore sa dokonca nachádzali aj Normani. K tomuto zaujímavému faktu však mohli autori uviesť viac informácií. S početnosťou iných etník sa môžeme stretnúť aj v Prahe, ktorá sa koncom 11. storočia profiluje ako multietnické mesto.

Šiesta kapitola práce sleduje cirkevné dejiny, vývoj cirkvi a jej inštitúcií v predmetných regiónoch. Autori hovoria, že otázka veľkomoravskej slovanskej liturgie na českom priestore doteraz nie je vyriešená. Načrtávajú aj vplyv východného kresťanstva v areáli, avšak nesprávne s použitím termínu Pravoslávna cirkev pre obdobie pred rokom 1054. Ďalej sa v texte dozvedáme o vzniku biskupstiev, nižšej cirkevnej správy ako aj o významnejších sakrálnych stavbách od najstarších čias po koniec 12. storočia. Takisto tu nachádzame prehľadné informácie o najstarších kláštoroch, napr. Břevnov, Sázava v Čechách, Tynec a Mogilno v Poľsku, Pannonhalma v Maďarsku a pod. Autori v tejto kapitule mapujú aj jednotlivé kláštorne rehole vo vyznačenom priestore. Nepostrádateľným aspektom cirkevných dejín bol vzťah panovníka k domácejmu cirkevnému prostrediu a takisto aj k pápežstvu. Autori sa venujú aj tomuto javu.

V tejto kapitole je priestor venovaný aj písomníctvu, ktoré bolo najmä v najstarších časoch spojené s cirkvou a cirkevným prostredím. Predstavené sú najvýznamnejšie písomné pamiatky, v Čechách je to Kristiánova legenda či Vyšehradský kódex a Kosmova kronika. V Poľsku bola situácia odlišná a autori tu nachádzajú menej pamiatok pre staršie obdobie. V Uhorsku sa zachovalo niekoľko významných kódexov, ktoré sú však len okrajovo spomínané (Nitriansky kódex, mylne označený ako Szelepcsényho kódex, Codex Albensis a pod.) Autori správne postrehujú, že najstarším centrom písomníctva bol Pannonhalmský kláštor. Kapitulu uzatvára pasáž o uhorskej kancelárii a vydávaní uhorských listín, pri ktorých sa spomína inštitút hodnoverných miest (*loca credibilia*) s odkazovaním na nasledujúcu kapitolu. Tu však možno vyčítať autorom, že takéto rozdelenie jedného tematického celku do dvoch kapitol môže byť mártúce.

Posledná, siedma kapitola sa venuje vývoju v 13. storočí. Predovšetkým ide o zmeny v porovnaní s 11. a 12. storočím. Rolu tu zohrávali viaceré prvky, spomedzi ktorých to boli výrazný mocenský vzostup šľachty, Tatársky (mongolský) vpád či rast významu miest. 13. storočie prinieslo aj politickú fragmentáciu vo všetkých troch štátnych útvaroch. Šľachta sa často dostávala do popredia a ovplyvňovala politické dianie v krajine. Spomínané storočie však prinieslo aj zahranično-politické konflikty, medzi Českým a Uhorským kráľovstvom to bol známy boj o babenberské dedičstvo. V Poľsku zase Piastovci viedli súboje v rádom nemeckých rytierov.

Autori predstavujú aj vývoj miest, predovšetkým emancipáciu hostovských a kupeckých komunít na mestá v pravom slova zmysle. V Uhorsku a Čechách išlo aj postupné zavedenie mestského práva. Priestor je opäť venovaný aj kultúrnej sfére, najmä nárastu vzdelanosti a písomníctva. Kapitulu symbolicky uzatvára efemérne zjednotenie Čiech, Poľska a Uhorska pod vládou Přemyslovcov. Po roku 1306 však dochádza k chaosu a bojom o trón. V priebehu 14. storočia vývoj smeruje k postupnej konsolidácii a nástupu nových dynastií.

Stredná Európa vo vrcholnom stredoveku – Čechy, Uhorsko a Poľsko v rokoch 900–1300 je prínosným historickým dielom mapujúcich všetky aspekty vývoja troch štátnych útvarov v podobe prijateľnej pre laickú aj odbornú verejnosť. Autori sa nevyhli drobným chybám a istej generalizácii, čo je však pri hutných a spoločných dejinách odpustiteľné a pochopiteľné. Autori len v malej miere pracujú s prameňmi, čo práci uberá na odbornosti. Možno však tiež konštatovať, že časté striedanie pasáží o troch predmetných kráľovstvách narúša celkový dojem a sčasti pripravuje čitateľa o čitateľský zážitok. Práca však celkovo prináša nový pohľad na strednú Európu a vhodným štýlom môže oboznámiť anglofónneho čitateľa s problematikou stredovekých Čiech, Uhorska a Poľska. Pre Stredoeurópanov prináša kompaktný historický prehľad so všetkými hlavnými regionálnymi aspektmi vrcholného stredoveku, ktoré by inak bolo potrebné pracne excerpovať z mnohých publikácií a prác.

Peter Bučko

Daniela DVOŘÁKOVÁ

Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451).

Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej

Budmerice–Bratislava, Vydavateľstvo RAK – Historický ústav SAV 2013, 303 s., ISBN 978-80-85501-60-5.

Predznamenáním knihy je cyklus pôsobivých, väčšinou málo známych barevných reprodukcí, v jejichž popiskách se skrývá kľúč k celej biografii spolu s ústrednou otázkou: je negatívny obraz kráľovny Barbory jako ženy bez mravních a sexuálních zábran pravdivý? Působivé entré je vi-

zitkou autorky, která na sebe upozornila tematicky zajímavými, odborně přínosnými a graficky zdařilými knihami, z nichž stačí připomenout Rytier a jeho král (2003) a Kůň a jeho člověk ve středověku (2007). Proč „černá královna“? Černá nebyla její pleť, nýbrž pověst, jejíž hlavním tvůrcem byl humanista Eneáš Silvius Piccolomini, pozdější papež Pius II. Mladší „hradní legendy“, jak autorka naznačuje již v úvodu, jen vršily jeden stereotyp za druhým. Ve skutečnosti tato údajná „německá Messalina“ vystupuje v archivních pramenech celkem jinak, což zatím historici nevzali na vědomí. Otázka, kdo pošpinil pověst královny Barbory, je jen jednou z mnoha, kterou Daniela Dvořáková slibuje řešit.

V první kapitole „Grófi celjskí a Uhorsko“ se čtenář seznamuje s hlavními aktéry příběhu, slovinským zázemím a mocenskými ambicemi rodu, který byl spřízněn s několika dynastiemi. Královská koruna přitom od roku 1401 čekala hned na dvě celjské hraběnky. Zatímco devítiletou Barboru zasnoubili třiatřicetiletému uherskému králi Zikmundovi, její sestřenice Anna se jako manželka Vladislava Jagelonského stala polskou královnou. Záletnému vdovci Zikmundovi položili nůž na krk odbojní uherští magnáti, kteří posléze přijali jako vhodné řešení oba alianční svazky, zvláště když souběžně Barbořina sestra Anna byla zasnoubena vlivnému palatinovi Mikulášovi Gorjanskému. Otcem obou nevěst byl hrabě Heřman II. z Celje, magnát blízký Zikmundovi, který se v roce 1401 zasloužil i o jeho vysvobození z potupného zajetí. Na Heřmana (†1435) čekala po boku jeho zetě skvělá kariéra, kterou korunovalo povýšení do knížecího stavu.

Údaje potřebné k hlubšímu pochopení života hrdinky, který se bude odehrávat ve výšinách uherské, české i říšské politiky, autorka podává v návaznosti na ústřední dějovou linii. Dobře zřetelné je to zvláště v druhé kapitole pojednávající o době od korunovace Barbory v roce 1405 až do jejího odchodu z Uher roku 1414. Tam, kde prameny neposkytují přímou oporu, Daniela Dvořáková umně začleňuje analogie z časově i teritoriálně blízkého prostředí. Vždy při tom až úzkostlivě dbá na to, aby nedošlo k splynutí fikce s konkrétními údaji. Mlčení pramenů o vnitřním životě a pocitech královny vítaně nahrazují listiny a jiné správní akty, které se zprvu převážně týkaly jen věnných statků. Jedním z prvních kroků celozemské povahy bylo vydání zakládací listiny Dračího řádu, na němž se v prosinci 1408 podílela spolu s manželem Zikmundem a 22 předními barony. Na společných cestách se Zikmundova manželka seznámila s rozsáhlou zemí, které nebylo snadné vládnout. Barbora to záhy měla poznat na vlastní kůži.

V letech 1414–1418 se z mladé a údajně půvabné uherské královny stala „první dáma Evropy“. Název třetí kapitoly není příliš nadnesený, neboť v Kostnici, kde se rozhodovalo o dalším osudu schizmatické církve, skutečně chvílemi zazářila. Ještě předtím zažila řadu slavnostních vjezdů do říšských měst a velkolepou korunovaci v Cáchách. Po příjezdu do Kostnice jakoby slavnosti a ceremonie neměly konce. Není proto divu, že jim autorka věnovala náležitou pozornost. Trochu přitom uniklo, oč v Kostnici šlo, a že právě tehdy Zikmundova role na evropské scéně dostoupila jednoho ze svých vrcholů.

Být všem na očích není vždy příjemné. Již v Kostnici se objevili první klevetníci a pomlouvači. Prim mezi nimi, jak autorka dokládá, hrál humanista Jean de Montreuil, jinak jeden z vyslanců francouzského krále Karla VI. Drobný kaz ve výkladu: Karel VI. v Kostnici nebyl, takže se s naší královnou osobně sejit nemohl. Barbora si i podle jiných zpravodajů v zábavách a prostopášnostech nezadala se svým mužem, před nímž se manželé mladých žen v Kostnici a všude jinde měli na pozoru. Odlížit fámu od skutečnosti bylo dříve stejně obtížné jako dnes. Všeho však do času. V polovině července roku 1416 Barbora před svým podjezdem z Kostnice uspořádala pro místní dámy taneční zábavu a po Rýně pak zamířila do Uher. O deset dní později její manžel odjel na dalekou cestu do Španělska, Francie a Anglie. Po obou zůstaly v Kostnici a dalších městech dluhy. Manželé se tři roky neměli spatřit. Na královně Barboře a druhém

místodržiteli, jímž byl ostříhomský primas Jan z Kaniže, nyní spočívala správa Uher. Výklad o jejím vladaření nalezneme však až v další, čtvrté kapitole.

Narušení časového sledu si zřejmě vyžádala kompozice kapitoly o manželské krizi a jejím urovnání v letech 1419–1423. Zikmund se před svým návratem do Uher zastavil ve Vídni, kde pravděpodobně vyslechnul o své ženě pomluvy tak závažné povahy, že se s ní v Budíně odmítl setkat. Příčiny jejich hluboké roztržky nejsou známy. Klevety o Barbořiných nevěrách nelze prameny doložit, a proto autorka podrobně rozebrala i prameny o její regentské vládě. A jelikož ani v nich nelze důvod manželské krize postihnout, zůstává otázka otevřenou.

K vzájemnému sblížení manželů došlo až o vánočních svátcích roku 1419 ve Skalici, kde klečící Barbora poprosila Zikmunda o odpuštění. Ze Skalice také započala cesta královského páru za českou královskou korunou, kterou Zikmund zdědil po zemřelém nevlastním bratru Václavovi IV. O událostech v Čechách Barbora asi příliš povědomí neměla, mnohé jí však mohla z vlastní zkušenosti objasnit královna vdova Žofie, v jejíž společnosti prožila půl druhého roku. Husitství je ve výkladu pouhou lokální kulisou, jak tomu ostatně z pohledu Barbory mohlo také být. Zikmund Barboru držel v pozadí, větší pravomoci jí nedopřával a snad jen při jednání o sňatku jejich dcery Alžběty s Albrechtem V. Habsburským na ni vzal větší ohledy.

Název další kapitoly „Po druhý raz královnou (1424–1430)“ poněkud mate, neboť v těchto letech ještě nešlo o další korunovaci, nýbrž o spoluúcast na vládě. Dříve se však dočteme o rodinném dramatu, v němž nechyběly fatální milenky, vraždy a sváry otce se synem, v daném případě Barbořina otce Heřmana II. a jejího bratra Fridricha II. Vše je podáno s citem vypravěčky složitých osudů, v nichž je tu a tam třeba něco domyslet. Sblížení mezi manželi demonstrovala jejich účast na korunovačních slavnostech v Krakově i jejich vjezdy do řady uherských měst při zpáteční cestě. Zikmundova přechodná náklonnost k Barboře se projevila velkými pozemkovými i jinými donacemi na dnešním Slovensku, které z královny učinily nejbohatší ženu v Uherském království. I v následujících letech Barbora zůstávala nejen v Zikmundově blízkosti, ale i v jeho stínu. Účastnila se sice diplomatických a zákulisních jednání, samostatně se však více méně věnovala jen správě svého panství. Zkouškou jejich vladařských schopností se staly až husitské vpády na Slovensko, a to zvláště v době, kdy se Zikmund vydal do Německa a odtud na římskou cestu za císařskou korunou.

Znovu, tentokrát na čtyři roky, spadla na Barboru tíha zemské vlády a stala se tak, jak zní titul VI. kapitoly, „emancipovanou královnou“. Ať se snažila sebevíc, vzniku dočasných husitských posádek na západním Slovensku zabránit nedokázala. Obrovské výdaje na obranu i vojsko byly neméně tíživé jako ztráty příjmů z obsazených lokalit. V září 1432 proto Zikmund jmenoval novou místodržitelskou radu, ta se však ukázala bezzubou. O Barboře v roce 1433 prameny téměř mlčí, snad i proto, že ji trápily blíže neznámé zdravotní potíže. Narážka na Zikmundovo dvoření sienským ženám jako by napovídala, že hned po jeho návratu dojde k repetici výčitek a vzájemného osočování. Skutečně se tak stalo, manželé se však znovu smířili a při jejich setkání v Trnavě 15. května 1435 z nich vzařovala vzájemná láska. Alespoň se tak zdálo bratislavskému měšťanovi Tompovi, jehož důležité svědectví je jedním z řady málo využitých nebo neznámých pramenů, o něž autorka opřela své líčení. Tu i na jiných místech oživila text mírně ironickými formulacemi. Jak jinak také vnímat Zikmundův dar „z lásky a důvěry“, který spočíval v darování nevybraných peněz z židovské daně.

Vysněná Zikmundova cesta do Prahy vedla v srpnu 1436 přes Jihlavu, kde byl po vyhlášení basilejských a jiných dohod přijat za českého krále. Triumf, jehož lesk dopadal i na Barboru, neměl mít dlouhého trvání. Barbořinu hlavu sice ozdobila další koruna, její rod byl povýšen do knížecího stavu, jedna z vnuček byla určena za nevěstu pro polského krále, avšak odbojní kališ-

níci začali opět zvedat hlavy a po roce a čtvrt znovu přiměli císaře i jeho choť neslavně opustit Prahu. Krátce před 26. listopadem 1437, kdy dal na smrt nemocný Zikmund zabavit královniny vozy, muselo dojít mezi manželi k hluboké roztržce. Krize dostoupila vrcholu 5. prosince, tehdy Zikmund nařídil zatknout Barboru i její dvorní dámy. O čtyři dny později císař zemřel.

Dramatické vyvrcholení královnina příběhu napovídá název osmé kapitoly: „Spravedlivý trest, alebo sprisahanie? (1438–1439)“. Většina historiků usoudila, že císař v listopadu odhalil spiknutí českých kališnických pánů, kteří spolu s Barborou chtěli zabránit nástupnictví jejího zetě Albrechta. Barbora se údajně měla stát v Čechách regentkou, podle jiných nepodložených zpráv se chtěla dokonce prostřednictvím sňatku domoci rozhodujícího postavení i v Polsku. Právě tak, jako nelze tyto domněnky jednoznačně potvrdit, nelze je ani vyvrátit. Obdobně tomu je s otázkou, zda naopak nešlo o spiknutí proti Barboře. Autorka sice nepřímou, avšak přesto zřetelně dospěla rozbořením výpovědí pramenů k závěru, že Albrecht odstraněním Barbory zamýšlel zjistit nástupnictví na všech Zikmundových trůnech. Počínal si přitom naprosto v rozporu s představou o středověkém vládcí, přičemž hlavní oporou a vlastním původcem intrik a insinuací byl jeho kancléř Kašpar Šlik. Barbora v Uhrách svůj boj prohrála a přišla o všechny své majetky. Nic na tom nezměnila ani smrt „nenáviděného zetě“.

Silné emoce v osudech protagonistů i na stránkách knihy vyšuměly, třebaže ani posledních čtrnáct let svého života v českém exilu Barbora nestrávila v poklidu. Ze sporých zpráv plyne, že český volební sněm v roce 1440 potvrdil všechny její nároky, takže se mohla usídlit na hradě v Mělníku a spravovat odtud své majetky, které jí zůstaly ve značném rozsahu. Ani ve stáří ovšem nepřestala vyvíjet politickou aktivitu. Všechny své úhlavní nepřátele přežila a na Mělníku, kde se částečně sžila s českým prostředím, se začala snad věnovat alchymii. Jako česká královna byla pochována v katedrále sv. Víta, její hrob však zanikl a nikdo ho zatím nenašel.

V závěrečné desáté kapitole se autorka zabývá vznikem historické legendy o sexuálně nenasyté, zhýralé královně, která, ještě hůře, popírala záhrobní život a posmívala se jeptiškám a světicím. I když někteří klevetníci a zpravodajové si ji brali na mušku již ve dvacátých letech 15. století, teprve v následujícím desetiletí negativní obraz „virtuální královně“ tmavými tóny dobarvil Eneáš Silvio Piccolomini. Stalo se tak na základě pomluv, které zčásti sebral, zčásti doplnil Albrechtův kancléř Šlik. Doba, v níž Barbora žila, jak autorka neopomene připomenout, byla dobou mužů, kteří zejména v Uhrách nedopřávali ženám samostatné pravomoci. Přesto se jí Barbora oprávněně jeví jako silná, cílevědomá, schopná a ambiciózní žena. Čtenáře jen trochu udiví, když autorka v závěrečném odstavci rezignovaně přiznává, že neumí odpovědět na otázku, jaká byla Barbora jako člověk. To už je mezi ženou a člověkem takový rozdíl?

I ze stručného shrnutí obsahu knihy a životních osudů královniny Barbory snad jednoznačně vyšlo najevo, že Daniela Dvořáková představila odborné i širší čtenářské obci jednu z nejpozoruhodnějších a nejlivnějších žen celého 15. století. Již to je samo o sobě záslužné, zvláště když autorka umí poutavě podat i epickou niť příběhu. O to více překvapuje, že Barbora čekala na knižní životopis až do doby, kdy zástupy historiček vracejí ženám minulosti jejich pravou, či jen domnělou historickou roli. Přiznačné je i to, že autorka představila svou hrdinku, její dobu i osudy převážně ženským okem. Barevný svět soudobých dvorských slavností a ceremonií v knize místy zaceluje mezery v pramenech. Líčení je i v tomto ohledu vyvážené, tu a tam mu však chybí širší ohlednutí po politickém a církevním dějišti. Barbora jistě nebyla v Kostnici plně zaměstnána jen reprezentativními povinnostmi. O útěku papeže Jana XXIII. nebo o počátku procesu s českými kacíři přece mluvil kdekdo.

O vnitřním životě snoubenky a ženy posledního z lucemburských císařů prameny vypovídají jen nemnoho. Mnohem více je k dispozici nevraživých pomluv a insinuací, pro něž autorka

nenalezla oporu v pramenech. Královninu pověst kniha uměřeně i uvážlivě očistila, aniž by z Barbory učinila vzor všech ctností. V případě vyhlášeného sukničkáře Zikmunda se tak ani v této knize nestalo. Tady je vhodné se zastavit a nepouštět se do úvah o přirozených potřebách, které oba temperamentní manželé mohli mít v dlouhých obdobích vzájemného odloučení.

Široký heuristický záběr je další předností knihy, která i některé známé události osvětluje s pomocí dosud neznámých nebo opomíjených pramenů. Za mnohé zde stačí uvést Pamflet proti Zikmundovi z pera Jeana de Montreuil anebo relace milánského vyslance Christofora de Velate. Poznámkový aparát je přes svou úspornost dostatečný, neboť vedle citací závažných míst neopomíjí ani odlišné názory předchozí literatury. Na mnoha místech písemná svědectví doplňují prameny ikonografické povahy, při jejichž shromažďování autorka projevila mimořádnou pílí a invenci. Údajné kryptoportréty zatím dávají pevnější oporu jen v případě Zikmunda, jehož autentická podoba je dosti průkazně doložena. Domněnku, že v malířských dílech s jeho kryptoportréty se může vyskytovat i postava s rysy královny Barbory, nelze zcela zavrhnout. Jelikož provenience řady vyobrazení není vždy zřejmá, uvítal bych jejich celkový soupis se všemi potřebnými údaji.

Uzavírám: přínosná i půvabná kniha Daniely Dvořákové objevila jednu z velkých žen pozdního středověku. A protože šlo o manželku císaře Zikmunda i českou královnou, zaplnilo se tím i jedno z bílých míst v galerii velkých postav české historie.

František Šmahel

Tomáš KLIMEK

Krajiny českého středověku

Praha, Dokořán 2014, 206 s., ISBN 978-80-7363-585-5.

Práce teprve nedávno etablovaného autora se zaměřuje na otázku prostoru, způsob jeho vnímání a reprezentace ve světě českého středověku. V úvodu autor uvádí, že jeho cílem je sledovat proměny a především specifika toho, jak se středověký člověk vztahoval ke kategorii prostoru, jakým způsobem se jej snažil uchopovat. Prostor je zde traktován především jako „kulturní produkt“ podmíněný dobově a teritoriálně. Klimek sám v úvodu knihy konstatuje, že přístup k prostoru souvisí s jeho pojetím „kulturní kvality“ či „pluralitní kulturní veličiny“, zejména v současnosti.

K rozbití konstantního a homogenního náhledu na tuto kategorii dochází od počátku 20. století; v jeho průběhu potom zaznamenáváme různé koncepty prostoru, kterým se věnuje zvýšená systematická pozornost teprve v posledních desetiletích, zhruba od osmdesátých let 20. století. Na procesu rozkladu tradičního newtonovského pojetí časoprostoru se rovněž podílely politika, ekonomie, moderní technologie apod. V 80. letech minulého století zavádí Michel Foucault pojem heterotopie. Označuje tím místa (prostory), jež disponují příznakovou prostorovou konfigurací, paradigmaty i způsoby, jakými se člověk v těchto oblastech pohybuje a jedná. Heterotopie (např. hřbitov, ale i nákupní středisko) jsou de facto paralelními do sebe koncentrovanými prostory. Kromě jiného můžeme zmínit fenomenologický přístup k prostoru, k jeho diferencí na sakrální a profánní, nebo prostory zakoušení. Vedle toho lze vymezovat prostory v závislosti na médiu, které jej reprezentuje, dále prostory fikční a tzv. reálné, veřejné prostory a sféru soukromí, jejichž hranici dnes například testuje moderní umění apod.

Tomáš Klimek se soustředil na vnímání prostorovosti z perspektivy života v předmoderní době. Vychází přitom z mapování rozdílných způsobů, kterými doboví lidé prostor reflektují

vali. Konkrétním prostorovým atributem je potom krajina. V knize je s důkladnou materiálovou oporou pojednáno, jakým způsobem středověký člověk vnímal území lesa, hor a vodních toků, kromě jiného představujících hranici známého a neznámého, domácího a cizího nebo bezpečného a nebezpečného světa.

Na příkladu lesa autor ukazuje, jak se obavy z tohoto místa ve středověkém myšlení formují na bázi empirických a atavistických zkušeností s mohutnými hvozdy, zalesněnými oblastmi, obklopujícími lidská sídla, a ve spojení se strukturami myšlení a představami, které tomuto prostoru připisovaly význam. Na pozadí moderních vědeckých disciplín (klimatologie, dendrologie apod.) autor poukazuje na rozpornost mezi faktickou rozlohou lesa zejména po kolonizačních procesech, kdy došlo k jeho výrazné redukci, a představou založenou na spojitosti lesa s nebezpečným neznámým prostorem: „S výjimkou pohraničních hvozdů a chráněných loveckých revírů nelze v zemědělstvím kultivované krajině mluvit o divokých pralesích, ale o hospodářsky využívaných porostech, kde navíc vykonávala svou činnost řada lidí specializovaných profesí“ (s. 49). Na tomto pozadí se ukazuje pozvolna narůstající divergence mezi reálným plněním a jeho verbální fixací. Obě polarity nikdy netvoří profilově stejné kvality. Jestliže reálný prostor je primárně strukturován pragmatickými potřebami a prvky (např. architekturou), které jsou schopny jej zaplnovat a formulovat, les, stejně jako obdělávané pole „znamenal další a neméně důležitý zdroj potravy, ale také zásobárnu dalších surovin nutných k přežití či prostor pro pastvu“ (s. 51).

Literární prostor naproti tomu disponuje uzuálními strukturálními vzorci (syntagmatickými a paradigmatickými), jež se s reálným prostorem a topografií protínají, avšak nevytvářejí identickou (mimetickou) valenci. V případě středověkých textů je ovšem tato problematika komplikována tím, že literární texty, zejména starší datace, neměly jednoznačně vyhraněnou funkci. Toto hledisko zde z pohledu současné funkční stratifikace textů splývalo s několika žánrovými profily, což je případ kronik nebo legend. Klimka to přirozeně směřuje k formulacím, nalézajícím oporu v metodologii tzv. mentálních map. V tomto ohledu zde má důležitou úlohu environmentální hledisko, které ozřejmuje přístup dobového člověka k jeho životnímu prostředí. Na vnímání a podobu středověké krajiny měly zásadní vliv vedle reálných, pragmatických potřeb i imaginativní projekce, které byly součástí literárních textů nebo architektonických výtvorů.

Na příkladu vodních toků či hor Klimek dokládá, jak pojetí prostoru záviselo nejen na topografických konstantách, ale rovněž na tom, jakou úlohu konkrétní krajinný prvek představoval v symbolické imaginaci středověkého člověka. Řeka kupříkladu představovala „symbol božského světla“ (s. 66) či symbol vlasti (s. 67). Horstvo se zase stávalo úběžníkem transcendence. Klimek také připomíná, že hory v minulosti byly místem řady pohanských rituálů, magických obřadů a zvyků.

Důležitou částí monografie je pohled na dobovou sémantiku vlastních názvů či apelativních pojmenování míst, stejně jako analýza latinských předložkových konstrukcí. Klimek konstatuje, že distribuce různých lexikálních jednotek (předložek) má především významovou funkci oproti funkci stylové, a že tedy užití odlišného lexika odráží tehdejší způsob orientace v prostoru. Současně se zde ukazuje, jak je toto chápání prostoru formulováno možnostmi jazyka, popřípadě žánru; jinými slovy, že nedochází k prosté nápodobě reálného krajinného pleneru, i když o fikčních prostorech zde v pravém slova smyslu ještě hovořit nelze. I z toho důvodu Klimek přistupuje k historii nikoli reálné krajiny, ale již zmíněných tzv. mentálních map. V imaginaci středověkého člověka dominovala představa světa jako homogenního hierarchicky členěného prostoru. V Klimkově publikaci se ukazuje, jak se proměňuje chápání prostoru

v rámci této homogenity dle povahy konkrétních krajinných jevů (lesy, vodstvo a hory). Všechny tři jevy tvoří svým specifickým způsobem hraniční linie, ale současně každý z těchto krajinných atributů proměňuje kulturní projekci prostorových schémat dle vlastní povahy a funkce, kterou zaujímal v životě středověkého člověka.

Klimkova práce je zpracována erudovaným způsobem, o čemž svědčí i autorova schopnost mezioborových přesahů (sémantika, literární historie, popřípadě lingvistika, filozofie, fenomenologie, dobová kosmologie či teologie). Celkovou metodologickou orientací koresponduje s aktuální tematikou reflektovanou v řadě společenskovedních disciplín, tzv. obratem k prostoru (spatial turn), který začal být diskutován v kontextu (nejen) společenských věd od 80. let 20. století. Nejen v historiografii představuje tento vývoj změnu v nazírání a chápání prostoru, který se – dle vyjádření Niny Lohmann – stal autonomní kategorií analýzy.¹ Jinými slovy: prostor již není pouhým instrumentem jiných cílů, např. otázek spojených s politickým uspořádáním, ale stává se centrálním tématem – navíc tématem, které současně překvalifikovává tradiční pohled na tuto kategorii pouze coby fyzikalistické či geografické dimenze. Jak konstatuje Lohmann, moderní prostorově orientované bádání v historiografii zahrnuje rozličné spacionální koncepce soustředěné na různé roviny spacionální problematiky. Kromě geografických a dobových rámců má na formulaci prostorových konfigurací důležitý vliv např. ekonomie, hospodářství, vojenství, ale stejně tak i kultura či rozdílné reprezentace způsobů, jimiž se dobový člověk vztahoval k prostoru. V tomto kontextu je Klimkova práce bezpochyby nejen metodologicky aktuální, ale i vysoce přínosná, neboť zpřístupňuje aktuální pohled na problematiku prostoru v historiografii.

Publikace je pozoruhodná nejen z hlediska historických disciplín. Svůj potenciál otevírá i dalším oborům, především tím, že demonstruje způsob, jakým k tématu prostoru konkrétně přistupují historická studia. Jejich profil i cíl bude například od literárněvědných studií přirozeně poněkud odlišný, avšak vzájemnou konfrontací výchozích pozic a zejména metodologií lze v obou případech dojít k podnětným závěrům. K takovým společným okruhům, které mohou být různě vytěžovány, náleží otázka reprezentace, významu, vztahu subjektu k textu, tj. úloha a distribuce různých subjektů (autor, čtenář, vypravěč apod.) v dobových textových pramenech, funkce textů, rozhraní mezi fikcí a skutečností apod.

Současné tendence spacionálního bádání směřují k výrazné interdisciplinaritě, k využití celé řady rozdílných metod a postupů. Totéž platí i pro Klimkovu práci, která je založena na důkladné materiálové exerce, což se týká nejen pramenných zdrojů, ale i sekundární literatury, která přesahuje rámec ryze historického oboru. Současně je autor schopen funkčně využít poznatků nehistorických disciplín (geografie, dendrologie, klimatologie, lingvistiky apod.).

Reprezentuje-li autor svoji práci aktuální pozici a směřování v oblasti zkoumání prostorových kvalit a konfigurací (nejen v historiografii), působí v tomto celkovém kontextu některé dílčí, avšak svým způsobem důležité pasáže knihy poněkud rozpačitě. Na mysl máme především ty části, kde hovoří o povaze současného způsobu rozumnění a chápání prostoru, který příliš jednoznačně redukuje na newtonovský model. Přitom je zřejmé, jak ostatně vyplývá i z kontextu debat, jež náleží pod spatial turn, že současný stav prostorových dimenzí je naopak velice heterogenní. Velice komplikované a reduktivní se rovněž jeví nivelizace prostoru na jediný společný jmenovatel, např. trojrozměrného fyzikálního prostoru. Jestliže tedy Klimek konstatuje, že Einsteinova teorie ve 20. století ve společnosti příliš nerezonovala a že tato i na-

1 Nina LOHMANN: *Der „Raum“ in der deutschen Geschichtswissenschaft*, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialis 3–4 (2010), s. 47–93.

dále byla pod jednoznačným vlivem newtonovské koncepce trojrozměrného prostoru (s. 17), lze naopak dokladovat, že přinejmenším v celé řadě kulturních diskurzů (literatura, výtvarné umění, architektura, divadlo apod.) to neplatí zcela jednoznačně. Dané tvrzení tak v Klimkově práci má především funkci jakési rétorické opory, na jejímž pozadí mají vyniknout specifika odlišného (středověkého) způsobu nazírání na prostor (krajinu).

I přes tuto výtku však stále platí, že Klimkova monografie je prací erudovanou a také – jak již bylo uvedeno – podnětnou pro nehistorické disciplíny. Jednou z výrazných inspirací, jež pro jiné obory nabízí, je především metodologická konfrontace, se kterou koresponduje cílová oblast jejího zaměření. Tou jsou v tomto případě mentální prostorové struktury středověkého člověka, na rozdíl např. od literárněvědně orientovaného zkoumání, které do popředí mimo jiné klade vlastní problematiku reprezentace či sémantiku fikčních světů, na jejichž pozadí naopak ustupují kognitivní dimenze. Že však obě sféry spolu souvisejí, si uvědomuje jak historiografie (čehož je dokladem Klimkova práce), tak literární věda. Společné téma (v rámci jednotné ideové tendence tzv. spatial turn) řešené z pozic odlišných disciplín má potenciál nejen vzájemné mezioborové konfrontace, ale především inspirace.

Richard Změlík

Marion DAMASCHKE – Günter VOGLER

Thomas Müntzer Bibliographie (1519–2012)

(= Bibliotheca bibliographica Aureliana CCXXXIII, Bibliotheca dissidentium XXVIII),

Baden-Baden & Bouxviller, Éditions Valentin Koerner 2013, 536 s., ISBN 978-3-87320-733-2.

V publikační řadě Bibliotheca dissidentium, jejíž zaměření lépe charakterizuje podtitul Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, vyšla jako 28. svazek bibliografie Tomáše Müntzera, kterou připravili do tisku emeritní profesor Humboldtovy univerzity v Berlíně Günter Vogler, známý jako autor četných prací o Müntzerovi, a jeho někdejší žákyně Marion Damaschke. Úkol, který si vytkli, nebyl lehký: podat úplný soupis prací T. Müntzera a veškeré literatury o něm od roku 1519 včetně edic pramenů k jeho životu a dílu.

Publikace je rozdělena do tří částí. V první je podán soupis Müntzerových děl, ve druhé bibliografie k Müntzerovi od roku 1519 do roku 1792, v třetí, nejobsáhlejší, bibliografie z let 1791–2012. Rozdělení na literaturu před rokem 1792 a po něm má svou logiku, neboť teprve v 19. století se začal o Müntzera rozvíjet vědecký zájem, zatímco starší literatura měla ráz spíše polemický. Zmíněným třem oddílům je Voglerem předeslána stručná biografie radikálního reformátora, podávající věcnou, instruktivní informaci o jeho životě a díle, snad až příliš stručná, pokud jde o dobu před rokem 1524. První oddíl, nejpodrobnější co do způsobu zpracování, postupně podává soupis Müntzerových děl vydaných za jeho života, děl vydaných posmrtně, děl Müntzerovi připisovaných, jeho korespondence (dopisy psané Müntzerem i dopisy jím přijaté) a korespondence o něm. U každého z Müntzerových děl včetně děl připisovaných je uvedeno uložení, pozdější novotisky a edice a podrobná charakteristika obsahu díla, jakož i faksimile původních titulních listů. Jeho korespondence je evidována pouhým chronologickým soupisem, vybaveným s odkazy na uložení, resp. edice a alfabetským přehledem adresátů a pisatelů.

Druhý oddíl přináší v chronologickém pořadí soupis spisů pojednávajících o Müntzerovi od roku 1519 do roku 1794. Soupis umožňuje učinit si přehled o tom, jak se vyvíjel zájem o Müntzera, v daném období motivovaný spíše nábožensko-polemicky, a starší z nich jsou zároveň základními prameny k jeho životu a dílu.

Třetí oddíl eviduje edice Müntzerových textů, pramenů k jeho životu a dílu i publikace, které se od roku 1795 zabývají jeho bibliografií, dílem a recepcí. Oddíl III.1 přináší soupis děl a dopisů T. Müntzera vydaných v souborných i dílčích edicích (a), publikovaných jako jednotlivá vydání nebo ve sbornících (b), spisů a jiných pramenů o Müntzerovi (c) včetně překladů. Oddíl III.2 eviduje bibliografie (a) a hlavně díla o Müntzerovi včetně tištěných disertací a výběru slovníkových hesel, a to i tři slovníků českých (avšak s pominutím novinových článků, učebnic a učebních textů). Pokud evidované práce zmiňují Müntzera jen na určitém místě, je připojen stránkový odkaz, z nespočetných prací o reformaci a selské válce je uveden jen výběrový soubor. Oddíl III.3 podává soupis publikací, které odrážejí recepci Tomáše Müntzera v beletrii a v hudbě.

Méně zasvěceného čtenáře jistě překvapí oddíl IV, v němž nedávno zesnulý japonský müntzerovský badatel Shinzo Tanaka podal bibliografii japonských prací o Müntzerovi, obsahující vedle několika edic Müntzerových spisů (většinou v rámci širě pojatých edic o radikální reformaci) a několika překladů novodobých německých prací i přes čtyřicet původních titulů.

V oddílu II jsou evidované spisy řazeny chronologicky a doplněny abecedním rejstříkem podle autorů, v oddílu III je naopak základem abecední soupis podle autorů, doplněný chronologickým soupisem se zkrácenými tituly.

Napsat takto obsáhlou bibliografii nebylo zdaleka snadné, vyžadovalo to dobrý přehled po tématu i širším kontextu a mravenčí práci jak při vyhledávání, tak i při ověřování starších údajů. Je nutno hned říci, že bez Voglerova celoživotního zájmu o Müntzera a o německou selskou válku by takový záměr sotva uspěl. Vhodně zvolený třídící systém a rejstříky umožňují zájemcům o Müntzera a o radikální reformaci orientovat se bezpečně v relevantní literatuře. Navíc dovolují sledovat i vývoj zájmu o něho, a tím i vytváření paměti včetně různých desinterpretací a manipulací. Začínajícímu autoru pak bibliografie kromě toho nabízí dobrý vhled do obsahu jednotlivých spisů, a tím i do vývoje Müntzerových názorů.

Českého čtenáře pochopitelně zajímají práce českých autorů nebo prameny mající nějaký vztah k Čechám, respektive k českým zemím. Z novodobých prací českých autorů jsou zaznamenány – vedle překladů německých monografií E. Sommera a A. Meusla – dva tituly Josefa Macka, jeden titul Josefa Janáčka, dva tituly Amedeo Molnára, dva tituly Václava Husy a dva tituly mé, tedy téměř vše, co bylo speciálně o Müntzerovi u nás napsáno. Nejsou však zmíněny práce věnované širší problematice, zejména vztahům Čech k německé reformaci (F. M. Bartoš, F. Hrejsa, J. Macek ad.), v nichž se o Müntzerovi rovněž píše. Opominut je i fakt, že některé reformátorsky texty byly zpřístupněny českému čtenáři v příloze k překladu Meuslovy monografie. Hlavním důvodem zmíněných nedostatků byla zjevně neznalost češtiny, tím spíše je ovšem třeba kvitovat úplnost evidence prací zaměřených výslovně na Müntzera.

Z pramenů 16. století zpřístupněných edicí uvádí bibliografie Staré letopisy české (SLČ), Bartoše písaře, Jiřího Píseckého a chebského kronikáře Pankráce Engelhardta. U všech se editoři zřejmě spokojili s převzetím informací ze starších edic, aniž by uvedli uložení jednotlivých pramenů, u SLČ není ani rozlišen rukopis a není uvedena – na rozdíl např. od Bartoše písaře – relevantní literatura. Nejsou zaznamenány Hodějovské glosy k Hájkově kronice ani Husova zpráva o jejich nález (ač jsou editovány v souborném lipském kritickém vydání pramenů k Tomáši Müntzerovi z roku 2004), ani dvě vydání dobových českých překladů Carionovy Světové kroniky, stejně jako drobné zmínky u Paprockého nebo Veleslavína. Zato jsou uvedeni někteří autoři se vztahem k Čechám jako Abraham Bzovský, které dosavadní české bádání o Müntzerovi nebralo v úvahu. Ve srovnání s německými, případně latinskými texty má tedy „česká část“

určité, nicméně omluvitelné nedostatky, víc než vyvážené tím, že naprostou většinu relevantní literatury a pramenů české provenience upozorňuje zahraničního badatele. Je třeba proto poděkovat jak oběma editorům, tak i vedení Bibliotheky dissidentium, v níž ostatně už dříve byla zahraniční vědecká obec seznámena s dílem Andrease Fischera a Jana Kalence (sv. 6) nebo Matěje Poustevníka, Beneše Optáta, Jana Čížka-Zeisinga, Jana Dubčanského a habrovanských bratří (sv. 24).

Zajímavé poznatky navíc získáme, pokud podrobíme i zcela zběžné analýze soubor a zejména chronologický sled titulů evidovaných Müntzerovskou bibliografií. Zjistíme, že po celé 19. století a ještě po celou první čtvrtinu století následujícího byl zájem o Müntzera mizivý. Většinou se objevily jeden až tři tituly ročně, někdy nic, jen kolem roku 1848 zájem poněkud vzrostl, ale nikdy nepřesáhl deset titulů. O Müntzerovi přitom psali vesměs Němci. Teprve v roce 1925 náhle bibliografie zaznamenává 24 titulů, nepochybně v souvislosti se čtyřtým výročím německé selské války. Poté se až do konce čtyřicátých let roční počty opět až na dvě výjimky držely v jednociferných číslech. Objevilo se přitom několik zahraničních autorů, především ze SSSR. Zřetelný růst nastal po roce 1950, a to v úzké souvislosti s hledáním „revolučních tradic německého lidu“ v historiografii NDR. Nicméně Müntzerovi se postupně ve stále větší míře věnovali i západoněmečtí církevní historici, přinášející hlubší zřetel k teologickým aspektům, ale také historici dalších zemí od USA až po Japonsko.

Od roku 1955 se k nim připojují i autoři čeští. První vlna zájmu vyvrcholila s kulatým výročím německé selské války roku 1975, kdy vyšlo 131 prací s müntzerovskou problematikou. Absolutního vrcholu bylo však dosaženo roku 1989 (pravděpodobně pětisté výročí Müntzerova narození), kdy se počet titulů těsně přiblížil ke třem stovkám. Poté opět klesal, avšak i v posledních letech vycházelo několik desítek titulů ročně. Výrazný byl přitom zájem o Müntzera jako představitele alternativních směrů náboženského myšlení raného novověku, patrný zejména v USA. Výše uvedená čísla ovšem svědčí nejen o trvajícím zájmu o Müntzera, i když se mění motivace tohoto zájmu, ale také navozují jisté pochybnosti o smyslu tak rozsáhlé publikační činnosti a možnosti vůbec ji zvládnout. Lze snad předpokládat, že opravdu někdo, kdo se vážně zabývá Müntzerem, důkladně zvládne kolem 500 monografií, studií a edic dotýkajících se Müntzera, které vyšly v letech 1987–1990? Přitom jak tehdy, tak i v současné produkci jde z velké části o stati z konferenčních sborníků a „kolektivních monografií“, jen mírně obměňující již známé věci. Tyto práce nedokládají jen trvajícím zájem o radikálního reformátora, ale i stále rostoucí počet konferencí k nejrůznějším otázkám a nutnost vykazovat co nejvíce titulů. Otázka je, zda právě toto je nejvhodnější cesta dalšího rozvoje historické vědy.

Eduard Maur

Olga SIXTOVÁ (ed.)

Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě

Praha, Academia – Židovské muzeum v Praze 2012, 274 s., ISBN 978-80-200-2197-7
a 978-80-87366-15-8.

Moderní výzkumy dějin tištěné knihy v českých zemích měly několik významných reziduí. Vedle systematického zpracování dějin knihtisku v 18. a 19. století a problematiky čtenářské recepce tištěné knihy v raném novověku k nim rozhodně patřilo i téma židovského knihtisku. První dva tematické okruhy se daří postupně zpracovávat, v prvním případě především díky

zahraničním projektům,¹ ve druhém zásluhou domácích výzkumů dochovaných šlechtických knihoven² a v případě měšťanských čtenářů přednostně díky studiu soupisů jejich knihoven v rámci pozůstalostních inventářů. Naproti tomu problematice židovského knihtisku v Čechách se v období po roce 1989 věnovalo jen několik studií a v syntézách k dějinám českého knihtisku a knižního obchodu se s ohledem na stav bádání uvedeného tématu ocitala tato tematika spíše okrajově.³

O to cennější je kolektivní monografie, která vznikla pod vedením Olgy Sixtové a pokusila se při příležitosti výročí vydání nejstarší hebrejské knihy v Praze zmapovat historii hebrejského tisku v Čechách (respektive v Praze) a na Moravě. Většina příspěvků přibližujících vývoj židovského knihtisku i obchodování s židovskou knihou od počátku 16. do poloviny 19. století vychází z metodického zázemí knihovědného. Výjimku představuje úvodní studie Pavla Sládka, věnovaná otázce vztahu židovského prostředí k tištěné knize a k fenoménu knihtisku obecně. K uvedenému tématu přistupuje autor s avizovaným zázemím mediální McLuhanovy teorie a s odkazem na přínos nových kulturních dějin k oblasti knižní kultury. Ve výsledku však jeho nástin počátků knihtisku a jeho postavení v rámci židovské kultury vybírá k prezentaci z masy literatury věnované tomuto tématu v rámci nových kulturních dějin jen několik málo v podstatě nahodile vybraných titulů. Uniká tak celé dílo Rogera Chartiera a neobjeví se ani jedno ze zásadních děl německé historiografie, včetně základních lexik, jaká představuje např. dílo Wittmanovo.⁴ I proto lze nalézt v Sládkově studii kontroverzní tvrzení o „málo probádaném extrateritoriálním aspektu dějin raně moderního knihtisku“.⁵ Totéž se týká i mediální teorie, jíž se Sládek pouze okrajově dotkl, aniž by zaznamenal zásadní práce Wernera Faulsticha a Michaela Gieseckeho.⁶

V této souvislosti pak nepřekvapí, že i domácí literatura z oblasti kulturních dějin knihy je redukována na knihovědné dílo Mirjam Bohatcové a Petra Voita. Závažnějším nedostatkem úvodní studie je však absence systematičtější komparace vývoje židovského knihtisku s šířením tohoto fenoménu v křesťanském prostředí; to se týká jak tiskařské produkce, tak ediční, respektive redakční praxe. Tentýž nedostatek je spojen i s pokusem o zařazení židovského knihtisku

-
- 1 Srov. např. projekt *Datenbank Topographie 1750–1850. Programmierung der Datenbank* (Christian Balluch); *Datenbank – Der Benutzer* (Johannes Frimmel); blíže srov. Michael WÖGERBAUER, *Eine „Topographie des Buchwesens in den Böhmischen Ländern“? Ein Versuch zur Rekonstruktion regionaler Einheiten am Beispiel von Firmenmigration und Filialgründung 1750 bis 1850*, Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, 2009, č. 1, s. 31–42.
 - 2 Aktuálně např. Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005; Jitka RADIMSKÁ et al., *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice–Pelhřimov 2011 nebo průběžně publikované výzkumy Nostické knihovny od Richarda ŠÍPKA etc.
 - 3 Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002, s. 58–60; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006 (zde neměl židovský knihtisk vlastní encyklopedické heslo).
 - 4 Reinhard WITTMANN, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, München²1999.
 - 5 Pavel SLÁDEK, *Tištěná kniha v židovské kultuře 15. a 16. století*, in: Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě, Olga Sixtová (ed.), Praha 2012, s. 19.
 - 6 Werner FAULSTICH, *Grundwissen Medien*, München⁵2004; TÝŽ, *Mediengeschichte von den Anfängen bis 1700*, Göttingen 2006; Michael GIESECKE, *Der Buchdruck in der Frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*, Frankfurt am Main 1991.

v jeho počátcích do kontextu evropského vývoje. S výjimkou připomenutí vlivu humanistického textově kritického přístupu v ediční praxi židovského prostředí se to nezdařilo. Bez kontextuálního přístupu tak zůstal komparační záměr na půli cesty. V neposlední řadě je třeba v souvislosti s úvodní studií připomenout také několik kontroverzních tvrzení, která neodpovídají aktuálním výsledkům evropských bádání o dějinách knihtisku. Vynálezu knihtisku technicky nepřecházely ani tak pokusy o sériovou produkci rukopisů či snad dokonce „pokusy s „uměním umělého psaní““,⁷ ale především produkce blokových knih technikou dřevorezu. Rovněž lze těžko tvrdit, že knihy menších formátů (osmerky a dvanáctěrky) byly „určeny k soukromému užití čtenářů, kteří nepatřili mezi vrstvu učeneckých elit“.⁸ Směřování knihy do privátních knihoven bylo spojeno přednostně s obsahem knihy a nikoliv prioritně s jejím formátem.

Úvodní studie však představuje svoji problematickou kvalitou v knize výjimku. Už následující příspěvek editorky monografie Olgy Sixtové, věnovaný židovským tiskárnám a tiskařům v městech pražských od počátku židovského tiskařského podnikání do druhé poloviny 17. století, naplňuje očekávaný standard vědecké práce. Sixtová podrobně přibližuje vývoj jednotlivých židovských tiskařských oficín od první etapy, charakterizované na počátku 16. století podnikáním konsorcií, tj. i v křesťanském světě běžné formě získávání finančních prostředků pro ekonomicky náročné tiskařské podnikání, přes podnikání nejvýznamnější pražské židovské tiskárny rodu Gersonidů, udržující kontakty i na křesťanské tiskárny, konec monopolu tohoto rodinného podniku na přelomu 16. a 17. století a vznik dalších židovských tiskáren, až k zákazu židovského tisku na počátku třicátých let 17. století a jeho přechodnému odvolání koncem padesátých let 17. století. To vše prezentuje s přihlédnutím k prosazení tisku v jidiš, který se v zemském centru etabloval od osmdesátých let 16. století. Autorce se podařilo zachytit velmi podrobná a v mnoha ohledech nová biografická data týkající se osobností židovských tiskařů i objevné údaje o provozu tiskáren. Informace o židovském knihtisku však zůstaly vyčleněny z kontextu vývoje domácího tisku, takže např. disciplinační opatření světské moci namířená do oblasti knižní cenzury a eskalující v době pobělohorské jsou představena jako separátní proces zasahující židovský tisk bez dobových nábožensko-politických souvislostí.

Stejně precizně, co se týká podrobnosti zachycených dat, prezentovala Sixtová i typografické počátky hebrejského tisku v městech pražských. Údaje navíc doplnila o soupis pražských hebrejských tisků z let 1512 až 1569 (převzatý od Bedřicha Noska), včetně informací o dosud neidentifikovaných, často unikátních tiscích. Autorka tu potvrzuje vazby pražského hebrejského tisku ve sledovaném období na Itálii, ale odhaluje také vlivy domácího křesťanského prostředí a působení domácích rukopisných vzorů v židovské produkci. Všimá si nejen užívaných typů písma, ale i dřevorezové výzdoby (včetně signetů a samostatných ilustrací) inspirované často křesťanskými vzory a spojované také s nežidovskými výrobci (řezáči). Sixtová neopomněla ani výpovědi paratextů nabízejících údaje o lidech, kteří byli vedle samotných tiskařů s produkcí knih spojeni a jejichž výskyt často osvětluje okolnosti vzniku konkrétních tisků i obecnou praxi provozu raně novověkých židovských tiskáren.

Následující příspěvek Petra Voita přímo navazuje na text o typografii nejstarších pražských hebrejských tisků a doplňuje jej o podrobný rozbor jejich výzdoby v první polovině 16. století, a to na pozadí vývoje dobové české grafiky. Voitova studie patří v monografii k nejcennějším, protože se autorovi podařilo představit dekor v pražských hebrejských tiscích jako

7 Viz P. SLÁDEK, *Tištěná kniha v židovské kultuře*, in: Hebrejský knihtisk, O. Sixtová (ed.), s. 11. Navíc „umělé psaní“ nepochybně znamenalo pouze „umělecké“ písmo, tedy pouze kvalitní písmo rukopisů.

8 *Tamtéž*, s. 13.

univerzální mimotextový prvek, který byl v první polovině 16. století užíván v prostředí tří vzájemně si konkurujících, ale současně personálně často propojených knihtiskařských sfér, tj. utrakvistické, židovské a církevněslovanské.

Publikace připomněla i roli hebrejského tisku na Moravě, kde se tisklo nesoustavně od počátku 17. století a s židovským tiskem byla spojena města Prostějov, Brno a Mikulov. Příspěvek Andrey Jelínkové se soustředil na život a působení nejvýznamnějšího a do poloviny 18. století jediného raně novověkého moravského židovského tiskaře Jicchaka ben Aharona Prostitzze a jeho zahraniční profesní zkušenosti, které významně ovlivnily i jeho tiskařské podnikání na Moravě. Formou katalogových záznamů autorka představila i čtyři známé tisky z jeho dílny.

Lenka Veselá připojila analýzu výskytu hebrejských typů v českých, respektive pražských nežidovských tiskárnách v raném novověku. Přiblíženy jsou v obecné rovině všechny typy tisků, v nichž se mohla hebrejšтина vyskytovat, tj. od učebnic, přednášek či příležitostné poezie až po hebrejské biblické citáty v ornamentální funkci jako doprovod dřevořezů v různých publikacích. Zvláštní pozornost je ovšem věnována tisku učebnic hebrejštiny a hebrejských gramatik. Výskyt hebrejštiny měl v kontextu celé domácí křesťanské typografie pouze marginální, respektive příležitostný charakter. Autorka naznačuje souvislost i s nízkou úrovní hebraistických studií v Čechách. V návaznosti na příspěvky Sixtové a Voita jsou doloženy i přímé vazby křesťanských tiskařů na židovské tiskárny, a to nejen při získávání typografického materiálu, ale zmíněna je i přímá spolupráce se zaměstnanci židovských oficín.

K tématu židovského knihtisku v Praze patří i problematika tisku a prodeje knih v jidiš, které prezentuje Shlomo Z. Berger. Praha se v tomto ohledu etablovala jako jedno z evropských tiskařských center od poloviny 17. století, kdy ztratila na významu původní střediska této knižní produkce, tj. Itálie a Polsko. Pražský knihtisk však ani tehdy nemohl konkurovat hlavnímu produkčnímu centru těchto knih v Amsterdamu, a to nejen celkovými počty vydaných titulů a jejich nákladem, nýbrž ani technickou kvalitou a koneckonců ani strukturou tematické skladby. K ní patřila díla náboženská, ale i světské literatury, přičemž právě druhý okruh titulů byl v Praze výrazně ovlivněn lokálním prostředím, především co se týká námětů. Berger však upozorňuje, že se jeho prezentace opírá pouze o exempláře tisků uložené v tzv. Oppenheimově sbírce v Oxfordu, protože vzhledem k „užitkovému“ charakteru pražské produkce knih v jidiš, se jich do současnosti dochovalo jen omezené množství. Výsledná sonda tak umožňuje čtenáři udělat si představu o tematickém zaměření tohoto tisku v Praze, ale rozhodně neposkytuje materiál pro postižení jeho typografického zázemí a mechanismů jeho fungování, jako se to podařilo u tisku hebrejského.

Pohled na vývoj židovského knihtisku a knižního obchodu v období raného novověku uzavírá příspěvek Alexandra Putíka, věnovaný cenzuře hebrejských knih. Studie, která se opírá i o pramenný výzkum, nahlíží na cenzuru tisku i prodeje židovských titulů jako na nedílnou součást domácího cenzurního vývoje. Oblast cenzury od počátku vývoje evropského knihtisku byla definována především jako cenzura křesťanská, což potvrdil i vývoj potridentský, kdy se v této oblasti angažovaly prvořadě církevní instituce, i když se současně stávala i prostorem pro zeměpanskou politiku. Židovské záležitosti představovaly i v českých zemích součást panovníckého regálu, což vytvářelo a priori významně větší prostor pro zásahy panovníka do oblasti cenzury židovské tištěné produkce než tomu bylo v případě produkce a distribuce křesťanské literatury. Putík sledoval dobovou cenzurní politiku na základě konfrontace vydaných cenzurních rozhodnutí, realizovaných cenzurních zásahů a skutečně vydaných knih. Dokladuje tak, že jezuité se jako cenzoři židovské tištěné produkce etablovali až od šedesátých let 17. století a základním rysem cenzurní politiky byl i v Čechách zákaz protikřesťanských blasfemií. Pro

obecnější závěry, které zůstávají v Putíkové příspěvku v řadě případů na úrovni hypotéz, by však stálo za úvahu využít i archiválie zahraničních archivů, které by mohly lépe osvětlit pozadí i realizaci zeměpanské cenzurní politiky v 16. a 17. století (řádové archivy, vídeňský Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Současně je nutno připomenout, že autorově precizní analýze do jisté míry unikal dovoz hebrejských tisků, který mohl významně doplnit nabídku domácích tiskáren a který rozhodně z dobových cenzurních zásahů nebyl vyňat.

Závěr publikace obstaral exkurs Ivety Cermanové k otázce vývoje hebrejského knihtisku v Čechách v poslední třetině 18. a první polovině 19. století, tedy v období zestátnění cenzury, kdy se hebrejské tisky příležitostně produkovaly i v nežidovských tiskárnách. Autorka podrobně zmapovala ediční politiku domácích židovských i křesťanských tiskáren v oblasti hebrejského tisku na pozadí regulace dovozu tohoto typu knih do českých zemí. Leitmotivem vydávání hebrejského tisku v Čechách se v tomto období stal zostřený konkurenční boj mezi jednotlivými tiskárnami, i když prvořadě se tyto střety týkaly tiskáren vídeňských a pražských.

Nedílnou součástí každé publikace je i její grafická stránka a nutno dodat, že v tomto případě je na vysoké úrovni. Kniha přináší řadu reprodukcí unikátních tisků, které více než názorně ilustrují jednotlivé studie. Sazba textu se dokonce do jisté míry pokouší evokovat i formální podobu starých tisků, když je poznámkový aparát vyčleněn do pozice marginálií. Tím spíše zamrzí chyby v sazbě (splývání slov bez mezer, např. strany 10, 60) a také absence některých titulů uvedených v poznámkách v závěrečném soupisu literatury. Vzhledem k nestandardnímu krácení citací, uvádějících pouze jméno autora a datum edice jeho díla, se takto absentující tituly stávají v poznámkách neidentifikovatelnými. Navzdory uvedeným spíše technickým nedostatkům však odborná veřejnost dostává do rukou významný příspěvek k dějinám knižní kultury raného novověku. Kniha, s ohledem na zaměření pražského židovského tisku i na zahraniční trhy, má rozhodně celoevropský význam.

Olga Fejtová

Nuntiatour des Ciriaco Rocci, aussenordentliche Nuntiatour des Girolamo Grimaldi (1631–1633), bearbeitet von Rotraud Becker, Nuntiatourberichte aus Deutschland (IV. Abteilung, 5. Band), Berlin–Boston, De Gruyter 2013, LIV+977 s., ISBN 978-3-11-027966-5.

V dlouhodobém a náročném procesu edičního zpřístupňování raně novověké diplomatické korespondence papežských nunciů u císařského dvora navazuje na období let 1592–1628 (které má vyhrazené již od dvacátých let 20. století Československý, resp. Český historický ústav v Římě) IV. oddělení ediční řady Nuntiatourberichte aus Deutschland připravované Německým historickým ústavem v Římě. V rámci tohoto oddělení bylo zatím vydáno pět svazků nunciaturní korespondence, pokud nepočítáme mimo danou koncepci vydanou korespondenci nunciů Ferreriho a Serry z let 1603–1606.¹ Hned tři svazky z této malé skupiny vzešly z pera Rotraud Becker, která se tím řadí mezi mimořádně zkušené editory nunciaturních zpráv. Všechny jí připravené svazky se týkají období třicátých let 17. století. Posledním výstupem R. Becker je

1 *Die Prager Nuntiatour des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatour des Giacomo Serra (1603–1606)*, bearbeitet von A. O. MEYER, Nuntiatourberichte aus Deutschland, IV. Abt. 3. Bd., Berlin 1913.

rozsáhlý svazek korespondence dvou papežských diplomatů působících u císařského dvora ve Vídni v letech 1631–1633.²

Prvním z nunciů byl Ciriaco Rocci, který v prestižní funkci u císařského dvora působil v letech 1630–1634. Jeho nunciaturní korespondence odráží mimořádně složitou vojenskou i politickou situaci, která se v této fázi třicetileté války projevila v oblasti Svaté říše římské a která byla poznamenána především porážkou císařského vojska v bitvě u Breitenfeldu a následujícím vítězným postupem Švédů do centrálních oblastí Německa a do Bavorska, znovupovolením Albrechta z Valdštejna do císařských služeb a bitvou u Lützen. Vztahy mezi papežem Urbanem VIII. a císařem Ferdinandem II. byly v této době negativně poznamenány dlouhodobým odmítavým postojem papeže poskytovat větší finanční podporu katolickým mocnostem. Byl za to kritizován i některými kardinály z prostředí římské kurie. Kvůli obhajobě papežova postoje došlo v roce 1632 k vyslání mimořádných nunciů na královské dvory Španělska a Francie, jakož i na dvůr císařský.³ Pro Vídeň byl určen Girolamo Grimaldi. Jeho cílem však bylo také podpořit papežův záměr mírového jednání mezi Španělskem a Francií, která stála na straně Švédů, i oslabit výtky, že zůstává lhostejný vůči švédskému postupu do Německa a ničení katolických zemí. Vzhledem k postoji Francie však celá akce nepřinesla očekávaný výsledek a mimořádný nuncius Grimaldi v lednu 1634 ukončil svoji aktivitu u císařského dvora. Editovaná korespondence obou papežských nunciů se dotýká i jiných témat než jen vojenské situace a relací mezi papežem a císařem. Jsou zajímavým zdrojem poznatků o císařském dvoře v této době, o jeho předních dvořanech a vyslancích jiných mocností.

Svazek Rotraud Becker přináší nunciaturní korespondenci z dramatického období počínaje 6. zářím 1631 a konče 28. květnem 1633. Jde o zprávy nunciů, dále instrukce ze Státního sekretariátu a šifry, v nichž byly zaslány důvěrné informace. Mezi editované texty, které jsou zpřístupněny formou in extenso, jsou zařazeny i dokumenty zasílané papežskými diplomaty na římské kongregace, především na Kongregaci De Propaganda fide nebo z této kongregace zpět na nunciaturu. Další písemnosti, které tvořily součást zásilek korespondence nunciatury, nebyly do edice zahrnuty. Jednalo se především o pravidelně zasílané avvisi, tedy soupisy zpráv různého typu, případně o další přílohy. Editorka však vždy poukázala na jejich lokaci v příslušném archivu a fondu, ocenitelné je především umístění stručného regestu těchto příloh jako součást kritického aparátu. V některých případech umístila editorka do poznámek i důležité části těchto textů, a tak čtenářům umožnila seznámit se detailněji s jejich obsahem.

Dočování dokumentů týkajících se vídeňské nunciatury v letech 1631–1633 je v archívech relativně dobré. Z šifer chybí evidentně pouze jeden text. Rukopisy využité v edici pocházejí z Vatikánské apoštolské knihovny (fond Barberiniani latini), z Vatikánského tajného archivu (fond Segreteria di Stato, Germania) a dále z archivu Kongregace De Propaganda fide (fond Scrittura originali riferite nelle Congregazioni generali).

- 2 Srov. její předchozí svazky: Rotraud BECKER (ed.), *Nuntiaturen des Malatesta Baglioni, des Ciriaco Rocci und des Mario Filonardi, Sendung des P. Alessandro d'Ales (1634–1635)*, Tübingen: M. Niemeyer, 2004, 833 s., TÁŽ (ed.), *Nuntiaturreportagen aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Nuntiaturen des Giovanni Battista Pallotto und des Ciriaco Rocci (1630–1631)*, Tübingen: M. Niemeyer, 2009, 644 s.
- 3 Diplomatische cesty směřovaly i opačným směrem ke Svatému stolci. Srov. Rotraud BECKER, *Der Skandal um den Rombesuch Kardinal Pázmány im Spiegel der Nuntiaturreportagen des Jahres 1632*, in: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken (QFIAB)*, vol. 92, ed. Deutsches Historisches Institut in Rom 2012, s. 381–429.

Z pohledu kvality zpracování a formy představuje nejnovější edice Rotraud Becker nepochybně vynikající práci. Odborný úvod má celkem 48 stran s vlastním stránkováním římskými číslicemi. Je členěn na kapitoly o dochování editovaných textů, jejich formě a o stavu pramenné základny včetně seznamu rukopisů s nunciaturní korespondencí, která je obsahem svazku. Následují kapitoly, které pojednávají o životě a aktivitách obou nunciů, jejich úkolech u vídeňského dvora, o personálu a vnitřních záležitostech nunciatury. Vlastní edice má rozsah úctyhodných 887 stran. Na konci svazku se nacházejí další standardní části kritické edice – seznamy zkratk a sigel, seznam využitých archiválií podle jednotlivých archivů, bibliografie a precizně zpracovaný rejstřík. Editované texty jsou rozděleny do číslovaných odstavců, k nimž přísluší stručné, avšak výstižné registry. Rovněž poznámkový aparát týkající se v nunciaturní korespondenci zachycených osob a událostí je velmi dobře a jednotně koncipovaný. Ojedíněle se vyskytující překlepy (např. chyba v dataci na s. 52 v poznámce 3 nebo vynechané pořadové číslo u citovaného díla Thomase Winkelbauera na s. 145 v poznámce 3) nijak nesnižují kvalitu zpracování. Identifikace osob a událostí zmíněných v korespondenci nevykazuje zjevné poklesky. Jako mírný nedostatek hodnotím v tomto směru pouze opomenutí biogramu Albrechta z Valdštejna, který se nenachází ani na místě prvního výskytu jeho jména v editovaném textu, ani nikde jinde.

Pro dějiny českých zemí poskytují editované prameny důležité informace. Týkají se historických událostí, jakými bylo obsazení Prahy Sasy, znovuzískání města císařským vojskem, přesuny armád českými zeměmi a průběh rekatolizace. Zprávy přinášejí poznatky o výrazných osobnostech tohoto období, uveďme především jména Albrechta z Valdštejna či kardinálů Františka z Ditrichštejna a Arnošta Vojtěcha z Harrachu. V menší míře jsou zmíněni například František a Valerián Magni nebo Jindřich Matyáš Thurn. Editorka v této oblasti osvědčila velmi dobrou orientaci v historických reáliích i jednotlivých osobnostech. Ta byla podepřena znalostí výsledků české historické vědy, byť pouze těch prací, které vyšly v němčině, resp. angličtině. I tak lze v poznámkovém aparátu nalézt více odkazů na díla Zdeňky Hledíkové, Stanislava Sousedíka, Bohdana Chudoby, Josefa Pekaře či Josefa Polišenského, užívána je rovněž edice *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*.

Celkově lze konstatovat, že nový svazek z pera Rotraud Becker je důstojným a velmi kvalitním pokračovatelem předešlých dílů ediční řady *Nuntiatuerberichte aus Deutschland* a bude nepochybně výbornou pomůckou pro každého badatele, který se zabývá obdobím raného novověku a třicetileté války nebo se soustřeďuje na otázky mezinárodní a papežské politiky první poloviny 17. století.

Tomáš Černušák

Nové brazilské publikace o české reformaci a J. A. Komenském

Když před zhruba deseti lety vznikl bio-bibliografický lexikon zahraničních bohemistů,¹ nebyli v něm podchyceni žádní badatelé o českých dějinách v Latinské Americe. Za tu dobu se situace podstatně změnila. Bezmála dvousetmilionová Brazílie, která vyrůstá nejen ekonomicky a politicky v mocnost globálního dosahu, si začíná všimát i těch stránek evropských dějin a kulturního dědictví, jimž donedávna v této části světa nebyla věnována větší pozornost. Může

1 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005.

překvapit, že v zemi s poměrně silnou katolickou tradicí se zájem o českou historii soustředil především na reformaci; podobně jako v Japonsku, kde působí znalec husitství a předbělohorské doby Hideto Satsuma, tam vnikají publikace týkající se období od 15. do 17. století.

Centrální úlohu zaujaly dvě osobnosti – Jan Hus a Jan Amos Komenský. Duchovnímu otci husitství věnoval rozsáhlou monografii Thiago Borges de Aguiar, profesor na Universidade Metodista de Piracicaba, který nespolehal pouze na tištěné zdroje dostupné v knihovnách na západní polokouli, ale v rámci heuristiky uskutečnil dvě studijní cesty do České republiky a zvládl češtinu do té míry, že může interpretovat česky psané prameny k dějinám husitství a Jednoty bratrské. Pokud se jeho kniha o Janu Husovi² dostane do rukou českých husitologů, shledají v ní bezpochyby značné bibliografické mezery, ale to je třeba přičíst nedostatku tradice bohemikálních výzkumů v Jižní Americe a tudíž velmi ztížené dostupnosti jak publikací, tak i výchozích informací. Pozoruhodné je však pojetí této práce, která představuje Husa jako vzdělance bojujícího o pravdu a osobnost, jež zanechala trvalý ideový odkaz světu. Autor, který v rámci vysokoškolské výuky se svými studenty rozebírá Komenského Labyrint světa a ráj srdce a který zadal mj. kvalifikační práci o Husitské kronice Vavřince z Březové, předvedl své znalosti také na velké mezinárodní konferenci konané v São Paulu v dubnu 2014. Vložil tam základní tendence českého reformačního myšlení od Husa a Chelčického po Lukáše Pražského a Komenského jako hledání pravdy a pravého náboženství. Pro úvahu o českých duchovních dějinách na přelomu středověku a novověku zvolil příznačný název, který odpovídá aktualizačnímu přístupu ke kulturnímu dědictví reformace: Křesťané nepotřebují mnoho zákonů, ale svět potřebuje reformy.³

V prostředí Brazílie, která se dnes stává multikonfesijním gigantem, zaujali pozornost i méně známí představitelé reformace z 15. a 16. století, ale nade všemi zřetelně ční Jan Amos Komenský. Badatelka v oboru dějin pedagogiky, univerzitní profesorka a spisovatelka Dora Incontri dokonce založila nakladatelství nazvané Editora Comenius a dala je do služeb úsilí o reformu vzdělávání v 21. století. Komenský tam i před všemi ostatními světovými pedagogy vyrostl v patrona snah o všeobecné zpřístupnění vzdělávání bez ohledu na sociální rozdíly a tlaky komercializace a jeho heslo „omnia omnes omnino“, v portugalské podobě „tudo a todos totalmente“ či také „educação para todos“, se stalo vůdčím motivem činnosti Asociace pro duchovní vzdělávání (Associação Brasileira de Pedagogia Espírita) v desetimilionové megapoli São Paulu. U příležitosti II. mezinárodní konference o duchovním vzdělávání (*II International Conference of Education and Spirituality*) byly představeny badatelské výsledky této aktivity.⁴ Komenskému se dostalo zařazení do kontextu nejvýznamnějších světových osobností pedagogického a spirituálního myšlení (spolu s Františkem z Assisi, Rousseauem, Pestalozzím, Gándhím a jinými), ale také srovnávacích pohledů v kontextu moderní brazilské pedagogické teorie a praxe. O tom, nakolik jsou v Brazílii pokládány Komenského ideje za inspiraci pro naši dobu, svědčí komparace s největším tamním pedagogem; byl jím Paulo Freire (1921–1997),

2 Thiago BORGES de AGUIAR, *Jan Hus. Cartas de um educador e seu legado imortal*, São Paulo, Fapesp 2012, 441 s.

3 Thiago BORGES de AGUIAR, *Cristãos que não precisam de muitas leis em um mundo que precisa de reformas*, in: Dora Incontri (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo 2014, s. 59–67.

4 Program konference spolu s charakteristikou jednotlivých badatelů podává publikace: *II Congresso Internacional de Educação e Espiritualidade. V Congresso Brasileiro de Pedagogia Espírita. Anais. Proceedings. Anales*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 150 s.; vybrané výsledky mezinárodní konference byly předem zveřejněny v knize: Dora INCONTRI (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 307 s.

autor „pedagogiky osvobození“ a teorie o vzdělávání dospělých či „utlačených“. Této tematice se věnuje zejména brazilský komeniolog polského původu Wojciech Kulesza, který se uplatňuje rovněž jako překladatel Komenského díla.⁵ Je pozoruhodné, že za účasti asi 200 odborníků z Brazílie, USA, Francie, Argentiny, Ekvádoru a dalších latinskoamerických zemí a při celosvětovém záběru dějin pedagogiky i jejích současných problémů byla Komenskému věnována bezkonkurenčně největší pozornost.

Setkání badatelů a pedagogů z obou amerických subkontinentů a částečně i z Evropy se stalo vhodnou příležitostí k prezentaci brazilských komeniologických publikací z posledních let. Pomineme-li již zmíněný konferenční sborník a popularizační tituly, jejichž úkolem je přiblížit Komenského život a dílo kulturní veřejnosti a mládeži,⁶ pak alespoň tři z nich si zaslouží zmínku. Především jde o dva spisy Komenského převedené do portugalštiny. Jako počtu svému patronu vydalo nakladatelství Editora Comenius za redakce Dory Incontri Labyrint světa a ráj srdce; samotný překlad je klasickým dílem českého polyglota a esperantisty Františka Lorenze (1872–1957), který roku 1891 emigroval do Brazílie a je tam znám pod jménem Francisco Valdomiro Lorenz. Ačkoli jde o tlumočení staré téměř sto let (1917), v roce 2010 bylo toto dílo interpretováno a přijato jako vynikající ukázka klasické české kultury a zároveň jako paralela mezi světovým labyrintem v době Komenského a v současnosti.⁷ O čtyři roky později vzniklo první brazilské vydání Pampaedie na základě překladu, který pořídil v roce 1971 jeden z čelných představitelů vědecké pedagogiky v Portugalsku a profesor na univerzitě v Coimbre Joaquim Ferreira Gomez (1928–2002). Text opatřený kritickými poznámkami překladatele a Dory Incontri přináší také rozsáhlou bibliografii, která by si však byla zasloužila kromě pečlivé korektury také zásadní aktualizaci; zařazení významnějších prací z posledních desetiletí by usnadnilo lepší využití nových komeniologických poznatků už proto, že mnohé jsou publikovány v západních jazycích, zatímco některé z citovaných prací v českém jazyce jsou již překonány. I toto dílo bylo v Brazílii přijato jako velice aktuální podnět k rozvinutí integrálního vzdělávání a k plnému uplatnění lidských schopností.⁸

Zcela specifický příspěvek k současné komeniologii představuje monografie Luise Colomba, všestranně (v humanitních i v technických vědách) vzdělaného univerzitního profesora designu. Tento autor se inspiroval Komenským, analyzoval několik jeho stěžejních děl (Labyrint, Orbis pictus, Schola pansophica) a pokusil se konfrontovat Komenského ideje a představy s komunikačními technologiemi postmoderního světa a s možnostmi vzdělávání ve virtuálním prostředí. Tento přístup se sice vymyká historickým metodám, ukazuje však, do jaké míry jsou Brazilci připraveni přijímat Komenského jako skutečně živý podnět pro současné (nejen pedagogické) myšlení.⁹

5 Wojciech Andrzej KULESZA, *Transformar o homem e a humanidade: a concordância entre as propostas educativas de Jan Amos Comenius e Paulo Freire*, in: Dora Incontri (ed.), *Educação, Espiritualidade e Transformação Social*, Bragança Paulista – São Paulo 2014, s. 69–77.

6 Například Dora INCONTRI, *O Educador Jan Amos Comenius*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2010, 88 s.

7 Jan Amos COMENIUS, *O Labirinto do Mundo e o Paraíso do Coração*. Tradução Francisco Valdomiro LORENZ, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2010, 175 s.

8 Jan Amos COMENIUS, *Pampaedia (Educação universal)*. Introdução, tradução e notas Joaquim Ferreira GOMES, apresentação Dora INCONTRI, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2014, 309 s.

9 Luís Augusto Beraldi COLOMBO, *Comenius, a Educação e o Ciberespaço*, Bragança Paulista – São Paulo, Editora Comenius 2006, 228 s.

Komenský se v pohledu z Brazílie jeví nejen jako jeden z největších světových pedagogů a myslitelů, ale také jako tvůrce inspirací pro nový přístup ke vzdělávání na počátku třetího tisíciletí. Jeho pojetí systematicky promyšleného celoživotního vzdělávání, spjaté s ideou rovného přístupu ke vzdělávání všech, jež byla smělou vizí v Evropě 17. století, má v Jižní Americe specifickou váhu právě dnes. V potenciálně velmi bohaté zemi se rozpor mezi zámožnými vrstvami a chudinou v předlidských favelách rozevřel natolik, že má dopad nejen na neblaze proslulou, vsudypřítomnou brutální kriminalitu, ale i na všechny stránky společenského života. V této souvislosti se vzdělávání jeví jako nadějný nástroj k překonání obrovských sociálních rozporů. Brazilci shledávají v Komenském, zvaném „grande educador checo“, v jeho pedagogickém odkazu a zvláště v Pampaedii živou inspiraci. Dílo J. A. Komenského, šířené v lusitánském prostoru, a v sepečít s ním rovněž ideje jeho husitských a českobratrských předchůdců tak na jižní polokouli ožívají a dostávají se do zcela nových vědeckých i společenských souřadnic.

Jaroslav Pánek

Josef GRULICH

Migrace městského a vesnického obyvatelstva

(Farnost České Budějovice 1750–1824)

(Monographia Historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, Volumen 13),

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2013, 392 s.,

ISBN 978-80-7394-374-5.

Migrace byly a jsou důležitým fenoménem, který v sobě zahrnuje nejen privátní motivace migrujících osob, ale zprostředkovaně vypovídá též o sociálních, ekonomických, náboženských, politických i dalších podmínkách ve sledované společnosti. Bohužel stav výzkumu tohoto tématu pro období před 19. stoletím není stále možno považovat za uspokojivý. Do určité míry je tato skutečnost dána pramennou základnou. Sledování pohybu a osudů lidí v době, kdy neexistovala spolehlivá soustavná centrální evidence všeho obyvatelstva, je velmi složité a pracné. Dalším možným odrazujícím faktorem mohla být představa, která se v části české historiografie tradovala poměrně dlouhou dobu. Soudilo se, že mobilita osob byla ve starších dobách velmi omezená, neboť byla svázána systémem panství, určujících obzory lidí, a že oživení v tomto směru nastalo až po vydání tzv. patentu o zrušení nevolnictví. Korekce tohoto názoru přinesly až výzkumy, které „sestoupily na nižší úroveň“ a zjišťovaly, jaká skutečná praxe na jednotlivých panstvích, statcích či městech panovala.

Práce Josefa Grulicha je právě jednou z takových sond, která se snaží postihnout dané téma na omezeném prostoru, jenž představuje farnost České Budějovice. Josef Grulich není na tomto poli žádným nováčkem. Naopak, je jedním z mála badatelů, kteří se u nás výzkumem migrací v 17. a 18. století soustavněji zabývají. Ani zvolená lokalita není náhodná. Josef Grulich působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, a tak je přirozené, že jeho pramenný výzkum má těžiště právě zde. Ostatně již jeho první monografie, věnovaná populačnímu vývoji a životnímu cyklu venkovského obyvatelstva, se týká jižních Čech. V ní se Grulichovi podařilo vytvořit i neobyčejně plastický obraz demografického vývoje jihočeského regionu, který se mu stal základem pro další výzkumy.

Grulichova nejnovější monografie obsahuje tři větší tematické celky. V prvním z nich nás uvádí do tématu, což činí velmi zasvěceně a zevrubně. Informuje o zahraničních teoriích migrací, které vycházejí z různých přístupů i zaměření autorů. Čtenáři ocení i zpracování jednotlivých

migračních teorií a konceptů do přehledných tabulek, které usnadňují orientaci v tématu. Za velmi záslužné je třeba považovat i představení terminologie, která se v souvislosti s migracemi používá a jejíž soustředění na jednom místě zájemce o studium tohoto tématu uvítá. V úvodní pasáži nás autor seznamuje i s hlavní metodou výzkumu, která má těžiště v excerpci matrik. Nešlo zde však pouze o tzv. anonymní excerpce, základem pro sestavení databáze se Josefovi Grulichovi naopak staly konkrétní osoby, k nimž přiřazoval další potřebné údaje. Jak neuvěřitelně pracnou metodu takový postup představuje, pochopíme, až když si uvědomíme, že Grulich tímto způsobem vytěžil více než dvanáct tisíc údajů jak v matrikách narozených, tak zemřelých (pro léta 1750–1800) a téměř šest tisíc dat shromážděných ve sňatkových matrikách (1750–1824).

Je logické, že takové množství sebraných dat Grulich nepoužil pouze k vlastnímu zkoumanému tématu, ale že mu posloužilo i k rekonstrukci demografického vývoje jak samotného města České Budějovice, tak celé farnosti. Populační vývoj představuje druhý základní oddíl práce. V případě města autor stručně seznamuje čtenáře s jeho historií a urbanistickým rozvojem, který je s demografickým vývojem přirozeně provázán. Pro výzkum problematiky byly využity i farářské relace, první konskripce z roku 1754 a dále též berní rula a Tereziánský katastr. Tyto prameny posloužily Grulichovi též k představení zkoumaných poddanských vsí, jejichž hospodářskou strukturu autor zpracoval do přehledných tabulek. Z hlediska studia migrací je zajímavá i tabulka, která uvádí dobu, za níž mohl obyvatel jednotlivých vesnic dojít do Českých Budějovic.

V rámci výzkumu populačního vývoje českobudějovické farnosti provedl Josef Grulich pozoruhodnou analýzu: Pokusil se využít údajů o počtu narozených k ověření teorie, zda se po roce 1781 obyvatelé venkova skutečně začínají stěhovat do měst ve větší míře než dříve. Za tímto účelem rozdělil počty narozených do tří skupin, a to na narozené v samotném městě České Budějovice, dále na jeho předměstích a konečně ve zkoumaných vsích. Pracoval s teorií, že k odchodu do měst se odhodlávali především mladí lidé, kteří stáli na prahu svého reprodukčního období. Výraznější příliv těchto osob by měl být logicky patrný na nárůstu počtu narozených ve městě, případně na předměstích, a tento jev by měl být naopak doprovázen poklesem počtu narozených na vesnicích. Podíl narozených v jednotlivých typech sídlišť však až do konce 18. století takovému vývoji nenasvědčují. Zde je třeba litovat, že Grulich ukončil excerpce dat potřebných k výzkumu rokem 1800, neboť vývoj v následujícím období by si zasloužil stejnou pozornost.

Skutečnost, že mezi obyvateli Českých Budějovic v průběhu druhé poloviny 18. století významně nerostl podíl narozených ve městech, ovšem neznamená, že by se České Budějovice nestávaly cílem imigrantů. Demografická analýza ukázala, že zatímco ve vesnicích byl celkový počet narozených v uvedeném období o 22 % nižší než zemřelých, na předměstích byly počty zemřelých i narozených téměř vyrovnané a ve městě zemřelo o 5 % více osob, než se zde narodilo. To prokazuje, že migrace směrem z vesnic do měst existovala po celou druhou polovinu 18. století. Zamrzí jen, že autor neprovedl podrobnější analýzu po jednotlivých desetiletích. Čtenář je tak v případě zájmu odkázán na provedení vlastních výpočtů, které jsou však na základě uvedených údajů možné.

V poslední části knihy se Grulich věnuje pracovním a sňatkovým migracím. Je škoda, že na úvod tohoto oddílu autor nezařadil zvláštní kapitolu, v níž by podrobněji popsal metodiku svého výzkumu. Grulich sice tuto stránku zcela nepominul, ale zvláště u pracovních migrací považují vysvětlení jeho postupu za příliš stručné a ne zcela jasné. Například není zřejmé, zda autor při výzkumu působiště otce využíval i údajů o místě narození jeho dětí. Základní otázkou, která v této souvislosti vyvstává, je, zda autorem zjištěná pracovní motivovaná migrace cca 2 % osob vypovídá o nepříliš časté pracovní migraci obecně. To se mi zdá nepravděpodobné. Spíše

to svědčí o nedostatečné vypovídací hodnotě pramenů, v jejímž důsledku se nepodařilo tento migrační motiv identifikovat u většího podílu osob.

Grulich při analýze opětovně využívá rozdělení sídlišť na tři typy (město, předměstí, vesnice), přičemž zkoumá nejen četnost migrací mezi různými typy, ale také to, zda lidé migrovali i v rámci jednoho typu sídelní jednotky. Nepřekvapí, že nejčastěji se lidé stěhovali z vesnic do Českých Budějovic, případně na jejich předměstí. Grulich však prokázal i opačný směr pohybu, který se týkal asi jedné pětiny migrantů. Autor dále zkoumal vzdálenost, kterou při migraci museli lidé překonávat, zabýval se rovněž migrací lidí ze vzdálenějších míst či z lokalit ležících za českými hranicemi. Zůstává však nejasné, jak častá byla opakovaná pracovní migrace, neboť je pravděpodobné, že někteří lidé se kvůli práci stěhovali vícekrát za život. Zároveň by bylo v této souvislosti vhodné odlišit četnost pracovní migrace svobodných osob na jedné straně a na straně druhé těch, kteří již vstoupili do manželství. Nabízí se totiž teorie, že první skupina byla mobilnější než druhá, resp. že sňatek mohl vést k usazení se celé rodiny a tím i k větší stabilitě. Takovýto typ analýzy je jistě komplikovaný a závisí na kvalitě dostupných pramenů, nicméně bylo jistě možné alespoň pro ilustraci uvést osudy několika konkrétních osob, které by celkový text oživilo a přispěly k lepšímu pochopení zkoumaného jevu.

U kapitoly věnované sňatkové migraci nás autor nejprve seznamuje s rodinným stavem a věkem snoubenců, přičemž opět zohledňuje, z jakého typu sídliště jednotlivé osoby pocházely. Následně se Grulich zvláště věnuje sňatkovým migracím svobodných a ovdovělých osob, přičemž tuto analýzu odlišuje i podle pohlaví migrantů. Zabývá se i vzdáleností, kterou snoubenci při stěhování v souvislosti se vstupem do manželství urazili. Dochází k závěru, že jak ženy, tak muži si nejčastěji vybírali partnera v lokalitě stejného typu, z níž sami pocházeli. Z hlediska ochoty stěhovat se za partnerem hrál důležitou roli majetek. Kdo byl již před sňatkem držitelem nemovitosti, obvykle po sňatku místo svého působiště neměnil, což se logicky týkalo častěji ovdovělých než svobodných osob, především pak vdovců. Grulich ukazuje, že některé vdovy, které se kvůli prvnímu manželovi přistěhovaly z vesnice do města, si udržely kontakt se svým původním prostředím. Nebylo tedy vyloučeno, že se napodruhé provdaly za venkovana. Je škoda, že kromě úvah zabývajících se majetkem jako stabilizačním faktorem se autor nepokusil o analýzu sňatkových migrací z hlediska sociálního postavení snoubenců. Bylo by zajímavé zjistit, zda děti podruhá a především řemeslníků disponovaly při výběru partnera větším „akčním rádiem“ než například snoubenci pocházející z rodin sedláků, kde se dá předpokládat výběr partnera na základě znalosti ekonomického zázemí rodin v okolí.

Monografie Josefa Grulicha představuje cenný příspěvek ke studiu migrací. V žádném případě však nelze říci, že by bylo téma tímto počinem vyčerpáno, a to ani pro farnost České Budějovice. Zde představený historicko-demografický přístup není jediným možným metodologickým východiskem pro studium daného okruhu. Dalo by se snad namítnout, že i v rámci tohoto přístupu mohl autor pro svůj výzkum vytěžit více typů pramenů a neorientovat se do značné míry jednostranně na matriky, které z hlediska migrací nejsou ideálním zdrojem informací. Taková námitka však může padnout jen ze strany nezasvěceného badatele. Každý, kdo se kdy pustil do historicko-demografické analýzy, potvrdí, jak mravenčí a zdoluhavá práce badatele čeká. Každé rozšiřování pramenné základny znamená prodloužení výzkumu nejen o měsíce, ale o roky. Z tohoto hlediska považuji za přínosné, že nás Josef Grulich seznámil se svými výsledky již v této fázi. Jeho monografie může posloužit jako důležitý základní kámen, o nějž mohou své výzkumy opřít další badatelé. Zároveň se může stát východiskem pro další podrobnější výzkum i pro samotného autora.

Alice Velková

Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ
Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.a: 1792–1860
Praha, Nakladatelství Paseka 2013, 466 s., ISBN 978-80-7432-347-8.

Milan HLAVAČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Daniela TINKOVÁ
Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI.b: 1792–1860
Praha, Nakladatelství Paseka 2013, 523 s., ISBN 978-80-7432-348-5.

Monumentální počin Nakladatelství Paseka věnovaný českým dějinám do roku 1945 byl dovršen v roce 2013 posledními dvěma svazky k období let 1792–1860. Skutečnost, že právě tento historický úsek byl zpracován jako poslední, je velkou symbolická, neboť je velmi obtížně uchopitelný a v rámci českých dějin nepochybně patří k těm nejméně probádaným. Především období let 1815–1848, označované jako doba předbřeznová, vždy stálo mimo hlavní proud zájmu českého i světového dějepisce, přinejmenším ve srovnání s bohatou literaturou k období Velké francouzské revoluce a napoleonských válek, respektive k revolučnímu kvasu let 1848–1849 a následujícímu vývoji v českých zemích i ve světě.

Tím spíše je nutno ocenit odvalu, s jakou se několik renomovaných historiků pustilo do vsazení posledního kamene do mozaiky českých dějin, která byla vytvořena v rámci edice *Velké dějiny zemí Koruny české*. Pro období zahrnující vládu tří císařů – Františka II./I., Ferdinanda I. a Františka Josefa I. – není snadné vystavět strukturu příběhu, být rozhodně nikoliv proto, že by byl chudý na události. V epoše ohraničené na počátku válkami s revoluční a napoleonskou Francií a na konci konfliktem s Piemontem a Francií, který otevřel cestu k obnovení ústavnosti v monarchii, došlo k procesu formování novodobého českého národa. Jak sami autoři upozorňují v úvodní části rozsáhlé práce, právě mezi lety 1792 a 1860 byly položeny základy moderní české společnosti, kdy došlo k přechodu od absolutismu ke konstitučnímu režimu, od stavovské společnosti k občanské, od zemského patriotismu k nacionalismu. Současně české země zažily řadu technologických inovací v rámci průmyslové revoluce, která přeměnila společnost z přírodně agrární na agrárně průmyslovou a urbanizovanou (XI.a, s. 13). Problémem tohoto období tak není absence děje, nýbrž jednotící dějová linie. Zatímco ta nechybí pro vládu Marie Terezie a Josefa II. (reformy, Prusko Bedřicha II. Velikého), zde příběh začíná uprostřed revoluce ve Francii, která se nejen radikalizuje, ale vyvolává konflikt s mnoha evropskými státy včetně habsburské monarchie, který s přestávkami pokračuje i za vlády Napoleona I. Po porážce císaře všech Francouzů a po Vídeňském kongresu z let 1814–1815 nastává doba zdánlivého klidu předbřeznové éry. Po 33 letech jisté „neakčnosti“ přichází třetí fáze, jmenovitě překotné události revolučních let 1848–1849, která je opět vystředána obdobím „uklidnění“ v rámci neoabsolutismu 50. let. To přetrvává až do roku 1859, kdy válka v severní Itálii otevře dveře významným změnám na rakouské vnitropolitické scéně.

Vysvětlit přehledně takto tematicky bohaté a současně i rozbité období je téměř nadlidský úkol, přesto se to autorům v zásadě podařilo. V prvním svazku zaměřili pozornost na politické a vojenské dějiny včetně vývoje národních hnutí. Ve třech oddílech kombinovali chronologický a tematický výklad: v první části se soustředili na průběh revolučních a napoleonských válek a jejich ohlas v českých zemích, v té druhé se věnovali vnitřnímu vývoji zemí Koruny české od sklonku 18. století až do konce doby předbřeznové, ve třetím oddíle pak byla analyzována zahraniční politika v letech 1815–1848, průběh revoluce z let 1848–1849 a konečně vnitřní i zahraniční politika Rakouska od roku 1849 až do roku 1860. Na samotném konci zbyl prostor pro vlastní kapitolu k vývoji rakouské armády od sklonku napoleonských válek. Z první části věnované revolučním a napoleonským válkám musím obzvláště vyzdvihnout kapitolu věnova-

nou reflexi událostí ve Francii i rakouské protirevoluční propagandy v českých zemích. Z celého prvního dílu pak považují za velmi přínosnou část o reformních názorech hraběte Wilhelma hraběte Wurmbanda, která přináší nové poznatky k dané problematice, a především více než poutavou sondu do životních osudů čtyř českých vlastenců ve sledovaném období (Antonín Jaroslav Puchmajer, Šebestián Hněvkovský, Vojtěch Nejedlý a Jan Nejedlý).

Ve druhém svazku je výklad členěn ryze tematicky: v prvním ze čtyř oddílů je pozornost věnována vlivu revolučních a napoleonských let a průmyslové revoluce na hospodářský a společenský vývoj českých zemí, v tom druhém je rozebrán rozvoj školství, věd a zdravotnické péče, zbylé dvě části se zabírají literaturou, hudbou a divadlem, respektive výtvarnou kulturou. Přes obrovské množství velmi různorodých témat a informací se autoři dokázali vyvarovat toho, že by například v rozsáhlé pasáži o umění a literatuře byl text suchým výčtem jmen a vytvořených děl. V mnoha částech tohoto svazku je jasně patrné, že se autoři pohybují v pro ně známém prostředí, viz podkapitoly věnované dějinám dopravy od Milana Hlavačky či zdravotní péči od Daniely Tinkové. Vysoká erudice všech autorů jim umožňuje vyvarovat se příliš jednostranných soudů, jak ukazuje zpochybnění tradičního a přesměřování kritického hodnocení rakouské byrokracie jako neschopné a zkorumpované. I když úřednický aparát měl velmi daleko k dokonalosti, vzhledem k relativně malému počtu úředníků schopných zajistit chod státu je zřejmé, že takto tvrdá kritika si zaslouží jistou revizi. Je jen škoda, že autoři tomuto problému věnovali pouze jednovětvý dovětek (XI.b, s. 105). Snad rovněž i v kapitole o vývoji Prahy by možná nejen Moravané a Slezané uvítali alespoň krátkou zmínku o urbanistickém rozvoji Brna a Opavy. Z celého druhého dílu možná poněkud překvapivě vyzdvihnu poměrně nenápadnou podkapitolu o vnímání předbřeznových Čech očima cizinců, která je nejen čtenářsky vděčná, ale současně upozorňuje na užitečný a dosud málo využitý zdroj informací o situaci v českých zemích.

Ke struktuře i prostoru vyhrazenému jednotlivým tématům nemám v zásadě výhrady. Jak již bylo uvedeno výše, text má většinou vysokou úroveň a je čtivý. Tím více zamrzí, že vysoký standard si nezachovaly všechny části recenzovaného díla. Z některých pasáží prvního dílu mám dokonce velmi rozpačitý dojem. Například části věnované samotnému průběhu válek s revoluční a napoleonskou Francií je čtenář nucen čelit záplavě zbytečně detailních informací. Za všechny je možné uvést následující příklad: „Počátkem června 1796 překročila Jourdanova Sambro-máská armáda Rýn u Düsseldorfu, Kolína a Koblence, čímž přinutila 90 000 vojáků pod velením arcivévody Karla k ústupu z Falce. Po Karlově vítězství ve srážce u Wetzlaru a Uckerachu sice musely ustoupit i hlavní Jourdanovy síly zpět za Rýn, ale krátce nato přešla mezi Štrasburkem a Kehllem na východní břeh řeky Moreauova Rýnsko-moselská armáda, jíž nemohlo 55 000 císařských vojáků Maximiliena hraběte Baillet de Latour úspěšně čelit.“ (XI.a, s. 42) Nejen, že tento výklad je velice popisný, ale pro pochopení historie země Koruny české zcela zbytečný a nahraditelný jednou krátkou větou, pokud by vůbec byla nutná. Na druhé straně však autoři někdy zůstávají ve vysvětlování na půli cesty či nevysvětlují vůbec. Zatímco válka s revoluční Francií z roku 1796 je popsána velmi detailně, Radeckého plány tažení spojenců v roce 1813, které výrazným způsobem přispěly k Napoleonově porážce i maršálově vlastní zážné kariéře v dalších desetiletích, zůstávají nevysvětleny (XI.a, s. 145).

Za značně problematické považují i spoléhání se na zastaralou a tendenční literaturu. Pokud jde o vnitřní vývoj monarchie, není tento problém příliš častý, nejkřiklavějším příkladem je použití Springerových *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809* z roku 1865, a to na několika místech včetně hodnocení vlády Františka I. (XI.a, s. 193). Tento přístup logicky vede k výrokům, že hrabě Kolovrat byl umírněný liberál (XI.a, s. 264). V tomto případě se jedná o legendu, která se tradovala mnoho let, ale evropskými a americkými historiky již byla

revidována. Ostatně v souvislosti s tematizováním nepružnosti vládnoucích elit je nutné zmínit i fakt, že Kolovrat k ní značně přispíval zálibou v intrikaření a nedostatkem osobní odvahy. O negativním vlivu české šlechty v čele s Kolovratem na chod státní správy či hospodářská rozhodnutí významná pro celou monarchii, jako například upřednostnění výstavby dráhy směrem na Prahu a dále do Saska na úkor železnice do Terstu, která měla zásadní význam pro otevření se světovým trhům, se v knize nedočteme nic.

Rovněž překvapí, jaká pozornost je v tomto díle věnována plánům arcivévody Karla na reformu státu z doby napoleonských válek (XI.a, s. 206–207), ale o Metternichových návrzích na správní reformy kolem roku 1815, které by vytvořily nejen ministerstva, ale také přispěly k jisté decentralizaci ve prospěch jednotlivých zemí monarchie, zde opět není žádná zmínka. Výklad v tomto směru ostatně končí rokem 1815. Je sice pravda, že ani jeden z těchto mužů se svými vizemi neuspěl, přesto se stávající interpretace jeví poněkud nedotaženou a jednostrannou. Naštěstí v souvislosti s analýzou vnitřního vývoje českých zemí i celé monarchie se jedná spíše o ojedinělé případy.

Kde znalost relevantní novější literatury vyloženě chybí, je zahraničněpolitický kontext vývoje českých zemí, respektive Rakouska, kterému je v prvním svazku věnován značný prostor. Jedná se především o období let 1814–1848, kdy se výklad nese mimo jiné v duchu obsahu zastaralé, tendenční a celkově špatné knihy Josefa Polišínského z roku 1962 *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822* (XI.a, s. 444). Odkazy na novější práce v tomto ohledu sice nechybějí, ale často nejsou příliš reprezentativní (například *Metternich: Councillor of Europe* od Alana Palmera z roku 1972) či je jejich použití poněkud zvláštní, když například u knihy Irby C. Nicholse *The European Pentarchy and the Congress of Verona* z roku 1971 je odkazováno na stranu 326, tedy poslední (půl)stranu závěru, která však neobsahuje relevantní informace k příslušnému textu recenzované knihy (XI.a s. 150, poznámka 273). S tím souvisí nepřesné odkazy na novou literaturu: například u monografie Alana Skeda *Metternich and Austria: An Evaluation* je jako rok vydání chybně uveden rok 2007 (XI.a, s. 440); i když na internetu (například na <http://books.google.cz>) je občas možné tento údaj najít, ve skutečnosti kniha poprvé vyšla až v roce 2008, což zjistí každý, kdo tuto práci vezme do ruky.

Při pohledu na použité zdroje a způsob práce s nimi se lze jen stěží divit výkladu, který je pro evropské dějiny doby předbřeznové v mnohých ohledech již překonaný a nepřesný. Často se zde opakují termíny „rovnováha sil“ a „Svatá aliance“. Například na straně 195 prvního svazku se píše, že Vídeňský kongres měl v Evropě nastolit to první. Tvrdí se, že Metternichovým ideálem „byla evropská rovnováha ve formě velmocenské pentarchie“ (XI.a, s. 261). Potíž s rovnováhou sil je, že i když samozřejmě představovala základní faktor k zachování míru v Evropě a Metternich jí přisuzoval velký význam, kouzlo Vídeňského kongresu i fungování evropského státního systému doby předbřeznové spočívalo v tom, že evropští monarchové, státníci a diplomaté ji nepovažovali za dostatečnou garanci pro zachování míru a pokoušeli se vytvořit a více či méně i dodržovat takzvaný systém Vídeňského kongresu, který měl spočívat na pevnějších základech mezinárodního práva. Tím právem však v žádném případě nebylo prohlášení Svaté aliance, které rozhodně nebylo ideovým základem systému Vídeňského kongresu, jak se čtenář dočte na straně 251. Svaté alianci se v této práci přisuzuje všeobecně velký význam, který jí však nepřislouší. Byla samozřejmě symbolem reakční politiky té doby, ale povýšit ji na leitmotiv evropské politiky je nesmysl. Totéž platí u termínu „kongresy Svaté aliance“ (XI.a, s. 196), který sice čeští historikové rádi používají, třebaže dvou z nich se oficiálně (a dalších dvou neoficiálně) účastnil stát, který členem Svaté aliance nikdy nebyl: Velká Británie. Pochopitelně to není jediný argument proti používání uvedeného výrazu, ale pro potřeby této recenze snad dostatečný.

Za další klišé je možné označit výrok ze strany 198, že se Metternichovi nepodařilo na Vídeňském kongresu nastolit předrevoluční pořádek. Samozřejmě je to pravda, ovšem o to tento státník ani neusiloval! S tím je spojen další zvláštní výrok, že po skončení napoleonských válek bylo oddáleno řešení ožehavé otázky sjednocení Německa. Toto však v letech 1814–1815 vůbec ožehavá otázka nebyla, neboť politickou jednotu Německa na národním principu nechtěl téměř nikdo a drtivá většina německy hovořících obyvatel střední Evropy byla v dané chvíli spokojena s Německým spolkem (XI.a, s. 150). Tvrzení, že Metternich „byl zapřísáhlým monarchistou odchovaným rokokovým dvorem v Koblenzi“ (XI.a, s. 260), je sice vyjádření možná vzletné, ale chybné: Metternich uznával republikánský systém Spojených států amerických a navrhoval ho aplikovat i v době geneze nezávislého řeckého státu na přelomu 20. a 30. let 19. století.

Je sice chvályhodné, že se autoři snaží zasadit české dějiny do širšího kontextu evropských dějin, ale informace o dění mimo monarchii jsou místy nadbytečné, fráze, zbytečně podrobné a snad až příliš orientované na politické a vojenské události. Je otázkou, zda jsou v této podobě pro vývoj v českých zemích skutečně nezbytné. V tomto směru mi chybí hlubší interakce mezi událostmi uvnitř a vně české kotliny. Za jejími hranicemi jsou autoři často „nejistí“, což je patrně nejen z již překonaných interpretací (viz příklady výše), ale také z faktografických chyb: pruský král Bedřich Vilém III. nevyhlásil Napoleonovi I. válku 22. ledna 1813, ale až 17. března téhož roku (XI.a, s. 130); bavorský král přešel na stranu protinapoleonské koalice již před bitvou u Lipska, nikoliv až po ní (XI.a, s. 146); František I. nejmenoval Metternicha domácím, dvorským a státním kancléřem v roce 1825, ale již o čtyři roky dříve (XI.a, s. 132). Druhým extrémem je označování Metternicha kancléřem již před rokem 1821 (XI.a, s. 132 a 195), což je chyba, protože do té doby byl pouze ministrem zahraničí. Toto by však měl odstranit pozorný redaktor, stejně jako dvojaké psaní Kurandova listu *Die Grenzboten* (XI.a, na straně 305 správně, na straně 269 nesprávně *Grenzbote*), případně Osmanské říše s malým „o“ (XI.a, například na straně 251), což je nanejvýš neobvyklé, neboť se jednalo o oficiálně uznávaný a používaný název státu a v českém jazyce jsem se s uvedenou formou ještě nesetkal.

Celkově vyvolává recenzované dílo velký respekt, byť jeho hodnocení nemůže být jednoznačně pozitivní. Na jedné straně se nepochybně jedná o nejkomplexnější a nejlepší syntézu obtížně uchopitelných a místy stále málo prozkoumaných dějin českých zemí v letech 1792–1860, na straně druhé ji lze jen stěží považovat za definitivní či zcela adekvátní nárokům doby, ve které vznikla. Navzdory velkému množství občas zbytečně detailních informací ponechává některé otázky bez odpovědi, obsahuje některá tradiční a v zahraničí již vyvrácená klišé a v pokusu o zasazení českých dějin do širšího evropského kontextu není příliš úspěšná, byť právě v tomto směru nabízí nejnovější zahraniční historická produkce řadu fundovaných prací.

Miroslav Šedivý

Karol BÍLEK

Archivář František Dvorský a Sobotka

(Knihovnička Českého ráje – Sobotka, II. řada, sv. 4), Sobotka,

Městské kulturní středisko 2010, 84 s., ISBN 978-80-254-6832-6.

František Dvorský (1839–1907) patří mezi téměř zapomenuté postavy české historiografie, ačkoli ve druhé polovině 19. století byl jedním z poměrně respektovaných dějepisců a dočasně zaujal i vedoucí místo v českém archivnictví. Ani dnes se mu však nevyhne žádný badatel o raném novověku, který využívá Sněmy české a další pramenné edice. Zasluhou Karola Bílka, který

věnoval F. Dvorskému pozornost jako jednomu z řady historiků spjatých s městem Sobotkou, vznikl ucelený životopis, umožňující lépe začlenit tuto zajímavou a zároveň kontroverzní osobnost do procesu profesionalizace našeho oboru.

Mimořádně silnou stránkou Bílkovy publikace – rozčleněné do kapitol o rodových kořenech, mládí a studiích, archivním působení, literární a společenské činnosti, rodinném životě a vztahu k rodnému městu – je perfektní znalost pramenů a literatury. Ačkoli knížka vyhlíží jako příspěvek k vlastivědě jednoho z českých regionů, ve skutečnosti má podstatně širší dosah. Je založena na nevšedně rozsáhlém archivním výzkumu a na důkladné znalosti jak obecně historické, tak i regionální literatury. Patří k dnes stále vzácnějším pracím, které se snaží vyčerpat veškeré dostupné zdroje k tématu i k jeho širším souvislostem. Splnit tento nárok není jednoduché už proto, že paleta organizační, společenské a literární činnosti F. Dvorského byla mimořádně pestrá. Navíc po čtyři desetiletí zaujímal – nejprve jako blízký spolupracovník A. Gindelyho, potom jako ředitel Zemského archivu Království českého v Praze – ústřední postavení v jedné z nemnoha tehdy existujících vědeckých institucí. Za těchto okolností jeho organizátorská a ediční činnost, stejně jako osobní a koncepční konflikty na sklonku profesní dráhy spoluutvářely povahu českého archivnictví a historiografie.

Přes neskrývané sympatie k F. Dvorskému nastínil K. Bílek realisticky jeho místo ve vývoji ústřední archivní instituce. Právem ocenil Dvorského zásluhy o zvýšení archivní péče a o záchranu ohrožených písemných pramenů, o rozšíření dokumentární základny centrální sbírky opisů a o ediční činnost. Velmi cenné jsou Bílkovy poznámky k propojení zemského archivu s výzkumem v Římě v době působení tamní české vědecké expedice. Pochopitelně jen v náznaku zůstala problematika nevyhnutelného a zároveň svým způsobem tragického konfliktu mezi agilním, pilným a bezpochyby manažersky nadaným ředitelem vědecké instituce, který vlivem nepříznivých životních osudů nedosáhl ani na maturitu, a jeho podřízenými, kteří měli za sebou Gollovo školení, zahraniční studia a dlouhodobá badatelská stipendia v Římě.

V tomto případě nešlo ani jen o srážku osobních ambicí, ani o dílčí pochybení A. Gindelyho a F. Dvorského, nýbrž především o odlišný přístup k historické vědě. Inteligentní svérázný samouk Dvorský nemohl obstát jako partner mladé generace historiků s úplně jiným rozhledem, což on sám zřejmě včas nepochopil. Avšak ani „mladí rozhněvaní muži“ v čele s K. Kroftou, jimž se podařilo Dvorského roku 1903 dotlačit k penzionování, neměli dostatečně realistickou představu o svém budoucím počínání. Prosadili sice náročnější vědecký přístup k archivní heuristice a ediční práci, ale tyto nároky sami nebyli schopni zvládnout. Na tomto rozporu ztroskotaly tak velké projekty jako Sněmy české či Korespondence Karla staršího ze Žerotína. Velkými torzy bez pokračování či naděje na dokončení byla zaplácena zrychlená cesta k důslednější profesionalizaci nejen ediční činnosti, ale i celé infrastrukturní základny české historiografie, onoho mnohotvárného procesu, který se kolem roku 1900 prosadil v centrálních institucích, ale na úrovni regionů byl dovršen až ve druhé polovině 20. století.

Sledování životních osudů aktivního vlastence, publicisty, beletristy a archivního úředníka i v jiných částech knihy přechází k výkladu obecnějších témat, přesahujících rámec biografie. Jedním z nich je vytváření sítě odborných a (ne)přátelských kontaktů mezi historiky navzájem, popřípadě mezi nimi a představiteli politického a kulturního života. V daném případě jde o vztahy mezi F. Dvorským a řadou českých dějepisců od V. Hanky, F. Palackého, V. V. Tomka, J. Kalouska či J. Jirečka přes J. Golla, A. Rezka, Z. Wintra, Č. Zibrta nebo A. Sedláčka až po J. Pekaře, J. V. Šimáka či K. Kroftu. V některých případech K. Bílek motivaci a povahu těchto kontaktů osvětluje, jinde styky pouze registruje na základě zachované korespondence. I stručné zmínky tohoto druhu jsou důležité pro poznání společenského zázemí české historiografie.

Užitečný je rovněž výčet mnoha veřejných a kulturních institucí a společností, jichž byl F. Dvorský členem nebo do jejichž činnosti se aktivně zapojil. Dokladem pozoruhodně neformálního přístupu k nedostatečnému školnímu vzdělání a zároveň k některým nepochybně pozitivním výsledkům samouka, spisovatele mnoha odborných publikací a vynikajícího řečníka byla skutečnost, že byl F. Dvorský na návrh tří univerzitních profesorů (J. Emlera, A. Gindelyho a J. Kalouska) roku 1891 zvolen mimořádným členem Královské české společnosti nauk. Taková volba do elitního kruhu české inteligence názorně potvrzovala účinné působení společenských sítí, do nichž se F. Dvorský cílevědomě zapojoval.

Ačkoli je zřejmé, že F. Dvorský se – s výjimkou cest do vybraných zahraničních (zejména německých) archivů – pohyboval téměř výlučně v českém prostředí, K. Bílek zaznamenává také jeho styky s představiteli českoněmeckého dějepiscetví (B. Bretholz) a zahraniční bohemistiky (L. Leger). Právě zde, podobně jako u zmínky o ohlasu Dvorského publikací v zahraničí, by byl velmi žádoucí hlubší rozbor, který by ovšem poněkud vybočil ze sevěřeně koncipované biografie. Určitou náhražkou chybějící analýzy se stává detailní poznámkový aparát, do něhož K. Bílek začlenil odkazy na již zjištěné prameny a usnadnil tím cestu dalším badatelům.

Životopis doplňuje Bibliografie F. Dvorského, do jejíhož sestavení vložil K. Bílek mimořádné heuristické úsilí. Nespokojil se s podchycením odborných knih, rozsáhlejších edicí a divadelních her, ale ve strážlivém výběru zaznamenal také rozptýlené novinové a časopisecké články. V knižní a článkové části bibliografie by byl z badatelského hlediska výhodnější chronologický sled článků, který by dokumentoval proměny tematických zájmů F. Dvorského, ale ani abecedně uspořádaný soupis nepostrádá informační hodnotu.

V závěru své rozpravy Karol Bílek napsal, že chtěl především připravit faktografické podklady pro objektivní hodnocení osobnosti Františka Dvorského. Lze říci, že dosáhl mnohem víc. Rozsáhlou a přesnou heuristickou prací, jasným utříděním a narativním zvládnutím látky významně přispěl k spravedlivému hodnocení historika, jehož dílo bývá občas zběžně hodnoceno v duchu sto let starých úsudků, které však dnes – v odstupu několika generací – nemůže probouzet dávné osobní spory. Přehledná, faktograficky spolehlivá publikace prohlubuje poznání proměn české historiografie a společenského zázemí práce historiků na přelomu 19. a 20. století, včetně porozumění dramatickým konfliktům mezi stoupenci konzervativně vlasteneckého a pozitivisticky kritického přístupu k minulosti. Stává se výborným východiskem i k tomu, aby Františku Dvorskému mohlo být perspektivně věnováno zasvěcené heslo v chystaném slovníku českých historiků.

Jaroslav Pánek

Lucie FILIPOVÁ

Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000)

Praha, Academia 2013, 450 s., ISBN 978-80-200-2217-2.

Otázka partnerství měst a obcí je aktuálním politickým, ekonomickým a sociálním tématem, v českých zemích řešeným na mnoha institucionálních úrovních, s zpracovanou metodikou prezentace a propagace. Méně zamýšlení vzniklo na téma historických kořenů tohoto fenoménu, a to i v případě českých měst a jejich zahraničních partnerů, natož pak analýz, které by problém sledovaly v širším evropském kontextu. Přitom první vztahy tohoto typu byly navázány už po druhé světové válce, ještě pod dojmem jejich hrůz, z iniciativy starostů několika měst přesvědčených o oprávněnosti tohoto kroku coby základu nekonfliktních vztahů mezi obyvateli Evro-

py. Prvními partnery byly obce Francie a Německa, tradičních nepřátel a hlavních protivníků obou světových válek (rivalita obou států má ale hlubší kořeny, k obrazu „ennemi héréditaire“, resp. „Erbfeind“, je možno přidat obecně negativní „obraz druhého“, vytvářený na obou stranách po celá staletí). Téma partnerství měst v Evropě je tedy důležitým tématem historickým, které má – na rozdíl od většiny historických témat – neméně důležité aktuální perspektivy.

Kniha *Francouzi a Němci na cestě ke sblížení. Partnerství měst a obcí (1950–2000)*, vycházející z několikaletého badatelského soustředění Lucie Filipové,¹ založená na původním výzkumu, je na tomto teritoriu prvním, užitečným a metodicky inspirujícím krokem. Autorka sleduje problém z několika perspektiv – z politologické, historické, právní, kulturologické a z perspektivy praktického využití; své téma pak chápe jako předmět multidisciplinárního výzkumu. Pokud se týče historické perspektivy, Filipová upozorňuje na dosud malou pozornost, kterou evropská historiografie zkoumanému fenoménu věnovala – historici moderních dějin se jím začali zabývat až v devadesátých letech minulého století; v současné době si prvenství udržuje německá historiografie.

Historická perspektiva studovaného problému zahrnuje celé půlstoletí – od roku 1950 (navázání prvního partnerství mezi Montbéliardem a Ludwigsburgem), resp. 1948, kdy došlo k prvnímu setkání představitelů francouzské a německé komunální samosprávy na neutrální švýcarské půdě, až na práh třetího tisíciletí. Autorka postupuje od partnerství poněkud nerovnoprávného, kdy francouzsko-německé vztahy zatěžovala konfliktní minulost, přes „čas krize a nedůvěry“, pokrývající období od začátku šedesátých do začátku sedmdesátých let, až k vrcholnému období francouzsko-německé kooperace v osmdesátých letech, kdy už se objevila také první úskalí vybudovaného partnerství. Závěr monografie tvoří poslední desetiletí druhého tisíciletí, naplněná hledáním nových forem a perspektiv spolupráce. Lucie Filipová vysvětluje, že k navázání dlouhodobého partnerství mezi obcemi a městy Francie a Německa přispěly nejen politické, hospodářské a kulturní elity, ale i miliony řadových občanů, kteří se v této spolupráci angažovali přímo v daných lokalitách. Na přelomu tisíciletí tak existovalo přes dva tisíce uzavřených partnerství.

Práce, založená na původním výzkumu, je inspirativním počinem také z metodologického pohledu. Autorka pracuje s jasně vymezenými pojmovými kategoriemi (inspirace je zde především německá, nicméně objasněná s ohledem na českého čtenáře), práci logicky strukturuje. Použité metody vycházejí ze sledovaných perspektiv: statisticko-analytický přístup byl nezbytný pro získání přesných údajů o počtu partnerství, s nimiž bylo dále pracováno na úrovni jednotlivých spolkových zemí Německa. V užití komparativně-analytického přístupu vycházela autorka z výsledků pěti případových studií, konkretizujících závěry jednotlivých kapitol. Rámcově jsou v monografii zřetelné dva profilující historiografické proudy druhé poloviny 20. století, sociální dějiny a dějiny každodennosti. Za pozoruhodnou lze považovat i heuristickou základnu spisu, ať pokud se týče pramenů (autorka pracovala mj. s narátory), či mimořádně rozsáhlého korpusu sekundární literatury, včetně internetových zdrojů.

Knihu ocení především odborníci i laičtí zájemci o minulost a perspektivy partnerství měst a obcí, stejně jako ti, kteří se zabývají dějinami Francie a Německa. Budě ale velmi užitečná také pro badatele, zkoumající tuto problematiku v České republice či studující dějiny česko-německých vztahů.

Milena Lenderová

1 Srov. např. Lucie FILIPOVÁ, *Německo-francouzská partnerství měst a obcí (1950–1990). Příklad soupeření mezi SRN a NDR*, Český časopis historický 105, 2007, s. 585–608.

Dvadsať rokov v dejinách určitého štátneho útvaru je relatívne dlhá doba. Každé takéto výročie býva vhodnou príležitosťou na bilancovanie. Ani dvadsať rokov od vzniku Slovenskej a Českej republiky ako dvoch samostatných štátov nie je v tomto smere výnimkou. V českých i slovenských médiách bola na prelome rokov 2012 a 2013 tejto téme venovaná značná pozornosť. Zhodnotenie uplynulých dvadsiatich rokov v našich krajinách si dal za cieľ aj autorský kolektív publikácie s názvom „Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti“. Participovalo na ňom vyše šesťdesiat autorov zastupujúcich široké spektrum slovenského a čiastočne aj českého spoločenského života.

Publikácia je rozdelená na sedem hlavných tematických okruhov – prvý zahŕňa politologicko-sociologické pohľady na vývoj Slovenska a Česka, druhý sa zaoberá právom v týchto dvoch štátoch, tretí okruh mapuje postavenie menšín na Slovensku, štvrtý sa venuje slovenskému vzdelávaniu, kultúre a komunikácii, piaty pojednáva o občianskych iniciatívach na Slovensku, témou šiesteho je slovenská ekonomika a siedmy okruh zahŕňa úvahy o minulosti, súčasnosti a budúcnosti obyvateľov Slovenska.

Publikáciu otvára pohľad historika Romana Holeca. Jeho príspevok sa pokúša o porovnanie rokov 1918 a 1992/1993. Zamýšľa sa v ňom nad tým, či Slováci boli víťazmi 20. storočia, nad nezrelosťou slovenských politických elít v 20. storočí, nad pripravenosťou, či nepripravenosťou obyvateľov Slovenska na plebiscit v roku 1918 a v roku 1992 a nad „otcami“ štátu po prvej svetovej vojne a po Novembri 1989. Otvorenú necháva otázku, prečo nacionalizmus na Slovensku nevymrel po roku 1993. Hovorí taktiež o chybách prvej ČSR, zároveň však aj o tom, že Slováci vznikom ČSR nepochybne mnoho získali. Celým príspevkom sa nesie porovnávanie dvadsiatich rokov prvej ČSR a dvadsiatich rokov Slovenskej republiky, pričom Holec konštatuje, že napriek nepochybne výhodnejším podmienkam Slovensko, „ani zďaleka nedosiahlo toľko, koľko sa stihlo v toľko kritizovanej ČSR“ (s. 18).

V závere Holec vyslovuje dve nanajvýš problematické tvrdenia. Tvrdí, že Slováci ako národ by existovali naďalej aj keby nevzniklo Československo a tiež si myslí, že pre Slovákov by bolo lepšie, keby nevyhlásili Slovenský štát, pretože v tom prípade by mali po vojne bezproblémovú pozíciu a komunisti by mali možno podstatne ťažšiu cestu k moci. S týmito názormi by sa dalo polemizovať a z Holecovho príspevku robia jednu z najkontroverznejších častí predkladanej publikácie. Samotný autor sa však polemikám nevyhýba a ako sám hovorí: „Je nepochybne daný predpoklad (či riziko) aj na viaceré subjektívne hodnotenia a názory, ktoré môžu vyvolať následné polemiky a diskusiu. ... Diskusia je napokon aj jeho legitímnym účelom“ (s. 3).

Autorom ďalšieho príspevku s názvom „Z jedného štátu dva. Proč a jak se to stalo?“ je právnik a niekdajší predseda senátu ČR Petr Pithart. Rozoberá v ňom príčiny a okolnosti rozpadu Československa. Pithart je oveľa kritickejší k vývoju českej spoločnosti ako k slovenskej, pričom okrem iného hovorí, že „slovenská sebereflexe je, zdá sa mi, systematickejšia, vytrvalejšia, empirickejšia. Kontinuálnejšia“ (s. 31).

Politológ Miroslav Kusý naopak vývoj v Slovenskej republike za posledných dvadsať rokov nevidí vo veľmi pozitívnom svetle, rovnako nie príliš pozitívne vidí okolnosti za ktorých SR vznikla. Podľa neho sme rozdelením ČSFR viac stratili, ako získali. Myslí si, že „nijaké pozitívne dedičstvo po zakladaní a zakladateľoch štátu na Slovensku ani nezostalo. Na rozdiel od Československa“ (s. 50).

Príspevok „Tri čeští králové“ novinára Karla Hvizďalu pojednáva o troch českých prezidentoch – Václavovi Havlovi, Václavovi Klausovi a Milošovi Zemanovi. Kým prvého velebí, k zvyšným dvom je pomerne kritický, o čom svedčí aj jeho záverečné hodnotenie: „S každým novým prezidentom, ktorý nastoupil po Václavovi Havlovi, politická kultúra Českej republiky poklesla“ (s. 60).

Nedávno zosnulý historik Milan Zemko vo svojej stati opisuje cestu Slovákov a ich identity naprieč dejinami zo sociologicko-psychologického hľadiska. Podľa neho je pre Slovákov dlhodobým problémom neschopnosť prelomiť mentalitu provinčnosti. „Nedostatočnosť – ľudská i občianska – súvisí podľa mňa predovšetkým s naším doteraz nezavršeným mentálnym prechodom od vidieckej k mestskej spoločnosti“ (s. 79). Pri pohľade na Zemkov príspevok sa natíska porovnanie s Holecovým textom. V porovnaní s ním je Zemkov pohľad vecnejší, menej emotívny a expresívny.

Autorom príspevku s názvom „Svätý Václave, vyžeň fašisty! – A pokračovaní o tom, jak je (zase) nevyhnal“ je literárny a kultúrny historik Martin C. Putna. Hovorí v ňom o návrate fašizmu prostredníctvom nacionálno-katolíckej kontrakultúry. Myslí si, že „stojíme na prahu éry nového fašizmu“ (s. 86). Putnov príspevok vyznieva trochu rozpačito, čo je spôsobené niektorými špekulatívnymi tvrdeniami a pomerne nejasným posolstvom.

Nasledovný text politologičky Sone Szomolányi s názvom „Cesta Slovenska od devianta k štandardne problémovej krajine EÚ“ sa vyznačuje vysokou erudovanosťou. Autorka sa v ňom venuje dvom kľúčovým otázkam: Prečo bola demokratická tranzícia SR komplikovanejšia, klukatejšia ako u našich susedov a v akom zmysle bolo oprávnené považovať Slovensko za „devianta“? Ktoré faktory prispeli k tomu, že Slovensko pomerne rýchlo prekonal odklon od cesty svojich susedov a v máji 2004 vstúpilo do EÚ? V súvislosti s prvou otázkou hovorí, že „deviácia Slovenska v prvých rokoch samostatnosti od demokratizačnej cesty svojich susedov predstavuje teoreticky očakávanú trajektóriu. To však neznamená, že to bola trajektória nezvratná“ (s. 95). V súvislosti s druhou otázkou zasa tvrdí, že „stav konsolidovanej demokracie nepredstavuje samozrejme a zaručené vyústenie, iba jeden z možných výsledkov“ (s. 99). Z minulosti podľa nej pretrvávajú mnohé negatívne javy a záverom konštatuje, že „ani tie najdokonalejšie formálne inštitúcie nie sú dostatočnou zárukou konsolidácie a pretrvania liberálnej demokracie, ak sú tie neformálne s nimi v rozpore“ (s. 102).

Spisovateľ a novinár Martin M. Šimečka vo svojom príspevku sleduje rozdiely a podobnosti Slovákov a Čechov. Všíma si napríklad vplyv jazyka, rozdiely vo vnímaní prírody, peňazí, demokratizácie, či vzťahu Čechov a Slovákov k Európskej únii.

V stati „Dost, (alebo málo) bolo demokracie na Slovensku?“ sa politológ Grigorij Mezežnikov zamýšľa nad vývojom demokracie na Slovensku. Porovnáva Slovenskú republiku s Ruskom a Taiwanom. Hovorí taktiež o česko-slovenskej spolupráci a o nutnosti zotrvania v Európskej únii.

Autorok textu s názvom „Ako chutí slovenská samostatnosť“ s podtitulom „Peripetie a paradoxy vývoja verejnej mienky“ je sociologička Zora Bútorová. Svoj pohľad na rozdelenie Československa podkladá mnohými štatistikami. Objektom jej záujmu je najmä to, ako vnímali Slováci a Česi rozpad spoločnej republiky vtedy, po desiatich rokoch a v súčasnosti. Analyzuje pohľady Čechov a Slovákov na to, čo vznikom samostatných štátov získali a čo stratili a aká je ich miera hrdosti na svoje krajiny.

Sociológovia Jan Červenka a Paulína Tabery v príspevku „Rozdělení ČSFR: Kde jsme byli a kde jsme?“ na základe mnohých štatistík sledujú ako Slováci a najmä Česi vnímali rozpad Československa v priebehu dvadsiatich rokov. Taktiež predmetom ich záujmu sú ich vzájomné

vzťahy a to ako Česi vnímajú svoj štát. Tento príspevok českých autorov vhodne dopĺňa predchádzajúci text venujúci sa najmä pohľadu Slovákov na rozdelenie a dvadsaťročný vývoj.

„Od štátu slovenského národa k multietnickej demokracii?“ je názov príspevku sociálneho antropológa Juraja Buzalku. Hlavnou myšlienkou Buzalkovho textu je to, že prospešnejšie je žiť v multietnickom štáte ako tvrdo presadzovať jednonárodný štát. Hneď na začiatku uvádza citát Roberta Fica, ktorý spomínajú aj niektorí ďalší autori publikácie v rámci svojich statí: „Náš nezávislý štát sme prednostne nezakladali pre menšiny, akokoľvek si ich vážime, ale najmä pre slovenský štátotvorný národ, lebo práve Slováci nemohli v bývalom spoločnom Československu rozvinúť všetky svoje schopnosti a talent“ (s. 161). Buzalka s týmto názorom polemizuje, preferuje tolerantný prístup a hovorí o neudržateľnosti jednonárodného štátu.

Etnologička Monika Vrzgulová vo svojom príspevku hovorí o tom, že aj v súčasnosti ešte existujú rôzne interpretácie dejín Slovenského štátu a holokaustu. Podľa nej je potrebné, aby sa v školách a v médiách hovorilo o negatívach spomínaného obdobia. Taktiež si myslí, že je nutné vyrovnať sa s touto traumou a odmieta názory, že o holokauste sa toho už popísalo a hovorilo veľa a netreba sa k tejto téme vracat.

Ako už napovedá názov príspevku novinára a politológa Martina Ehla, autor sa v ňom zamýšľa nad tým „Co znamená evropanství pro země Visegrádské čtyřky“. V tomto texte Ehl analyzuje vzťah Slovákov, Čechov, Maďarov a Poliakov k Európskej únii. Najviac proeurópski sú podľa neho Poliaci a Slováci. Aj napriek mnohým problémom vidí Ehl v Európskej únii a mene euro jedinú možnosť pre štáty Visegrádskej štvorky.

Parametre vysoko odborného textu má stať politológa Jozefa Bátoru s názvom „Europeizácia zahraničnej politiky Slovenska a strednej Európy v postlisabonskom kontexte.“ Autor sa zamýšľa nad problémom zosúladenia harmonizácie s hlavným prúdom európskej politiky na jednej strane a presadzovaním vlastných záujmov štátov strednej Európy vrátane Slovenska na strane druhej. Záverom konštatuje, že „klúčovou výzvou ... je dokázať presadzovať vlastné záujmy a zároveň zachovať stabilitu inštitucionálneho usporiadania vzťahov v strednej Európe i v EÚ“ (s. 202).

Posledným príspevkom prvého, historiografiu previazaného tematického okruhu je text sociológov Martina Bátoru a Olgy Gyárfásovej s názvom „Slovensko – ako nás vidia iní.“ Predchádzajúce príspevky sa venovali prevažne pohľadom Slovákov a Čechov na rozpad spoločného štátu, na seba samých, na seba vzájomne a na iných. Dôležité však je aj poznanie, ako je Slovensko vnímané zahraničím a práve tento aspekt je témou state Bátoru a Gyárfásovej. Na pomerne širokom priestore sledujú, aký bol obraz Slovenska počas dvadsiatich rokov samostatnosti a aký je v súčasnosti. V prvom období existencie SR bol jej obraz skôr negatívny. Časom sa presunul do neutrálnej polohy. Najväčším nedostatkom podľa autorov je to, že pod pojmom Slovensko si zahraničie nevie predstaviť nič konkrétne. Pri úvahách o budúcnosti tvrdia, že „obraz Slovenska bude v mnohom závisieť od okolností, ktoré so samotnou tvorbu prezentácie bezprostredne nesúvisia – od vnútropolitického vývoja, ekonomických pomerov, od pohody, či nepohody, aká v krajine panuje“ (s. 222).

Pri hodnotení publikácie „Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti“ treba v prvom rade vyzdvihnúť dobrú prácu editorov. Väčšinou ide o esejistické texty, nezriedka prechádzajúce až do úvah. Odborné texty sú zastúpené len v minimálnom počte. Charakteristickou črtou celej knihy je jej politická nekorektnosť, ktorá je miestami až zarážajúca. Kniha sa v ďalších tematických okruhoch nevyhýba žiadnym citlivým témam ako sú súdnictvo, rómska problematika, či korupcia. Priamo sa v nej spomínajú mená mnohých verejných činiteľov, čo môže vyvolať polemiky zo strany verejnosti. Najviac spomínaní politici sú Vladimír Mečiar, Václav

Klaus a Václav Havel. Kým Mečiar a Klaus sú vykresľovaní prakticky len negatívne, Havel je zasa neustále glorifikovaný.

Najväčším prínosom publikácie je komplexný pohľad na uplynulých dvadsať rokov Slovenskej a čiastočne aj Českej republiky. Zásadný význam má vykreslenie vzájomných súvislostí jednotlivých javov v slovenskej spoločnosti, ktoré boli možno viac alebo menej skryté. Pre slovenskú a českú historiografiu má kniha význam v tom zmysle, že mnoho príspevkov práve pre hľadanie súvislostí presahuje aj hlbšie do obdobia pred rokom 1993. Zároveň sa dá povedať, že publikáciu je možné chápať aj ako dejiny Slovenska v rokoch 1993 až 2013 s už spomenutými presahmi do skorších období.

Martin Furmanik

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Pavel KRAFL

Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku / Medieval Synods and Statutes of the Diocese of Olomouc,

řada B – Editiones, sv. 10

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 440 s., ISBN 978-80-7286-220-7.

Publikace Pavla Krafla „Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku“ je druhým vydáním autorovy stejnojmenné knihy z roku 2003. Práce je věnována problematice církevního zákonodárství a slavení synod na území olomoucké diecéze od poloviny 13. do konce 15. století. Nové vydání reflektuje aktuální výsledky bádání dosažené v oblasti synodální problematiky během posledních deseti let.

Oproti prvnímu vydání knihy, které autor rozdělil na čtyři samostatné části (Úvod, Studie, Katalogy, Texty), představuje nové vydání formálně jeden celek. Ten lze dle obsahu rozdělit na monografickou a ediční část. Na úvod se autor zabývá problematikou diecézních synod a statut obecně, a to z hlediska terminologického a významového, dále pak genezi církevního práva na středověké Moravě. Jednu z úvodních kapitol představuje také přehled bádání, který se od původní verze v prvním vydání knihy liší novou strukturou textu. Vlastní obsah kapitoly autor aktualizoval a podstatně rozšířil s přihlédnutím ke středovýchodní Evropě.

Jádro monografické části tvoří výklad věnovaný synodálnímu životu v olomoucké diecézi a výsledkům normotvorné činnosti tamních představitelů církevní moci. V sou-

vislosti s tím autor sleduje rukopisnou tradici moravských statut, zabývá se jejich obsahovou stránkou a upozorňuje zde na přítomnost formulí právního i neprávního charakteru převzatých z jiných zdrojů. Pozoruhodnou informací, kterou ocení zejména právní romanisté, představuje autorova zmínka o aplikaci citátu z Digest v textu několika statut. Nově se stala součástí knihy samostatná kapitola o legátských a provinciálních statutech, která pro církevně-právní úpravu olomoucké diecéze představovala právní předpisy vyšší právní síly. Exkurs o synodách slavených v předmětném období v pražské, litomyšlské a vratislavské diecézi umožňuje čtenáři srovnání frekvence synodální činnosti v jednotlivých církevních teritoriích. Oproti prvnímu vydání obsahuje anotovaná publikace tři kapitoly v angličtině, ve kterých autor shrnuje nejdůležitější poznatky z první části knihy. Druhou část knihy představuje edice a příslušné katalogy. Předmětem edičního zpracování se stávají jednak synodální a nesynodální diecézní statuta, notářské instrumenty a listiny papeže případně metropolitů týkající se synodálních statut, v poslední řadě pak konvokační písemnosti. V edici synodálních statut P. Krafl zohlednil nedávny nález kutnohorského zlomku statut z roku 1413 a litoměřického opisu statut z roku 1419. Synodální a diecézní statuta byla nově seřazena do jednotné chronologické řady. Ke zpřehlednění přispělo přemístění věcných poznámek z konce textu statut na příslušnou stranu editovaného textu, jehož se týkají.

Součástí publikace je rozsáhlý soupis pramenů a literatury umístěný v úvodní části knihy. Autor svůj výklad průběžně doplnil množstvím přehledných tabulek, které mají zpra-

vidla komparativní charakter. Knihu Pavla Krafla ocení zejména historici se zaměřením na dějiny církevního práva. Lze však předpokládat, že se toto téma v budoucnu stane také předmětem zájmu právních romanistů, neboť z hlediska římskoprávního jde o pramen dosud neprobádaný.

L. Šmídová Malárová

Tibor ŽIVKOVIĆ – Vladeta
PETROVIĆ – Aleksandar UZELAC –
Dragana KUNČER (edd.)
Anonymi descriptio Europae Orientalis.

Anonymní popis východní Evropy.

Izvori za srpsku istoriju, knjiga 13 /
Latinski izvori, knjiga 2, Istorijski institut
Beograd 2013, ISBN 978-86-7743-102-0.

Descriptio Europae Orientalis (dále DEO) je zeměpisné, hospodářské a politické pojednání, sepsané latinsky neznámým autorem začátkem XIV. století. Popisuje země a kraje Malé Asie a Východní Evropy v sedmi tematických celcích: Konstantinopolské císařství (Byzantium), Albánii, království Rašku (Srbsko), Bulharsko a Rutenii, Uhry, Polsko a Čechy. Rukopisy, ve kterých je DEO zachován, neuvádějí jeho název. V moderní vědě vžitý název díla zavedl polský historik a filolog Olgierd Górka, který vydal první kritickou edici DEO (1916).

Námětem i obsahem má DEO blízko k literárnímu žánru označovanému spojením *de recuperatione Terrae Sanctae*. V řadě rysů však naopak do uvedené kategorie nespádá, protože jeho cílem není podpořit myšlenku křížových výprav za účelem dobytí svatého hrobu. Pokud propaguje myšlenku na vojenskou výpravu, tato by měla být namířena proti východní církvi a v jejím čele by měli stanout titulární císař Konstantinopole Karel z Valois a uherský král Karel Robert.

Górkova domněnka, že spis vznikl v první polovině roku 1308, autor byl Francouz a dominikán ve službách Karla de Valois a většinu

z popisovaných krajín skutečně navštívil, se ukázala správná jen částečně. Moderní poznatky ukazují, že autor čerpal z díla Vincence z Beauvais (*Speculum historiae*) a Bartoloměje Anglického (*De proprietatibus rerum*). Dalším zdrojem DEO mohly být spisy Haythona (Chetuma) z Koriku, ba dokonce se zdá, že DEO se pokusil na Haythonovo dílo navázat. Kromě těchto zdrojů se autor DEO zjevně inspiroval i literárními díly, např. Vergiliovou *Aeneis* a Suetoniovými *Životopisy dvanácti císařů* (zveřejněno 119–122 n. l.).

Jako nesprávná se ukázala rovněž hypotéza, že autor DEO patřil do okruhu blízkých spolupracovníků Karla z Valois. Mnohem pravděpodobnější se jeví možnost, že autor měl blízko ke dvoru papeže Klimenta V. O tom svědčí pozoruhodně přesné informace o jednáních poselstev se srbským a byzantským dvorem. Anonym ne navštívil osobně Řecko, Albánii, Uhry, Polsko, Čechy ani Moravu. Popis byzantského prostředí mohl pocházet od Fulka z Villaretu, pozdějšího velmistra johanitského řádu. Fulk byl členem poselstva vyslaného na jaře roku 1307 k byzantskému císaři Andronikovi II. (1282–1328) za účelem vyjednávání o převzetí ostrova Rhodos. Výjimku tvoří popis Rašky, prozrazující znalosti shromážděné přímo na místě: zeměpisné údaje i dobrá obeznámenost s politickým prostředím skýtají prostor pro hypotézu, že autor byl v Srbsku osobně, snad jako jeden z papežových vyslanců na královském dvoře Stefana Uroše II. Milutina, který slíbil přestoupit na katolicismus, poté však papežova očekávání zklamal.

Pro českého zájemce o knihu bude přitažlivá krátká část DEO, popisující středověkou Bohemii a mentalitu Čechů: Češi jsou popisováni jako zruční lapkové, nijak bojechtiví. Mocní jsou ne snad díky svým zbraním a vojskům nebo velikostí jejich území, ale spíše bohatým nalezištěm stříbra. „Země je bohatá na obilí, ale není v ní k máni víno, leda z dovozu. Pivo však mají Češi dobré. A protože český královský rod vymřel po meči, římský

král se hodlá země zmocnit pro svého syna, ale naráží na odpor českých pánů. Tolik o Bohemii postačí.“

Nová kritická edice s komentářem, vydaná Historickým ústavem Srbské akademie věd a umění (SANU), věnuje pozornost starším historiografickým analýzám. V úvodní části shrnuje dosavadní edice díla, aby se v dalších kapitolách věnovala otázce, jak se na DEO dívá moderní věda. V kapitole o narativních pramenech otevírá otázkou případných zdrojů díla, jejichž určením se podařilo zjistit, ve kterých z popisovaných zemí anonym skutečně pobýval. Za důležité považují autoři nové edice rovněž okolí, ze kterého vzešel autor, aby mohli přesněji rozkrýt jeho identitu. Také čas vzniku díla se podařilo určit, a to díky podrobné analýze popisovaných osob a událostí. DEO nemohl vzniknout v první polovině roku 1308, ale o něco později, protože popisuje právě události roku 1308, zejména neúspěšný pokus o obrácení srbského panovníka na katolicismus. V závěrečných kapitolách úvodní části pak věnují pozornost intelektuálním kruhům, soustředěným okolo papeže Klimenta V., jakož i rukopisné tradici a filologické analýze spisu.

Sám text DEO je uspořádán do dvou sloupců, levý představuje kritické vydání textu (na základě pěti rukopisů), v pravém se nachází překlad do srbstiny. Jiné než filologické, tedy historické komentáře jsou přiřazeny jako zvláštní oddíl za textem a představují zajímavý náhled do způsobu, jakým anonym pracoval s informacemi, posbíranými z různých zdrojů. Edice je rovněž opatřena genealogickou tabulkou uherských Arpádovců, kterým DEO věnuje nejvíce místa. V závěru publikace nacházíme anglické shrnutí obsahu, bibliografii a jmenný rejstřík.

L. Blechová

Erhard HIRSCH

Generationsübergreifende Verträge reichsfürstlicher Dynastien vom 14. bis zum 16. Jahrhundert

Berlin, Lukas Verlag 2013, 284 s.,

ISBN 978-3-86732-146-4.

Dynastické smlouvy (pro něž němčina užívá specifických pojmů Erbverbrüderungen a Erbbündnisse) jakožto mocensko-politický instrument nepředstavují v mediivistickém bádání novum, stačí připomenout nedávnou knihu Maria Müllera zaměřenou na tuto problematiku v prostředí markrabat brandenburských. Erhard Hirsch nicméně téma pojímá v dosud nejširším komparativním rámci. Práce je zaměřena na středoevropský prostor, na sféru vlivu a zájmů Askánců, Hohenzollernů, Wettinů, landkrabat hessenských a Witeltsbachů.

Na základě rozsáhlého srovnávacího materiálu autor analyzoval kontexty, v nichž se smlouvy uzavíraly, strategie, jež v krátkodobém (a částečně i v dlouhodobém) horizontu sledovaly, jakož i nástroje, kterých k tomu jednotlivé smluvní strany využívaly. „Statisticky“ vyhlížející otázky, kdo s kým smlouvy uzavíral a jaké byly obvyklé počty smluvních stran, dávají ve skutečnosti nahlédnout do celého mechanismu: výrazná převaha smluv uzavíraných pouze dvěma stranami byla stejně charakteristická jako fakt, že každá strana paralelně uzavírala více smluv. Pokud ovšem vyjdeme ze skutečnosti, že žádná smlouva dvou stran nemůže být striktně „separátní“, ale vždycky má větší či menší dopad i na okolí stojící mimo smlouvu, je vcelku evidentní, že jednotlivé smlouvy byly nebo minimálně mohly být pocítovány jako osten zaměřený proti straně či stranám dalším. Ty opět mohly reagovat ve smluvní rovině.

V naznačeném smyslu jsou smlouvy tématem velmi přitažlivým, de facto samostatnou kapitolou středoevropských politických dějin pozdního středověku a raného novověku. Úvahy nad momentální aplikací i pozdějšími

osudy jednotlivých smluv totiž zapadají do širšího rámce ideálních konceptů teritoriální moci, jejího reálného uplatňování a její legitimizace prostřednictvím cílené návaznosti na dílo předků; přizpůsobení aktuální mocensko-politické situaci a jejím potřebám bylo naprosto nevyhnutelné. Vývojové tendence, jež Hirsch v daném směru postihuje, promítá i do roviny mravního kodexu – „nicht mehr die Norm der Ehre sei ausschlaggebend gewesen, sondern die pragmatische Nützlichkeit“, tak zní jeho úsudek o proměně, k níž došlo v průběhu středověku (cit. s. 226). Je ovšem přirozeně otázka, nakolik jsou právě dynastické smlouvy vhodným podkladem k úsudkům naznačeného druhu.

Povahou tématu a tím i jeho geografickým rámcem (středoevropský prostor) je dáno, že v knize nacházíme celou řadu bohemikálních přesahů. V tomto smyslu je přelomovým obdobím vláda Karla IV., v jehož zlaté bule pro Říši (1356) se vůbec poprvé povoluje uzavírání mezinárodních dědických (nástupnických) dynastických smluv, jakkoli se reálně uplatňovaly již dříve. Není to náhodné, neboť sám Karel byl v příštích šestnácti letech účastníkem plných osmi smluv naznačeného typu, a důsledně v nich vystupoval z pozice českého krále. Jeden z klíčových nástrojů Karlovy politiky došel opakovaně pozornosti i v české historiografii (připomeňme alespoň práce J. Spěváčka, F. Kavky anebo L. Bobkové). Nerad ovšem konstatuji, že Hirsch žádou z těchto prací (cizojazyčně vydané v to počítaje) nezná nebo minimálně neviduje. Totéž pak platí o dalších případech – mám na mysli především Jiřího z Poděbrad, jehož diplomatická virtuozita na jevišti středoevropské politiky je neméně proslulá, a v knize opakovaně dochází pozornosti už kvůli vazbám, jež jej poutaly do prostředí německých dynastií, které jsou středem zájmu textu.

Jako celek je Hirschova kniha nepochybně inspirativním příspěvkem i z hlediska možnosti koncepce výkladu středoevropských politických dějin 14. až 16. století, ovšem s tím,

že podobně lze uvažovat již celé století nad dosud jako celkem nepřekonanými Stieberovými Českými státními smlouvami (1910).

R. Šimůnek

Harald MÜLLER – Brigitte HOTZ (edd.)

Gegenpäpste. Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen

(Papsttum im mittelalterlichen Europa, Bd. 1)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau 2012, 468 s.

+ 4 barevné ilustrace,

ISBN 978-3-412-20953-7.

Fenomén protipapežů ve středověku, ať jako prostředek či výsledek boje uvnitř církve, ale i mezi církví a císařstvím (resp. francouzským královstvím), je pochopitelně plně reflektován jak v pracích o církevních dějinách středověku, tak i v jeho dějinách politických. Nicméně jako samostatné téma zpracován nebyl. Nemůže tomu tak být ani v předkládané knize, i když její název by mohl takovému závěru nasvědčovat. Ale už to, že kniha má editory, nasvědčuje něčemu jinému, totiž že jde o sborník analytických statí o jednotlivých problémech či osobnostech. Upoutá skutečností, že jde o první svazek nové ediční řady, která si do značné míry klade podobné otázky jako řada *Päpste und Papsttum* založená Georgem Denzlerem v Hiersemannově stuttgartském nakladatelství (od r. 1971 už 42 svazků!). Ta má ale chronologický záběr v plném rozsahu existence papežství a nevyhýbá se ani tématům, která bezprostřední hranice papežství překračují. I zde anotovaná řada si ovšem klade ve stručném jednostránkovém úvodu za cíl (zatím bez jakékoliv konkretizace možného obsahu příštích svazků či jejich periodicity) sledovat i otázky herezí, správních problémů kurie včetně kancelářských zařízení a interaktivity papežství a místních církví, tedy otázek, které se snaží pokrývat takřka už půl století i řada Denzlerova. Uvidíme, jaká bude životnost této série.

Přehlédneme-li produkci bytí i jen posledních let, vidíme, že téma papežství v nejrůznějších kontextech je mimořádně živé a frekventované (uvedme vedle české práce Zdeňky Hledíkové z cizích prací namátkou jen biografii legendární papežky Johanny od Maxe Kernerera a Klause Herberse či spis Heike Johanny Mierau o vztahu císaře a papeže ve středověku, obě z r. 2010). Nicméně o žádné seriózní práci nelze říci, že by nebyla k užítku, protože papežství v důsledku svého postavení a také vzhledem k relativnímu množství pramenů je tématem, jež prostě nelze vyčerpávat. Anotovaný svazek je výsledkem konference v Cáchách z roku 2010, kde odeznělo celkem 16 příspěvků od autorů ze sedmi zemí. V knize jim předchází čtyřstránkové úvodní slovo editorů, kteří v něm akcentují pět základních momentů různých rovin, jež považují pro program své řady za podstatné a jež i stručně konkretizují. Jednoslovně na ně upozorním: 1) Příklady; 2) Nástroje; 3) Argumenty; 4) Vnímání a posléze 5) Působení. Bylo by jistě možno tyto body rozvádět, přidal bych ještě bod, týkající se pramenů a jejich interpretace, ale snad bude stačit, upozorním-li se, jak jednotlivé aspekty referovaný svazek aspoň rámcově naplňuje. Přitom je ovšem třeba mít na paměti, že body zpravidla nelze od sebe oddělovat a že v jednom každém příspěvku se zrcadlí více výše zmiňovaných momentů. Příkladem může být konkurence protipapežů 8. a 9. století (Klaus Herbers) či reformní papežství a „jeho“ protipapeže (Rudolf Schieffer). Nástroji se mímí upevňování si půdy pod nohama; sem patří stať Wernera Maleczka o strategiích v schismatu způsobeném Friedrichem Barbarossou, *damnatio memoriae* protipapežů od pozdní antiky až po papeže basilejského koncilu Felixe V. (Gerard Schwedler), jemuž je nadto věnována i samostatná studie Ursuly Giessmannové, či (dis)kontinuita kancelářů Urbana VI. a Klimenta VII. na počátku „velkého západního schismatu“ na sklonku doby

Karla IV. (Patrick Zutshi). Počátků tohoto schismatu se ovšem týkají i jiné stati; nás tu zajímá stať Armanda Jammeho o komunikaci a předivech vztahů v jeho počátcích a ovšem i stať Andrease Rehberga o současných svědectvích o volbě Urbana VI. (1378). Do „Působení“ možno zahrnout zejména stať Ottfrieda Kraffta o funkci a průběhu svatořečení v dobách schismatu. Klíčovou a nejrozsáhlejší statí je ovšem úvodní práce prvního z obou vydavatelů o fenoménu protipapežů jako prubířským kamením univerzální autority ve středověku (s. 13–53). Marginální zmínky o Karlu IV. a Václavu IV., jakož i o pražském biskupu jako účastníku výše citovaného schismatu za Friedricha Barbarossy nové poznatky nepřinášejí. Závěrečného resumování, jemuž předchází stručné souhrny jednotlivých statí, se ujal Heribert Müller, který upozorňuje, že nepíše nic (zcela) nového pod sluncem, neboť již před více než čtvrt tisíciletím vyšlo v Neapoli dvousvazkové dílo věnované fenoménu protipapežů. Přesto jde o téma žádající si nové pohledy a nová řešení. Seznam autorů, alfabetský soupis zmiňovaných papežů (bez udávání dob jejich pontifikátů je jeho smysl značně relativizován) a rejstřík tvoří definitivní konec tohoto prvního svazku nové řady. Uvidíme, co bude dál.

I. Hlaváček

Jörg PELTZER

Der Rang der Pfalzgrafen bei Rhein. Die Gestaltung der politisch-sozialen Ordnung des Reichs im 13. und 14. Jahrhundert (= Rank 2)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 504 s. + 27 vyobr. v textu, z toho 17 pečeti členů rodu, ISBN 978-3-7995-9122-5.

Objemná Peltzerova kniha by neměla zůstat stranou zájmu naší mediévistiky nejen pro své obecné téma, které pojednává o důležitém komplexu otázek říšských středověkých

ústavních dějin, ale také proto, že jde o důležitě bohemikum. Netýká se jen doby před a kolem diskutabilního sesazení Václava IV. z říšského trůnu, ani jen doslova celého lucemburského období, kdy se stýkaly a potýkaly zájmy Wittelsbachů, zejména jejich rýnské, falckrabské větve, ale už i přemyslovské doby královské. V knize profesora heidelberské univerzity se tak na příkladu jednoho z nejvýznamnějších říšských rodů, různě příbuzensky propojeného i s českými králi, reflektují institucionální dějiny říše v podstatě od počátku 13. století do počátku 15. věku.

Nejde přitom o tradiční přístup, kombinují se tu aspekty právně-historické v nejširším slova smyslu s aspekty politickými a ovšem také s pozorováními nejrůznějších rituálů, které tvořily neodlučitelnou složku vzájemných kontaktů na vysoké úrovni. A to do takové míry, že zdánlivě nepatrné prohršky proti nim mohly mít významné následky politické, ale i další. Autor dokládá velmi zřetelně, že Říše nebyl jen panovník, tedy král či císař, ale že mezi „sloupy“ jejího trvání neodmyslitelně patřila z hlediska struktury i jeho knížata. Z nich se od počínajícího 13. století postupně vydělovala konstituující se instituce kurfiřtů, která přebírala řadu „ústavních“ povinností a na panovníka vyvíjela tu větší, tu menší tlak (v dané souvislosti je třeba upozornit na soubor prací Armina Wolfa, na nějž bude upozorněno v bezprostředně návazném čísle). Mezi světskými kurfiřty – odhlédneme-li od českého krále, který ale hrál specifickou roli – zaujímal klíčové postavení falckrabí rýnský. Jeho postavení v průběhu doby posilovalo, až se pak ve 14. století, zvláště jeho závěrem, stalo klíčovým. Tehdy na sebe – ještě než získal říšskou korunu (1400) – přechodně strhává vedoucí pozici jako říšský vikář (stačí jen vzpomenout jeho roli v době prvního zajetí Václava IV.). Peltzer sleduje jednotlivé peripetie vývoje, detailně také rozpracovává rozdíly vikářské funkce *vacante imperio* či *absente rege*. A pochopitelně jsou tyto ambice podkládány i dalšími politickými kroky, jako

bylo navazování či prohlubování příbuzenských svazků „na úrovni“ (něco o tom vědí i české dějiny).

Role rýnských falckrabí na říšských sjezdech tvoří další kapitolu. Poučná je šíře koncipovaná kapitola o formalitách vládnutí a gest, která doprovázela jednotlivé právní akty i zdánlivě neformální kontakty, a to až do otázek, které se věnují zdánlivě okrajovým, ale v tehdejší světě významným momentům, jako bylo např. oblečení. Kniha je přehledně strukturována a každému většímu samostatnému oddílu patří jeho bezprostřední shrnutí. Bohatých informací se dostává i diplomatikovi (kurfiřtské *Willebriefe*), stejně tak i sfragistikovi, kdy jsou falckrabské pečeti interpretovány jak v obrazu, tak v opisu z hlediska obecně politických potřeb. Že práci uzavírá rozsáhlý, takřka padesátistránkový soupis použité literatury a pramenů (vidíme zde i nevydané jednotliviny), je stejně tak samozřejmé jako jmenný rejstřík (heslu Böhmen patří celý sloupec). Rejstřík věcný nepřichází. Není to však na závadu, protože jasně strukturovaný obsah tu do značné míry vykoná příslušnou službu.

I. Hlaváček

Ulrich SCHLUDI

Die Entstehung des Kardinalkollegiums.

Funktion, Selbstverständnis,

Entwicklungsstufen

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 45)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2014, 480 s.,

ISBN 978-3-7995-0537-6.

Tak jako mají církevní dějiny ve středověku mimořádnou obecnou důležitost, tak i kardinálové jako jednotlivci, ale zejména jako kolegium mají výrazný dopad na regionální církve (potažmo na regionální světské struktury v širokém kontextu), zvláště pokud do nich vstupují jako papežští nunciové. Je proto nutno, aby byly tyto fenomény sledovány zřetelně též naší historiografií. V posledních letech lze

upozornit na více prací především německé historiografie k tomuto tématu.¹

Sám pojem (resp. funkce) kardinála jako specifického hodnostáře v katolické církvi je dosvědčen už od raného středověku. Ke vzniku pevně konstituovaného kardinálského kolegia dochází vývojem na sklonku 11. století v úzké souvislosti s tzv. wibertinským papežským schismatem (ravenský arcibiskup Wibert, jako protipapež Kliment III.). Podle Schludiho šlo ovšem o proces, který byl tehdy teprve iniciován, aby k jeho završení došlo za dalšího schismatu, totiž v třicátých letech 12. století za Anakleta II. (1130–1138), resp. Inocence II. (1130–1143). Odráží do značné míry turbulentní poměry uvnitř papežské kurie a snahy o prosazení reformního papežství. Navenek se to týkalo zejména vztahu k římské šlechtě, ale i k říši. Kardinálové trojího řádu (biskupové a jáhnové na jedné a kněží na druhé straně) byli do těchto souperení vtahováni. Papežové se je snažili tak či onak stmelit a získat jejich podporu, tím spíše, že jde o dobu, v níž papežové intenzivně cestovali a byli se svými přívrženci často v každodenním styku.

Tuto historii Schludi detailně sleduje a dokumentuje s až zahlcujícím poznámkovým aparátem. Vedle popisu obecného vývoje jsou víc než dvě třetiny knihy věnovány exkurzům, které mapují průběh voleb jednotlivých papežů od Viktora III. (1086) až k III. lateránskému koncilu (1179). Předchází jim výklad rekonstruující představy 11. století o správném postupu při papežské volbě. Závěrečné repertorium papežských listin od Urbana II. po Inocence II., pokud nesou kardinálské podpisy, je svým způsobem východiskem pro autorovy předchozí výklady, které navazují na významnou stať Hanse-Waltera Klewitze z roku 1936. Kardinálské kolegium po svém

ustavení či spíše jeho přední představitelé pak při řízení církve postupně získávají (případně na sebe strhávají) různá další práva, ať šlo o kanonizace světců či o každodenní aktivity. Protože se toto divadlo odehrává v poměrně úzkém rámci centra, je pochopitelné, že o nějaké bohemikální vazbě nelze vážněji hovořit. Dvě nevýznamné výjimky uvádím: na s. 122 jde o kontakt blíže neurčeného kardinála Jana s pražským biskupem Menhartem (dle Codexu Udalrici) a na s. 124 o poselství papežského legáta Guidona do českých zemí v 40. letech 12. století podle L. Spätlinga (v *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* – MIÖG 66), který ale není v Schludiho seznamu literatury uveden.

I. Hlaváček

Raný novověk

Jaroslav MILLER a kolektiv
Prameny urbánní historiografie do roku 1800. Svazek 1 – Morava
Olomouc, Univerzita Palackého
v Olomouci – Filozofická fakulta 2013,
270 s., ISBN 978-80-244-3593-0.

Jaroslav Miller, čelný představitel bádání o dějinách měst v raně novověké střední Evropě, se ujal koordinace osmnáctičlenného týmu archivářů a muzejníků, který za jeho vedení vydal první díl proponované třísvazkové řady pramenů starší urbánní historiografie. Tato série má postupně zahrnout všechny tři české historické země. Svazek věnovaný Moravě vytvořil metodický a strukturální model také pro publikaci českou a slezskou, zatímco v materiálové části kromě úvodní studie přinesl rozsáhlou evidenci narativních pramenů

1 Tak namátkou lze uvést sborník *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter (Päpste und Papsttum Bd. 39)*, Stuttgart 2011, XXIV+608 s., vydáný Jürgenem Dendorferem a Ralfem Lützelschwabem, který ještě Schludi nezná.

k dějinám jednotlivých moravských měst a městeček.

Všeobecně přijatelné je časové vymezení soupisu pozdním středověkem a raným novověkem, což znamená podchycení textů vzniklých do roku 1800 a svou povahou předcházejících pozitivistický přístup k dějinám. Rovněž věcný záběr (městské kroniky, soukromé a rodinné kroniky a záznamy, analistické zápisky různého druhu včetně významnějších historizujících vkladů do městských knih, chvály měst) je dobře promyšlený; zůstává jen otázka tematického přesahu programově opomenutých kronik, jež vznikaly v církevních a některých školských institucích a často věnovaly značnou pozornost vývoji svého sídelního města. Rovněž popis jednotlivých rukopisných či tištěných pramenů je vyhovující, neboť přináší všechny podstatné údaje, potřebné k jejich detailnímu studiu.

Prozkoumání zhruba 250 archivních, muzejních a knihovních fondů v České republice i v zahraničí přineslo kromě deskriptivního soupisu několik podstatných poznatků zahrnutých do úvodní studie. Potvrdilo se dominantní postavení tří nejvýznamnějších moravských měst (Olomouce, Brna a Jihlavy, nikoli již Znojma) v počtu zjištěných pramenů; z toho plyne i váha němčiny, odpovídající etnickému složení jejich obyvatelstva. Významný je však také podíl českých a latinských vyprávěcích textů, pocházejících z českojazyčných měst jihovýchodní, střední a jihozápadní Moravy. Téměř mizivé je však zastoupení kronikářské tvorby početného židovského obyvatelstva moravských měst. V této souvislosti by bylo zajímavé komparativně prozkoumat kroniky novokřtěnců, které sice mají odlišné zaměření, ale vypovídají o další z neprivegovaných složek moravské společnosti ve venkovských městech a jejich okolí. Knižní evidence pramenů urbánní historiografie je vybavena užitečnou bibliografií vydaných textů a současně je doprovázena internetovou verzí, kterou bude možno průběžně aktualizovat a na níž jsou mnohé měst-

ské narativní prameny zpřístupněny. První svazek ediční řady představuje pozoruhodný podnět k rozvoji bádání o dějinách jednoho z opomíjených proudů raně novověké historiografie i o samotné historii měst. Zaslouží si, aby byl brzy následován obdobným zpracováním Čech a Slezska.

J. Pánek

Josef HRDLIČKA

Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2013, 733 s., ISBN 978-80-7394-426-1.

Badatelsky poctivá monografie, zpřístupňující autorovu habilitační práci, je významným příspěvkem k dějinám protireformace a k dějinám české raně novověké šlechty. Autor sleduje dva hlavní cíle. V první řadě jeho práce představuje výsledek mikrohistorické analýzy, jejímž prostřednictvím se snaží zodpovědět, jakými prostředky došlo ke konfesní homogenizaci v prostředí doposud multi-konfesního vrchnostenského města. Tímto se hlásí k aktuálním výzkumům čerpajícím z německého konceptu konfesionalizace. Ve druhé rovině se Hrdlička zamýšlí nad možnostmi a limity aplikace tohoto paradigma na prostředí Českého království v období kolem roku 1620. Připojuje se tak k autorům, kteří shledali určité trhliny v koncepci prezentované Heinzem Schillingem a Wolfgangem Reinhardem. Ti nahlíželi tento proces etatisticky, tedy jako státní konfesionalizaci. Hrdlička se výsledky podrobného studia bohaté prameně základny spojené s Jindřichovým Hradcem v posledním desetiletí 16. století a v prvních třech dekádách 17. století kloní zvláště k pracím Thomase Winkelbauera, který zdůrazňoval význam šlechticů jako vrchností ovlivňujících konfesní příslušnost jejich městských a venkovských poddaných.

Na příkladu jindřichohradeckém je zvláště patrné, že vliv státu byl v období, jež si autor vymezil, mizivý, a to dokonce i po roce 1624 v souvislosti s plošnou rekatolizací. Jak dokládají dochované prameny, prosazování rekatolizace bylo ve světské linii v ruku vrchnosti, jež do tohoto procesu aktivně zapojovala nižší subjekty. Lze proto hovořit o konceptu šlechtické konfesionalizace. Ta je ovšem ve světle jindřichohradeckých pramenů zřejmá až po porážce stavovského povstání, do jehož průběhu se i Jindřichohradští zapojili, byť se jednalo stále o město vrchnostenské.

Prostředí jindřichohradecké je specifické zejména skutečností, že katolicky orientovaná vrchnost vlastnila město od počátku 17. století. Zůstává otevřenou otázkou, jak důsledně postupovali jiní představitelé šlechtické obce, zvláště konvertité, kteří byli vlastníky jednotlivých panství na území Českého království. Jistě je možno očekávat určité rozdíly a představený model nelze považovat za statický, o což autor sám neusiluje.

Unikátní pramenná základna jindřichohradeckého prostředí umožnila promyslet s velkou pečlivostí strukturu práce a postihnout v ní všechny aktéry i faktory (jedinou výjimkou je nedostatek pramenů z jindřichohradecké fary), jak docházelo k jejich proměnám v průběhu čtyř dekad. V daném rámci je pochopitelně nejvýraznějším mezníkem porážka protihabsburského povstání v roce 1620. Hrdličkův text ukazuje složitost celého procesu s patřičným odstupem a líčí ve vysledovatelných etapách zejména vztahy mezi vrchností zastupovanou zámeckou kanceláří a představiteli multikonfesního města, kde se už v roce 1594 usadili jezuité. Ve světle dochovaných písemností je možno hovořit o skutečně konfliktním soužití pro období let 1604–1618, které vyhrotila následná dvouletá revolta. Po jejím potrestání městská správa opět přechází pod dozor vrchnosti. Touto proměnou mocenských poměrů se otevřela cesta ke změně konfesijní podoby Jindřichova Hradce. Velmi cenné je, že Hrdlička za-

chytil i případy, kdy se s vědomím vrchnosti někteří jedinci, spojení nějakým způsobem s prostředím jindřichohradeckého zámku, konverzi úspěšně vyhýbali. V řadě případů došlo též jen k formálnímu přestupu na katolickou víru.

Pouze na okraj bych se vyjádřila k některým nepřesnostem či sporným formulacím. Nelze jednoznačně říci, že vysoká frekvence na místě městského rychtáře svědčí „o neoblíbenosti této funkce“ (s. 85). Poté, co se ve městech podařilo úřad vykoupit, stalo se jeho obsazování součástí úředního kolečka, kdy držitelé tohoto postu obvykle přecházeli na místo konšelské, bezpochyby mnohem lukrativnější. Byla to v jistém smyslu příležitost přiblížit se v praktické rovině městské radě a předběžně si zajistit postup mezi radní. Vyvarovala bych se též používání termínu „obec“ pro vesnice, jež byly ve sledované době ve vlastnictví Jindřichova Hradce (s. 92). Místo pojmu „příjmení“ bych pro dané období ještě používala slovo „příjmí“ (např. s. 104).

Uvedené připomínky nemohou zpochybnit kvalitu recenzované monografie, která zásadním způsobem posouvá naše znalosti v oblasti českých raně novověkých dějin.

J. Vojtíšková

Karel MALÝ

Trestní právo v Obnoveném zřízení zemském

Právněhistorické studie 43, 2013, s. 25–52.

Žijící klasik českého právně historického bádání Karel Malý navázal na své předchozí studie z let 2006–2009, věnované Obnovenému zřízení zemskému pro České království z roku 1627 (OZZ) a směřující k jeho celkovému zhodnocení v kontextu ústavního vývoje. V nejnovější studii důkladně zhodnotil tuto oktrojovanou ústavu z hlediska její opomíjené trestněprávní složky. V jedenácti kapitolách podal výklad o systému trestněprávních ustanovení, o stíhání jednotlivých typů kri-

minality, o normativní ochraně soudního řízení a právního řádu a o útrpném právu. Třebaže každá z kapitol přináší důležité poznatky o dobovém vymezení, zdrojích a vývojových perspektivách jednotlivých trestněprávních ustanovení v časovém rozpětí od 16. do 18. století, pro historii českého státu jsou mimořádně významné zvláště oddíly analyzující ustanovení na pomezí trestního a ústavního práva; osvětlují totiž, „do jakého právního prostředí se ... vedoucí část české společnosti po roce 1627 dostala a jak tato změna právního postavení nutně musela změnit vztah této politické elity k státu i proměnit její právní vědomí“ (s. 25). Jelikož OZZ vycházelo z teorie propadlých (dříve platných) práv, konstruovalo „jednotejné právo“ v zájmu vládnoucí dynastie a v duchu postavení panovníka jako jediného zdroje práva. Tato skutečnost se promítla do mimořádné expanze až bezbřehého pojmání klíčového deliktu urážky panovníka (*crimen laese majestatis*), do něhož bylo možné zařadit vše, co se mohlo jevit jako nebezpečné pro zájmy Habsburků. Pod trest ztráty života, cti a veškerého majetku byl postaven nejen jakýkoli odpor či pouhé opoziční jednání, ale také úvahy zpochybňující habsburskou dědičnou sukcesi v zemích České koruny či dokonce pouhý pokus o zákonodárnou iniciativu na zemském sněmu. V souladu se závěrem K. Malého, že v OZZ byl vytvořen „trestněprávní základ absolutistické moci“ (s. 30), umožňující brutálně likvidovat jakýkoli náznak opozice a uplatňovat fiskální zájem na konfiskacích, lze dodat, že šlo zároveň o nástroj k umrtnění politického života a k přerušení staletého vývoje české politické kultury. Zatímco do roku 1620 byla – jakkoli nedokonalá – správa veřejných záležitostí otázkou širší společenské participace na zájmech země, po vydání OZZ šlo i z ústavního hlediska pouze o službu panovníkovi. „Trestní právo obsažené v OZZ mělo především zajistit nedotknutelnost absolutistických principů vlády habsburské dynastie“ (s. 46).

Studie představuje pozoruhodnou ukázkou suverénního rozboru velmi komplikovaného pramene, v němž autor soustavně provádí srovnávací analýzy horizontální (mezi jednotlivými částmi nepřilíši soustavné kodifikace) a vertikální (mezi ustanoveními OZZ a předbělohorskými kodifikacemi zemského i městského práva na jedné straně a mezi OZZ a pozdějšími normami, což byly především Deklaratoria a Novelty z roku 1640 a josefínský a tereziánský trestní řád z let 1707 a 1768). Práce Karla Malého je závažným příspěvkem do evropské diskuse o povaze raně novověkého absolutismu, ale zároveň přináší podstatné argumenty také ke kritice naivních představ o habsburské monarchii jako předobrazu Evropské unie.

J. Pánek

Martina HRDINOVÁ

Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století

Praha, Academia 2013, 694 s., barev. il.
+ 1 CD, ISBN 978-80-200-2196-0.

Oblíbeným tématem na poli bádání o dějinách šlechty jsou projevy symbolické komunikace a způsoby jejího širokého uplatňování. Jednu z cest ke studiu symbolických projevů chování a jednání urozenců nabízí pečlivá interpretace pestré škály heraldických pramenů. Spíše stranou pozornosti však zůstávaly heraldické rukopisy. Vydáním obsáhlé kritické edice erbovníků z osmdesátých let 17. století se pokusila tento stav změnit Martina Hrdinová, která se již delší dobu zabývá vývojem české heraldiky a genealogie v širokém kontextu dějin raně novověké šlechty. Edici dvou tzv. Dírenských erbovníků, uložených v soukromém rodinném archivu Vratislavů z Mitrovic, předchází obsáhlá studie. Hrdinová se v ní zaměřila na otázky po původu, funkci a obsahu vydávaných erbovníků i na život a genealogicko-heraldické zájmy je-

jich autorů Kryštofa Viléma Haranta z Polžic a Bezdruzic (1617–1691) a Václava Ignáce Vratislava z Mitrovic (1645–1727). Opřela se o rozmanitou pramennou základnu, v níž se vzácným způsobem prolínaly prameny písemné, ikonografické i hmotné povahy.

Po úvodním rozlišení jednotlivých typů erbovníků a jejich začlenění mezi ostatní heraldické prameny přistoupila Hrdinová ke kodikologickému rozboru Dírenských erbovníků rukopisů. Určila způsob jejich vyhotovení, skladbu i autorství. Stranou jejího zájmu nezůstaly ani životopisy tvůrců erbovníků. Autorka plastickým způsobem představila život vysokého vojenského hodnostáře s pozoruhodnou zálibou ve šlechtické heraldice Kryštofa Viléma Haranta z Polžic a Bezdruzic, stejně jako o generaci mladšího Václava Ignáce Vratislava z Mitrovic usilujícího s podobným zápalem o vyzdvížení starobylosti českých a moravských rodů. Osudy Václava Ignáce byly navíc úzce spojeny s politickým a společenským vzestupem jeho rodu na počátku 17. století. S bezpečnou znalostí dobových podmínek rodopisné a heraldické činnosti pak autorka rekonstruovala pramennou základnu Harantova a zejména Vratislavova erbovníku a dílo obou šlechticů uvedla do souvislostí s pracemi dalších genealogů. K nejpřínosnějším částem studie patří prosopografická analýza šlechtických rodů, které byly nositeli znaků zachycených v erbovnících, provedená s důrazem na jejich stáří, původ či dosažený sociální status. Rozbor autorka prováděla s využitím elektronického databázového systému, který jí pomohl při zpracování velkého množství údajů.

V druhé části knihy se nacházejí fotografické edice obou erbovníků. Reprodukce jsou doprovázeny katalogem rodů s přepisy souvisejících textů, s heraldickými popisy erbů, identifikací jejich nositelů i odkazy na prameny a literaturu. Kvalitu aparátu podpořil rozsáhlý rejstřík rodů a příložené CD, které obsahuje úplnou elektronickou databázi erbů s informacemi o jejich šlechtických držitelích.

Práce Martiny Hrdinové zaujme pečlivým zpřístupněním dvou dosud téměř neznámých heraldických rukopisů, způsobem kladení otázek a využitím nepříliš rozšířených pramenů. Kniha se tak stává výzvou k zvýšení zájmu o šlechtickou heraldiku a zpřístupňování dalších raně novověkých erbovníků. Zdařilá kritická edice ukázala jednu z možných cest k tematice stojící zatím spíše na okraji badatelského zájmu a vyžadující užší mezioborovou spolupráci.

F. Koreš

19. a 20. století

Marek ĎURČANSKÝ – Tomáš RATAJ – Igor VOTOUPAL (edd.), Josef MERKL
Dějiny královského města Nymburka
Praha, Scriptorium 2012, 279 s.,
ISBN 978-80-87271-59-9.

Nymburský lékař, purkmistr a amatérský historik Josef Merkl napsal na počátku 19. století (dokončeno roku 1819) „Geschichte der k. Stadt Nimbürg“. Trojice archivářů a historiků předložila po bezmála dvou stoletích pečlivou edici Merkelova autografu tohoto rukopisu – vydanou paralelně v německém originále a v českém překladu Tomáše Rataje. Edici je předřazena rozsáhlá úvodní studie (s. 15–55). Zde je Merkel představen jako osobnost, jeho dílo je posouzeno v kontextu dobové historiografie a čtenář je informován o materiálu v osobním fondu J. Merkla v Nymburském archivu. Vysvětlen je i ediční přístup k editovanému textu. Ten je pak opatřen bohatým poznámkovým doprovodem výkladového i textového charakteru. K edici je jako dodatek připojen Merklův starší (patrně nedokončený) a v torzu dochovaný český náběh k dějinám Nymburka a jako druhá příloha dopis Františka Jana Vaváka Merkelovi z roku 1807 o pramenech k dějinám Nymburka. Knihu uzavírá seznam pramenů a literatury, seznam vyobrazení, německé

Zusammenfassung, osobní a místní rejstřík. Krásně vypravená a po všech stránkách odborně precizně zpracovaná edice je cenným příspěvkem k dějinám Nymburka a ovšem i k regionální historiografii a obecněji ke kulturní situaci a úrovni v Čechách na počátku 19. století.

J. Pešek

Pavel MARŠÁLEK

Pod ochranou hákového kříže.

Nacistický okupační režim

v českých zemích 1939–1945

Praha, Auditorium 2012, 302 s.,

ISBN 978-80-87284-20-9.

Solidní, s oporou v o deset let starší, identicky zaměřené autorově knize (Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945, Praha 2002) zbudovaná syntéza politických, správních a právních dějin od obsazení českých zemí nacisty po poválečnou rekonstrukci. Kniha je rozdělena do devíti tematických kapitol. Po nich následuje přehled použitých (hlavně tištěných a editovaných) pramenů a literatury, místo rejstříku je otištěn identifikační „soupis dobových aktérů“, po něm následuje resumé a seznam zkratk. Maršálek knihu otevírá popisem aktu okupace a vznikem protektorátu Čechy a Morava, poté věnuje pozornost státoprávním a politickým aspektům okupačního režimu. Třetí kapitola je věnována struktuře, působnosti a činnosti orgánů veřejné moci v protektorátu, další tvorbě a aplikaci práva v podmínkách okupace. Pátá kapitola sleduje vývoj politického systému. Z právně-správní roviny vybočuje kapitola o společenském klimatu a každodenním životě. Sedmá kapitola je věnována zániku protektorátu a bilanci okupačních let, osmá kapitola problémům obnovy státoprávní situace po konci války a poslední kapitola jednak bilancuje, jednak podává stručný přehled stavu bádání.

Maršálkova práce je solidní, promyšlenou a domyšlenou, přitom přehlednou syntézou, která systematicky vytěžila obsáhlou literaturu z pera českých autorů nebo zahraniční literaturu do češtiny přeloženou. Je to kniha, která sice nepřináší nové objevy ani zásadně nové pohledy, ale která solidně přezkoumává a rektifikuje stav znalostí a vytváří tak bezpečnou základnu pro další – nejen právně historický – výzkum okupačních let.

J. Pešek

Jakub RÁKOSNÍK – Jiří NOHA

Kapitalismus na kolenou.

Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934

Praha, Auditorium 2012, 333 s.,

ISBN 978-80-87284-29-2.

Rákosníkova kniha (J. Noha se podílel čtyřmi podkapitolami) sleduje jednu z klíčových dějinných „událostí“ moderního světa – velkou hospodářskou krizi od roku 1929. Autoři deklarují, že jim nejde o to „soudit, kdy naši předci jednali chytře, a kdy nikoli...“, namísto toho jsme se pokusili porozumět logice hospodářského, politického a sociálního vývoje ve 30. letech a diagnostikovali podmínky, za nichž jednotlivci významní i ti neznámí činili svá rozhodnutí“. Téma přitom od počátku pojali velmi komplexně, v podstatě globálně, ovšem s důrazem na vývoj v Evropě a zejména v Československu, nadto v dlouhé perspektivě od 19. století do současnosti. Dílo ovšem není postaveno na empirickém výzkumu, jde spíše o diskusi nad ohromným souborem dobové i dnešní literatury ekonomické, sociologické, politologické a ovšem dějepisné. Kniha je rozdělena do pěti částí, dílem dělených na podkapitoly. V první části je v diskusi s rozsáhlou literaturou velká hospodářská krize charakterizována jako „krize modernizačního procesu“, tedy jako všeobjímající jev, který se vymyká z rytmu ekonomických cyklů, ale ukazuje se jako moment, kterým

končí dosavadní dějinný vývoj kapitalismu a kdy globální společnost následně přechází do jiného dějinného stadia.

Druhá kapitola sleduje „kořeny krize“ a poukazuje na labilní základy meziválečného hospodářství, resp. na skutečnost, že první světová válka do základů změnila ekonomické paradigma (do velké míry odstranila kapitalismus volné soutěže a nahradila ho státním kapitalismem). Tuto změněnou realitu však podle autora nebyla evropská společnost schopna reflektovat a – marně – usilovala o návrat do „kapitalistické svobody“. Rákosník se dále zabývá teoriemi vzniku krize a vývojem od burzovního krachu roku 1929 k „velké depresi“ třicátých let.

Třetí kapitola konkrétně popisuje dopady krize v zemědělství, průmyslu, obchodu – vše především s důrazem na nezaměstnanost. Poslední podkapitola této části je věnována veřejným rozpočtům a sociálnímu pojištění.

Čtvrtá kapitola sleduje pokusy a cesty řešení krize. Ta je tu opět vnímána jako celospolečenská, tj. především krize demokracie. Jiří Noha zde diskutuje Rooseveltův New Deal, dále koncepční dilemata socialistů a pozice komunistů, pohybujících se mezi snahou o rozpoutání revoluce a mezi lidovou frontou. Rákosník pak podrobněji sleduje dobovou atraktivitu korporativního modelu státu.

Závěr knihy tvoří kapitola „Na cestě k poválečnému světu“ – nikoliv facit či shrnutí výsledků předloženého výzkumu, nýbrž přepracovaná Rákosníkova studie z roku 2009, která zkoumá velkou hospodářskou krizi v zrcadle současné finanční světové krize a dává rady k jejímu řešení.

Rákosníkova a Nohova kniha je spíše než historickým dílem o „dopadu velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934“ zajímavým, ohromnou sečtělost prokazujícím koncepčním „makroesejem“ teoreticko-polemického charakteru. Autoři v něm sice nehodnotí názory a výkony dějinných postav, tím spíše však „mustrují“ autory konzultované literatury. Jejich pohled

a komentáře jsou přitom nezřídka poněkud – antikapitalisticky – ideologické. To je jistě dobré právo autorů, nesvědčí však o proklamovaném odstupu od problematiky. Poněkud jako z 19. století vyznívá – v závěru knihy opakovaně zdůrazněná (s. 304) – proklamační, že historik nemá hodnotit ani vyvozovat morální soudy o minulosti, nýbrž jen popisovat zkoumané procesy. Autoři sami (tamtéž) přitom rezignují na vysvětlení „pravé příčiny krize“ a soudí, že „tyto otázky musí historikové přenechat odborníkům v záležitostech ekonomické teorie“.

Celkově tedy čtenáři zůstane řada cenných podnětů i dílčích polemických výhrad, souhrnný, názorově kompaktní a argumentačně zakotvený závěr však dílo nenabízí. Kniha operuje s řadou citačně nepodložených dílčích údajů, z nichž mnohé vyhlíží lehce „podezřelé“. A takové „drobnosti“, jako že evropští židé jsou tu vydáváni za „národnost“ (Karel Poláček a tisíce dalších českých obětí nacistických rasových vražd by s takovým pojetím těžko souhlasily), je pak při zajímavé četbě třeba ponechávat stranou.

J. Pešek

Miloš TRAPL – Karel KONEČNÝ –
Pavel MAREK

*Politik dobré vůle. Život a dílo
msgre Jana Šrámka*

Praha, Vyšehrad 2013, 464 s.,
ISBN 978-80-7429-345-0.

Monsignore Šrámek nikdy nevyzimel zcela z české historiografie. V intenzitě zájmu o zpracování jeho životních osudů a zhodnocení jeho historické role se však věrně odráží obecné trendy vývoje novodobého českého dějepisce. Zatímco do roku 1989 byl Šrámek, přední představitel českého politického katolicismu konce 19. a první poloviny 20. století, téměř opomíjen, případně byl jeho vliv bagatelizován, po odeznění reglementace historického bádání se objevilo množství

menších i větších analytických i syntetizujících studií usilujících z nejrůznějších zorných úhlů o zachycení stop, jež zanechal v českých a československých dějinách. Množství faktů, postřehů a názorů, jež tato produkce přinesla, ukázalo, že nazrál čas předložit veřejnosti ucelenou, vědecky fundovanou Šrámkovu biografii.

Úkolu se chopila trojice bezpochyby nejpopulárnějších badatelů, historiků, kteří po řadu let zkoumali problematiku politického katolicismu i samotnou Šrámkovu osobnost. Nemalou výhodou jim byla jejich vzájemná spolupráce v rámci společného pracoviště na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, jež se stala i jejich zásluhou jakýmsi neformálním centrem bádání o těchto tématech.

Jan Šrámek patřil k osobnostem, jejichž životní dráha dokonale splynula s dějinnými fázemi novodobých českých, resp. československých dějin. Je přirozené, že tuto skutečnost vzali v úvahu i autoři při koncipování struktury přítomné biografie a při dělbě práce na ní. Jejich cílem bylo vytvořit ucelený obraz Jana Šrámkova. Při pozorném čtení lze však přece jen nalézt jisté odlišnosti v přístupu k tématu, rozdíl v akcentu na určité stránky bohatě diferencovaných aktivit tohoto kněze, veřejného činitele a politika. Tyto difference bychom jistě mohli přičíst charakteru vědecké práce každého z autorské trojice, nelze však pominout ani vliv vnějších okolností, zejména tlak materie, jež vedla každého z nich k poněkud rozdílnému pojetí. Jan Šrámek totiž prožil jako aktivní politik několik zásadně odlišných historických etap. V každé z nich zaujímal jiné postavení a stál před zcela novými problémy, a tyto skutečnosti nebylo zřejmě možné beze zbytku překlenuť.

I když postřehneme v jednotlivých částech práce subjektivní přístup, neztratily se zřetelné integrální rysy Šrámkovy osobnosti, rysy, které se kontinuálně promítaly do jeho ideové, společenské a politické orientace i do jeho chování. Pokud lze shrnout, pak se celým Šrámkovým životem prolíná trvalé úsilí o ob-

hajobu a regeneraci pozic katolicismu v silně sekularizované české společnosti, trvalý zájem o řešení vážných sociálních otázek, příklon k demokratickým principům politického systému a neustálé hledání politického konsensu v hluboce politicky a sociálně diferencované české společnosti. V celé práci se neztrácí ani nejnápadnější rys Šrámkovy osobnosti, totiž niterné přesvědčení o nutnosti pozitivního řešení problémů, jimiž se zabýval, jeho vytrvalost při prosazování svých představ a schopnost hledání přijatelných kompromisů, které by nezamezily cestu k pozdějšímu řešení.

Pozoruhodné rovněž je, a autoři to zřetelně doložili, že ve veřejné a politické činnosti Šrámkově není nápadná osobní, tj. prestižní motivace. Naopak zůstával často v pozadí, odkud usiloval o dosažení pozitivního východiska. Šrámkovo vystupování postrádalo spektakulární rysy charakteristické pro většinu politiků. Teprve po uplynutí jisté situace, nebo s delším časovým odstupem bylo možné postřehnout a zhodnotit jeho podíl na řešení konkrétního problému. Autoři přitom nikterak nezastírali, že se tento přístup neosvědčoval v každé situaci. Bylo možné jej vcelku úspěšně uplatňovat v relativně demokratickém prostředí, v etapě zužující se demokracie po roce 1945 však byla tato taktika neúčinná i chybná. Tolik k celkovému dojmu a nyní alespoň několika slovy k individuálnímu přínosu tří autorů.

Pavel Marek se – poté, co připomenul Šrámkův sociální původ a okolnosti, jež ho přivedly k přípravě na kněžské povolání na katolickém gymnáziu v Kroměříži a na teologické fakultě v Olomouci – soustředil na složitý proces zrání Šrámkovy osobnosti. Ten, aniž by explicitně podceňoval každodenní působení církve na veřejnost, stále zřetelněji opouštěl pastorační činnost a věnoval se plně sociální a poslůžce i politické práci. Přínosem Markova přístupu je, že neustrnul na pouhém registrování Šrámkových aktivit při zakládání katolicky orientovaných svépomocných

spolků a při jeho pozdějších snahách o založení a sjednocení katolického politického hnutí, ale ukázal jej jako člověka hluboce vzdělaného, orientujícího se v složitých peripetiích ideových proudů konce 19. a počátku 20. století. Marek zasadil Šrámkovu osobnost do složitého prostředí katolické církve vyrovnávající se tehdy s procesy modernizace společnosti, ukázal, z jakých ideových zdrojů Šrámek čerpal a jak je přetvářel.

Zdaleka nešlo jen o vyrovnání se s podněty encykliky *Rerum novarum* z roku 1891, nebo o impulzy, které vycházely z hnutí české katolické moderny, ale i o obecně evropské tendence. Šrámek se v Markově pojetí jeví jako politik chápající tyto podněty, ale bedlivě zvažující podmínky i limity, jež stanovovalo konzervativní prostředí katolické církve. Podobně se Šrámek vyrovnával i s reálnými možnostmi výstavby a sjednocování katolického politického hnutí v českém prostředí. Po zvážení všech možností v politické sféře zvolil zaměření na Moravu, kde se mu podařilo založit českou křesťansko-sociální stranu, jež se stala trvalou základnou jeho dalšího politického vlivu. Při těchto aktivitách se musel neustále vyrovnávat se svým postavením v katolické církvi, která, jak známo, nevítila přímou angažovanost kněží v politice. Za zmínku stojí i podrobná Markova prezentace Šrámkova působení v roli poslance vídeňské říšské rady či poslance moravského zemského sněmu. V linii předválečné politiky zůstalo i jeho chování v letech první světové války. Případla mu i rozhodující role při přechodu politického katolicismu do republiky. Především díky Janu Šrámkovi překonal politický katolicismus snahy o exkomunikaci z české politiky a Československá strana lidová se díky jemu záhy stala pevnou součástí systému československé parlamentní demokracie.

Šrámkovým působením v období první Československé republiky se zabýval Miloš Trapl. V centru jeho pozornosti jsou především Šrámkovy aktivity ve vrcholové sféře státní politiky. Trapl navázal na vyústění Markova

výkladu a doložil podíl Jana Šrámkova na realizaci úspěšné taktiky, jež přenesla katolickou stranu přes nebezpečnou fázi nálad valné části české veřejnosti koncentrovanou do hesla „prýč od Říma“ a začlenila ji jako významnou složku do stranickopolitické struktury nového státu. V centru Traplova výkladu stojí především Šrámkovo chování ve vládách první republiky, kde se uplatnila jeho schopnost otupovat rozpory mezi koaličními partnery. Jan Šrámek se nedal odradit nutností uzavírat řadu kompromisů, jeho zásadou bylo, že se strana musí udržet v exekutivní sféře, aby mohla ovlivňovat možné nebo i reálné pokusy o oslabení pozic křesťanské ideje, resp. katolické církve ve společnosti.

Vrcholem jeho kariéry bylo období, kdy na konci dvacátých let zastupoval jako místopředseda vlády dlouhodobě nemocného premiéra Antonína Švehlu. Přitom musel čelit opozičním proudům ve vlastní straně, ale i radikalismu Hlinkovy slovenské lidové strany, kritice části katolických intelektuálů, a konečně i jisté nedůvěře ze strany papežské kurie, i když byl za zásluhy o modus vivendi vyznamenán papežskou zlatou medailí. Pro prudké ideové rozpory a vlivy nacionalismu v národnostně pestré československé společnosti se mu však nepodařilo prosadit myšlenku vytvoření bloku katolických stran. Přes trvalé opoziční tlaky byla jeho pozice v čele Československé strany lidové neotřesitelná. Šrámek zůstával – navzdory tomu, že se v třicátých letech v katolických kruzích objevovaly tendence k prosazování stavovského státu – důsledným zastáncem parlamentní demokracie. Projevilo se to jak v jeho podpoře kandidatury Edvarda Beneše na prezidentský úřad, tak později v mnichovské krizi a následně v období druhé republiky. Již předtím se dostával do sporů s agrární stranou, v nové situaci bránil spojení lidové strany se vznikající Stranou národní jednoty, až posléze pod vnitrostranickými tlaky rezignoval. Po okupaci zbytku Čech a Moravy nacistickým Němcem přešel do odbojového hnutí a v červenci

1939 odešel do emigrace, aby se i tam podílel na odboji. Jednoznačně podpořil Edvarda Beneše v situaci, kdy teprve usiloval stát se vůdčí osobností zahraniční akce. Byl vůči němu loajální i později jako předseda londýnské exilové československé vlády. Opět se projevil jeho vlastnost zůstat v pozadí, otupovat rozpory a podporovat pozitivní řešení. I když byl ve stínu Benešovy osobnosti, patřil k jeho nezpochybnitelným spolupracovníkům. Ke konci této etapy Šrámkova života se však již ohlašoval jeho ústup z aktivní politiky, doložitelný zejména při jednáních o budoucím vládním programu a při sestavování tzv. košické vlády.

Úkol analyzovat a zhodnotit obě závěrečné fáze Šrámkova života připadl Karlu Konečnému. Autor musel reflektovat určitou dichotomii v Šrámkově postavení a chování. Zatímco se ve straně projevil bezprostředně po válce výrazný kult Šrámkovy osobnosti, ve sféře vrcholové politiky nastal jeho zřetelný ústup. Nebyl podmíněn jen vývojem celkové politické situace, ale i slabinami v jeho přístupu k dění ve státě. Jeho taktický a promyšlený přístup k problémům se měnil ve váhavost až pasivitu. Přitom si ve straně udržoval monopol rozhodování, což přirozeně limitovalo její aktivitu zejména v momentech, kdy do boje o moc ve státě vstupovala stále agresivněji komunistická strana.

Karel Konečný dokládá, že se Šrámek pokoušel hledat spojení. Zřetelně se projevil jeho příklon k národně socialistické straně, což nebylo šťastné zejména proto, že ani tato strana neměla dostatečně jasno, jak čelit narůstajícímu ohrožení parlamentního systému. Snad Janu Šrámkovi vzhledem k pokročilému věku již docházely síly, snad působily i vnější faktory, které ho vedly v řadě případů k rezignaci na narůstající konflikt. Autorovi se nepodařilo nalézt dostatečné vysvětlení. Popsal, že tato situace vyvolávala ve straně pnutí a bylo zřejmé, že je jen otázkou času, kdo převezme její vedení. Nicméně situaci „řešil“ únor 1948. Lidová strana

v tomto klíčovém střetnutí, stejně jako další demokratické síly, zklamala. To však zdaleka nebylo jen vinou Šrámkovou. Osud tohoto politika se tragicky dovršil poté, kdy se komunisté v Československu chopili moci. Po nezdařeném pokusu o emigraci následovalo věznění, internace a opět uvěznění. Jan Šrámek zemřel v roce 1956 ve věku 86 let v nemocnici v Praze Na Bulovce.

Záslužnou práci trojice autorů zvýrazňují dva exkursy připojené k biografii. V prvním jsou shrnuty tzv. šrámkovské tradice, tj. stopy, které Šrámek zanechal v katolickém politickém hnutí, zejména diskuse o jeho odkazu. V druhém exkursu nazvaném Přehled pramenů a literatury je obsažena zasvěcená historiografická analýza literatury o Šrámkovi a jeho díle. Publikaci doplňuje početný fotografický materiál, zachycující nejen epizody ze života Jana Šrámkova, ale zahrnující formou marginálních miniportrétů desítky postav zmiňovaných průběžně v celé biografii. Zřejmě na delší dobu se završuje bádání o stopě, kterou Jan Šrámek zanechal v českých a československých dějinách. Ponor autorů do hloubky pramenů je natolik důkladný, že pro další bádání pravděpodobně zůstávají jen drobty, jež nemohou zásadně změnit nastíněný obraz této osobnosti.

J. Harna

Jiří KOŘALKA –
Johannes HOFFMANN (edd.)
Tschechen im Rheinland und in Westfalen 1890–1918. Quellen aus deutschen, tschechischen und österreichischen Archiven und Zeitschriften (= Studien an der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Band 44). Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2012, 426 s., ISBN 978-3-447-06697-6.

Plodem více než dvacetileté badatelské pozornosti Jiřího Kořalky se stala německá edice dokumentů k dějinám českých vystěhova-

leckých komunit v Porýní a Vestfálsku, připravená ve spolupráci s Johannesem Hoffmannem. Uvozuje ji souhrnná stať z pera Jiřího Kořalky a jeho zesnulé manželky Květy, jež v českém znění vyšla již roku 1998 ve sborníku *Češi v cizině*. V ní jsou rozeznány dvě vlny českého přistěhovalství: starší tvořili převážně vyučení řemeslní dělníci usazující se ve velkých městech, mladší vlnu vyvolala po přelomu 19. a 20. století rostoucí poptávka po pracovních silách v expandujícím hornickém průmyslu v Porúří a účastnili se jí především kvalifikovaní horníci ze severočeských uhelných revírů, dále pak Moravci z Hlučínska a Ratibořska, tedy občané pruského státu. Na základě kombinace údajů z pruského sčítání lidu, které na rozdíl od rakouských sčítání zjišťovaly mateřský jazyk, nikoli obcovací řeč, a každoročních úředních statistik o počtu zahraničních dělníků v Prusku odhadují Kořalkovi počet Čechů v obou pruských provinciích před první světovou válkou na třicet tisíc.

Dobové prameny zachycují především spolkový život v českých krajských komunitách. Kniha přináší seznam devíti desítek českých spolků (v několika případech se jedná o rakouské supraetnické spolky s českou účastí), které úvodní stať rozděluje do tří kategorií. Vlastenecko-maloburžoazní spolky, tvořené převážně řemeslníky, zůstaly omezeny na několik větších měst. Početnější byly spolky sociálnědemokratické, vznikající v Porúří a v povodí řeky Wupper od roku 1907. V ostrém protikladu vůči nim vystupovaly spolky katolické, zřizované za podpory místní duchovní správy i misíí vysílaných z Moravy a Hlučínska a usilující o disciplinaci náboženského života horníků. Uvedeným třem typům odpovídala i skladba periodik zaměřujících se na zahraniční Čechy, jejichž odběr byl mnohdy povinnou podmínkou spolkového členství: v Berlíně vycházející *Vlast*, sociálnědemokratický *Český vystěhovalec* a katolické *Hlasy z domoviny*, vycházející jako příloha listu *Svatý Vojtěch*.

Právě výběr z korespondenčních zpráv spolků ze zmíněných periodik, uveřejněných v německém překladu a opatřených registry, tvoří páteř chronologicky řazené edice dokumentů. Doplňují je přetisky pramenů z porýnských archivů, přepisy interpelací českých poslanců z říšské rady a z rakousko-uherských delegací stejně jako pozdější vzpomínky českých řemeslníků a dělníků pocházející z tzv. Klepovy sbírky. Podařilo se tak docílit plastického líčení, jehož jednotlivé aspekty se navzájem doplňují: například stížnosti sociálnědemokratického vystěhovaleckého tisku na denunziace ze strany představitelů katolických spolků jsou potvrzovány archivním materiálem policejních úřadů.

Na stránkách edice se rozvíjí obraz bohaté spolkové činnosti krajanů, vyplňované pravidelným během schůzí, divadelními představeními, festivity, agitačními přednáškami či hudební produkcí, jež hrála důležitou roli pro obraz Čechů v očích většinové společnosti. Důraz byl kladen i na budování spolkových knihoven, čítajících desítky až stovky svazků. Nechybí ani inzeráty v pražských vystěhovaleckých periodikách orientované na krajské komunity v Porúří anebo varování před činností agentů lákajících na vidinu nereálného zisku. Díky edici můžeme sledovat rovněž snahu o překonávání jazykové bariéry mezi českou komunitou a většinovou společností – krajské spolky pořádaly pro své členy kurzy němčiny, úřední orgány se naopak snažily nalézt policisty, kteří by byli jazykově vybavení ke kontrolám schůzí českých spolků.

Vyhlášení první světové války s sebou přineslo útlum spolkové činnosti v důsledku narušení většiny krajanů do rakousko-uherské armády (jejich místa ve spolkových funkcích přebíraly ženy). Adresa představitelů sedmi krajských spolků zveřejněná 14. prosince 1918, jež přivítala vyhlášení Československé republiky, pak vyslovila přání krajanů navrátit se do vlasti. O omezeném úspěchu této akce, stejně jako o dalších osudech krajské komunity v Porýní a Vestfálsku či reemig-

rantů (nejznámějšími se stali Marie Švábová-Švermová a Václav Sedláček), však již kniha neinformuje.

Kořalkova a Hoffmannova edice otevírá širší veřejnosti svět porýnských Čechů, jejichž osud – na rozdíl od téměř půlmilionové polské a mazurské komunity v Porúří – zůstával dosud stranou pozornosti. Badatele potěší, že péčí Masarykovy demokratické akademie vychází v elektronické podobě rovněž česká verze této edice.

P. Píša

Helena MANDELOVÁ

Moje školní i jiné dějepisné historie

Praha, soukromý tisk 2013, 142 s.

Formou soukromého tisku vyšly paměti Heleny Mandelové, dlouholeté předsedkyně Asociace učitelů dějepisu (kolektivního člena Sdružení historiků České republiky). Autorka je věnovala retrospektivně památce svého otce Josefa Kafky, zavražděného nacisty v Berlíně-Plötzensee roku 1943, a perspektivně svým potomkům. Vyjádřila tím své celoživotní krédo o úloze dějepisu a jeho výuky jako spojnice mezi minulostí a budoucností. I když je kniha psána jako ryze subjektivní výpověď o nedávné minulosti, zaslouží si pozornost nejen didaktiků dějepisu, ale i všech, kdo uvažují o proměnách vyučování tohoto předmětu ve druhé polovině 20. a na počátku 21. století. „Rozpomínky“ H. Mandelové – na rozdíl od většiny pamětí – nejsou členěny jednoduše chronologicky, nýbrž tematicky se zřetelem k proudění času, a skládají se ze čtyř oddílů, jež autorka nazývá „dějství“. První sleduje proměnu žáčky a studentky v učitelku dějepisu, druhé zachycuje střetání autorky učebnic s „mnohohlavou saní úředníků a historiků“ v osmdesátých letech 20. století, třetí dějství je zasvěceno zápasu o dějepis a jeho místo ve školním vyučování po roce 1989, poslední část pak pojednává o vlastním literárním díle se zvláštním zaměřením na tvorbu

učebnic, dějepisných atlasů a dalších školních pomůcek (jejich soupis je připojen v závěru publikace).

Paměti H. Mandelové jsou psány pod převažujícím zorným úhlem celoživotní učitelky a středoškolské profesorky humanitních předmětů, především dějepisu. Už tím je dán důraz na taková témata jako školství, školské reformy a vytváření či zužování prostoru pro uplatnění dějepisu ve výchově a vzdělávání, dále nástroje ke zprostředkování historie nehistorikům a politicko-spoločenské ovzduší, v němž byl dějepis v uplynulém zhruba půlstoletí vyučován. Pro období těsně poválečné zachycuje autorka podněty, jež se přenášely z reformního školství třicátých let a jež pozitivně zapůsobily na žáky i po roce 1945; upozorňuje na to, jak se prolínaly a střetaly přežívající tendence ke školní samosprávě s vnucenou reglementací padesátých let. Pro historiky českého dějepisectví může být zajímavý také stručný, ale příznivě hodnotící pohled na profesorský sbor Vysoké školy pedagogické v Praze.

Vlastní výklad o okolnostech výuky dějepisu začíná H. Mandelová rokem 1972, kdy po působení na venkově získala možnost vyučovat dějepis na jedné z pražských škol. Kromě neznámých údajů o zákulisí „metodické“ práce s učiteli dějepisu, o výukové praxi pro budoucí učitele a o katastrofálně neúspěšné „reformě“ výuky dějepisu na základních školách z roku 1979 jsou zajímavé zmínky o tehdejší kladném působení profesionálních historiků, zejména Roberta Kvačka, na vzdělávání učitelů.

Výklad o tom, jak vznikaly učebnice dějepisu v osmdesátých letech, jak byly recenzovány a jak zbytečná byla mnohdy jejich odborná kritika, má dvojitý význam. Na jedné straně ukazuje rozdílnost názorů vědecky pracujících historiků a učitelů dějepisu na výběr historické tematiky a její zpracování, odhaluje občasná nedorozumění mezi historikem a pedagogem i v těch případech, kdy na historikově straně byla rozsáhlá zkušenost nejen

s popularizací, ale také s tvorbou učebních textů. Na druhé straně tento výklad naznačuje dalekosáhlé přehmaty, k nimž docházelo při přenosu poznatků historické vědy do společenské či přesněji řečeno školské praxe.

Pohled H. Mandelové na vývoj po roce 1989 zachycuje mj. spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd a s Historickým klubem, současným Sdružením historiků ČR. Znamenává snahy o rychlé zprostředkování aktuálních vědeckých poznatků učitelům dějepisu, vznik nových učebnic, liberalizaci výuky a snahy o zvýšení hodinové dotace školního dějepisu. Pozitivně hodnotí provizorní učebnice českých a československých dějin (1991–1992), které zpracovali badatelé z Historického ústavu. Naproti tomu velice emotivně líčí konflikty kolem vzniku nových učebnic, na nichž se autorka paměti význam-

ně podílela a při jejichž tvorbě se střetla nejen s nakladateli, ale i s historiky; tvrdé odsudky bude muset příští badatel důkladně porovnat se stanovisky druhé strany.

Knih, která je obohacena desítkami dokumentárních fotografií, přináší řadu jmen českých i zahraničních historiků a metodiků dějepisu a uvádí je do jinde nepostižitelných souvislostí. Proto je škoda, že není opatřena rejstříkem, neboť i při nízkém nákladu publikace by byla taková pomůcka velice užitečná. Svědectví Heleny Mandelové není jen historickým pramenem o uplynulých desetiletích; je také podnětem k hledání odpovědi na otázku, proč a do jaké míry se změnilo postavení školního dějepisu a nakolik poklesl jeho vliv na utváření historického povědomí české společnosti na přelomu 20. a 21. století.

J. Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Česko-německá komise historiků
v letech 2012–2013

MILOŠ ŘEZNÍK

V posledních dvou letech došlo k několika personálním změnám v obsazení a koordinaci komise. Na české straně v roce 2013 na členství rezignoval Miroslav Kunštát a na jeho místo nastoupil literární historik Václav Petrbok (Praha), oslovený zejména v souvislosti se svými literárně-vědnými, historicky orientovanými studii týkajícími se v neposlední řadě česko-německého kontextu, a také ve snaze rozšířit disciplinární „záběr“ komise. V německé sekci došlo v roce 2012 ke změně předsednictví i tajemníka. Dosavadního předsedu Martina Schulze Wessela (Mnichov) nahradil Christoph Cornelissen (Frankfurt nad Mohanem), úkoly tajemníka převzal v roce 2012 po odchodu Darii Sambuk přechodně Arnošt Stanzel a následně Monika Heinemann. Ve slovenské sekci ukončil práci tajemníka komise Dušan Segeš.

Komise, pracující fakticky jako trilaterální (česko-německo-slovenské) grémium, se v návaznosti na impulzy posledních let, týkající se diskuse o jejím dalším směřování na pozadí vývoje celospolečenského diskurzu o česko-německých vztazích a česko-německých dějinách, částečně orientovala na nové formy činnosti. Projevilo se to zejména v každoročních setkáních, která dosud vždy kombinovala výroční zasedání s vědeckými konferencemi. Ačkoliv ty by měly být i nadále pevnou součástí činnosti komise, v letech 2012 a 2013 dostaly přednost jiné formy: v říjnu 2012 to bylo doktorandské kolokvium v Bratislavě, o rok později v Hradci Králové pak obsáhla rozprava nad předběžně formulovanými texty pro plánované česko-německé učební materiály.

Zmíněné bratislavské kolokvium (12. října 2012) mělo umožnit intenzivní diskuse o vznikajících, dokončovaných či uzavřených, ale ještě nepublikovaných disertačních projektech a zároveň podpořit kontakty a komunikaci mezi českými, slovenskými a německými doktorandy, členy komise, hosty a jejich institucemi. Své projekty postupně představili Eva Šefcová (Bratislava; německý rukopis světové kroniky Johannese de Utino ve Slovenské národní knihovně v Martině), Martina Power (Praha; role hranic v percepci geografického a kulturního prostoru – komparace česko-saského a britsko-irského pomezí v letech 1750–1850), Martina

Niedhammer (Mnichov; loyality a životní světy pražské židovské buržoazie v prvních dvou třetinách 19. století), Jos Stübner (Saská Kamenice; imaginace města na příkladě Chebu, Rokycan a Greizu na přelomu 19. a 20. století), Mikuláš Jančura (Prešov; československo-německé vztahy v kontextu automobilové produkce v letech 1918–1948), Michala Lónčíková (Bratislava; antisemitská propaganda v období druhé světové války – srovnání Německa, Slovenska a protektorátu Čechy a Morava), Stanislava Kolková (Marburg; kulturní a vědecké elity jako nositelé transferu na Slovensku 1938–1948), Daniel Franzkowski (Olomouc; příslušníci někdejší „české reformované obce Hussinetz“ po druhé světové válce), Petra Matějů (Praha; koncipování zahraniční kulturní politiky SRN v období Willyho Brandta), Lenka Abáffyová (Bratislava; kontinuity a diskontinuity mezi socialismem a postsocialismem na příkladě „mikrosvětů“ regionálních městských center – komparace bývalé ČSSR a NDR) a Michal Dimitrov (Praha; lokální politika integrace imigrantů v současné Vídni, Praze a Berlíně).

Kromě běžných kontaktů s Ministerstvem zahraničních věcí byla práce komise a podobných grémií obecně předmětem diskuse během setkání členů českých sekcí bilaterálních komisí a pracovních skupin (česko-německé, česko-rakouské a česko-lichtenštejnské) s tehdejším ministrem Karlem Schwarzenbergem 1. října 2012 v Černínském paláci v Praze. Pozornost se zaměřila jednak na obecné otázky smyslu a poslání těchto grémií v současné době, jednak na organizační záležitosti. Ze zasedání vyplynul jednoznačný zájem ministerstva na dalším působení komise. Výrazem tohoto zájmu bylo ostatně i opakované zapracování informací o aktuální činnosti komise do tematické a podkladové agendy mezistátních návštěv. Na druhou stranu je obecně pozitivně vnímán fakt, že komise disponuje plnou autonomií v určování témat, resp. forem svého působení a že se – i v duchu zakládacího dokumentu – nepřiklonila k prvořadě koncentraci na „traumatická témata“ a hledání jakýchsi společných výkladových modelů o nich.

Kromě společných zasedání se jako v uplynulých letech uskutečnily rovněž jarní pracovní schůzky české komise v Praze (30. května 2012, 22. května 2013). Komise projednávala běžnou agendu, aktuální stav přípravy publikací, přípravu nadcházejících plenárních zasedání a akcí, jakož i případné návrhy a stanoviska české strany k aktuálním organizačním otázkám.

Práce na obsáhlých učebních materiálech k česko-německým dějinám představovaly v uplynulém období jednu z hlavních náplní komise. Záměr je současně realizován ve formě projektu, uskutečňovaného na Collegiu Carolinu v Mnichově a financovaného Německou akademickou výměnnou službou (DAAD). Pracovní skupina se několikrát sešla k diskusi nad předběžně formulovanými texty, doprovodnými textovými a obrazovými pracovními materiály s didaktickými komentáři v Mnichově (12. července 2012, 23. ledna 2013, 26. června 2013). Na zasedání v Hradci Králové došlo k částečné obměně pracovní skupiny, v níž by se Zdeněk Beneš měl nadále soustředit na didaktické doprovázení projektu z české strany. Vznikla tím nutnost krátkodobého zajištění autorství posledního, šestého oddílu pojednávajícího období po roce 1989.

Během let 2012 a 2013 byly v pracovním znění formulovány předchozí kapitoly (1–5), věnované obecným rysům vývoje 19. a počátku 20. století, první světové válce (obě Miloš Řezník), meziválečnému období (Dušan Kováč), druhé světové válce a období let 1945–1989 (obě Volker Zimmermann). Ve spolupráci s externími pracovníky byly paralelně pořízeny doprovodné materiály (pro „meziválečnou“ kapitolu alespoň jejich předběžný seznam), které mají sloužit vlastní práci v různých formách výuky. Vzhledem k mimořádnému nárůstu rozsahu díla se však začala rýsovat nutnost redukce, a to i při případném rozdělení publikace do dvou svazků. Zformulované části mohly být předloženy všem členům komise k připomínkování na již zmíněném královéhradeckém setkání komise a autorského kolektivu. Z této porady vze-

šla – při zásadní akceptaci záměru i obsahu – řada dílčích připomínek, komentářů a návrhů, jejichž zohlednění se pracovní skupina měla věnovat v další práci a na vlastním setkání. V zimě 2013/2014 tak mohla být zahájena předběžná jednání s německými nakladatelstvími specializujícími se na pedagogickou a didaktickou literaturu a učebnice. Veškeré texty jsou předběžně připravovány a následně redigovány v němčině. Po dokončení projektu a finalizaci textů pro německé vydání se počítá také s publikací v češtině a slovenštině.

Pracovní zasedání komise se uskutečnila jako obvykle v bezprostřední návaznosti na hlavní výroční akce: 13. října 2012 v sídle Správy účelových zařízení slovenského ministerstva zahraničních věcí v Bratislavě a 21. září 2013 v konferenčním sále hotelu U královny Elišky v Hradci Králové. Sloužila především informaci o aktivitách jednotlivých sekcí, diskusi a plánování další činnosti včetně pracovních zasedání a konferencí v dalších letech, jakož i dalšímu postupu při přípravě učebních materiálů a realizaci publikačních záměrů. Na rok 2014 byla po tříleté přestávce naplánována podzimní konference, která se uskuteční v Řezně a bude se věnovat problému azylu ve středoevropském kontextu a srovnání. Její programové přípravy se ujali Jiří Pešek z české a Detlef Brandes z německé strany. Na následující rok bylo předběžně zvažováno zorganizování dalšího doktorandského kolokvia, jež bylo po bratislavské zkušenosti vyhodnoceno jako vhodná a úspěšná forma rozšíření působení komise v oblasti podpory akademického dorostu.

Průběžně probíhá realizace publikačních záměrů komise, spočívajících především v přípravě konferenčních sborníků z minulých let. Několik se podařilo dovršit během roku 2013 a na začátku následujícího roku. Vyšla německá verze sborníku „Rok 1989 v česko-německo-slovenském kontextu“ (koeditoři Edita Ivaničková, Miloš Řezník, Volker Zimmermann) z bratislavského symposia ke dvacátému výročí konce komunistické vlády, uskutečněného roku 2009.¹ Slovenská mutace je připravována k vydání slovenskou sekcí. Krátce předtím, v létě 2013, vyšla německá verze sborníku studií z konference o mýtech a politice ve 20. století, připraveného Editou Ivaničkovou, Dieterem Langewieschem a Alenou Míškovou.² Obě jmenované publikace vyšly jako 18. a 19. svazek řady Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission v essenském nakladatelství Klartext. V češtině byl ve stejném roce vydán soubor příspěvků z drážďansko-míšeňské konference roku 2008 o problematice médií a společnosti ve 20. století. Stalo se tak formou tematického dvojčísla řady Studia territorialia v sérii Acta Universitatis Carolinae, editory svazku byli Christoph Cornelissen, Roman Holec a Miroslav Kunštát.³

Česká a německá sekce paralelně – stejně jako v předchozích letech – udělovaly krátkodobá, několikatydenní stipendia, financovaná na české straně Česko-německým fondem budoucnosti a Ministerstvem zahraničních věcí ČR. Umožňují uskutečnění badatelských pobytů v archivech a knihovnách druhé země za účelem výzkumů v rámci disertačních či habilitačních projektů, případně i magisterských a jiných prací. Z české strany byla roku 2012 tato stipendia udělena Petře Matějů, která se ve své doktorské práci věnuje procesům koncipování německé

1 Edita IVANIČKOVÁ – Miloš ŘEZNÍK – Volker ZIMMERMANN (ed.), *Das Jahr 1989 im deutsch-tschechisch-slowakischen Kontext* [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 19], Essen 2013.

2 Edita IVANIČKOVÁ – Dieter LANGEWIESCHE – Alena MÍŠKOVÁ (ed.), *Mythen und Politik im 20. Jahrhundert. Deutsche – Slowaken – Tschechen* [Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 18], Essen 2013.

3 Acta Universitatis Carolinae, Studia territorialia XIII, 2013, č. 1–2.

zahraniční kulturní politiky v éře Willyho Brandta. Za tímto účelem navštívila politický archiv německého ministerstva zahraničí, také archiv a knihovnu Spolkového sněmu. Václav Smyčka ve své magisterské práci studoval problém patosu, afektu a zvnitřnění v literatuře a estetice osvícenství a měsíčního stipendia využil k návštěvě relevantních institucí a knihoven v Berlíně. Archivy v Berlíně, Koblenzi a Kolíně nad Rýnem navštívil Radek Soběhart při analýze role nestátních aktérů v československo-německých vztazích na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století.

Následujícího roku stipendia obdrželi: Iva Košatková za účelem pobytu v Mnichově, Passově a několika regionálních archivech v Bavorsku, kde pracovala na fotodokumentaci sídelní kultury a dokumentaci pomístních názvů, používaných odsunutým německým obyvatelstvem na Šumavě; Zuzana Skořepová využila badatelského pobytu v archivu Akademie umění a v Židovském muzeu v Berlíně ke svému studiu tzv. československé identity českých a německých umělců v období let 1933–1945; Tomáš Zouzal se v pobožce Spolkového archivu v Berlíně-Lichtenfelde a ve Vojenském archivu ve Freiburgu věnoval pobytu a aktivitám jednotek Waffen-SS na území vojenského cvičiště „Böhmen“.

Z německé strany stipendium k pobytu v českých a částečně i slovenských archivech, knihovnách a dalších institucích za sledované období obdrželi: Martin Arnold (šlechta v česko-saském pohraničí v 16.–17. století), Stefan Dölling (sudetoněmecký paramilitarismus v meziválečném období), Jasmin Nithammer (srovnávací výzkum československé a polské hranice v období socialismu), Kristina Scheelen (paleopatologicky a bioarcheologicky pojatá rekonstrukce životních podmínek obyvatel únětické kultury v rané době bronzové, uskutečněná formou výzkumu v prostoru pohřebiště Mýtina Nová Ves na Slovensku) a Michael Zok (studium diskurzu sexuality od čtyřicátých do sedmdesátých let 20. století ve srovnávací perspektivě československo-polsko-britsko-irské).

Knihy a časopisy došlé redakci

- Archeologie západních Čech. Plzeň, Západočeské muzeum. Sv. 3, sv. 4, 2012; sv. 5, sv. 6, 2013. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*. Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. N. 115, 2013.
- Miroslav DOBEŠ – Milan METLIČKA, Raný eneolit v jihozápadních Čechách. Frühes Äneolithikum in Südwestböhmen. S příspěvky Petra Kočára a Daniela Stolze. Plzeň, Západočeské muzeum 2014, 122 s.
- Michal CHMELENSKÝ, Židovské komunity na Sušicku. Plzeň, Západočeské muzeum 2013, 393 s.
- Revue církevního práva = Church law review. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 20, 2014, č. 1.
- Rivista storica italiana. Napoli, Edizioni scientifiche italiane. Vol. 125, 2013, nr. 1.
- Milan TICHÁK, Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí. 2., opravené a aktualizované vyd. Olomouc, Burian a Tichák 2013, 308 s.
- Vorträge der Geisteswissenschaftlichen Klasse 2010–2011. Hrsg. von Meinolf VIELBERG. Erfurt, Akademie gemeinnütziger Wissenschaften 2013, 144 s.
- Východní Morava. Dějiny, lidé, krajina. Brno, Moravský zemský archiv v Brně prostřednictvím Státního okresního archivu Kroměříž. Roč. 3, 2013.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Sv. 26 (50), 2012: Martin ROTHKEGEL, Werdegang des Antitrinitariers Jacobus Palaeologus bis 1561. 1. Teil. Frate Jacobo da Scio und seine Anhänger in der Levante, s. 7–68. – Jan ČÍZEK, Johann Heinrich Alsted: A Mediator between Francesco Patrizi and J. A. Comenius?, s. 69–87. – Márton SZENTPÉTERI, The Mystery of Piety Revealed and Defended: A Sequel to Johann Heinrich Bisterfeld's *De uno Deo?*, s. 89–98. – Jakub ŽYTEK, Daniel Vetter's *Islandia: The Curious Encompassed within the Divine*, s. 99–120. – Iva LELKOVÁ, Philipp Jacob Sachs von Lewenheim (1627–1672) and his Role within Intellectual Networks of the Czech Lands, s. 121–140. – Jan PALKOSKA, Protto-Humean Strains in Leibniz's Analysis of Casual Relation, s. 141–259. – Lenka ŘEZNÍKOVÁ, Die räumlichen Grenzen der Exil-Inszenierung und die metaphorischen Figurationen des J. A. Comenius in der tschechischen Literatur des 19. Jahrhunderts, s. 161–182.

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 52, 2012 [vyd. 2013], č. 2:

Ivan HLAVÁČEK, Docent Vilém Herold zemřel, s. 11–13. – Jiří STOČES, Kariéry příslušníků saského národa pražské právnické univerzity imatrikulovaných v letech 1386–1417, s. 17–28. – Pavel KOTAU, Pražské obecné učení a peregrinatio academica obyvatel velkoknížectví litevského v letech 1385–1430, s. 29–43. – Jakub ZOUHAR, Osobnost a dílo Františka Pubičky S. I. (1722–1807) ve světle české historiografie, s. 45–67. – Jiří JANUŠKA, Dějiny výuky maďarštiny a maďarské filologie na českých univerzitách, s. 69–100. – Milan

DUCHÁČEK, Václav Chaloupecký a budování historického semináře Univerzity Komenského, s. 101–134.

Archivní časopis. Roč. 64, 2014, č. 1:

Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Nejstarší pečeť města Olomouce z roku 1267 – fikce či realita?, s. 7–19. – Tomáš JAKL, Bohemika Ruského státního vojenského archivu v Moskvě, s. 20–34. – Marcela KALAŠOVÁ, Etika archivní práce i archiváře, s. 35–37.

Časopis Matice moravské. Roč. 131, 2012, Supplementum 3 (Místa lichtenštejnské paměti): Catherine HOREL, Habsburská monarchie: transnacionální místo paměti?, s. 7–22. – Tomáš KNOZ, Místa lichtenštejnské paměti. Úvodní teze, s. 23–45. – Thomas WINKELBAUER, Karel z Lichtenštejna a staroměstská exekuce 21. června 1621 jako české místo paměti v zrcadle historiografie, s. 49–62. – Jan ŽUPANIČ, Lichtenštejnský rod v Rakousko-Uhersku. K otázce suverénního postavení dynastie, s. 63–71. – Rupert QUADERER, Beneš zastává „našemu přijetí nepřátelské stanovisko“. Lichtenštejnsko, Společnost národů a Československo, s. 73–106. – Václav HORČIČKA, Nástin problematiky působení rodu Lichtenštejnů v českých zemích v období druhé světové války, s. 107–119. – Michal KONEČNÝ, Krajina mezi Lednicí a Valticemi jako místo paměti, s. 123–129. – Radka MILTOVÁ, Mytologická tematika v moravských rezidencích Lichtenštejnů jako součást rodové paměti, s. 131–141. – Lubomír SLAVÍČEK, Zámecká obrazárna ve Fryšavě (Břežanech) u Znojma – další místo lichtenštejnského sběratelství, s. 143–162. – Petr ELBEL, Obraz Lichtenštejnů v české historiografii, s. 165–171. – Blažena GRACOVÁ, Obraz Lichtenštejnů v českých učebnicích dějepisu, s. 173–181. – Zdeněk VÁCHA, Obraz Lichtenštejnů a moravské lichtenštejnské památky, s. 183–201. – Peter GEIGER, Obraz českých zemí, Československa a České republiky v lichtenštejnských médiích, s. 203–228.

Časopis Matice moravské. Roč. 132, 2013, č. 2:

Sylvain GOUGUENHEIM, Podíl Byzance na kulturním vývoji Evropy v 9. – 12. století, s. 297–315. – Peter BURKE, Vstříc archeologii knihoven, s. 317–328. – Radmila PAVLÍČKOVÁ, „Graf Zierotin, ist hin!“ Komemorativní tisky v kontextu rodové, kazatelské a řádové seberepresentace, s. 329–350. – Michael VIKTOŘÍK, Brachovi – příběh tří generací moravské židovské podnikatelské rodiny, s. 351–367. – Pavel KLADIWA, (Nejen) Boháč versus Rauchberg. Dobová reflexe výsledků sčítání lidu 1880–1930 v českých zemích, s. 369–406. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Církevní život na Těšínsku jako objekt zájmu komunistického režimu, s. 407–443. – Petr POPELKA, Nová krajina. Počátky rekultivace krajiny ostravsko-karvinského revíru (do konce 60. let 20. století), s. 445–476. – Marie KRČMOVÁ, Biografický slovník českých zemí. Na dlouhé cestě, s. 480–485.

Časopis Matice moravské. Roč. 132, 2013, Supplementum 4 (Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity):

Jaroslav PÁNEK, Kontinuita a diskontinuita v dějinách střední Evropy, s. 7–19. – Peter GEIGER, Z okraje do centra – Lichtenštejnské knížectví a knížecí rod Lichtenštejnů v dějinách tří staletí, s. 21–34. – Libor JAN, Počátky lichtenštejnské kontinuity v oblasti práva a majtkové držby na jižní Moravě, s. 37–44. – Ondřej HORÁK, Kontinuity a diskontinuity v poválečných zásazích do pozemkového vlastnictví v Československu a Lichtenštejnové, s. 45–55. – Arthur STÖGMANN, Kontinuity a diskontinuity v religiozitě a náboženské poli-

tice knížat z Lichtenštejna v 16. a 17. století, s. 59–75. – Petr FIALA – Anna MATUŠINOVÁ, Náboženství a politika v současném Lichtenštejnsku, s. 77–89. – Jaroslav ŠEBEK, Katolický život a zbožnost na jižní Moravě – v regionu Lichtenštejnů, s. 91–101. – Zdeněk NOVÁK, Dědictví staletých vlivů knížat z Lichtenštejna na zahradní kulturu a krajinu českých zemí, s. 105–140. – Jan TRÁVNÍČEK, Poustka na panství Pozořice jako místo lichtenštejnské paměti, s. 141–150. – Martina PAVLICOVÁ, Lidová kultura na jižní Moravě z pohledu etnické problematiky, s. 151–160. – Martin MARKEL, Vliv poddanských řádů na utváření národní společnosti. Příklad kontinuity mezi absolutistickou a občansko-národní unifikací na jihomoravských panstvích Louka, Moravský Krumlov, Jaroslavice a Vranov nad Dyjí, s. 161–167. – Tomáš DVOŘÁK, Přesuny hranic a obyvatel na bývalých lichtenštejnských panstvích na jižní Moravě a otázka jejich regionální identity, s. 169–185. – Marek VAREKA, Hospodářské aktivity Hartmanna II. z Lichtenštejna a jeho syna knížete Karla I. z Lichtenštejna, s. 189–199. – Lothar HÖBELT, Kníže Jan z Lichtenštejna jako finanční patron „chabrusových hrabat“ v roce 1875, s. 201–213. – Johann KRÄFTNER, Lichtenštejnové jako sběratelé umění a mecenáši, s. 215–226. – Jiří KROUPA, Od baroku k novobaroku: motivy kontinuity v lichtenštejnské architektuře 19. století, s. 227–234.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 62, 2013, č. 1:

Mečislav BORÁK, Struktura a činnost Policie Slezského vojvodství na Těšínsku v letech 1938–1939, s. 1–23. – Pavel ŠOPÁK, Kultura – politika – společnost (Počátky mužského pěveckého spolku v Opavě, 1847–1856), s. 25–36. – Ilona MATEJKO-PETERKA, System sfragistyczny księcia-biskupa Wacława II legnickiego (1348–1419), s. 37–47. – Libor MARTINEK, K problematice života a díla Jana Karla a Jiřího Karla Skopů (Tluků), s. 49–65. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Devoční grafika v národopisných sbírkách Slezského zemského muzea, s. 67–86. – Pavel ŠOPÁK, Milan Myška a Slezské zemské muzeum, s. 95–98.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 100, 2013, č. 4:

Alena A. FIDLEROVÁ, Lidové rukopisné modlitební knihy raného novověku, s. 385–408. – Zdeněk R. NEŠPOR, Paradox „opia lidu“. Náboženství a (ne)spokojenost v současné české společnosti, s. 409–425. – Petr VAŠÁT, „Sme na jedný lodi“. Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších, s. 427–448. – Zbyněk ANDRŠ, Česko-moravské nářečí romštiny v tištěných pramenech 19. století: povaha a geneze textů, pohyby k jejich vydávání a biografické poznámky k autorům, s. 469–479.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 3:

Ines KOELTZSCH – Renata MAKARSKA, Krajiny paměti. Alois Nebel a aura Sudet, s. 10–14. – Pohraničí je krajina nabitá symboly... Rozhovor s Petrem Haslingerem o vztahu národů k území a hranicím a také o Herderově institutu v Marburgu, s. 15–18. – Kateřina ČAPKOVÁ, Poválečné židovské obce v českém pohraničí, s. 19–21. – Matěj SPURNÝ, Ustup, černé město, městu zelenému. Ospravedlnění likvidace starého Mostu mezi komunistickou utopií a moderní technokracií, s. 22–25. – Martin NODL, Dekret kutnohorský, s. 26–27. – Ivo CERMAN, Zámek Kačina. Ideál učeného šlechtice a státníka, s. 28–29. – Michal FRANKL, Konec terezínského rodinného tábora, s. 31–32. – Michal ZOUREK, „Ty pěsti hrozí generálům“. Pinochetovo Chile jako nástroj komunistické propagandy, s. 33–36. – Luděk DUCHÁČ, Víc než jen prkna a trámy. Norské sloupové kostely mezi středověkem a současností, s. 37–40.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 9, 2012, č. 1:

Roman PAZDERSKÝ, Styčné plochy v postulátech dějepisné propedeutiky Jaroslava Golla a Tomáše G. Masaryka v 80. letech 19. století, s. 7–32. – Martin FRANC – Jiří KNAPÍK, Volný čas 1957–1967: dobové diskuse a vymezení, s. 33–68. – Marek JAKOUBEK, Antropologie mezi pozitivismem a konstruktivismem aneb Krátký diskurz na téma jedné věty Ivy Heroldové, s. 69–100. – Jitka KOMENDOVÁ, Jazyky a společenství v Rusku 15.-18. století, s. 101–117. – Pavel BALOUN – Jan GRUBER – Jan MAREŠ – Vít STROBACH, O výuce historie za kapitalismu a o mluvících hlavách, s. 121–144.

Dějiny věd a techniky. Roč. 46, 2013, č. 4:

Marek OTISK, Arabské intelektuální inspirace latinského Západu kolem roku 1000, s. 217–237. – Jana ČERNÁ, Plinius Nového světa: Francisco Hernández a první moderní vědecká expedice, s. 238–254. – Zdeněk KOLEŠKA, Entomologická historie Prahy a vědeckého výzkumu pražské entomofauny. 2. část, s. 255–270.

Folia Historica Bohemica. Roč. 28, 2013, č. 2:

Jiří MIKULEC, Pověra mezi barokem a osvícenstvím. Zvonění na mraky jako ochranná praktika i zavrhnutíhodný nešvar, s. 259–277. – Martin JAVOR, Rozenkruciáni v strednej Európe – hra na magično, s. 279–289. – Tomáš MALÝ, O brněnských rosenkruciánech, dvou kulturách a racionalizaci, s. 291–305. – Ivo CERMAN, Temná stránka evropského osvícenství, s. 307–326. – Sixtus BOLOM-KOTARI, Pečeť, víra i pověra, věda i mystika, s. 327–340. – Svatava RAKOVÁ, Odkouzlení jako analytická a výkladová kategorie: témata, souvislosti a proměny, s. 341–356.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Sv. 27, 2013, č. 1:

Marek BUDAJ – Lukáš RICHTERA – Peter JANKOVIČ – Martin ZMRZLÝ – Aleš ŠVEC, Prvé denáre Žigmunda Luxemburského a problematika falšovania mincí v tomto období. EDS analýza pocínovaného dobového falza denára H 576, s. 3–13. – Aleš ŠVEC – Peter RICHTER, Pražské groše Václava IV. z okolia Trnavy. Príspevok k nálezom pražských grošov z periferie českej cesty na západnom Slovensku, s. 15–28. – Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTERA – Jan VIDEMAN, K inventáři mincí moravského markraběte Jošta s korunovanými iniciálami „IO“, s. 29–52. – Lukáš RICHTERA, Jednostranná ražba groše Václava IV. a její souvislost se zhoršující se kvalitou reliéfu pražských grošů, s. 53–66. – Jan CIHLÁŘ – Tomáš JEŘÁBEK, Několik nepopsaných variant pražských grošů Jana Lucemburského a IV. skupina Castelinovy typologie, s. 67–87. – Lukáš RICHTERA – Jan CIHLÁŘ, Dvě zajímavé opisové varianty pražských grošů Jana Lucemburského, s. 89–97. – Jan CIHLÁŘ, Anonymní dvoustranný haléř se lvem a orlicí. Dosud nepublikované exempláře a nálezy, s. 99–106. – Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ – Tomáš JEŘÁBEK, Dobové padělky pražských grošů Václava II., s. 107–126. – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ, Dobové falzum míšeňského groše a jeho analýza, s. 127–138. – Pavel GREGOR – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ, Další nález peníze se lvem typu Hána paralelní řady C, s. 139–155. – Aleš ŠVEC, Nový pohľad na nález pražských grošov zo Žiliny, s. 157–160. – Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTERA, Nález pražských grošů Václava IV. u Ivano-Frankivsku na Ukrajině, s. 161–169. – Lukáš KUČERA – Lenka CYCOŇOVÁ, Hromadný nález 63 pražských grošů se dvěma neobvyklými kusy, s. 171–177. – Mezinárodní numismatická konference – Peníze v proměnách času IX, s. 179.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Regionální historický sborník. Roč. 14, 2013, č. 1: Milan SVOBODA, Sgrafita na hradě a zámku Frýdlant. Několik poznámek k jejich interpretaci, s. 2–19. – Petr JANÁK, Kresby žánrových výjevů a zvířat rakouského malíře Carla Pischingera z mobiliárního fondu Hrubého Rohozce, s. 20–33. – Pavel JAKUBEC, Navzdory věkům. Zpráva o historických souborech zvonů na zámcích Hrubý Rohozec a Sychrov, s. 34–43. – Petra ŠTERNOVÁ, Církev československá husitská a její sbory v Libereckém kraji, s. 44–69. – Robert FILIP, ONV Liberec a administrativně správní změny v okrese Liberec v letech 1960–1990. Část II. (1969–1980), s. 70–81. – Jaroslav PAŽOUT, Za psaní dopisů na dva roky do vězení. Případ Jiřího Veselého odsouzeného v období tzv. normalizace za rozesílání kritických písemností, s. 82–99.

Historická demografie. Roč. 37, 2013, č. 1:

Václava VAŇKOVÁ, Demografická a sociální struktura obyvatelstva v Berounském kraji v polovině 17. století, s. 1–21. – Alexandra ŠIKULOVÁ, Vývoj porodnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století 1785–1914, s. 23–49. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Osířelé děti ve venkovské společnosti. Směry zahraniční historiografie a inspirace pro české bádání, s. 51–78. – Pavla JIRKOVÁ ve spolupráci s Eduardem MAUREM a Lumírem DOKOUPILEM, Výběrová bibliografie české historické demografie za období 2010–2011, s. 79–88.

Historická demografie. Roč. 37, 2013, č. 2:

Markéta HOLUBOVÁ, Kariérní dráhy členů jezuitského řádu působících v letech 1647–1773 v rezidenci na Svaté Hoře u Příbrami, s. 101–120. – Vladimír Jakub MRVÍK, Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje, s. 121–167. – Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, Cesta z Pelhřimova do Benátek a zpět za 941 dní. Vandr Václava Pokorného v letech 1827–1829, s. 169–193.

Historická geografie. Roč. 39, 2013, č. 2:

Jiří GLONEK – Michaela NOVOSADOVÁ, Portolánový atlas Joana Ricza Olivy z roku 1591 v Moravské zemské knihovně v Brně, s. 141–165. – Keti LELO – Carlo M. TRAVAGLINI, Rome in the 18th century: a GIS application in the field of urban history, s. 167–187. – Daniel KOVÁŘ, Stará silnice z Českých Budějovic do Rakous, zvaná Cikánka, s. 189–212. – Martin DOHNAL, Svědectví písemných pramenů k otázce vyměřování velkých návší na Rakovnicku, s. 213–235. – Jan PACINA – Kamil NOVÁK – Barboara HANDRYCHOVÁ, Metody pro rekonstrukci zaniklé krajiny, s. 237–263. – Marián ŽABENSKÝ, Štúdium krajiny v kontexte historického vývoja a jeho prínos pre kulturológiu (na príklade mesta Bojnice), s. 265–286. – Hana VAVROUCHOVÁ, Krajinná paměť jako dědictví venkova – proměny české kulturní krajiny v mentálním obraze jejich obyvatel, s. 289–293.

Historický obzor. Roč. 25, 2014, č. 3/4:

Jana BORODÁČOVÁ, Arthur Young – britské svědectví o Velké francouzské revoluci, s. 50–61. – Jiří HERTEL, Španělsko-marocká válka 1859–1860, s. 61–69. – Jan KOČVAR, Vztahy habsburské monarchie a Číny do roku 1900, s. 69–80. – Martin URBAN, Balkánské války, s. 80–90. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Marie Terezie (1717–1780), s. 90–94.

Historický obzor. Roč. 25, 2014, č. 5/6:

Martin NEJEDLÝ, Dýka zdobená krajkou. O (bez)moci placeného historika středověku (I. část), s. 98–107. – Miroslav ŠEDIVÝ, Proč musel zemřít August von Kotzebue?, s. 108–116. – Vojtěch SZAJKÓ, Nenaplněné ambice rakouských železnic: italské tažení c. k. armády roku 1859, s. 117–130. – Václav HORČIČKA, Podivné šlechtictví rytířů Píseckých z Kranichfeldu aneb touha po šlechtických titulech, s. 130–133. – Tomáš KMINIAK, Politika *détente* a postoj Nixonovy administrativy k východní politice Willyho Brandta, s. 133–138. – Roman VON-DRA, Osobnosti české minulosti. Zikmund Lucemburský (1368–1437), s. 139–142.

Jihočeský sborník historický. Roč. 82, 2013:

Milan HLINOMAZ, Kdy se stal Vyšší Brod městečkem? (Několik tezí k problematice klášterní poddanské městské lokality), s. 7–34. – Martin HOLÝ, Vzdělanostní mecenát v jižních Čechách v 16. a 17. století, s. 35–47. – Jan ŠIMÁNEK, Farnost Kamenný Újezd v době baroka (1620–1780), s. 48–82. – Jaroslav ČECHURA, Kooperace i konkurence. Třeboňsko 1700 (sociální interakce selského a vrchnostenského hospodářství), s. 83–124. – Lenka RAJDLOVÁ, Pozdně barokní obnova kostela Nejsvětější Trojice v Českých Budějovicích a její autoři – malíř František Jakub Prokys a sochař Leopold Hueber, s. 125–140. – Jan LHOTÁK, Zaniklá kaple Panny Marie Bolestné ve Vatěčicích, s. 141–152. – Rudolf SVOBODA, Josef Ondřej Lindauer – známý i neznámý třetí biskup českobudějovický, s. 153–163. – Lukáš VALEŠ, Domažlice v listopadu 1989 aneb domažlická komunální politika v 90. letech 20. století od voleb k volbám, s. 164–194. – Jiří FRÖHLICH, Komunikace Tenčice z Týna nad Vltavou do Písku v Píseckých horách, s. 195–202. – Anna KUBÍKOVÁ, Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654 (Latrán čp. 41–56). Část 11, s. 203–224. – Pavel MAREK – Tomáš STERNECK, Španělský válečník a jeho neoficiální českobudějovická rodina. (Kodicil generála Marradase z roku 1633), s. 225–253. – Daniel KOVÁŘ, Počátky střeleckého sboru v Českých Budějovicích v předbělohorské době, s. 254–261. – Nora JELÍNKOVÁ, Zapomenutý klavír, s. 262–266. – Zlata GERSDORFOVÁ, Frauendienst Ulricha von Liechtenstein jako nejstarší zmínka o Českém Krumlovu?, s. 267–280. – Robert SAK, In memoriam Oldřicha Šedy, s. 313–315 [na s. 314–315 Bibliografie Oldřicha Šedy v Jihočeském sborníku historickém (1960–2009)]. – Robert KVAČEK, Můj přítel Robert Sak, s. 315–317.

Jižní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 49, 2013, sv. 52:

Gejza VESELÝ, Význam cyrilometodějské mise pro dnešní dobu, s. 9–11. – Jerej Flaviu BADELITA, Dědictví svatých Cyrila a Metoděje, s. 12–13. – Jiří GRUBER, Smysl cyrilometodějské mise pro naši dobu, s. 14–18. – Blanka KAVÁNOVÁ, Velkomoravské relikvie z Mikulčic, s. 19–30. – Renáta PŘICHYSTALOVÁ, Nálezy olovených křížíků z Břeclavi-Pohanska, s. 31–43. – Ondřej ŠEDO, Půdorysy členitých nadzemních archeologických objektů z jižní Moravy identifikované při studiu ortofotomap v Českých Křídlovicích, Šanově a Jevišovce, s. 66–84. – Vladimír HAŠEK – Jan TOMEŠEK – Josef UNGER, Nedestruktivní průzkum románské církevní architektury na jižní Moravě, s. 85–99. – Václav BARTUŠEK, Mikulovská piaristická kolej jako sídlo provincie do školských reforem Marie Terezie, s. 100–130. – Stanislav VOHRYZEK, Rod pánů z Hrádku, Říše, Starče a Holoubka, s. 131–155. – Miroslav SVOBODA, Opevnění města Mikulova, s. 156–176. – Jiří KACETL, Bitva u Znojma 1809 a její dopad na život ve Znojemském kraji ve světle starší historiografie, s. 177–205. – Petr HLAVÁČEK, Odměny a tresty v moravském triviálním školství v 19. století (pramenná studie), s. 206–222. Ivo DUREC, Opilství na Židlochovicku na přelomu 19. a 20. století, s. 223–232. –

Jan BŘEČKA, Orel létá sám... K životním osudům břeclavského rodáka Františka Pavelky, s. 233–242. – Emil KORDIOVSKÝ, Škody z let 1938–1945 na církevním majetku okresu Břeclav, s. 243–279. – Jarmila PECHOVÁ, Tradiční řemesla a zaměstnání v Bořeticích, s. 280–292. – Martin KUČA – Jakub MATOUŠEK – Jaroslav BARTÍK – Josef Jan KOVÁŘ – Alžběta ČEREVKOVÁ – Soňa KROLLOVÁ – Barbora KOSTIHOVÁ – Pavel NIKOLAJEV, Neolitická lokalita Únavov – „Padělky“ (okr. Znojmo), s. 47–65. – Andrea MATĚJÍČKOVÁ, Archeologické lokality na katastru obce Boleradice, okr. Břeclav, s. 295–308. – Pavel WAISSER, Ikonografie sgrafit na průčelí domu čp. 3 v Obrokové ulici ve Znojmě, s. 309–318. – Galina RUCKÁ, Karel Berka – důsledný pedagog – příliš benevolentní starosta?, s. 319–331. – Soňa HOLEČKOVÁ, Hospodářská usedlost Nový Dvůr okr. Břeclav (k. ú. Nikolčice) a Nové Dvory u Veverské Bitýšky. Rozdíly v počtech padlých sovětských vojáků ve světle ruských pramenů, s. 332–342. – Ivan ŠTARHA, Nové znaky a vlajky měst a obcí, s. 343–348. – Blanka KAVÁNOVÁ, Zvláštní tvary nožů – skalpelů z Mikulčic, s. 351–355. – Petr DRESLER, Nové mladohradištní pohřebiště v Břeclavi v trati Louky od Břeclavska, s. 355–364. – Jan KOZDAS, Farní kostel sv. Klementa I. papeže, mučedníka v Horním Břečkově na Znojemsku, s. 364–369. – Bohumír SMUTNÝ, Pagatschové rytíři z Paburgu – od obchodu se sukнем v Novém Jičíně k pěstování vinné révy na jižní Moravě. (Sonda do života nižší šlechty povýšené v 18. a 19. století), s. 369–377. – Josef UNGER, Cesta mikulovských novokřtěnců do Slavkova roku 1528, s. 377–383. – Jindra PAVELKOVÁ, Dvě stě let rajhradského opatství, s. 383–386. – Emil KORDIOVSKÝ, Výstava zapomenutí sousedé. Obraz zbožnosti německé minority (Religiose Andenken aus dem Sudetenland), s. 389. – Miroslav SVOBODA, Československé opevnění na jižní Moravě, s. 390–391. – Emil KORDIOVSKÝ, Nové muzeum v Břeclavi, s. 392–393. – František ČAPKA, Pětaosmdesátiny profesora Jaroslava Sýkory, s. 419–420. – Petr SALAŠ, Prof. Ing. Jan Lužný, CSc., emeritní profesor Mendelovy univerzity v Brně (4. února 1926 – 29. ledna 2013), s. 420–422. – Ludislava ŠULÁKOVÁ, Doc. PhDr. Miloš Kouřil (1. června 1932 – 4. ledna 2013), s. 422–423.

Judaica Bohemiae. Roč. 48, 2013, č. 2:

Daniel BARÁNEK, Die Entstehung der ‚emanzipatorischen‘ israelitischen Kultusgemeinden in Mähren und Schlesien, s. 5–38. – Magdalena SEDLICKÁ, Examples of Anti-Semitism in the Czechoslovak Foreign Army in Great Britain during the Second World War, s. 39–68. – Jan KOTŮLEK, Jewish Mathematicians Facing the Nazi Threat: the Case of Walter Fröhlich, s. 69–97. – Olga SIXTOVÁ, “You won’t need to be a rabbi.” 500 Years of Hebrew Printing in Bohemia and Moravia, s. 99–108. – Arno PAŘÍK, Symbols of Emancipation. Nineteenth-Century Synagogues in the Czech Lands, s. 109–116. – Pavel SLÁDEK, David Gans (1541–1613). After Four Centuries. The Legacy of an Early Modern Jewish Polymath, s. 117–120. – Jaroslav KUNTOŠ, Pitchers of the Mikulov (Nikolsburg) Burial Society, s. 121–127.

Lidé města / Urban People. Roč. 16, 2014, č. 1:

Martin C. PUTNA, László Mednyánszky – tvůrčí osobnost na přelomu století a na průsečíku menšinových a elitních identit, s. 3–22. – Zdeněk VOJTÍŠEK, Evangelikanismus – protestantské křesťanství přizpůsobené situaci náboženského pluralismu, s. 23–66.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 16, 2013, č. 1:

Zdeněk ŽALUD, Další verze vidění Arnošta z Pardubic u Konráda z Megenberka, s. 7–13. – Zdeněk BERAN, Landfrýdní hnutí v Horní a Dolní Lužici ve středoevropských souvislostech,

s. 15–54. – Petr ELBEL – Andreas ZAJIC, Die zwei Körper des Kanzlers? Die „reale“ und die „virtuelle“ Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema II, s. 55–212.

Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně. Sv. 16, 2013:

Miloš GARKISCH, Zvony na Berounsku a Hořovicku (dodatky), s. 11–20. – Jan SKOPEČEK, Hospodaření s krivoklátskými lesy v letech 1750–1939. 2. část, s. 21–50. – Rudolf PRAŽSKÝ, Nové objevy na Stroussbergově železnici v Brdech, s. 51–70. – Karel SKLENÁŘ, Úpadek a pád cukrovaru ve Zdicích (1870–1877), s. 71–121. – Jiří ZAHRADNÍK, Hořovice 1868. Železniční neštěstí, vina a trest, s. 125–173. – Jiří TOPINKA, Vzpomínky Dagmar Ročákové 1938–1948, s. 174–222. – Jaroslav FROLÍK, Dvacet let v berounské textilce (1. část), s. 223–253. – Miloslav RICHTER, Operní zpěvačka Marie Cachová, s. 257–267. – Jiří TOPINKA, Výročí protinacistické sabotáže u Srbska, s. 271–272. – Jiří TOPINKA, Nová galerie v Hořovicích, s. 273–274. – Jiří TOPINKA, Naučná stezka v Komárově, s. 274. – Jiří TOPINKA, Archiv v roce 2012, s. 274–275. – Jiří TOPINKA, Výběrová regionální bibliografie za rok 2012 (periodika), s. 282–285.

Moderní dějiny. Roč. 21, 2013, č. 2:

Marie L. NEUDORFLOVÁ, Nábožensko-filozofické kořeny sociálního myšlení a jeho přijetí v české společnosti, s. 1–29. – Andrej TÓTH, Druhé parlamentní volby v poválečném Maďarsku v roce 1922 – usměrnění volebního práva ve prospěch Bethlenovy vládní Jednotné strany, s. 31–80. – Jana BUREŠOVÁ, Vystěhovalectví z Československa do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize (1929–1932), s. 81–100. – Lukáš NOVOTNÝ, Foreign Office, britské vyslanectví v Praze a sudetoněmecká otázka v roce 1937, s. 101–130. – Valentina B. MAR'INA, „Narodnaja demokratka“: roždenije, razvitije i realizacija ideji (1935–1948 gg.), s. 131–161. – Jan BENDA, Židovská emigrace z druhé republiky (říjen 1938 – březen 1939), s. 163–183. – Jaroslav MILLER, Divadelní aktivity českého exilu v Austrálii, 1948–1989, s. 185–203. – Jindřich DEJMEK, Dokumenty o aktivitách československých velvyslanců ve Francii a v Itálii v době sovětské invaze do ČSSR v srpnu 1968 (Nové prameny k mezinárodním aspektům srpna 1968 – II), s. 205–231. – Ferdinand VRÁBEL, Odborná konference „M. R. Štefánik a čs. zahraniční vojsko (légie)“, s. 233–235.

Náchodsko od minulosti k dnešku. Sborník příspěvků. In memoriam PhDr. Ladislav Hladký, CSc. Sv. 7, 2012:

Vladimír WOLF, Za PhDr. Ladislavem Hladkým, CSc. (11. července 1942 – 25. února 2011), s. 9–14. – Jaroslav ČÁP, Výběrová bibliografie prací PhDr. Ladislava Hladkého, CSc. (2002–2011), s. 15–22. – Ludmila SULITKOVÁ, Osobní vzpomínka na kolegu PhDr. Ladislava Hladkého, CSc., s. 23–25. – Zdeněk KÁRNÍK, Ustavující sjezd celorakouské sociálně-demokratické strany 7. dubna 1874 v Neudorfu a česká účast na něm, s. 31–39. – Drahomír JANČÍK, Role spisovatele v měnícím se čase. Aloise Jiráska pozdní dráha politická, s. 41–65. – Ondřej VAŠATA, Připojení Teplic nad Metují a Meziměstí k čs. státu v listopadu 1918, s. 67–76. – Václav SÁDLO, Nové poznatky o běloveské tragédii, s. 77–84. – Ondřej FELCMAN, Generál Ludvík Svoboda – prezident republiky v měsících Pražského jara (březen–srpen 1968), s. 85–91. – Věra NĚMEČKOVÁ, Peníze jako historický artefakt, s. 95–102. – Petr ČERNIKOVSKÝ, Svobodný majetek nesvobodných obcí? Vrchnostenské ambice poddaných měst v raně novověkých Čechách, s. 103–127. – František MUSIL, Počátek a konec

textilní tradice města Ústí nad Orlicí, s. 129–150. – Jan ČÍŽEK – Jan BARTÁK, Z historie pivovaru v Hronově, s. 151–180. – Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, Pražské velkobanky a střední textilní podnikání na Náchodsku mezi světovými válkami. Živnostenská banka, Anglo-československá a Pražská úvěrní banka a střední textilní firmy v Náchodě a okolí 1918–1938, s. 181–196. – Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ, Dřevozpracující průmysl na Náchodsku a Broumovsku od konce 19. století až do roku 1945, s. 197–204. – Radek FUKALA, Historická paměť a mýty bitvy u Grunvaldu, s. 207–217. – Libor BERNÁT, Dětství a mládí Mikuláše Drábíka ze Strážnice, s. 219–226. – Boguslaw CZECHOWICZ, Marianischer Gnadenstern Unser Lieben Frauen – Wambierzycki Tron Łaski. Przyczynek do poznania barokowego historyzmu w Czechach, s. 227–236. – Vlastimil HAVLÍK, Bartoňové a Čerychové a jejich dobročinné aktivity a mecenášství na Náchodsku a Zbraslavsku, s. 237–251. – Jaroslav ŠŮLA, Paměti hronovského legionáře Bohumila Šindlera, s. 253–276. – Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Německý sedlák z Broumova mezi patriotismem, nacionalismem a agrarismem. Román Hugo Scholze Noch steht ein Mann v gravitačním poli politického zájmu, s. 277–300. – Růžena HLUŠIČKOVÁ, Humorem proti Hitlerovi, s. 301–306. – Alena KŘIVSKÁ, Milota z Pnětluk a Vizmburka, jeho erb a pečeť, s. 307–310. – Vladimír WOLF, Hrádek Belver z roku 1447, s. 311–315. – Helena SEDLÁČKOVÁ, Mramorová křtitelnice v kostele Povýšení sv. Kříže v Doubravníku, s. 317–324. – Jiří SLAVÍK, Dvoreček v Kostelci nad Orlicí – šlechtické sídlo na předměstí menšího města, s. 325–332. – Jan HARVILKO, Kaspar Royko, katolický teolog a církevní historik, s. 333–335. – Stanislav BOHADLO, Snadné a příjemné kusy pro kytaru Františka Tučka, s. 337–349. – Lydia BAŠTECKÁ, Dopisy P. Filipa Čermáka z Liběchova P. Josefu Regnerovi, s. 351–364. – Marie OTAVOVÁ, Sběratel unikátních hudebních nástrojů a podporovatel hudebního života žamberckého regionu – Páter Antonín Buchtel, s. 365–379. – Jiří UHLÍŘ, Z historie počátků aviatiky na Jaroměřsku (1910–1914), s. 381–388. – Josef PTÁČEK – Anna ŠUBRTOVÁ, Sokolovny v Dobrušce a Hronově, jejich architektura a stavební vývoj, s. 389–394. – Jiří MACH, Osmdesát let muzea v Dobrušce, s. 395–398. – Josef PTÁČEK, Neznámý hronovský rodák, dobušský učitel a pražský památkář František Kubec (1905–1989), s. 399–404. – Jaroslav ČÁP, Městský archiv v Hronově, s. 405–423. – Aleš FETTERS, Studentské časopisy na náhodském gymnáziu, zejména v letech 1945–1948, s. 425–437. – Olga HOSTOVSKÁ, Česká literatura po srpnu 1968, s. 439–445. – Lubomír PROCHÁZKA, Kresebná dokumentace ke studiu lidové architektury severovýchodních Čech, s. 447–450. – Michal BUREŠ, Menší objekty technického charakteru v severní části okresu Náchod – vodní díla a vodárenské stavby, s. 451–479.

Numismatické listy. Roč. 68, 2013, č. 3–4:

Jiří MILITKÝ, Hromadný nález hexadrachem typu Biatec a stříbrného ingotu z neznámé lokality. K otázce původu stříbra u středoevropských Keltů, s. 99–122. – Ludvík JANEČEK – Vlastimil NOVÁK, Nález stříbrné mince sásánovského panovníka Péróze z Rohatce (okr. Hodonín), s. 123–125. – Jan CIHLÁŘ – Ján MACKO, Pražský groš Jana Lucemburského Castelin II. 4 – vzácná varianta, s. 126–128. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Lukáš RICHTER – Martin ZMRZLÝ, Nová nepublikovaná varianta atypického pražského groše Václava IV., s. 129–133. – Zdeněk SCHENK – Kamil SMÍŠEK, Nález kontramarkovaného norimberského početního penízu z 18. století v Lipníku nad Bečvou (okr. Přerov), s. 134–137. – Jiří MILITKÝ, Rytina s vyobrazením podmokelského pokladu v publikaci M. A. Voigta a kritický rozbor její výpovědní hodnoty pro keltskou numismatiku, s. 138–147. – Tomáš KLEISNER, Zlatá Manfrediniho medaile ke korunovaci císaře Ferdinanda v Miláně roku 1838, s. 148–152. –

Jan BOUBLÍK, Otakar Španiel a vznik prvních československých mincí, s. 153–160. – Petra MADAROVÁ, Pamětní mince vydané v roce 2013, s. 161–166. – Michal MAŠEK – Luboš POLANSKÝ, Zdeněk Petráň (*29. června 1953) – osobnost vskutku renesanční, s. 167–175. – Jan VIDEMAN, Naše řady opustil pan docent Josef Paukert (*18. dubna 1929 – †19. ledna 2013), s. 176–179.

Památky archeologické. Roč. 104, 2013:

Jiří MUSIL – Martin TOMÁŠEK – Stanislava KUČOVÁ – Jolana ŠANDEROVÁ, Egyptian Western Desert in the Roman Period. Al-Hayz – Bahariya. The Survey of Development of the Landscape and its Settlement, s. 5–58. – Martin KUNA et al., Raně středověký areál v Roztokách z pohledu ekofaktů, s. 59–147. – Naďa PROFANTOVÁ, Náhrdelníky byzantského (?) původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6.–7. století. K interkulturním vztahům, s. 149–182. – Gabriela BLAŽKOVÁ, Vývoj raně novověké kuchyňské a stolní keramiky v Čechách na základě souborů z Pražského hradu, s. 183–230. – Vladimír PĚŠA, Der neuzeitliche Mensch in der Höhle: Die Speläoanthropologie als archäologische Quelle, s. 231–316.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 5, 2013, č. 2:

Ivana EBELOVÁ, Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci), s. 133–144. – Michal KOSÁK – Jiří FLAIŠMAN, Tradice vydávání korespondence v literárně(vědně) koncipovaných edicích, s. 145–149. – Robert ADAM, Edice a analýza korespondence Karla Havlíčka: úvodní informace, s. 151–158. – Marie HAVRÁNKOVÁ, Edice korespondence Pražského lingvistického kroužku, s. 159–164. – Renata FERKLOVÁ, Básník pod tlakem kulturní politiky komunistické totality (Edice výběru z přijaté korespondence Františka Hrubína z let 1950–1966), s. 165–206. – Hana KÁBOVÁ, Josef Vítězslav Šimák jako editor v korespondenci s Josefem Vojtěchem Krouským (1930–1934), s. 207–236. – Helena KOKEŠOVÁ, Jindřiška Wurmová. Nový přírůstek do fondů Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, s. 237–242.

Prague Papers on the History of International Relations. 2013, č. 1:

Václav DRŠKA, Nomen Burgundiae als Gegenstand des politischen Kampfes und der Kulturaneignung am Anfang des Hochmittelalters, s. 7–18. – Pavel VODIČKA, The Rising Star of George Villiers, Duke of Buckingham, s. 19–27. – Martina BARDOŇOVÁ, Correspondencia diplomática de don Baltasar de Zúñiga y El Enbaxador: práctica e ideal de la época sobre aspectos seleccionados de la función informativo-comunicativa de la diplomacia moderna, s. 28–57. – Ivo BUDIL, Constantin François Volney and Intellectual Context of French Overseas Expansion, s. 58–74. – Kathleen GEANEY, Great Britain and the Polish Rebellion of 1863, s. 75–91. – Václav ŠVEPEŠ, The Financial Crisis of Argentina in the Early 1890s, s. 92–104. – Lukáš NOVOTNÝ, The Russo-Japanese War (1904–1905) and Its Perception by Austro-Hungarian Military Attachés, s. 105–119. – Roman KODET, Austria-Hungary and the Ottoman Empire during the Bosnian Crisis of 1908/1909, s. 120–143. – Jaroslav VALKOUN, The Attempts to Reform the System of Imperial Conferences in the Years 1907–1911, s. 144–157. – László GULYÁS, The Disintegration of the First Yugoslav State: Government, Structural and Ethnic Consequences 1941–1944, s. 158–169. – Margit BALOGH, “...I beg Your Excellency, that you take steps”: József Mindszenty, the Archbishop of Esztergom in the Documents of the National Archives and Records Administration (USA). Part I: 1945–1948,

s. 170–179. – Jan KOURA, Turkey at a Crossroads: United States Foreign Aid to Turkey in the Years 1947–1948, s. 180–191. – Alain SOUBIGOU, Nécrologie Bernard Michel, s. 205.

Prague Papers on the History of International Relations. 2013, č. 2:

Jiří CHALUPA, Vida y muerte de Sefarad – de convivencia a odio: Las causas de la crisis y de la desaparición de una sociedad multirreligiosa, multiétnica y multicultural en el territorio español, s. 7–25. – Karel STANĚK, Ambiciones Territoriales de Portugal en el Ultramar (1415–1600), s. 26–51. – Jaroslav KUCZER, Aristocracy Devoid of Court. Silesian Counts in State Structures of the Czech Crown and German Empire at the Time of the Reformed Land Order after 1629, s. 52–65. – Michal WANNER, First Russian-Chinese Diplomatic Relations and Business Relationship 1689–1728, s. 66–76. – Ivo BUDIL, Warren Hastings, Orientalism and Rise of British Empire in India, s. 77–97. – Stanislav TUMIS, Working-class Women in the Late Victorian and Edwardian Society, s. 98–121. – Aleš SKŘIVAN, Sr., Österreich-Ungarn, die Großmächte und der Ausbruch des Ersten Balkankrieges, s. 122–133. – László Tamás VIZI, The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926, s. 134–150. – Petra KODETOVÁ, The Presence of the U.S. Army in the Area of Western Bohemia in 1945, s. 151–157. – Petr PAVLÍK – Lukáš NOVOTNÝ, The Image of the American Army Presence in the West Bohemia Region in Newspapers in 1945, s. 158–172. – Margit BALOGH, “...do not forget this small honest nation”: József Mindszenty, the Archbishop of Esztergom in the Documents of the National Archives and Records Administration (USA). Part II: 1956–1971, s. 173–183. – János SALLAI, The participation of the Hungarian Border Guards in the 1968 occupation of Czechoslovakia, s. 184–197.

Sborník muzea Karlovarského kraje. 21, 2013:

Jan HASIL, Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?, s. 7–18. – Michaela BÄUMLOVÁ, Případ neuvěřitelný, jakož i po staletí neslýchaný. Vražda spáchaná v tepelském klášteře roku 1503, s. 19–28. – Lubomír ZEMAN, Komponovaná krajina Valečska. Barokní makrokosmos a mikrokosmos transformovaný v přírodně krajinářský okrasný statek, s. 29–52. – Jana KOLOUCHOVÁ, „Již nedlouho otevřen bude“. Jednání o zrušení starého a otevření nového chebského hřbitova, s. 53–68. – Jan KILIÁN, Valdštejnský historik a sběratel Hermann Hallwich, s. 69–78. – Karel ŘEHÁČEK, Poválečné osudy řeholnic Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže v Chebu, s. 79–98. – Jan NEDVĚD, Okresní konference KSČ v Karlových Varech 16.–18. března 1968, s. 99–116. – Albin BUCHHOLZ, Das Ascher Ländchen. Eine wenig bekannte Orgellandschaft, s. 217–230. – Karel FOUČEK – Stanislav PLEŠMÍD, Dveře jako slohový prvek roubených sýpek na Plzeňsku, Domažlicku, Klatovsku a Chebsku. Příspěvek k poznání historického stavebního fondu českého západu, s. 231–240. – Lubomír ZEMAN, Dům Rafael č. p. 23 v Karlových Varech. Pozapomenutá realizace ateliéru Fellner a Helmer, s. 241–254.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 67, 2013, č. 3–4:

Milena BĚLIČOVÁ, MUDr. Bohuslav šlechtic Jiruš a jeho odkaz Národnímu muzeu, s. 5–12. – Petr PAVEL, Jirušova (mortis) causa aneb stručná právní analýza závěti, s. 13–16. – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Bohuslav Jiruš – první profesor farmakologie a farmakognosie na české lékařské fakultě, s. 17–21. – Jarmila KUČEROVÁ – Eva LACHMANOVÁ – Ivana HERNYCHOVÁ, Osobní knihovna Bohuslava Jiruš, s. 23–28. – Dana STEHLÍKOVÁ, Jirušovy památky historické a umělecké, s. 29–34. – Dalibor VELEBIL, Příspěvek Bohuslava Jiruš do

mineralogické podsbírký a podsbírký meteoritů Národního muzea, s. 35–38. – Jiří KVAČEK – Jan SKLENÁŘ, Sbírký paleontologického oddělení spojené se jménem Bohuslava šlechtice Jiruše, s. 39–40. – Otakar ŠÍDA, Prof. Bohuslav Jiruš a jeho odkaz v botanických sbírkách Národního muzea – kolekce Zenkera, Pringleho, Sintenise, Ehrenberga, Goetzeho, Warneckeho, Hieronyma & Niederleina a Zimmermanna z let 1901–1904, s. 41–46. – Jiří MLÍKOVSKÝ – Petr BENDA – Petr DOLEJŠ – Jiří MORAVEC – Radek ŠANDA, Jirušův odkaz a zoologické sbírký Národního muzea v Praze, s. 47–52. – Milena BĚLIČOVÁ, Jirušové – rodinná tradice v pramenech a pamětech, s. 53–59.

Slovanský přehled. Roč. 100, 2014, č. 1:

Dana PICKOVÁ, K „druhému životu“ Alexandra Něvského, s. 9–34. – Eva IRMANOVÁ, Vnitřní procesy maďarské sovětizace 1944–1949 (Několik poznámek), s. 35–69. – Jan KOURA, Řecko mezi Východem a Západem: Spojené státy americké a řecká otázka v letech 1945–1947, s. 71–93. – Galina P. MURAŠKO, Vědeckotechnická revoluce a sovětská technická inteligence: Formování názorů na možnosti vývoje SSSR v 60. letech 20. století, s. 95–111. – Klára FABIANKOVÁ – Timur KASHAPOV – Ivan JAKUBEC, Vliv rozpadu sovětského bloku na československo-sovětské hospodářské vztahy v letech 1989–1992, s. 113–139. – Ewa ANDRYSIAK – Elżbieta STECZEK-CZERNIAWSKA, Dopisy Adolfa Černého Melanii a Alfonsovi Parczewským. Příspěvek k česko-polským vztahům, s. 141–178.

Soudobé dějiny. Roč. 20, 2013, č. 3:

Alessandro CATALANO, Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu, s. 277–344. – Francesco CACCAMO, Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním. Exilový časopis *Listy*, s. 345–378. – Bohumil JIROUŠEK, Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy, s. 379–398. – Jaroslav VACULÍK, Soudobé dějiny v polských historických časopisech v roce 2012, s. 472–478.

Soudobé dějiny. Roč. 20, 2013, č. 4:

Dalibor VÁCHA, Jiné války. Válečné konflikty 20. století v moderním anglosaském komiksu, s. 513–558. – Marek ŠMÍD, Obtížné zakotvení lidovců v politickém systému první ČSR. Parlamentní volby v roce 1925 a Československá strana lidová, s. 559–581. – Lenka ŠINDELÁŘOVÁ, Einsatzgruppe H na povstaleckém Slovensku (1944–1945) a poválečné trestní stíhání, s. 582–603. – Galina P. MURAŠKOVÁ, Mocenská vertikála a nálady v československé společnosti v padesátých letech 20. století. Pohled sovětských diplomatů v Praze, s. 604–627.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 19, 2013, č. 36:

Miloslav POJSL, Olomouc a letošní výročí – 1150 let od příchodu byzantské misie na Moravu a 950 let zřízení biskupství v Olomouci, s. 4–18. – Bohdan KAŇÁK, Uničovské privilegium, s. 19–24. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Pečeti obcí bývalého tzv. Dolního panství kláštera Hradisko u Olomouce, s. 25–44. – Pavel FOJTÍK, Pravěké a raně historické osídlení katastru obce Mostkovice, okr. Prostějov, s. 45–75. – Marek KALÁBEK, Římský vojenský tábor v Olomouci – Neředíně, s. 78–83. – Hana BARTKOVÁ, Poprava čtyř husarů před sto padesáti lety aneb jedna zapomenutá událost ze starého Prostějova, s. 84–88. – Jiří KAREL, Nález renesančních kachlů v Rýmařově a na hradě Rabštejn (2), s. 88–106. – Jitka NĚMEČKOVÁ, Lenní statek Kruh, s. 107–109. – Jiří VIDLIČKA, Paměti Antonína Stejskala – ne-

známý pramen k dějinám Čechovic, Hostkovic a Velkého Týnce, s. 110–1112. – Lukáš HLUBEK, Komorové kachle z Litovle s motivem sv. Jiří ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 112–115. – Miloslav ČERMÁK, V roce 1513 zemřel Augustin Olomoucký, s. 116–118. – Josef BIEBERLE, K dějinám katedry Filosofie na Univerzitě Palackého v Olomouci, s. 118–120. – Jana BUREŠOVÁ, Mezi raným novověkem a současností. Jubilující Ivo Barteček (18. září 1953), s. 122–123. – Tomáš ONDERKA, Výběrová bibliografie. Prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc. (18. září 1953), s. 124–134.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 20, 2014, č. 37:

Milan TICHÁK, Horké léto roku 1914 v Olomouci, s. 4–10. – Leoš MLČÁK, Kostely a kaple na Libavsku a jejich mobiliář, s. 11–35. – Roman PAULO, Tvrz a dvory v Drahanovicích do roku 1620, s. 36–48. – Miroslav DAŇHEL, Archeologické lokality a nálezy na katastru Úsova, s. 49–69. – Petr JIRÁK, Vojtěch Vavrouch z Bedihoště – jeden z „bezejmenných“ hrdinů, s. 72–81. – František VŠETIČKA, Z olomoucké kulturní historie, s. 82–86. – Jiří KAREL, Renesanční kachle z hrnčírny na Bartákově ulici v Rýmařově (3), s. 87–110. – Hana BARTKOVÁ, Z historie farnosti ve Vranovicích, s. 111–117. – Lukáš F. PELUNĚK, Josef Nešvera – osobnost hudebního světa mezi středními Čechami a střední Moravou, s. 117–120. – Lukáš HLUBEK, Komorový kachel z bývalého Mořického náměstí v Olomouci s motivem kráčejičího korunovaného lva, s. 120–123. – Luděk ZAMAZAL, Z historie vlastivědného kroužku v Uničově, s. 124–126. – Veronika HRBÁČKOVÁ, Národopisná expozice ve Vlastivědném muzeu v Olomouci – přání, ambice a realizace. K vývoji snah o otevření stálé národopisné expozice v Olomouci, s. 127–134. – Josef BIEBERLE, Reminiscence regionálního historika, s. 135–140.

Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Sv. 30, 2012:

Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Ohlédnutí za výstavou První dámy – ...osud, ...poslání, ...úděl? (Životy v paprscích slávy – v šeru neviditelnosti), s. 7–17 [Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 26. říjen 2011 – 29. únor 2012]. – Marie NEUDORFLOVÁ, Charlotta Garrigue Masaryková – první dáma intelektem i srdcem, s. 18–35. – Radovan LOVČÍ, Alice Garrigue Masaryková – neplánovaná první dáma, s. 36–53. – Hana ZELINOVÁ, Alternativy domova – Turiec Alice Masarykovéj, s. 54–75. – Josef ŠVEJNOHA, Alice Masaryková a Hana Benešová a jejich činnost v Československém červeném kříži, s. 54–89. – Magdalena ELZNICOVÁ MIKESKOVÁ, Charlotta G. Masaryková a Alice Garrigue Masaryková a jejich vztah k Lánům, s. 90–105. – Božena PRAŽÁKOVÁ, Pozůstalost Hany Benešové v Husitském muzeu v Táboře, s. 106–115. – Jan BÍLEK, Pozůstalost Hany Benešové v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 116–129. – Zoe KLUSÁKOVÁ, Irena Svobodová, manželka prezidenta, s. 130–145. – Nadežda LINDOVSKÁ, Magda Husáková-Lokvencová – život na pomezí politiky a umění, s. 146–165. – František KAŠIČKA, Prezidentská rezidence v Královské zahradě Pražského hradu – místo zájmu a pobývání mnohé první dámy, s. 166–175. – Zdeněk KUCHYŇKA, Pozůstalost Marie Zápotocké ve Sládečkově vlastivědném muzeu v Kladně, s. 176–189. – Monika GRANJA, Olga Havlová a její odkaz občanské společnosti, s. 190–205. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2011, s. 207–211.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 4, 2012, č. 2:

Lukáš REITINGER, Královské insignie z kláštera Pegau a „obětování korun“, s. 169–206. – Piotr WĘCOWSKI, The origins of Poland in the light of testimonies of witnesses at the

Kingdom of Poland versus the Teutonic Knights trial in 1422–1423, s. 207–214. – Jiří PETRÁŠEK, Die Erfurter Reaktion auf das Taboritenmanifest aus dem Jahr 1430, s. 215–231. – Martin NEJEDLÝ, „O podivuhodném promíchání pražských mnichů a dívek“. Bohemikální a lucemburské pasáže Georgese Chastelaina z let 1455–1459 jako historiografický a metodologický problém, s. 233–257. – Alena M. ČERNÁ, Letopis na cestě ke kronice. Počátky beletrizace analistického textu, s. 259–270. – František ŠMAHEL, Doc. PhDr. Vilém Herold, CSc. (15. září 1933 – 10. září 2012), s. 337–340.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. 41, 2013:

Tomáš FEDOROVÍČ, 70. výročí zahájení provozu na vlečné dráze Bohušovice nad Ohří – Terezín, s. 7–26. – Jan VAJSKEBR, Velitelé strážních praporů SS v protektorátu Čechy a Morava, s. 27–42. – Marek BEM, Vzpouza a útěk vězňů z německého vyhlazovacího tábora Sobibor. Exodus 14. října 1943. Z výpovědí účastníků, s. 43–56. – Ivo PEJČOCH, Příslušníci vládního vojska věznění a popravení nacisty, s. 57–70. – Radka KUBKOVÁ, Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti obnovené republiky v letech 1941–1943. Od československo-polské konfederace k přijetí spojenecké smlouvy se Sovětským svazem, s. 71–91.

Umění. Časopis ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 61, 2013, č. 6:

Jan CHLÍBEC, The Contest between the Utraquist Chalice and the Bernardino Sun, s. 494–519. – Pavla SAVICKÁ, The Winged Goddess. Iconographic Gloss on an Italian Renaissance Panel from the Collections of the National Gallery in Prague, s. 520–528. – Martin ZLATOHLÁVEK, Early 16th-Century Roman Drawings in the Collections of the Czech Republic. From Raphael to Michelangelo, s. 529–541. – Richard NĚMEC, Architektura a ideologie. Výchovné instituce Adolfa Hitlera v protektorátu Čechy a Morava a v Říšské župě Sudety, s. 542–571. – David VODA – Sabine VODA ESCHGFÄLLER, Goetheanum z chlebové střídy. Náhrobní stéla Emilie Hudečkové v Olomouci v kontextu antroposofické sepulkrální plastiky, s. 572–584.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 66, 2014, č. 1:

Zdeněk POKLUDA, Proměna Zlína: Baťovo průmyslové a zahradní město. Ke 120. výročí vzniku firmy Baťa, s. 3–21. – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Lumír DOKOUPIL – Radek LIPOVSKI, Moravskoostravská každodennost v době transformace na velkoměsto, děti v procesu zrodu a smrti, s. 22–39. – Zdeněk FIŠER, In margine jedné knihy. Jakub Zouhar: August Anton Legis-Glückselig (1806–1867), s. 40–44. – Josef ŠRÁMEK, Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k proboštvství v horizontu 11.–14. století, s. 45–62. – Miloš TRAPL, K 50. výročí Kabinetu regionálních dějin Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, s. 63–65. – David PAPAJÍK – Michael VIKTOŘÍK, Aktivity a plány Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v současnosti, s. 66–68. – Lukáš HLUBEK, Mladohradištní pohřebiště na území bývalého soudního okresu Litovel, s. 69–83. – Zdeněk ORLITA, Dobrý strom se stonásobným ovocem. Mariánské kongregace v měšťanské společnosti barokní Moravy, s. 84–98. – Lukáš F. PELUNĚK, Olomouc, město učenců. K významným vědeckým osobnostem Olomouce v 18. a 19. století, s. 99–106. – Slavomír BRODESSER, Christian Carl André. K 250. výročí narození spoluzakladatele Moravského zemského muzea, s. 107–110.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 66, 2014, č. 2:

Bohumil SAMEK, Pravlov: ves – městečko a jeho kostel, s. 121–130. – Josef UNGER – Ákos NEMCSICS, Tasovská rotunda. Archeologický výzkum a rekonstrukce, s. 131–138. – Romana MACHÁČKOVÁ, Moravská bibliofilská produkce ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně, s. 139–147. – Jana KREJČOVÁ, Poutě z Moravy do Mariacel v Rakousku. Úcta k Panně Marii Mariacelské na Moravě, s. 148–177. – Jiří SEHNAL, Co je nového v dějinách hudby na Moravě?, s. 178–181. – Květoslav GROWKA, Zlatá medaile Marie Terezie olomouckým měšťanům, s. 181–184.

Západočeské archivy. 2013:

Míchal TEJČEK, Dva neznámé listy městům Cheb a Klatovy z počátku 14. století. Úvod k zlomku neznámého pražského formuláře, s. 33–47. – Jakub MÍRKA – Hana VANIŠOVÁ, Salbuch panství Červené Poříčí a Roupov. Unikátní popis panství z roku 1760 od Jana Nepomuka Tadeáše Košína z Freidenfeldu, s. 48–80. – Hana VANIŠOVÁ, Osobní typáře Lažanských z Bukové a úřední typáře velkostatku Manětín a Rabštejn nad Střelou, s. 80–85. – Petr CAIS, Rychtářský úřad v Krásném Údolí (1793–1850) jako příklad nižšího stupně komunální správy 1. poloviny 19. století: funkcionáři, činnost, kompetence, s. 85–96. – Lenka SÝKOROVÁ, Červené Dřevo – Krátký život jedné osady, s. 96–102. – Pavel ANDRŠ, K dějinám nejdecké česárny vlny do roku 1945, s. 103–117. – Antonín MAŘÍK, Postavení městských zaměstnanců na přelomu 19. a 20. století na příkladu Karlových Varů, s. 117–128. – Anna PEŘINOVÁ, „Plzeňské pivo se prostě stalo razítkem naší republiky...“ Měšťanský pivovar – Plzeňský Prazdroj 1842–2012, s. 128–147. – Tomáš FENCL, Zřízení pomníku Antonína Příhody v Domažlicích, s. 148–156. – Karel ŘEHÁČEK, Likvidace průmyslových konfiskátů na Karlovarsku po roce 1945, s. 157–169. – Miroslav EISENHAMMER, Církevní tajemníci v obvodu Krajského národního výboru v Plzni v letech 1949–1955, s. 169–179.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Prof. PhDr. Václav BŮŽEK, CSc.

Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
buzek@ff.jcu.cz

PhDr. Martin KLEČACKÝ

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8
kleacky.martin@seznam.cz

Doc. PhDr. Martin NEJEDLÝ, Dr.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, nám. Jana Palacha 2,
116 38 Praha 1
martin.nejedly@ff.cuni.cz

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 150 00 Praha 5,
jripesek203@seznam.cz

Prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice
petr.vorel@upce.cz



Milan Hlavačka a kol.

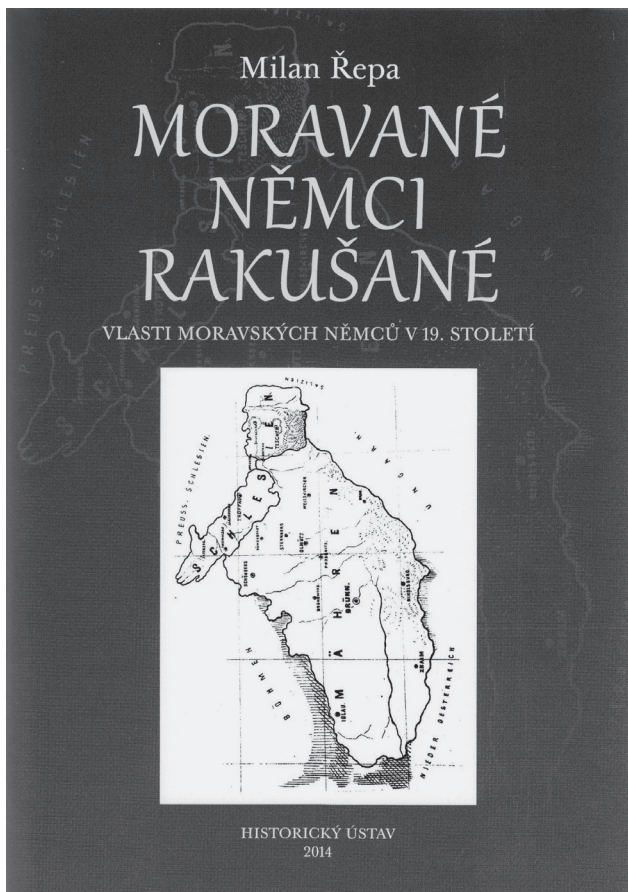
ČESKÉ ZEMĚ V 19. STOLETÍ

I. a II. díl

Proměny společnosti v moderní době

Historický ústav, Praha 2014, každý díl 480 s.

Monografie nabízí syntetický pohled na dějiny českého 19. století. Ale neočekávejte „velké vyprávění“, nýbrž kompozici mnoha pohledů, které se vzájemně prolínají a doplňují. Přesto nepostrádají jednotící princip. Naznačuje ho podtitul knihy se dvěma klíčovými pojmy – proměna a společnost. Právě společnost stojí v centru pozornosti, společnost neredukovaná na národ, třídu či zemi, ale společnost chápaná v mnohosti projevů politických, sociálních, hospodářských i kulturních proměn. Zřejmě v žádném jiném století neprodělala zdejší společnost tak zásadní transformaci jako v devatenáctém století...



Milan Řepa
MORAVANÉ, NĚMCI, RAKUŠANÉ
Vlasti moravských Němců v 19. století
Historický ústav, Praha 2014, 262 s.

Co považovali moravští Němci v 19. století za svou vlast? Cítili se být více Moravany, Němci nebo Rakušany? Na tyto otázky se pokusil odpovědět historik Milan Řepa v předkládané knize. Navázal v ní na svou práci z roku 2001 *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Tentokrát se však zaměřil na německé obyvatele Moravy. Sledoval, které společenské procesy události a ideje formovaly kolektivní identitu moravských Němců – počínaje osvícenstvím, přes napoleonské války, revoluční rok 1848, liberalismus šedesátých let, prusko-rakouskou válku v roce 1866 až po projevy radikálního německého nacionalismu na sklonku 19. století.



Milan Hlavačka – Sixtus Bolom-Kotari – Patrik Šimon
V ZÁKOPECH MYSLI
Život, víra a umění na prahu velké války
Historický ústav, Praha 2014, 192 s.

Tématem publikace je netradiční uchopení určitých mentálních principů, které vyvolala první světová válka. Publikace se ve třech kapitolách napsaných klasickými historiky a historikem umění zabývá válkou v rámci jejího připomínaného výročí poněkud méně obvykle. Nehodnotí známá fakta a nesupluje výčet událostí, ale na třech tématech, kterými jsou zásobování, náboženství a výtvarné umění, obnažuje trhliny odvěkého ukotvení člověka v jeho navyklých rituálech. Většinu mužů mezi osmnáctým a padesátým rokem čekal odvod na bojiště. Na uvolněná místa nastoupily ženy. Osvobozeny z dosavadní nadvlády mužů byly nuceny bojovat o přežití své a svých rodin na domácí frontě nedostatku a hladu. Blížkost smrti zpochybnila víru v nevyhnutelné směřování k pokroku. Válečné mystérium fascinovalo mnohé umělce, a to ještě dřív, než zazněly údery prvních houfnic. V jejich mysli byl konec starého světa zřetelně a varovně definován leckdy s překvapivým časovým náskokem. Autentická svědectví, dosud nepublikované dokumenty a vizuálně výtvarný koncept dosvědčují, že bez touhy po poznání očištného principu utrpení by na prahu Velké války nemohlo skončit 19. století.

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička
s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,

Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),

Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),

Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History, Prague*

Adresa | *Address:* Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241 | E-mail: cch@hiu.cas.cz

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, na www.postabo.cz, postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130. – Tiskne SERIFA se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v září 2014.

Distribuce pro Slovensko: Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17, SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111